

POŠTNINA PLAČANA V GOTOVINI

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORICAL REVIEW

LETNIK XXIV

ZVEZEK 1-2

LETO 1970

LJUBLJANA

IZDAJA

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

LJUBLJANA

Zgodovinski časopis je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Sedež uredništva:

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani
Ljubljana, Aškerčeva cesta 12
Št. žiro računa SDK 501-8-490/1

Zamenjave (обмены, Exchanges):

Zgodovinsko društvo za Slovenijo
Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
Ljubljana, Aškerčeva cesta 12

Založba in uprava:

Državna založba Slovenije
Ljubljana, Mestni trg 26

Redakcija tega zvezka je bila zaključena v marcu 1970

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira

Ta zvezek so uredili:

Dr. Stane Gabrovec, dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Milko Kos,
dr. Vasilij Melik, Bogo Stupan, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:

Dr. Ferdo Gestrin

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Natisnila tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

DELOVANJE KOMERČNIH KONSESOV

Osnova za ta prispevek k naši gospodarski zgodovini so statistična in podobna poročila notranjeavstrijskih komerčnih konsesov dvornemu komerčnemu svetu. Gradivo je omejeno na precej ozek časovni izsek, na eno samo desetletje, namreč na leta od 1763 do 1774, v glavnem torej na poslednje obdobje delovanja komerčnih konsesov. Zaradi ozkega časovnega izseka smemo reči, da nam dajejo njihovi statistični podatki bolj nekakšen prerez skozi dano strukturo komerčnih panog gospodarstva kot pa že kar zgodovino le-teh. Kolikor se razprava dotika tudi problemov iz poznejših desetletij, so podatki za njih vzeti iz gradiva, ki so ga arhivirali nasledniki komerčnih konsesov in druge podobne ustanove.

Zahteve po boljši organizaciji trgovine. — Skrb poslovnega sveta, merkantilistov-teoretikov in političnih oblasti, da se še bolj poglobi in razširi trgovanje, je v praksi dobivala vse bolj trdna tla v drugem desetletju 18. stoletja.

Ni naš namen, da bi tu nanizali vse pojave, ki govore v korist te trditve; dovolj bo, da z nekaj črtami orišemo trud političnih oblasti kmalu po letu 1714 za to, da bi se trgovanje čim bolj okrepilo. Središče našega obravnavanja so namreč komerčni konsesi in njihovo statistično delo, ker so bili ti organi še najbližje konkretnim gospodarskim razmeram v posameznih deželah, to je, razvoju trgovine, prometa, manufaktur, borz, pomorskega zavarovalništva, končno tudi rokodelstva; agrarne panoge so bile izvzete, ker so se z njimi ukvarjale druge ustanove, na primer tudi kmetijske družbe (montanisticum ali rudarske in plavžarske zadeve so pa tako že imele od srednjega veka dalje svojsko organizacijo poslovanja).

Pričenjamo z dopisom, ki ga je konec januarja 1715 poslal Gradec vsem vodilnim deželnim političnim oblastem, in ki čisto deskriptivno ugotavlja: Znano je in poročila ter pritožbe prihajajo o tem, v kakšni zmedi in neredu je že nekaj časa ssem splošno trgovanje v notranjeavstrijskih deželah. Zaupanje in vera sta zginila, komercij je čisto na tleh. Do tega je med drugim prišlo tudi zato, ker ni niti zaupanja vrednega meničnega prava niti potrebnega trgovinskega sodišča, niti ne obstaja namera, da se vzpostavi komerčni svet.

Graška oblast je imela takrat v mislih Čehe, ki so si ustanovili lastni komerčni kolegij zaradi aktualnih potreb že leta 1714. Na Štajerskem so mogli organizirati komerčni departement šele leta 1717 in to z namenom, da bi uravnaval komercij, skrbel za popravilo cest in za boljšo naviga-

cijo ter pospešeno graditev stavb ob plovnih rekah, podpiral snovanje in izboljševanje manufaktur itd. Njegove kompetence so bile torej zelo ozke.

Zanimanje za napredek neagrarnih gospodarskih panog se je precej poživilo s tem, da je Avstrija 2. junija 1717 končno le proglasila svobodo plovbe po Jadranu. S tem je dobil praktični merkantilizem otipljivejšo obliko. Že šest tednov pozneje je bila v Gradcu seja glavne trgovinske komisije, na kateri so se posvetovali o organiziranju trgovskega sveta, o reparaciji cest, o mitnini, o tretiranju tujih trgovcev in o objavi patenta za trgovanje.

Naslednja poteza države je bila, da je leta 1719 razglasila Trst in Reko za svobodni pristanišči. Prav kmalu na to so na Dunaju utemeljili veliko trgovsko družbo z zvenečim imenom Orientalna kompanija (pač po zgledu zahodnoevropskih kompanij) in ji omogočili, da je poleg drugega zgradila nekaj manufaktur. Sodobniki so o njej trdili, da je bila predvsem dvorna ustanova in da je po nekaj več kot desetih letih zamrla prav zato, ker je niso vodili izkušeni profesionalni trgovci na velike razdalje.

Vsa ta dejstva so znatno pripomogla k temu, da se je izkristalizirala misel, naj se v Ljubljani kot pomembnem vozlišču organizira urad komercialnega reprezentanta, češ da je ta glede na naraščanje trgovine v pristaniščih in njihovem zaledju nujno potreben. Reprezentantova naloga bi bila, da uvede prosto trgovanje ter da z nasveti in dejanji pomaga trgovcem in manufakturistom pri njihovih kupčijah. Po tem mnenju, zapisanem v Ljubljani decembra 1722, naj bi komercialni reprezentant skrbel za ceste, za dovoz lesa v ladjedelnice in za napredek vseh manufakturnih obratov; vsi podjetniki naj bi komercialnemu reprezentantu obvezno oddajali poročila. Mnenje je primerno energično zahtevalo, da se ukinejo vsi cehi pa tudi vsi monopoli; komercialni reprezentant naj bi dopustil prosto trgovanje in naj bi ga sploh čim krepkeje podpiral.¹

Zahteva po obveznem pošiljanju poročil komercialnemu reprezentantu je — kot bomo videli pozneje — v bistvu zahteva po uvedbi prave statistične službe v gospodarsko dejavnost. Znano je, da je merkantilizem močno poudarjal pomembnost statističnih podatkov in njihovo splošno koristnost v gospodarskem življenju civiliziranih držav, in Ljubljana je bila prek obeh svobodnih pristanišč, razgledanega Franca Rakovca-Raigersfeldta, trgovcev na velike razdalje in pomorščakov dobro seznanjena z napredkom drugod v zahodni Evropi.

Preskusni kamen za merkantilizem, kakršnega je uvajala Avstrija, sta bili predvsem obe svobodni pristanišči. Čeprav so zlasti od januarja 1714 dalje na Dunaju napisali in razposlali po državi zelo veliko število priporočil, patentov in dekretov, ki so spodbujali kapital zemljiške aristokracije in meščanskih trgovcev k podjetnosti (ta val spisov se v arhivskem gradivu takoj opazi, ker je bil dokaj nenaden in močan), je bil učinek skromen in to zaradi sorazmerno omejene akumulacije kapitala

¹ Za te okvirne podatke prim. moj članek Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja, Kron. VII, 1959, str. 152—153.

in pomanjkljive organizacije gospodarskega življenja. Tako imenovanega podjetniškega duha in volje pri podjetnikih sicer res ni manjkalo, toda vso našo domačo dotakratno trgovino na velike razdalje je mogel obvladati že sorazmerno ozki krog interesentov.

Država sama tudi še ni utemeljila nobenega organa, ki bi uspešno in širokopotezno organiziral komercij, ga finančno podprl in usmeril v reševanje določenih nalog.

Vzpostavitev organov za pospeševanje trgovine. — Šele dokaj uspešno začetno delovanje Orientalne kompanije je spodbudilo politično oblast, da je pričela v večji meri organizirati gospodarsko dejavnost. Najprej je 26. maja 1731 dvor ustanovil za obmorski pas ali Litorale posebno komerčno intendanco. Njen namen je bil, posredovati trgovino med nemškimi in italijanskimi deželami, da bi se s tem pospešila pomorska trgovina zaledja skozi obe svobodni pristanišči. Instrukcija je sugerirala intendanci, naj pridobi manufakturiste »vseh nacij« z obljubami stvarnih in osebnih privilegijev ter jim dovoli prihod v vsa mesta. Pri delu naj jo vodijo — pravi navodilo — tisti patenti o komerčnih zadevah, ki so izhajali od leta 1716 dalje. Pospešuje naj tiste manufakture, ki jih do tedaj še ni nihče vpeljal.

Komerčna intendantca je bila v bistvu omejena na delovanje v avstrijskem primorju. Do ustanovitve vsedržavnega trgovinskega oziroma komerčnega korpusa je prišlo šele v letu 1746, ko so v okviru terezijanskih reform ustanovili na Dunaju »za pospeševanje manufaktur in komercija« poseben organ, ki se je imenoval univerzalni komerčni direktorij in je 15 let vodil in pospeševal razrast komerčnih panog gospodarstva.

Univerzalni komerčni direktorij so ukinili leta 1761, namesto njega pa ustanovili dvorni komerčni svet, ki je imel isto funkcijo, le kompetence so mu močno razširili. Tudi tega so po 15 letih delovanja razpustili (1776). Ob tej priliki so vodstvo komerčnih zadev sploh prenesli na drugo dvorno ustanovo. Dodamo naj še, da so z ukinitvijo dvornega komerčnega sveta opustili direktno državno nadzorstvo, vodstvo in podpiranje ter stvarno subvencioniranje trgovskih in manufakturnih podjetij v avstrijskih deželah, ker je prevladala misel, naj si podjetja pomagajo sama in naj ne računajo na državne dotacije.

Univerzalni komerčni direktorij je takoj po ustanovitvi novih političnoupornih uradov z imenom »reprezentanca in komora« v glavnih mestih notranjeavstrijskih dežel pooblastil tri njihove člane, da upravljajo komerčne zadeve po njegovih navodilih. Ker se ta tričlanski sistem pooblaščenecv ni obnesel, je direktorij ustanovil specialne komerčne konsese, ki so bili glede svojega praktičnega dela podrejeni le njemu.

Komerčni konses za Kranjsko je bil kompetenten za to deželo in nekaj časa tudi za Goriško. Leta 1756 so namreč v Gorici namestili za Goriško z Gradiščansko lastni komerčni magistrat (leta 1764 so ga preimenovali v »komerčni konses«).² Mimogrede naj še dodamo,

² ADK (Arhiv dvorne komore, Dunaj), Innerösterr. Kommerz, fasc. R Nr 320; Komerčni magistrat oziroma konses, agende, instrukcije 1755—1799.

da so kranjski komerčni konsesi od 1772 dalje imenovali »komerčna komisija« (delovala je le dve leti). Kot ta administrativna sprememba nas tu tudi naslednje spremembe ne zanimajo več.

Razumljivo je, da sta bila komerčna konsesa v Celovcu in Gradcu kompetentna za Koroško oziroma Štajersko.³ Za Trst in Litorale je — kot že vemo — podobne posle opravljala komerčna intendantca. Notranjeavstrijski komerčni konsesi so se shajali na skupne seje v Gradcu.

Zakaj so pokazali komerčni konsesi največjo statistično aktivnost prav v 60. letih 18. stoletja? Mimo drugega predvsem zato, ker jim je dvorni komerčni svet ukazal, da mu točno, hitro in vestno poročajo o stanju komerčnih panog po deželah. Obveznost glede pošiljanja poročil na Dunaj so uvajali najprej dvorni cirkular z dne 15. marca 1763, ki zapoveduje sestavljanje komerčnih tabel za vsako leto in pošiljanje le-teh dvornemu komerčnemu svetu,⁴ in še dva posebna naloga z dne 2. novembra oziroma 14. novembra 1763.⁵ S prvim novembrskim nalogom so naročili gubernijem na Češkem, Moravskem in v Notranji Avstriji ter kraljevemu uradu v Šleziji, da jim bodi dvig komercija in manufaktur eden izmed prvih predmetov prizadevnosti, komerčnim konsesom pa sploh glavno opravilo. Zato so morali guberniji in kraljevi urad konec vsakega koledarskega leta poročati o konsesih, kaj so ti napravili koristnega za komerčne in manufakturne zadeve, česa niso mogli izpeljati, kaj bodo koristnega ukrenili in skončali v naslednjem letu. — Z drugim novembrskim nalogom so zahtevali od samih konsesov, da izdelajo za naslednje koledarsko leto komerčni operacijski načrt (Commercial-Operations-Plan), kjer naj povedo, katere fabrikature v deželi že obstajajo, katere je treba pomnožiti in zboljšati, katere naj se vpeljejo na novo in s kakšnimi sredstvi. Na ta in nekatera podobna vprašanja so morali odgovoriti konsesi že v začetku leta 1764.⁶

Vidimo, da so bili komerčni konsesi administrativno podrejeni političnim oblastem, da pa so bili v njim določeni gospodarski dejavnosti precej, če že ne docela samostojni. V vsakem okrožju ali kresiji so na Štajerskem namestili posebnega *komerčnega inšpektorja*,⁷ nad njimi je bil deželni komerčni inšpektor (verjetno je imel to funkcijo eden izmed članov konsesnega kolegija). Dolžnost okrožnih inšpektorjev je bila, dobiti pregled nad tem, kaj se v kresiji proizvaja, kaj se dà tam predelati in kaj izvoziti; zvedeti so morali, koliko mojstrov in tkalcev je v njihovem okrožju ter kje se že morejo vpeljati nove manufakture. Dolžni so

³ ADK, Iö Kommerz, R Nr 315; Komerčni konses na Štajerskem, agende, instrukcije 1762—1793. — R Nr 318 isto za Koroško 1749—1800. — R Nr 319 isto za Kranjsko 1749—1776.

⁴ ADK, Iö Kommerz, R Nr 397; Generalni pregled dežel, komerčne in manufakturne tabele za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško z Gradiščansko 1759—1813.

⁵ ADK, Iö Kommerz, R Nr 391; Komerčni operacijski plan za Štajersko 1763—1774; R Nr 392 isto za Koroško 1763—1771; R Nr 393 isto za Kranjsko 1763—1772; R Nr 394 isto za Goriško 1763—1769.

⁶ Vir v op. 4.

⁷ ADK, Iö Kommerz, R Nr 317; Komerčni deželni inšpektor, manufakturni in kresijski komisariji na Štajerskem 1766—1777.

bili, opazovati kupčijo in imenovati premožnejše trgovce z vrsto njihove trgovine ter povedati, kdo izmed njih je osnoval oziroma organiziral enotno prodajo proizvodov raznih podeželskih obratov (= kdo izmed njih je torej založnik); navesti so morali, ali je proizvodnja teh manufaktur v celoti navezana nanje ali pa skrbijo samo za prodajo proizvodov omenjenih obratov vsakega posebej. Sporočiti so morali še, v kakšnem stanju so ceste in kakó se vzdržujejo. Predvsem pa so morali pospeševati predenje na deželi, na kmetih (znano je namreč dejstvo, da je prediva manufakturam vedno primanjkovalo, ker so tkalci tkali sorazmerno hitro; predenje po domovih naj bi pomagalo zapolniti to občutno vrzel, kajti predenje v manufakturah in sirotišnicah ni krilo vseh potreb).

Organizacija trgovanja in prometa je šla razen v obeh svobodnih pristaniščih zelo v podrobnosti tudi še v Ptuj. Prav zaradi živahnega kupčijskega življenja je mesto dobilo posebnega *komerčnega uradnika* in to 4. februarja 1768, ker so takrat odločili, da bodo ta emporij dvignili v mesto z glavnim skladiščem. Cehili so namreč, da dosega vrednost prometa skozi ptujsko skladišče v smeri ogrske dežele — avstrijsko primorje morda 1 milijon goldinarjev letno.⁸

Povečanje trgovine z žitom. — Ogrske dežele so bile obsežno in plodno ozemlje, toda glede komercija slabo organizirane. Preden se je usmerila ogrska trgovina na Trst in Reko, so bile te dežele tesno povezane s češkimi in poljskimi deželami. Poljska je bila velik kupec ogrskega vina in glavni prevoznik teh vin v druge pokrajine; Moravska je kupila letno do 50.000 ogrskih volov. V času raznih vojn je bila panonska nižina sploh glavni dobavitelj volov za armado.

Na osnovi številnih vesti smo upravičeni trditi, da je prodaja ogrskega žita skozi jadranska pristanišča prek morja narasla prav v 20. letih 18. stoletja. Da bi se še bolj povečala, je dvor dovolil v začetku novembra 1731 tranzitno ugodnost za tisto ogrsko blago, ki se je izvažalo prek habsburških dednih dežel. Tu je mišljeno predvsem žito. Ogrska je na primer kupovala mnogo platna na Poljskem, žita pa tja ni mogla izvažati; skoraj ves papir je kupovala v Šleziji, žita pa tam ni mogla prodati več, kot ga je ta mala dežela konsumirala. Eno izmed glavnih ovir za sorazmerno ozko tržišče so sodobniki videli v kontinentalnem zemljepisnem položaju dežele. Znana merkantilistična maksima je zagovarjala misel, naj se obljudijo dežele, ki so redko naseljene, da se bo s tem povečala njihova blaginja, to je, da bo med drugim tudi naraslo število potrošnikov, po drugi strani pa število delovnih rok. Prav to misel, ki pa se je konkretno nanašala na ogrske dežele, je leta 1763 resno obravnaval tudi dvor: »Deželo je treba bolj obljuditi. Nič ne bi bilo lažjega kot pripraviti nemške družine, da se naselijo na Ogrskem. Vsekakor pa jim bo treba dati razne ugodnosti.« Ogrska sama si je precej prizadevala, da bi zgradila nekaj mlinov za papir; ceste, ki so vodile h glavnim rekam, je pričela pospešeno popravljati in izboljševati; poskrbela

⁸ ADK, Iö Kommerz, R Nr 385; Zboljšanje komerčnih, manufakturnih in mitninskih zadev na Stajerskem 1766—1771. — Prim. moj članek Ptujski komerčni uradnik, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 5. (XL.) letnik, 1969 (Bašev zbornik), Maribor 1969, str. 399—402.

je za udobnejšo navigacijo na glavnih rekah. Mitnine oziroma carine za izvozno blago so bile še vedno precej visoke; zato so se tako rekoč vsak dan ponavljale zahteve, naj dvor vendar že ustanovi komerčni konses tudi za ogrske dežele.

Prav z letom 1762 se je pričel večati izvoz žita tudi iz Štajerske, izvoz, ki ga prej domala ni bilo. Za to trditev nimamo na voljo statističnih podatkov, pač pa le vire narativnega značaja. Dne 23. novembra 1762 je graška politična oblast dovolila tudi pravno, da se notranjeavstrijska trgovina z žitom svobodno razvija, kajti trditev štajerskega komerčnega konsesa, zapisana poleti tega leta, pravi, da prej (torej pred poletjem 1762) tega izvoza iz Štajerske ni bilo, sedaj pa da je znaten. Štajersko žito je bilo namreč boljše od ogrskega, ker je imelo manj smeti in manj vlage (ni se veliko transportiralo po rekah), toda plačevati je moralo višje mitnine.

Nas zanima predvsem to, kateri del Štajerske je prednjačil v kupčiji z žitom in kolikšne količine so bile na voljo za izvoz. To je namreč pomembno zaradi ugotavljanja akumulacije kapitala. Statistični podatki za slovensko ozemlje — razen Prekmurja, o katerem še nimamo konkretnih podatkov — dokazujejo, da je največ žita izvažalo celjsko okrožje. V primeri z bruškim in judenburškim okrožjem, ki sta bili pretežno »železni« okrožji, je bilo celjsko izrazito »žitno« okrožje; mariborsko in graško okrožje sta imeli zelo malo žita za izvoz. Njima podobni sta bili tudi obe koroški okrožji in večji del Goriške. Manjši del Goriške in vsa Kranjska sta bili sredi med obema skrajnostima. Celjsko okrožje kot merilo za zaloge žita je leta 1762 imelo na voljo za izvoz okoli 205,7 ton pšenice in 62,1 ton rži! Največji del te količine so imeli grofje Attems, lastniki gospodstev Podčetrtek, Hartenstein, Rajhenburg itd. Drugi zemljiški gospodje so bili šibkejši: gospodstvo Borl na primer je moglo dati na trg le 23 ton pšenice in enako količino rži — itd. Politična oblast je pričela naravnost siliti zemljiške gospode tod, predvsem pa v mariborskem in graškem okrožju, naj več sejejo in več izvažajo, »da bo tako prišlo več denarja v deželo« (in da bodo oni sami akumulirali več kapitala). Zemljiški gospodje so se s tem strinjali in želeli, naj tržaški kupčevalci kupujejo pri njih skozi daljše obdobje iste količine žita po isti ceni, ker se jim v nasprotnem primeru orientacija na ozki in nezanesljivi trg ne splača. V bistvu je šlo tu tako za organizacijo tržišča kot za boljšo povezavo proizvajalcev samih, torej za moderni trg velikih dimenzij, ki naj ima stabilno zaledje, potemtakem točno za to, kar je bila ena izmed osnovnih idej merkantilizma.⁹

Prelom na bolje v žitni trgovini je bil, kot vidimo, časovno precej ostro zarisano in ne neznan. Pospeševali so ga tudi sami tržaški trgovci na velike razdalje s tem, da so večkrat ponovili, kako bi se štajersko, kranjsko pa tudi koroško žito dobro prodajalo, ker je boljše in bližje od ogrskega, da pa je zelo drago, ker sta mitnina in carina zelo visoki. S tem so načeli akutni problem zastarelega in zato zaviralnega mitninskega in carinskega sistema v habsburški monarhiji. Tudi ta pritisk proizvajalcev

⁹ ADK, Iö Kommerz, R Nr 397, R Nr 385 in R Nr 315; ta fascikel ima gradivo za komerčni konses na Štajerskem 1762—1793.

in trgovcev ima prav gotovo primerno velik delež pri tem, da so leta 1775 »ustvarili« iz vseh avstrijskih (razen Tirolske) in čeških dežel enotno carinsko ozemlje in s tem realizirali temeljno zahtevo merkantilizma po velikih proizvodjalnih enotah. Ostala je le še carinska meja med avstrijskimi in ogrskimi deželami, pa še v tej so razni privilegiji in izjeme napravili določene vrzeli.

Kmetijske družbe so nasprotovale izvozu žita, češ, da mu zaradi pomanjkanja v domačih krajih cena narašča, to pa da odpira vrata draginji in špekulaciji. Vendar so imeli komerčni konsesi pri propagiranju izvoza v rokah močnejše argumente; dokazali so, da je leta 1766 zaslužila v trgovini z žitom Štajerska 163.850 fl, Kranjska 136.365 fl, Koroška 12.345 fl, in da naj se, če je v deželah res čutiti pomanjkanje žita, uvozi cenejše ogrsko žito. Končno je tudi dunajska vlada sama 11. januarja 1770 jasno izjavila, da je izvoz notranjeavstrijske pšenice povsem prost in da ga celo priporoča — prost pa da je tudi uvoz ogrske pšenice v Notranjo Avstrijo (seveda za plačilo določene mitnine).

Dovolj dobro sliko o napredku pri organiziranju proizvajalcev žita, dalje o poslovnem uspehu trgovcev na velike razdalje, končno o povečanju tako kopenskega kot pomorskega prometa nam da razpredelnica iz leta 1766, ki se sicer nanaša le na izvoz žita iz raznih dežel prek avstrijskih pristanišč, vendar nam posredno prav nazorno tolmači stanje v omejenih treh sektorjih komerčne aktivnosti. V letu 1766 so torej izvozili:¹⁰

	10a Ton žita
iz Ogrske in Hrvatske prek Trsta	5.045,6
iz Štajerske prek Trsta	3.576,8
iz Kranjske prek Trsta	2.976,8
iz obeh Avstrij prek Trsta	763,2
iz Koroške prek Trsta	269,5
	12.631,9
iz Ogrske in Hrvatske prek Senja	2.957,4
iz Ogrske in Hrvatske prek Reke	2.561,2
iz Ogrske in Hrvatske prek Bakra	2.538,8
	8.057,4
skupni izvoz	20.689,3

Od skupne količine 20.689,3 ton je bilo ogrskega in hrvaškega žita 13.103 tone ali 63 % (skoraj dve tretjini), žita iz dednih dežel pa 7.586,3

¹⁰ ADK, Litorale Kommerz, R Nr 590; Žitna kupčija Ogrske in Notr. Avstrije prek morja 1750—1768.

^{10a} V Trstu so merili žito (samo žito!) v beneških starih. Tak star je vseboval 83,3 litre žita; 1,3 litre žita je tehtalo 1 kg. Za katero vrsto žita gre (npr. za pšenico, ječmen) in za kakšno kvaliteto (npr. za suho, čisto oziroma za vlažno, smetno zrnje), vir ne omenja. Preračunavanje starov v tone je potemtakem zelo zelo približno preračunavanje. — Nek drugi podatek v virih trdi, da tehta beneški star 120 funtov (ne glede na vrsto in kvaliteto zrnja). Razlika med prvim in drugim preračunavanjem je ta, da je beneški star, merjen na litre, tehtal 64 kg, merjen na funte pa 67,2 kg. Gre torej za razliko 3 kg, ki tudi pri večjem številu ton ne more bistveno popačiti celotne kvantitete izvoženega žita. — V tej razpravi tehta star 64 kg.

ton ali 37 %. Pristanišča sama so si delila izvoz — torej tudi dobiček od prometa z žitom — v takihle odstotkih: 61 % žita je šlo skozi Trst, 39 % pa skupaj skozi vsa tri ostala pristanišča. — V ostalem vidimo, da je bilo zelo obsežno ogrsko in hrvatsko žitno področje takrat komaj dvakrat večji izvoznik žita kot znatno manjše in ne tipično žitno ozemlje določenega dela Notranje Avstrije. Vzroka za to ne smemo iskati toliko v zemljepisni oddaljenosti prvo imenovanih teritorijev ali v prometnih težavah, kolikor bolj v kvaliteti žita in v vseh drugih pojavih agrotehničnega, organizacijskega in trgovskega značaja. Z leti se je stanje zboljšalo: količine izvoženega ogrskega žita so se prav znatno povečale.

Končno naj opozorimo še na kapaciteto takratnih pristanišč. Trst sam je imel približno 1,6-krat večjo zmogljivost vseh naprav, ki so pomembne za transport blaga, kot pa druga avstrijska pristanišča skupaj.

V naslednjem letu 1767 se je izvoz žita skozi ta pristanišča še povečal in je znašal 22.027,6 ton.¹¹ Tokrat je vzrok treba iskati v slabi žetvi na Apeninskem polotoku. Kadar je bilo tako, so trgovci na velike razdalje izvažali svoje žito iz habsburške monarhije tudi v Francijo, na Malto in drugam. Stopali so torej na mesta italijanskih izvoznikov žita.

Leta 1768 so izvozili manj, ker je slaba letina tokrat prizadela nekatere dežele habsburške monarhije. Izvoz je znašal:¹²

	Ton žita
skozi Trst	10.066,6
skozi Reko	2.759,1
skozi Bakar	2.408,4
skozi Senj	2.059,6
skupaj	17.293,7

Če odštejemo 1.799,3 ton žita kot tranzit iz Reke v Trst, ostane skupni realni izvoz 15.494,4 ton žita. Od te količine je izvozila Ogrska s Hrvatsko 13.323,8 ton ali nekako 85 % žita, Štajerska 1.655,7 ton ali nekaj več kot 10 %, Kranjska le 516,9 ton žita.

Ker je bila leta 1769 v Italiji naravnost obilna letina žita, je izvoz iz monarhije občutno nazadoval. Izvozili so skupaj le 8.538 ton žita: prek Trsta 5.522,9 ton, prek Senja 1.864,3 ton, prek Bakra 1.042,4 ton, prek Reke 108,4 ton.

Kljub takim in podobnim nihanjem se je v splošnem promet v tržaškem pristanišču zdržema večal. Prav zaradi tega so leta 1784 mestu ukazali, naj ima stalno zalogo žita in naj si zanj zgradi skladišča. Za to odgovorni ljudje so takoj pričeli poizvedovati celo v Gdansk in na obalah Baltika, kako se žito dolgo ohrani v skladiščih zdravo in užitno.¹³

Promet v tržaškem pristanišču narašča. — V skrbi, kako napreduje celotni promet v tržaškem pristanišču, so se oblasti oprle na statistiko.

¹¹ Prim. op. 10.

¹² Ibidem, R Nr 591; Žitna kupčija Ogrske in Notr. Avstrije prek morja, tabele o izvozu žita, cene žita 1769—1792.

¹³ Ibidem.

Že leta 1748 so določili, naj se vpeljejo tedenski izvlečki oziroma razpredelnice za ladje, ki priplujejo v tržaško pristanišče, in za ladje, ki izplujejo iz njega, in tabele za pripeljano oziroma odpeljano blago. Ti izvlečki, je bilo naročeno, naj se sestavljajo *samo za intendanco in za komerčni direktorij, nikakor pa ne za javnost!* Statistiko so torej imeli za redna interna službena poročila, nikakor pa še ne za samostojno in javno panogo družbenih ved.

Tako je statistika pokazala, da je na primer samo v juniju 1750 prišlo iz čezmorskih krajev v Trst 3797 ton blaga, odšlo pa čez morje 1272 ton. V juliju je prišlo na ladjah v Trst 3613 ton, odšlo pa čez morje 1992 ton blaga.¹⁴ Ker nam podatki ne tečejo strnjeno še kakšno desetletje, lahko le splošno trdimo, da se je pomorski promet večal. Na trdnješa tla stopimo šele z letom 1760. Od takrat dalje je celotni promet, računani v tonah, naraščal takole:¹⁵

Leto	Izvoz	Uvoz	Tranzit	Skupaj
1760				13.000 ?
1761	8.681	5.950	956	15.587
1762	7.146	6.401	963	14.510
1763				16.000 ?
1764	8.261	7.359	1.215	16.835
1765	10.123	8.010	1.032	19.165

Pri dveh letih 1760 in 1763 sta skupni količini določeni le približno, torej sta le ocenjeni, ker nimamo še pravih virov. Izračunani sta na osnovi prometa, navedenega v goldinarjih, se pravi, na osnovi vrednosti izvoženega, uvoženega in tranzitnega blaga.

Pravno niso imele Benetke monopola v Jadranu sicer že precej časa, v praksi pa je bil položaj nekoliko drugačen. Statistika za leto 1775 nas potrjuje v tej domnevi, saj ugotavlja, da je iz Trsta izplulo 209 avstrijskih ladij: v benečanska pristanišča 135, v papeška 48, v levantska 14, v pristanišča Napolija in Sicilije 10, v pristanišča Livorna in Genove 2 ladij. — V Trst pa je priplulo tujih ladij: 4004 benečanske, 158 papeških, 137 neapeljskih, 40 turških, 32 angleških, 24 francoskih, 19 genovskih, 5 danskih in 4 holandske ladje. To pomeni, da sta iz Trsta izpluli v razna tuja pristanišča približno v treh dneh po dve avstrijski ladij; v 64 primerih od sto sta zapluli v beneška pristanišča. In od vseh ladij, ki so priplule v tržaško pristanišče — priplulo jih je po 12 na dan —, je imelo 95 % ladij benečansko zastavo. Končno lahko tudi ugotovimo, da je pristaniščem vzhodne polovice Sredozemlja pripadalo 4339 ladij ali 98 %, pristaniščem zahodnega Sredozemlja in Atlantika pa le 84 ladij ali manj kot 2 % (to so bile ladje z angleško, francosko, genovsko, dansko in holandsko zastavo). Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da je tako bilo le citiranega leta, ne pa vedno. Toda v glavnem je bila prevlada vzhodnosredozemskih pristanišč stalno zelo očitna.

Na osnovi teh dokazov vidimo, da je bil Trst še ob koncu terezijanskega časa in v dobi precej razvitega avstrijskega merkantilizma po pro-

¹⁴ ADK, *Altes Kommerz*, R Nr 33; Tabele o ladjah od apr. 1749 do 1751.

¹⁵ *Ibidem*, R Nr 14; Ureditev svobod. pristanišča Trst; dalje še R Nr 33.

metu dokaj »benečansko« pristanišče. To stanje je v splošnem trajalo do campoformijskega miru v letu 1797, ko se je položaj v prav kratkem času bistveno spremenil v korist Avstrije. Ko so se po letu 1815 razmere normalizirale, je Apeninski polotok spet zavzel prvo mesto v prometu Trsta in Reke, toda Benetke so po številu lastnih ladij že zdrknile globoko pod število tržaških in reških ladij.

Kompanije za trgovanje z žitom. — Iz statističnih podatkov, ki smo jih navedli že zgoraj, vidimo, da so že od začetka šestdesetih let tretirali žito kot eno izmed glavnih izvoznih dobrin habsburške monarhije.¹⁶ Tako država kot privatne firme so posvetile žitu vso možno pozornost in zato nas ne preseneča, da se je v prav kratkem času zboljšala organizacija nakupa in prodaje žita ter izvoz prek morja. Poleg treh velikih trgovskih kompanij se je kupčiji z žitom posvetila še vrsta posameznih trgovcev na velike razdalje. Nekateri podatki nam bodo dokaj nazorno pokazali organizacijo trgovanja z žitom in vrsto drugih zelo pomembnih dejstev.

Temišvarska trgovska kompanija je bila ustanovljena 23. avg. 1759 in je imela tri poslovna središča. Direktorja tržaške centrale sta bila francoska trgovca Blanchenay in Le Chevalier. Razen z žitom je kupčevala Temišvarska družba tudi še s soljo in z drugimi dobrinami.¹⁷

Kot protiutež visokim mitninam je dvor dajal kompaniji od 20. februarja 1761 dalje premijo 7 krajcarjev od stara ali približno 64 kg tiste banatske pšenice, ki jo je izvozila skozi Trst, Reko in Kraljevico čez morje v tujino.

Dne 6. oktobra 1762 so specialno njej dano ugodnost splošno za vse izvoznike ogrskega žita razširili s tem, da so proglasili petletno mitninsko prostost na Savi in Kolpi za ogrske proizvode, namenjene prodaji v tujini (ta prostost je do takrat veljala samo za podložnike habsburške krone). Končno je teden dni zatem (14. oktobra) izšla še resolucija, ki je dajala mitninsko prostost vsem ogrskim produktom brez izjeme, da so le šli prek pristanišč v izvoz.¹⁸ S tem so Ogrsko močno navezali na avstrijska pristanišča in ji z večjim izvozom — predvsem seveda žita — omogočili še večjo in hitrejšo akumulacijo kapitala, posledično vir za industrializacijo njenih dežel.

Te ugodnosti je seveda izkoriščala tudi kompanija, ki se je ustanovila za dobo 10 let v Ptujju tik pred novembrom 1762 in se je imenovala

¹⁶ ADK, *Litorale Kommerz*, R Nr 590; Kupčija z ogr. in notranjeavstr. žitom, ugodnosti, cene, tabele 1750—1768.

¹⁷ ADK, *Litorale Kommerz*, R Nr 606; Razne trgovske kompanije 1764—1805. Prim. še Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750—1860)*, Zagreb 1951 (Hrvatska ekonomika na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam, I. knjiga), str. 240 sl. — Miroslava Despot (Privreda Hrvatske XVII.—XIX. stoljeća. Izbor gradje priredila — Zagreb 1957. Na izvorima historije, sv. 3, str. 17) trdi, da je Temišvarska priv. kompanija za napredovanje trgovine likvidirala leta 1773. Leta 1766 je kompanija osnovala platnarno v Bakru in jo 3 leta pozneje še z dvema drugima podjetjema prodala Friedrichu Weitenhillerju, znanemu ljubljanskemu podjetniku.

¹⁸ ADK, *Litorale Kommerz*, R Nr 588; Izvoz prek morja, premije, mitninska prostost 1754—1807.

Johann Adolf Ritter & Co.¹⁹ Družba tega nekdanj individualnega trgovca je prejela že 3. novembra 1762 prost potni list za izvoz 2182,9 ton štajerskega žita. Prav v tem času si je družba organizirala skladišče v Celju, nekaj pozneje še v Trstu. Vrh vsega so jo za naslednjih deset let oprostil vsakršnih mitnin. Ne dolgo zatem je razširila svoje poslovanje še na ogrsko blago. Kompanija je slovela kot največja notranjeavstrijska firma za kupčijo z žitom.

Ogrsko blago, ki je šlo dobro v prodajo, je bila tudi pepelika. Leta 1760 so proizvajalci prodali pepelike za 54.046 fl, naslednjega leta za skoraj isto vsoto, leta 1762 pa že za 114.478 fl. Pozneje so se njene količine še povečale.

Morda je Ritterjeva kompanija izvažala oziroma preprodajala tudi stajersko vino. Sredi oktobra 1768 je namreč dvor dovolil, da se v teku naslednjih pet let za vsak startin (= 566 l) izvoženega stajerskega vina refundira naklada in še dá premija 1 fl. Za ta čas sicer še nimamo na voljo statističnih podatkov, toda vest iz leta 1749 pravi,^{19a} da so tedaj izvozili v Anglijo in Holandijo 1000 startinov (= 566.000 l) tega vina, izvozili torej v letu, ko zanj še ni bilo protekcije. Precej verjetno je, da se je pozneje izvoz znatno povečal.

Kot tretja »žitna« kompanija se je ustanovila zgodaj poleti 1765 Janošaska trgovska kompanija (viri jo citirajo kot Triester Janoschazer Compagnie, Janoschazer Handlungs Compagnie, Hungarische Janoschatzer Compagnie). Sedež je imela v Trstu, namen pa ji je bil, kupčevati predvsem z ogrskimi produkti. Družbeno pogodbo so podpisali v Zagrebu 1. julija 1766.²⁰

Za to kompanijo imamo na voljo zelo veliko podatkov. Ker gre tu za delniško družbo, bomo posegli v nekatere podrobnosti. Družba je imela glavnico 120.000 fl, ki je bila razdeljena na 240 delnic po 500 fl. Tretja točka pogodbe se je glasila, da odgovarja vsak družbenik zgolj za svojo vlogo. Zato je dobil sleherni socius obligacije v sorazmerju z vloženim deležem, ki ga je bilo mogoče tudi prodati. Kupec je bil dolžan vpisati se v knjigo oziroma register družbenikov. Le-ti so se dogovorili, da bo družba obstajala 6 let. Manj kot šest let bo obstajala le, če najmanj enkrat v teh šestih letih ne bodo družbeniki dobili na svojo vlogo 6-odstotnih obresti. V tem primeru bi glede nadaljnega obstoja družbe obveljalo mnenje večine glasov. Vsekakor je jasno, da je morala biti kompanija zelo uspešna v svojih kupcijah, ker bi jo sicer eno samkratno neizplačilo dogovorjenih dividend uničilo.

Delnice ali akcije so imeli (naštevamo le nekatere delničarje): 30 delnic barona de lo Presti, oče in sin; po 18 delnic grofa Teodor Batthyányi in Patačić; po 12 delnic grofica Paar in grofje Plumegen, Štefan Eszterhazy, Wildenstain, Sermage, baron Baillon, madame de Beckers, gospodje

¹⁹ Prim. viře v op. 10 in 17.

^{19a} ADK, Altes Kommerz, R Nr 8; Komerčne zadeve za Stajersko.

²⁰ Prim. op. 19, dalje Litorale Kommerz, R Nr 621; Izvoz blaga skozi avstr. pristanišča, ustanavljanje zavaroval. družb, borza 1764–1780. — Ema Umek, Trgovski promet po Savi v XVIII. stoletju, Kron XII, 1964, str. 194–200, navaja tudi družbo Janosa Haza; viri citirajo le Janoschaz, Janoschatz.

Afflisio, Simon, Chateaux in Schaerffenberg; 8 delnic grof in grofica Sauer; po 6 delnic barona Pechmann in Cerchi ter gospod Perdacher; 4 delnice grofica Keglević; 3 delnice gospod Simić; po 2 delnici grofica Stumberg, gospa Schell in gospod Janežič (skupaj 237 delnic).

Direktor družbe je bil Francesco de lo Presti. Razen njega so družbo vodili še baron pl. Königsbrunn, Alexander pl. Schell, Josef baron Cerchi. Njen poslovodja je bil Giovanni Maria Longone, ki so ga imenovali tudi »faktor«. — Takoj po ustanovitvi se je družba želela priključiti tržaški borzi.

Po francoskih, italijanskih, holandskih (de Beckers) in drugih imenih sodeč je bila to prava internacionalna kompanija. Ker je deleže imela vrsta madžarskih in hrvatskih fevdalcev, je jasno, da so prav ti imeli največji interes, da bi si še akumulirani kapital še povečali z razširjenim trgovanjem z drugim blagom (ne samo z žitom) ter z dividendami od investiranega kapitala. Verjetno je, da so ti fevdalci vsak zase imeli prešibko organizirano prodajo svojega žita; da bi prodali svoje žito in še tiste žitarice, ki so jih kupili pri manjših proizvajalcih, so hoteli s pomočjo kompanije, ki naj bi imela ugled v poslovnem svetu, akumulirati čim več kapitala.

Janošaška družba se je razen z žitom ukvarjala tudi z izvozom rogate živine iz Ogrske in Slavonije prek morja v Benetke, kupčevala je z ogrskim tobakom in na debelo trgovala z ogrsko pepeliko. Leta 1766 je že imela svojo ladjo, leta 1768 pa v Sisku velik magazin. — Ne bo nezanimivo, če povemo, da je kupovala žito na južnem Štajerskem predvsem pri grofu Attems. Dobavitelj zanjo je bil Ptujčan Franz Turtltaub (= Grlica).

Ob koncu naj dodamo, da se je v zvezi z izvozom mesa zaklane živine iz ogrskih dežel ustanovila leta 1764 v Bakru posebna, a manjša kompanija za soljenje mesa. V Bakru pač zato, ker so skozi to пристanišče ogrske dežele izvažale sorazmerno zelo veliko mesa.²¹

Mnogi trgovci na velike razdalje so kupčevali za svoj račun, nekateri manjši pa so fungirali tudi kot špediterji, nakupovalci, posredniki, agenti, liferanti. Tako je v drugi polovici leta 1766 Tržačan Först, po vsej priliki špediter, prepeljal za neko neznano firmo v Trst nekako 4000 ton pšenice, omenjeni ptujski meščanski trgovec in špediter Franz Turtltaub, firme Jordan & Co iz Leobna, Maximilian grof Wildenstain & Co, Flischhas & Co ter Kajetan pl. Langenmantel (Mariborčan, bil je tudi komerčni komisar ter iskalec in »najditelj« premoga) pa so prepeljali v pristanišča skupaj 6700 ton pšenice. Vsaj za Turtltauba vemo v tem primeru, da je prevažal za tuj račun. Pri eni izmed firm vidimo, da so tudi podjetja iz severnih delov Štajerske (Leoben) hodila po zaslužek na veliko žitno cesto Ptuj—Ljubljana—Trst.

Firma Blanchenay & Le Chevalier, ki je imela centralo v Marseilleu, podružnico ali izpostavo pa v Trstu, je nakupovala žito okoli Ptuja s pomočjo ljubljanskega korespondenta Friedricha Weitenhillerja, sicer lastnika ljubljanske suknarne. V Celju je kupčeval z žitom trgovec Marco

²¹ ADK, Ungar. Kommerz, R Nr 940; Ogrske komerčne zadeve 1762 —

Dimarchi; po vsej verjetnosti je bil posrednik za neko večjo firmo. Kot tržaški faktor Janošaske kompanije se navaja Johann Philipp Unverdorben.

Podjetje Blanchenay & Le Chevalier je imelo zelo velik akcijski radij. Nasoljeno govedino (tak obrat je verjetno imelo v Trstu) je v oktobru 1766 poslalo celo v severno Ameriko. Ker pripominja vir, da je »meso zelo dobro in da ga bodo tja še poslali«, je mogoče, da je družba trgovala z Ameriko v svojem imenu.²²

Daljnja posledica trgovanja Avstrije prek Trsta z Ameriko je bila ta, da so v začetku septembra 1785 ustanavljali v Trstu avstro-ameriško trgovsko kompanijo »Oesterreichisch-Amerikanische Handlungs-Gesellschaft«, ki so ji bili direktorji tile tržaški trgovci: Strohlendorf, Baletti, Maffei in Simpson. Predmet poslovanja ji je bil izvoz notranjeavstrijskih produktov v Združene države Amerike.²³

Od leta 1751 dalje je bil v Trstu samostojni trgovec Grassin Vita Levi. Za agenta je imel Tržačana Simona Ferza. Ta je v letih okoli 1766 uvažal žito iz Ogrske pri mitnicah Nedelišče, Dokležovje, Kaniža, Varaždin, Vinica, Tišina, itd. Ferz je prepotoval pol Ogrske in ko se je vračal, se je v Ptujju največ zadrževal pri špediterju Turtltaubu. Ferčeva pota so dokaz, da so trgovci na velike razdalje in izvozniki sami prišli s pomočjo agentov k producentom in jih navezali nase, pa tudi špediterje so si znali oskrbeti pravočasno (tudi zaradi znanja domačega jezika so bili agenti čestokrat Slovenci). Za Levija je nakupoval žito še drug ptujski špediter Primož Gruden in neki špediter z imenom Josef Schober iz Apač. Grassin Vita Levi je kupčeval, tudi z ogrskim tobakom. V letu 1762 ga je izvozil prek Ptujja 224 ton (z ogrskim tobakom sta kupčevala tudi tržaška trgovca Antonio Malini in Guglielmo Gadola). Vendar je bil Grassin Vita Levi močnejši v kupčiji z žitom. Leta 1765 je mogel z eno samo pošiljko naložiti na ladjo 672 ton pšenice. Tudi Grassin si je znal pridobiti premijo za izvoz ogrskega žita. Za leto 1764, ko je izvozil okoli 2318 ton pšenice, je prejel nekaj več kot 2478 fl premije.

Pri tržaški komerčni intendenci so bile vsaj leta 1766 legitimirane za izvoz žita naslednje tvrdke: iz Senja Ivan Stipanović, Franjo Bukovac, Pietro Demelli; iz Trsta François & Co, Grassin Vita Levi, Pandolfo Federigo Oesterreicher; dalje tržaška družba za trgovino na velike razdalje Brentano, Cimaroli e Venino, ki je kupovala žito tudi v slovenskih pokrajinah, na primer pri kostanjeviškem opatu, medtem ko je trgovec Josué Bianchi kupoval pšenico pri Ritterjevi kompaniji v Ptujju. V Celju je imela sedež znana La Compagnie de Charles et Louis de Gros (korespondirala je samo v francoščini). O njej vemo, da je leta 1766 prodala Ivanu Petru Longhiju v Ljubljani približno 35 ton žita za firmo Brentano, Cimaroli e Venino. Vsaj leta 1761 sta imela 12 delnic reške rafinerije sladkorja grofa Charles in Louis de Gros iz Celja.²⁴

Razen teh so seveda obstajale še druge oblike poslovnih zastopstev. Naj navedemo nekaj primerov za Trst, čeprav nimajo direktne zveze

²² Vir v op. 17.

²³ Ibidem.

²⁴ ADK, Litorale Kommerz, R Nr 607; Kompanija reške rafinerije sladkorja.

z žitom: Posle Matije Demšarja, znanega gorenjskega založnika,²⁵ je tu vodil precej samostojno njegov sin Martin; v očetovem imenu je trgoval po kopnem in po morju z raznim blagom, zlasti še s kranjskim platnom. Po smrti Franca Tomaža Grošla²⁶ je posle vodila njegova vdova; ukvarjala se je s špedicijo in z nakupovanjem za poslovne prijatelje (tkim. incetta per amici). Podobni špediterski in nakupovalni podjetji sta imela še Jurij Urbas in Matej Michel, ki je bil sicer v Trstu prvi direktor Peerovega (= Perrovega) negocija, — itd.

Nekateri trgovci iz zaledja so imeli tudi v Trstu hišo in skladišče, čeprav se tu niso stalno zadrževali. Lovrenc Tomšič iz Ljubljane na primer je imel skladišče za olje in je nakupoval s pomočjo svojega agenta. Franc Simon Jugovic iz Kranja je imel hišo in skladišče za olje, platno in podobno blago, — itd.

Spričo splošnega povečanja trgovine moramo konec konca odgovoriti še na vprašanje, kako je naraščalo število profesionalnih trgovcev na slovenskem ozemlju nekako od srede 18. stoletja dalje. Sintetične podatke imamo samo za Kranjsko, za nekatere druge dele slovenske zemlje le občasne navedbe. Tako vemo, da je bilo na slovenskem delu mariborske kresije leta 1765 le 30 trgovcev in 7 pomočnikov. Na Kranjskem je bilo trgovcev:²⁷

Leto	Matrikuliranih	Imatrikuliranih	Skupaj
1764	21	62	83
1765	20	64	84
1766	20	64	84
1767	20	63	83
1768	21	64	85
1769	26	63	89
1770	22	62	84

Imatrikuliranih trgovcev je tu redno bilo trikrat več kot matrikuliranih; ni še znano, kakšen je bil odnos med njimi drugod po slovenskem ozemlju, niti ni točno pojasnjeno, kakšne so bile kvalitativne razlike med obema kategorijama trgovcev.

Če za leto 1765 prištejemo 84 kranjskim še 30 trgovcev s slovenskega dela mariborskega okrožja, dobimo vsoto 114 trgovcev. Ker je bilo ozemlje Kranjske tipičen prehodni teritorij in kot tak ugoden za razvoj trgovine, je jasno, da celjsko okrožje, slovenski del Koroške in Goriška (Trst kot svobodno pristanišče in mednarodni emporij je izvzet) niso imeli, — vzeto skupaj, — več trgovcev kot Kranjska. Verjetno je celjsko okrožje imelo več trgovcev kot slovenski del Koroške ali pa Goriška, ki ni nikoli veljala za tako tipično tržaško zaledje kot na primer Kras in Kranjska. Precej virov govori o tem, da je bilo na Kranjskem največ trgovcev v Ljubljani in ob Savi navzgor tja do Radovljice. Če upoštevamo vse podatke, bo morda najprimerneje, če trdimo, da je bilo tega leta na vsem

²⁵ Katarina Kobe-Arzenšek, Sitarstvo na Gorenjskem (zgodovinski oris), Ljubljana 1967 (Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije, 13), str. 21.

²⁶ Prim. op. 1 (str. 154).

²⁷ Vir v op. 4.

slovenskem ozemlju okoli 200 trgovcev. Točnejšega števila še ni mogoče ugotoviti, gre le za to, da napravimo najmanjšo možno napako in da poudarimo besedico 'okoli'.

Pregledani viri ne razlikujejo med trgovci na velike razdalje in med manjšimi mestnimi trgovci (bolje rečeno, prodajalci), čeprav bi nas to razlikovanje veliko bolj zanimalo kot pa število matrikuliranih in imatrikuliranih trgovcev. Za določena področja, na primer za Ljubljano, nam bodo viri prav gotovo dali zadovoljujoč odgovor, za druge dele slovenske zemlje pa bomo najbrž navezani na občasne navedbe vodilnih ali vsaj vidnih trgovcev na velike razdalje. Razlikovanje je pomembno, kajti prav trgovci na velike razdalje so bili glavni organizatorji tržišča velikih dimenzij, utemeljitelji borz in zavarovalnic za blago in promet.

Borza in zavarovalnici v Trstu. — Povečani in zapletenejši kupčijski posli v splošnem ter gospodarsko prebujanje ogrskih dežel še posebej so vplivali zlasti na poslovni Trst zelo povoljno. S tem v zvezi naj se zadržimo zlasti pri dveh dogodkih: pri ustanovitvi borze in utemeljitvi prvih dveh zavarovalnic — in poudarimo delež slovenskega poslovnega sveta pri teh akcijah. Seveda nam ne gre za nacionalni akcent, marveč za to, da spoznamo, kaj je Trst kot mednarodni emporij pomenil za poslovni svet v zaledju. Borza za blago (ne pa še borza za blago in vrédnote) je določala cene blagu, izdelanemu nekje na Gorenjskem in izvoženemu skozi Trst v svet, zavarovalnica pa je bila soudeležena pri riziku od trenutka, ko je bilo to blago vkrcano na ladje, oziroma v namembnem pristanišču izkrcano na pomol.

Ceprav so ustanovili borzo v Trstu šele leta 1755,²⁸ so že leta 1748 določili naslednje: Da se napravi konec pritožbam, češ, da je senzalov mnogo in da je med njimi precej Judov, naj intendantca zmanjša preveliko število senzalov, Jude pa odstrani; namesti naj krščanske, poštene in sposobne može. Senzalov naj bo osem, od tega šest krščanskih in dva judovska. Ker je bilo treba osebe potrditi, so trgovci papeške države za svojega senzala potrdili moža s priimkom Tassara. Grška 'nacija' je tudi potrdila svojega senzala. To pomeni, da formalno borže še ni bilo, da pa se je poslovni svet le nekje shajal in opravljal posle, karakteristične za borzna opravila.

O formalni otvoritvi tržaške borze se je precej govorilo že poleti 1754, toda šele 14. oktobra 1755 so na Dunaju izdali dekret o pričetku njenega dela. Ta dekret je v bistvu tudi že njen prvi statut (čeprav le v obrisih), saj se tu določa njeno poslovanje. Na primer: Člén 1 pravi, naj bo borza odprta vsak dan razen ob nedeljah in praznikih.

Seznam članov borze z dne 10. decembra 1757 našteva 22 poslovnih ljudi in firm, med njimi se navajajo Bernardin Zois, Matevž Demšar, Grassin Vita Levi, Ventura Morpurgo, Menasse Morpurgo, Giuseppe Morpurgo, bratje Luzzatti, — itd. Delež slovenskega poslovnega sveta pri borznih poslih naj ilustriramo z naslednjim podatkom: Direktorja in vicedirektorja borze so volili. Pri volitvah 10. decembra 1757 je Ignaz Kreiter dobil 18 glasov (trije proti), Bernardin Zois 17 glasov (pet proti),

²⁸ ADK, Litorale Kommerz, R Nr 617; Tržaški trgovci, borza 1754—

Matevž Demšar kot tretji kandidat pa 13 glasov (devet proti). Zato je bil za direktorja izvoljen Kreiter, za vicedirektorja pa Zois. Demšar je sicer ostal brez funkcije, toda že kandidatura sama po sebi priča, da je imela njegova firma velike kupčije in zato dober sloves v tržaškem poslovnem svetu.

To potrjujejo tudi poslovne karakteristike iz tistega časa. Ko so leta 1754 govorili o borzi, so tudi že sestavili seznam bodočih možnih članov borze in vsakemu dodali kratko poslovno karakteristiko. Na primer: Za Michel Angela Zoisa so trdili, da ima najpomembnejši negocij (trenutno je obstajal samo v železu), saj je njegov osnovni fond — to je, podjetniški kapital, toda ne samo tržaške poslovne enote — znašal 100.000 fl. Nedvomno se v tej in drugih vsotah skriva tudi kvota za trgovski riziko, zlasti za pomorski promet. Manjše osnovne fonde so imeli: Grassin Vita Levi (40.000 fl), Matija Demšar (35.000 fl), Franc Tomaž Grošel in Jurij Urbas vsak po okoli 8.000 fl, — itd.

Rezultat povečanega trgovanja zaledja skozi Trst je bila seveda večja zaposlenost tržaških ladij. Zato se je s tem v zvezi povečal tudi riziko pomorske plovbe in ena izmed zelo zgodnjih misli tržaških lastnikov ladij ali patronov je bila, ustanoviti v Trstu zavarovalnico. To je bilo sedaj toliko lažje, ker se je akumuliralo že precej kapitala in del tega so organizatorji že mogli pritegniti v osnovno glavnico zavarovalniške družbe. Glavni načrt zanjo so objavili 26. maja 1764 in do 9. decembra 1765 so interesenti že podpisali 259 delnic. Dne 1. oktobra 1766 je bil občni zbor zavarovalne družbe (Assicuranz Compagnie); tedaj so ugotovili, da so do tega dne podpisali 536 delnic po 500 fl v skupni višini 268.000 fl. Delnic ni podpisoval samo tržaški poslovni svet, ampak tudi interesenti iz zaledja: Družba Brentano, Cimaroli e Venino je podpisala 140 delnic v skupni višini 70.000 fl, baron de Borie 60 delnic (30.000 fl), Jakob Baletti 20 delnic (10.000 fl), enako število tudi Menasse Isaac Morpurgo, Ljubljčan Friedrich Weitenhiller 18 delnic (9.000 fl); po šest delnic so imeli Heinrich grof Auersperg, Grassin Vita Levi, Ivan Luka baron Raigersfeldt, Michel Angelo Zois, Josef baron Janoschiz, Ursin grof Blagay, Franz baron Schweiger zu Lerchenfeld; po štiri delnice v višini 2.000 fl so imeli Franz pl. Zorn zu Mildenheim, bratje Luzzatti, — itd. Zanimanje za družbo se je večalo, saj je do konca leta 1766 imela glavnice že za 300.000 fl (600 delnic po 500 fl). Deset let pozneje so jo mogli povišati za nadaljnjih 100.000 fl. V splošnem je družba — tako razberemo iz virov — uživala prav znaten ugled.²⁹

Potreba po zavarovalnicah je naraščala. Sredi maja 1779 so organizirali v Trstu že drugo pomorsko zavarovalno družbo (See-Assicuranz-Gesellschaft). Pričela je z delom 1. junija na osnovi fonda 500.000 fl (1000 delnic po 500 fl). Tržaški trgovci, — nekateri so bili deležniki že pri prvi družbi, — so imeli 800 delnic, izmed ostalih akcij pa je bila večina v rokah Benečanov in Genovežanov. Delničarji druge družbe so bili Žiga baron Zois (60 delnic ali 30.000 fl), tržaška rafinerija sladkorja, Pandolfo

²⁹ Ibidem, R Nr 621; Zavarovalnice. — Prim. tudi Nel primo centenario della Riunione Adriatica di Sicurtà (1838—1938), Trieste 1939, str. 57 in 64 ter tu prilepljena tabela III.

Federigo Oesterreicher, družabnika Brentano e Cimaroli iz Genove, Grassin Vita Levi (vsi po 20 delnic), Ivan Kurtović in Isaac Vita Levi (oba po 10 delnic), — itd.

Posebnosti izvoza proti koncu 18. stoletja. — Izbruh francoske revolucije leta 1789 je prav kmalu močno vplival na gospodarstvo vse Evrope. S tem, da je revolucionarna vlada obsodila januarja 1793 kralja na smrt in proglasila republiko, si je nakopala srd vseh glavnih monarhij Evrope. Pričele so se tako imenovane koalicijske vojne proti republikanski Franciji, ki so močno vplivale tudi na strukturo izvoza blaga iz habsburške monarhije.

Že februarja 1793 se je tu uradno govorilo o popolni prepovedi izvoza žita prek Jadrana.³⁰ Grožnjo so kmalu umaknili, zato pa močno povečali carino (ta postopek so imenovali »carinski kordon«). Proti temu povečanju je seveda protestirala tudi tržaška borzna deputacija. Protest ni zalegel, dunajska vlada pa je počasi prešla na sistem protekcionizma. Tako je 8. aprila 1793 specialno dovolila izvoz ogrskega žita za »sardinski dvor« (tò je, za kraljevino Sardinijo) v višini 19.332,5 ton. Dne 12. maja 1793 so dodatno specificirali, da se sme izvoziti za isti dvor ogrskega žita prek Trsta še 3274,5 ton; dalje za cerkveno državo (za »papeški dvor«) 3274,5 ton, za Španijo 6549 ton, za Dubrovnik 805,5 ton ogrskega žita, skupaj torej 13.903,5 ton (v sardinski državi so imeli državno skladišče in so žito kopičili zato, ker so računali, da bodo šli ali sami v vojno proti Franciji ali pa jih bo Francija napadla).

Kot vidimo, ni šlo več toliko za privatno trgovanje z žitom, pač pa za državna naročila na račun državne blagajne, torej predvsem za rezerve žita v vojaške namene. Aprilsko in majsko dovoljenje sta odobrili izvoz 33.236 ton ogrskega žita, kar je približno dvakrat večja količina v primeri s količino, ki so jo izvozili nekako 25 let prej.

V zvezi s kupčijo in prevozi tega žita nastopi nova vrsta dobaviteljev, špediterjev in trgovcev. Manj vidni so bili Minervi, Antonio Benuzzi, Nicolò Bianchi itd., najpomembnejša pa sta gotovo bila tržaška trgovca Ignaz Hagenauer in Pietro Sartorio, dva utemeljitelja podjetij, ki sta bili (poleg Brentana in drugih) v predmārčni dobi, torej 30—40-let pozneje, že zelo ugledni-grosistični firmi, pomembni tudi za našc gospodarsko zgodovino tistega časa. Za Hagenauerja je znano, da je dobil leta 1794 prost potni list za izvoz 10.000 ogrskih volov v beneško republiko (gotovo za kritje vojaških potreb). Pozneje je vozil v Neapelj tudi orožje.³¹

Na Apeninski polotok so šli prek Senja tudi bosenski voli. Leta 1796 je dobil reški trgovec Matija Tomičić dovoljenje, da je v teku naslednjih deset let izvozil iz Ogrske prek Kopra 3000 volov.

Morda se sme reči, da je nekatere trgovce iz tujine (Italija, Francija) pritegnila k naselitvi v Trstu prav kupčija z žitom. Nekateri drugi, že dolgo naseljeni tržaški trgovci so postali tudi komisarji ali zaupniki tujih

³⁰ ADK, Litorale Kommerz, R Nr 592; Žitna kupčija Ogrske in Notr. Avstrije prek morja 1793—1805.

³¹ Vir v op. 18.

velikih kupcev žita; na primer Isaac Vita Levi in Costanzo sta postala zaupnika neapeljskega nakupovalca žita.

Ko so spomladi 1793 vozili žito v kraljevino Sardinijo, so pripeljali: 1611 ton pšenice in 4027 ton ovsa liferant Johann Kubovsky iz Radgone (izvažal je predvsem prek Reke in po Padu navzgor do izliva reke Tesino in do Torina), enake količine istega blaga Lovrenc Anton Rudolph iz Ljubljane; 1611 ton pšenice ter 6444 ton ovsa Josef Sporrer iz Karlovca. Kubovsky je prišel svojo dobaviteljsko pot okoli Ptuja in Radgone, Rudolph v Sisku in v Ljubljani, Sporrer v domačem Karlovcu.³²

Sredi februarja 1797 so Francozi zavzeli Mantovo. Dunajski dvorni vojni svet je zagovarjal mnenje, naj se izvoz živil čisto ustavi, da bo s tem sovražnikov položaj težji. Predlagali so, da se vpelje splošna in stroga zapora pristanišč na Reki, v Bakru, v Kraljevicu, v Senju in Karlobagu tudi za ogrsko blago. Takoj opazimo, da je bil iz zapore izvzet Trst, kjer so mogli trgovino lažje kontrolirati. Istočasno nam je ševeda jasno, da bi pomenila uresničitev predloga, ki so ga izrekli vojaki, katastrofalen udarec za pristanišča hrvaškega primorja, ki so bila bliže dobro založenim tržiščem ogrske polovice države, in protekcijo za večji ter avstrijskim deželam bližji Trst. Ker je predlog glede blokade odsvetoval tudi avstrijski zunanji minister (gospodarski svet države je temu tako že nasprotoval), so zahtevo po zapori opustili, pravzaprav ublažili; omejili so jo na dobo dveh mesecev.

Polagoma si je pričela v smislu nekakšnega vojnega gospodarstva ustvarjati rezerve tudi Avstrija sama. Nedvoumno znamenje — mimo drugih — je dogodek iz sredine marca 1800. Tržaški trgovski hiši Riznić & Palikuća so takrat dovolili izvoziti 1200 vreč riža v Smirno, vendar s pogojem, da mora dati določeno količino riža na voljo za mestne potrebe v Trstu.

Dirigirano oziroma prohibitivno gospodarstvo se je razširilo z živil še na surovine in industrijske polizdelke. Naj navedemo nekaj primerov: dne 18. marca 1800 so prepovedali izvoz surovega bakra ali pa bakra v ploščah. Začasno so spet dovolili izvažati v zavezniške dežele vojaške potrebščine, tako 8. junija 1801 izvoz domačega svinca, dne 31. januarja 1803 izvoz armatur, sabelj, klin in strelnega orožja, toda že tri mesece pozneje so spet prepovedali izvoz kakršnega koli vojaškega strelnega orožja; dovolili so le izvoz lovskega in drugega luksuznega orožja. Nadalje so konec julija 1803 dovolili izvoz usnja (za plačilo primerno visoke carine), devet mesecev nato pa tudi še izvoz volovskih kož.

Dolgo časa pa je bil zelo velik problem, ali naj se prepove izvoz jelka. Če bi se prepovedal, bi bil to zelo hud udarec za dokaj razvito avstrijsko železarstvo. Sklicujoč se na Anglijo, ki ni v celoti prepovedala izvoza svojega jelka, je 20. maja 1805 Avstrija odločila, da se dovoli izvoz jelka v palicah.

Kako zelo so koalicijske vojne spremenile strukturo izvoza v korist orožja, moremo ilustrirati s številkami. Že leta 1793 je dobil dovoljenje vojni dobavitelj in papeški komisionar Valentin Cavallar. sicer tržaški

³² Vir v op. 30.

trgovcev, da sme izvoziti na papeški dvor 3000 pušk in 100 grenadirskih sabelj. Že večji izvoz orožja notiramo za leto 1795. Takrat so od januarja do septembra izvozili v Torino 44.886 pušk in pištol, v Španijo 41.930 pušk in pištol, v Neapelj 7500 pušk in pištol (skupaj 94.326 pušk in pištol). Obljubili so, da bodo do konca leta izvozili še naslednje količine pušk in pištol: v Španijo 9520 kosov, v Neapelj 5190 kosov, v Torino 4743 kosov, skupaj torej še 19.453 kosov strelnega orožja. Če so ta načrt uresničili, potem so v tem letu izvozili 113.779 pušk in pištol (tu ni všteti 5125 pušk, ki jih je prišla iskat španska mornarica — morda za svoje potrebe?). Neki drug podatek iz konca 1795 pravi, da bodo izvozili prek Trsta v Španijo še 32.013 pušk. Ne moremo ugotoviti, če je to dodatna pošiljka ali pa je že všteta v zgornje količine. Vir pripominja, da je prek Trsta izvažala orožje v tujino namreč tudi Saška. Končno naj še navedemo, da je konec junija 1798 dobil dovoljenje za izvoz 15 zabojev musket v severno Italijo Antonio Dorligo Benussi.

Ustanovitev Ilirskih provinc leta 1809, kar je bilo delo zmagovite Napoleonove Francije, je bila hud udarec za nadaljnje akumuliranje kapitala in za celotno gospodarstvo na Slovenskem. Gre za bistveno zoženje tržišča, za velike vojne kontribucije in za razvrednotenje denarja. Slovensko ozemlje se je razdelilo v dva različna upravnopolitična dela, od katerih je zahodni trpel zaradi razširitve Napoleonove kontinentalne blokade tudi na obale Jadrana, vzhodni pa zato, ker je bil odrezan od morja in s tem od Apeninskega polotoka kot svojega tradicionalnega, velikega in izvrstnega tržišča. V zahodnem delu so avstrijsko valuto zamenjali s francosko, v vzhodnem pa je bankrot, ki ga je doživela Avstrija leta 1811, dobro opravil svoje rušilno delo.

Šele v relativno mirni predmarčni dobi od 1815 do 1848 so mogli kupčevalci spet občutneje akumulirati kapital, graditi industrijo in si iskati tržišča, izgubljena v letih 1809—1813. Sedaj je bilo vse to precej teže, ker je po restavraciji avstrijsko blago že zadelo na močno angleško konkurenco, ker je Anglija hitreje sledila Napoleonovim bežečim korakom kot pa Avstrija.

Zusammenfassung

DAS WIRKEN VON KOMMERZKONSESSEN

Der Höhepunkt der Aktivität von Kommerzkonsessen fällt in das Jahrzehnt zwischen 1763 und 1774. Anhand von Belegen aus diesem und folgenden Jahrzehnten befasst sich der Verfasser vor allem mit dem Anstieg des Getreidehandels auf der Relation Ptuj—Ljubljana—Trst (Pettau—Laibach—Triest) — Italien, wobei festgestellt wird, dass 1766 über Triest rund 20.700 t Getreide ausgeführt worden sind; davon kamen 63% aus Ungarn und Kroatien und die übrigen 37% vor allem aus der Südsteiermark, weniger aus Krain und einigen Teilen von Kärnten. Später stieg die Getreideausfuhr stark an und übertraf 33.000 t. Gegen Ende des 18. Jahrhunderts schellt wegen der Kriege die Ausfuhr von Gewehren, Pistolen und kalten Waffen sprunghaft in die Höhe, zugleich aber auch die Ausfuhr von Ochsen.

Durch die Getreideausfuhr entstanden drei starke Handelskompanien: die Temeschwarer Handlungscompagnie, die 1759 gegründet wurde, die 1762 in Pettau gegründete Gesellschaft Adolf Ritter et Co und die 1765 gegründete Janoschazer Handlungscompagnie in Triest.

Der Verfasser befasst sich kurz noch mit der 1755 gegründeten Triester Börse und den beiden ersten Seefahrtsversicherungen: der »Assecuranz Compagnie«, deren Gründungsversammlung am 1. Oktober 1766 stattfand, und der »See- Assecuranz-Gesellschaft«, die am 1. Juni 1779 ihre Geschäfte aufnahm.

Dušan Kermavner

PRISPEVEK K POJMOVNEMU RAZČIŠČENJU OZNAKE
»JUNGSLOVENEN«

(O njenih prvih pomenih v letih 1859—1860 in 1864)

Ko je Ivan Prijatelj v enem izmed Zarnikovih dopisov z Dunaja *Novicam* konec leta 1860¹ ugledal naziv »mladoslovinci« v prvotni nemški obliki na tretjem mestu besedne skupine »utopisti, ultra-, jungslopevenci« in je menil, da ima pred seboj prvi njegov natis v tem časniku in v slovenskem pisanju sploh, ga je razvnel pristavljeni Zarnikov poziv »rodoljubom, naj [jim] bojo ti priimki, sicer zasramova[l]ni, častne imena«, in ga je njegova navdušenost za mladoslovenstvo in abstracto kar vzdignila z zgodovinarskih tal. Namesto da bi bil ravnal kot zgodovinar in se lotil raziskave okoliščin, v katerih so nasprotniki takratnih teženj po uveljavljanju slovenščine v srednjih šolah uporabili v avstrijskem nemškem tisku izraz »Jungslovenen«, in bi na temelju takšne raziskave skušal določiti razsežnost tega pojma ob njegovem rojstvu, se je nezgodovinarsko prenesel v — drug čas! Iz drugačnega zgodovinskega položaja, ki je nastal šele po vrsti let v okoliščinah, kakršnih v letih 1859 in 1860 še ni bilo, je že za vzdevkom »jungslovinci« v teh letih ugledal tisto — takrat, leta 1860 še ne obstoječo, ker v javnosti še ne delujočo — »strujo, ki se je pod geslom, izraženim v tem nazivu, začela med mlajšo slovensko inteligenco formirati v javnosti« — dejansko šele od srede šestdesetih let dalje! — in se je kritično spravil nad tisto njeno značilnost, v kateri je videl njeno poglobitveno šibkost — »slabost večnega kompromisarstva« ali »motnost idej in neodločnost nastopa«.² Pri tem se je oprl na Stritarjevo izpraševanje vesti političnim predstavnikom mladoslovenstva v *Dunajskih sonetih* leta 1872 zaradi prav teh njihovih značajskih pomanjkljivosti, a ni pomislil, da bi smel tako razpravljati o mladoslovenstvu šele v zvezi z dogajanjem, ki je tisto izpraševanje vesti sprožilo, ne pa v zvezi z vprašanjem o razni intenziteti slovenskih jezikovnih teženj v letu 1859. Prav tako je Prijatelj očitno zanemaril zgodovinarjevo dolžnost, da si mora najprej ogledati vire in šele nato izražati domneve ob varovanju ugotovljenega zapovrstja v dogajanju, ko je na drugem mestu k istemu navedku iz Zarnika pristavil domnevo, da je ravno v Zarnikovih dopisih *Novicam* v letu 1860 »nemška žurnalistika... začutila... novega, svežega in mladega duha, pripravljajoči se nastop mlade generacije« in

¹ *Novice*, list 52 z dne 24. decembra 1860, str. 418.

² I. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848 do 1895*, II, str. 335—337.

zanj uporabila »spočetka zbadljivo ime« — Jungslovenen — ki se ga »je Zarnik takoj oklenil kot častnega«.³

Dognati, kako je bilo s to rečjo, je bilo mogoče le na temelju ogleda zadevne »nemške žurnalistike«, ki ga je bilo treba opraviti na Dunaju. Ko sem moral komentirati Prijateljevo besedilo, si nisem mogel privoščiti ad hoc obiska v tem mestu, vendar pa sem lahko opozoril na Prijateljev preskok ob navedku iz Zarnika in povrh še začrtal smer k razčiščenju zadeve, ker sem po naključju poznal še dve — bodisi Prijatelju neznani ali pa od njega neupoštevani zgodnji omembi »Jungslovencev« — splošno omembo v še leta 1859 napisani in spomladi 1860 izšli knjižici Jožeta Rogača »Narodnost in Slovenstvo« ter posebno oznako Levstika in Gregorja Kreka kot »iskrenih Jungslovencev« v pismu Antona Kosa-Cestnikova Franu Levstiku z dne 10. januarja 1860. Pribil sem, da »nihče še ni ugotovil, kdaj je nemška žurnalistika prvič uporabila vzdevek Jungslovenen«, ki je moral biti [vsaj] v pogovorni rabi najpozneje že v letu 1859, torej še pred Zarnikovimi političnimi dopisi z Dunaja *Novicam*, in da Prijateljevo gradivo dopušča le skrčeno domnevo, da je mlajši rod kazal »večjo vnetost za slovensko narodnost kakor pa... v povprečju starejša generacija« in da so slovenskim težnjam nenaklonjeni življi uporabili za njihove bolj vnete zagovornike »spočetka zbadljivi vzdevek Jungslovenen« — »še pred pojavom tudi le najnežnatnejše politične diferenciacije v vrstah slovenskih narodnjakov«. V sklepu sem presodil, da bi zagrešili anahronizem, če bi spravljali vzdevek »Jungslovenci« v času, ko se je pojavil, v zvezo s poznejšo »diferenciacijo mladine od — takrat še ne tako nazivanih in na čelu narodnostnih prizadevanj stoječih — poznejših staroslovencev«.⁴

Ob prvi priložnosti sem se na Dunaju lotil iskanja, kdaj in v kakšni zvezi so se nasprotniki v nemškem tisku prvič obregnili ob »Jungslovence«. Dragocen napotek, ki me je po majhnem ovinku sorazmerno naglo privedel do cilja, je vsebovala Zarnikova omemba iz leta 1867, da se je v graškem listu *Telegrafu* »bral prvič izraz »mladi Slovenci« (Jungslovenen), kteremu se je ves naš svet toliko čudil, kajti je starih Slovencev še tako malo«.⁵ Iskanega izraza sicer nisem našel v letniku 1861 tega graškega lista, kakor se je krivo zapisalo Zarniku, a vendarle v njem dve leti prej — v letu 1859 — in, česar po Zarniku tudi ne bi bilo pričakovati, zanesenega vanj od drugje!

Z najdbo sem moral seznaniti domači znanstveni svet, da se ne bi še kdo za menoj lotil iskanja, ki sem ga opravil za vse. Ko sem pripravljaj objavo, sem mimogrede ob listanju po *Novicah* v letniku 1860 odkril, da je isti njihov dunajski dopisnik, namreč Zarnik, skrit za črko B v cirilici, že poleti tistega leta prvič omenil »jungslovence«, in sicer v naslednji zvezi: Zavračal je tiste, ki »vedno le svojeglavno trdijo, da je slovenščine kmali dosti«, zatrjeval, »da Slovenci ravno z oživiljeno narodnostjo ne bodo puntarji in sploh nevarni ljudje«, in označil kot naravnost »bedasto,

³ I. Prijatelj n. d., IV, str. 10—11.

⁴ Prav tam, Političnogodovinske opombe, str. 584—585.

⁵ Prav tam, str. 11, opomba pod črto in Novice, list 49 z dne 4. decembra 1867, str. 403.

s slovenskim narodom opravka imeti in blagostanja njegovega želeli, pa se pri zaslišanju domače besedice po vseh udihi tresti in v vsakem, ki terja le to, kar sta nam cesar in postava dala, 'jungslovenca' ali Bog ve kaj vse vohati!«⁶

To zgodbo je res treba začeti pri — »cesarju in postavi«, namreč pri cesarskem ukazu z dne 8. avgusta 1859, ki je predvidel v gimnazijah na področjih z nememško večino prebivalstva vpeljavo deželnih jezikov kot učnih jezikov. Šlo je za popuščanje od Bachovega germanizatoričnega centralizma, ki je bilo potrebno v prvi vrsti zaradi novega sporazumevanja z upornimi Madžari, pa tudi z drugimi narodi in narodnostmi, ki sicer niso v petdesetih letih povzročali tolikih ali celo tudi nobenih skrbi dunajski vladi, a so želeli spraviti svoje jezike do veljave tudi v gimnazijskem pouku. Poleg dosti, bolj upoštevanih Poljakov, Hrvatov, Čehov in Italijanov so se potegnili za veljavo svojega jezika tudi manjši narodidrobci, med njimi Slovenci. Nemški tisk je brž uveljavljal nazor, da z gimnazij na slovenskem ozemlju ne bo mogoče v znatnejši meri iztisniti nemščino; »kvasili so« — je zapisal leto dni pozneje dunajski dopisnik Novic, nemara tudi Zarnik, skrit za črko X — »da pri nas ni mogoče tega vpeljati, ker nam učiteljev, knjig, zraka, vode in sam Bog ve kaj vsega manjka!« Pisec je omenil, da so »nekteri domorodci, razserdeni po tacihi dopisih«, obiskali nekatera dunajska uredništva in tam pojasnjevali, »da imamo izverstnih učiteljev na kupe, da imamo, ako se začne, šolskih bukev v kratkem več kakor treba itd., al pri vredništvu [lista] Presse so merzlo odgovorili«, da se takšni popravki ne skladajo z njihovim stališčem.⁷ Novice so že v svojem prvem razpravljanju o cesarskem ukazu argument bližnjega — tržaškega — nemškega lista, češ da »bukve v slovenskem jeziku za učenje važnejših gimnazijskih naukovi ni«, zavračale z opozorilom, da »bukve ... le zato nimamo, ker jih v šolah niso potrebovali«; pri tem pa so trezno podvomile, da bi »se dal novi ukaz povsod že jutri izpeljati«, in zatrdjevale: »Mi nismo utopisti, in mislimo, da je zadosti, ako se le povsod ... resno prične nova naprava« izvajati.⁸

Med večjimi avstrijskimi nemškimi listi je najprej dunajska *Österreichische Zeitung* prinesla dopis iz Ljubljane z dne 12. septembra 1859 z argumenti proti slovenščini kot učnemu jeziku na gimnaziji: »Kranjska je pretežno slovanska dežela, a prejema vso svojo kulturo iz nemških rok in se je v njej v zadnjih letih nemščina vse bolj vpeljala, tako da se npr. v Ljubljani zdaj pretežno nemško govori.« Po takšnem uvodu je — nemški ali ponemčeni — pisec Slovence, ki so ob cesarskem ukazu menili, da bi tudi na ljubljanski gimnaziji lahko slovenščina takoj postala učni jezik, opominjal, naj pomislijo, da ni niti slovenskih učiteljev niti učbenikov, a tudi če bi le-te prevedli, bi morala učeča se mladina vendarle segati še po drugih nemških knjigah; kdor bi se naučil nemško samo brati, pa bi se mogel zaposliti le v svoji ožji domovini.⁹ Podobno argumentacijo je sporočil istemu listu dopisnik iz Gradca glede gimnazij

⁶ Novice, list 30 z dne 25. julija 1860, str. 238.

⁷ Novice, list 51 z dne 19. decembra 1860, str. 408.

⁸ Novice, list 36 z dne 7. septembra 1859, str. 284.

⁹ Österreichische Zeitung, št. 211 z dne 16. septembra 1859.

»v Mariboru, kjer je polovica učencev, in v Celju, kjer je večina učencev slovenska«, in je v sklepu priporočil kot najboljšo za slovenske učence: Pri maturi morajo znati nemško, zato naj ostane nemščina učni jezik, saj materinega jezika zaradi tega ne bodo pozabili.¹⁰ List je opozarjal tudi, kako silovito Italijani zahtevajo, da se uvede italijanščina kot učni jezik na gimnaziji v Trstu, kjer so tako in tako skoraj vsi uradi in zavodi poslovali italijansko.¹¹

Tudi ljubljanski dopis *Grazer Telegrafu* z dne 20. septembra 1859 se je proti »željam narodnjakov« (National-Gesinnte) zavzel za »notranjo in vnanjo opravičenost tu že stoletja gojene nemščine, ki jo na področjih ob prometni poti [bržčas je mišljena pot Dunaj—Trst] ljudje večidel govorijo«. ¹² Toda *Telegraf* nikakor ni vztrajal na takšnem protislovenskem stališču! Štirinajst dni zatem je objavil dopis z Dunaja, ki je bil naklonjen slovenskim jezikovnim težnjam glede učnega jezika na gimnazijah v Mariboru, Celju, Ljubljani, Novem mestu in Pazinu; ne vemo, ali se je dopisnik ognil Trstu in celo tudi Gorici zaradi okoliščine, ker je tam nastopala italijanščina kot tekmica slovenščine^{12a} (za značilno pa imamo lahko odsotnost Celovca). Dopisnik je zatrjeval, da so slovenske zahteve vselej ostajale v okviru »primernosti in zmernosti«. Za prvi korak v postopnem izvajanju cesarskega ukaza je priporočal, da bi se na navedenih gimnazijah morali vsi učenci obvezati, da se naučijo slovenščine. *Telegraf* je posebej obljubljal, da se bo še zavzemal za slovenske koristi.¹³ To obljubo je nato izpolnil, ko se je neki dunajski list zagnal v — »Jungslowenen«!

Ta list je bil *Die Presse*, ki je prinesel naslednji dopis iz Ljubljane z dne 5. oktobra 1859: »Težnje kranjskih Slovanov (Jung-Slowenen — tako je natisnjeno v oklepaju. Op. D. K.) na jezikovnem in slovstvenem področju se začenjajo uveljavljati (consolidiren). Tako imenovani mladostenci (Jungslowenen) so se odločili, da bodo pisali in govorili samo v slovenščini (schriftlich und mündlich nur die slavische Sprache zu gebrauchen). Kot značilno potezo ekskluzivnosti velja omeniti primer, da je neki znanstvenik (Mann der Wissenschaft), ko so mu predložili nemški program predavanj tukajšnjega znanstvenega društva, kjer naj bi tudi on sodeloval... s predavanjem, odvrnil, da ne zna nemško.«¹⁴

V tem dopisu so se torej prvič pojavili »Jugoslowenen« in sicer jih je dopisnik opredelil tako, kakor mu je najbolje kazalo, da bi prikazal njihovo narodnostno ekskluzivnost kot pretirano do absurdnosti — vsaj

¹⁰ Prav tam, št. 216 z dne 22. septembra 1859.

¹¹ Prav tam, št. 219 z dne 25. septembra 1859.

¹² *Grazer Telegraf*, št. 217 z dne 22. septembra 1859.

^{12a} Prim. B. Marušič, *Razvoj političnega življenja goriških Slovencev...*, *Zgodovinski časopis*, XXXIII/1969, str. 11—12, kjer izvemmo nekaj o preglednicah, ki jih je ta komplikacija povzročala slovenskim dopisnikom Novic v l. 1861; težko pa si je misliti, da bi bili predstavniki goriških (primorskih) Italijanov šele sredi leta 1862 zahtevali uvedbo italijanščine kot učnega jezika na goriški gimnaziji, kakor beremo na drugem mestu Marušičevega prikaza

¹³ *Grazer Telegraf*, št. 227 z dne 5. oktobra 1859. (str. 251).

¹⁴ *Die Presse*, št. 257 z dne 8. oktobra 1859.

v očeh nemškega občinstva! Dopis *Pressi* s prvo omembo »Jugoslowenen« je ponatistnila še *Augsburger Allgemeine Zeitung*, list z mednarodno veljavo.¹⁵

Nemara je prav isti dopisnik iz Ljubljane povzel ali nadaljeval napad še s pisanjem, datiranim z dnem 9. oktobra 1859, v *Österreichische Zeitung*: »Kaže, da hočejo z neke strani spet razpihati stari narodnostni prepir. (Nationalitätenstreit); vendar lahko zagotovim, da si ga pametni Kranjci nikakor ne želijo (verlangen durchaus nicht darnach). Res je, da smo, po večini Slovani, a to nikakor ne opravičuje ravnanja (Massregeln), o kakršnem so nekemu dunajskemu listu pred nekaj dnevi od tu poročali. Sporočilo, da so mladoslovenci (Jung-Slowenen) sklenili, da ne bodo več pisali in govorili nemščine, je tu izzvalo splošno veselost.« Dopisnik je apeliral k složnosti med narodnostima, ki sta v tej »mejni deželi« pomešani in ju ni mogoče »z ravnilom« ločiti. Končno je v neki točki dopolnil informacijo v *Pressi*, da »tisti znanstvenik, ki tu ni hotel predavati, ker da ne razume nemško«, ni Ljubljančan, ampak z Reke.¹⁶

Ta dopis so zavrnile tudi Novice, ki so pozvale nasprotnike cesarskega ukaza, naj napadejo ta ukaz, a pustijo njegove slovenske zagovornike pri miru.¹⁷ Pri tem se je noviški pisec oprl na mariborski dopis *Telegrafu* z dne 18. oktobra, ki se je proti šolskim nadzornikom in vodjem gimnazij skliceval na »cesarjevo besedo«, po kateri imajo Slovenci vso pravico zahtevati, da na njihovih gimnazijah slovenščina pride do veljave.¹⁸ Lahko pa bi se bil sklical še na dunajski dopis v isti številki *Telegrafa*, ki je razglašal, da »pametni Kranjci« želijo uvedbo slovenskega pouka v ljubljanski gimnaziji, in nasvetoval, naj bi »vplivni slovenski možje na Dunaju pri prosvetnem ministrstvu« intervenirali proti odporom zoper izvedbo cesarskega ukaza.

Tri tedne zatem je izšel v *Telegrafu* dopis iz Ljubljane z dne 8. novembra, ki je s celomesečno zamudo zavračal navedeni dopis v *Presse*, prevzet še od *Augsburger Allgemeine Zeitung*, o »težnjah tako imenovanih mladoslovencev, da bi se uveljavili na jezikovnem in slovstvenem področju s tem, da bi pisali in govorili samo slovensko«. Tako je ta graški list samo prevzel vzdevek »Jungslowenen« iz že prej v dveh drugih nemških listih objavljenega ljubljanskega dopisa; vzdevka torej ni iznašel *Telegraf*ov ljubljanski dopisnik, kakor nas je krivo poučila Zarnikova konstrukcija iz leta 1867, in se tudi ni izkazal nenaklonjenega slovenskim težnjam, marveč se je ravno nasprotno z vso vnemo zavzel za »krepak razvoj slovenstva (Slövenismus)«, slovenščine in slovenskega slovstva; odobral je, da se Slovenci posvečajo temu razvoju z vso močjo, in odklanjal sleherno polovičarstvo.¹⁹ Takšno je jedro precej okornega pisanja, ki ga pa moramo oceniti kot najradikalnejši zagovor slovenskih teženj v tistem času.

¹⁵ *Allgemeine Zeitung*, Augsburg, št. 284 z dne 11. oktobra 1859.

¹⁶ *Österreichische Zeitung*, št. 235 z dne 14. oktobra 1859.

¹⁷ Novice, list 44 z dne 2. novembra 1859, str. 345.

¹⁸ Novice, prav tam, str. 346 in *Telegraf*, št. 241 z dne 21. oktobra 1859.

¹⁹ *Telegraf*, št. 259 z dne 12. novembra 1859.

Nekaj dni zatem je *Österreichische Zeitung* v dopisu iz Ljubljane z dne 12. novembra poročala, da so sklenili ljubljanski gimnazijski učitelji predložiti prosvetnemu ministrstvu, naj bi bil pouk slovenščine na ljubljanski gimnaziji obvezen za vse učence, razen za tiste, za katere bi neslovenski starši zahtevali oprostitev od te obveznosti. Po dopisnikovem komentarju so profesorji upoštevali dve nujnosti: da se naučijo slovensko tudi neslovenski uradniki za službeno občevanje s podeželskim ljudstvom, in da se odpravi »grda slovensko-nemška mešanica, ki se v mnogih krajih govori«, pri čemer pa je dopisnik menil, da bo ta mešanica ostala, »dokler ne bo nemščina, ki se vse bolj širi, prežela vse plasti«. ²⁰ Celotni dopis so prinesle v prevodu *Novice*, ki so se čutile prizadete zlasti s trditvijo, češ da »je tudi tukaj terjala neka stranka, naj se na vrat na nos slovenski jezik brž vpelje kot učni jezik v tukajšnjo gimnazijo«. Trdile so, da »pri nas ... ni nobene stranke, ki bi bila sovražnica nemškega jezika; velika pa je tista stranka, ki se poteguje za obveljavo ministrskega ukaza, po katerem se ima v gimnazijah naših brez krivice za nemščino le pravica zgoditi slovenščini«. In ta »stranka ni prenapeto nikoli terjala, da že danes ali jutri bi mogel obveljati cesarski ukaz«, marveč »le to zahteva, da vodstva naših gimnazij že zdaj delajo resne priprave, da se bo uresničil saj prihodnje leto in saj kaka dva nauka razlagala učencem v domačem jeziku«. S predlogom ljubljanskih gimnazijskih profesorjev »se ne bo spolnil ministrski ukaz od 8. avgusta, ki je dan za Ljubljano ravno tako kakor za Zagreb itd., kjer so že letos začeli lepo spolnjevati cesarsko zapoved. In kar Horvati premorejo že letos, bomo premogli tudi mi Slovenci saj prihodnje leto.« ²¹

Tako se je še tisto jesen 1859 končala polemična praska — deloma v graškem *Telegrafu*, deloma med nemškimi listi in *Novicami* — o uvedbi slovenščine kot učnega jezika v gimnazije na Slovenskem.

Jasno se nam je pokazalo, da se v vsem ozadju te polemike in v vsem takratnem slovenskem narodnem gibanju še nista ločevali dve struji, katerih ena bi zaslužila, da se s poimenovanjem »Jungslovenen« za tedanji svet in za prihodnost razlikuje od druge (staroslovenske). Iz virov nam stopata nasproti samo dva »tabora«: nemški in nemškutarski nasprotniki uvedbe slovenskega učnega jezika v gimnazije na eni strani in njeni slovenski zagovorniki na drugi, ki so videli s cesarskim ukazom v prid uporabe deželnih jezikov kot učnih v dotlej le nemških gimnazijah utrto pot do jezikovne in narodne enakopravnosti. Med Slovenci se tudi niso pojavljali prenapeteži, ki ne bi bili uvidevali, da je zaradi nezadostne pripravljenosti glede učnih moči in učbenikov mogoče le postopno uvajati slovenščino v gimnazijski pouk; v poudarjanju nasprotnikov, češ da je nagel prehod od nemščine nemogoč, je tičalo le demagoštvo. Janez Trdina, ki je v *Novicah* najobširneje razpravljal o modalitetah tega uvajanja, je zapisal: »Vsega ne bo pri nas nihče tirjal; da bi pa slovenščina tako v prahu ostala, kakor je dozdej bila, pa zopet

²⁰ *Österreichische Zeitung*, št. 262 z dne 17. novembra 1859.

²¹ *Novice*, list 47 z dne 23. novembra 1859, str. 372.

nihče ne bo zagovarjal, komur je mar za napredek, za čast domače dežele, za blagor slovenskega jezika in naroda.«²²

Ce še zanikamo, da bi bila obstajala takšna — očitno karikirana — »mladoslovenska« sekta, ki bi se bila jeseni 1859 zarotila, da bo znala — govorila in pisala — samo še slovensko, nemščini in višji izobrazbi, ki ji jo je omogočala, pa obrnila hrbet, smo pokazali celotno prvo uporabo vzdevka »Jungslovenen« kot nevzdržno konstrukcijo. Ker pa ni mogoče docela izključiti, da bi komu bil obstoj takšne ultráslovenske smeri vendarle tako pri srcu, da bi ga skušal rešiti iz ruševin podrte konstrukcije, je priporočljivo razčleniti še tisti podatek, ki je ostal nepojasnen, a na katerega se je konstrukcija opirala: namreč podatek o tako prizadevnem ljubljanskem znanstvenem društvu in njegovem »nemškem programu predavanj«, ki je nekega slovenskega znanstvenika izzval²³ k izjavi, da »ne razumé nemško«. Kar se društva tiče, ne more iti za nobeno drugo, kakor le za kranjsko-nemško »Zgodovinsko društvo« za Kranjsko, ki je prirejalo predavanja za svoje člane in poslovalo nemško. Kar se pa znanstvenika tiče, nas podatek, da je živel na Reki, vodi k domnevi, da bi utegnilo iti za Janeza Trdinom. Temu lahko pač brez omahovanja pripišemo takšno izjavo, ker poznamo njegovo zelo dosledno odklanjanje uporabe nemščine pri slovenskih javnih delavcih.²³ Toda takšna Trdinova — ali kogar si bodi drugega z Reke — izjava je nekaj docela individualnega in so jo nasprotniki slovenstva le zato razširili na neki kolektiv »jungslovencev«, ker jim je to olajševalo polemiko zoper težnjo po slovenskem pouku namesto nemškega. Tudi o konkretnih okoliščinah takšnega predloga nekemu slovenskemu znanstveniku lahko izrazim neke domneve, da je namreč omenjeno društvo želelo pridobiti izrazitega ali razvpitega Slovencega za predavatelja na svojem jesenskem sestanku, kjer je bila na dnevnem redu tudi točka ob stoletnici rojstva nemškega pesnika Friedricha Schillerja (10. novembra 1859) poleg dveh predavanj iz domače zgodovine — dr. Etbina Coste o privilegijski knjigi Škofje Loke in Ludwiga Germoniga o kranjskih deželnih stanovih v času reformacije.²⁴ Nemara je šele po odklonitvi Trdine ali drugega naprošenega znanstvenika z Reke potem prevzel predavanje ob Schillerjevem slavu dne 3. novembra 1859 Peter pl(emeniti) Radič, ki se je v imenu »mladostno kvišku stremečega slovenskega naroda« poklonil slavljénemu nemškemu »pevcu večnih človečanskih idealov«. V svojem nemškem predavanju, ki ga je objavilo glasilo društva, je predvsem hotel prikazati, »kako vpliva nemška književnost na slovensko«, in je v okviru te literar-

²² Novice, list 40 z dne 5. oktobra 1859, str. 312. — Trdinovo in še nekatere drugih razpravljanje v Novicah o izvedbi cesarskega ukaza je povzel I. Prijatelj, n. d. II, str. 34–36.

²³ Iz pisma, ki ga je pisal decembra 1860 Franu Levstiku z Reke, kjer je bil kot suplent na gimnaziji Trdinov kolega, slavist Lovre Mahnič, je znano, kako je Trdina obsojal Levstika zato, ker je objavil kritiko Cigaletovega nemškoslovenskega slovarja v literarni prilogi »Laibacher Zeitung« (Blätter aus Krain) in ker je — v tej ali v drugi avezi — takrat pisal nekemu Nemcu v Ljubljano (»Germovniku ali IBleibu«) nemško pismo, ki ga je Trdina bral pri takrat še ne od slovenstva odpadlem Dežmanu. Mahničevo pismo je objavil A. Zigon (Bridka zgodba iz Levstikovega življenja, Slovan 1917, str. 102).

²⁴ Laibacher Zeitung, št. 249 z dne 2. novembra 1859.

nozgodovinske naloge posvetil največjo pozornost slovenskim — predvsem Koseskega — prevodom Schillerjevih pesnitev, nato pa je nudil celoten pregled »pesniške prevodne književnosti našega naroda«. Povzdigoval je »mladostno razcvetajočo se slovensko književnost« in slovenščino, ki se uvršča med »kulturne jezike« kot njim »enako pripravna« za pesniško izražanje. Rad bi videl več Prešerna in Vodnika prevedenega v nemščino. Glede na »dosežke naše slovenske književnosti« je menil, da se Slovenci že s tem, da na prikazani način gojijo mednarodno književno vzajemnost, »odrekajo ekskluzivnosti, ki v znanosti in umetnosti vodi le v enostranost in v propadanje«, in se uvrščajo »v krog kulturnih narodov«. ²⁵ Iz izvajanj tega kranjsko-nemškega publicista in zgodovinarja lahko razberemo, da ni bil nasproten slovenstvu, in nam je lahko umljivo, da je bil nato sredi šestdesetih let urednik ljubljanskega nemškega glasila za slovenske koristi *Triglava* (pri katerem je tudi drug kranjsko-nemški literat Germonig sodeloval s članki o slovenskem slovenstvu).

Morda so nekateri v kranjskem zgodovinskem društvu računali, da bo mogoče v Ljubljani prirediti večjo skupno nemško-slovensko proslavo stoletnice Schillerjevega rojstva po zgledu slovensko-nemške proslave stoletnice Vodnikovega rojstva v prejšnjem letu 1858; mislimo si lahko, da je bil povsod še na mizah dvojezični zbornik pod naslovom *Vodnikov spomenik — Vodnik-Album*, ki ga je leta 1859 izdal dr. Etbin Costa, najprej le kranjsko-nemški učenjak, ki pa so ga slovenske simpatije ob osnovni konservativni usmerjenosti obrnile vsega k slovenstvu. A zdi se, da so Slovenci presodili, da bi nemški tisk večje Schillerjevo slavo v Ljubljani razglasil za manifestacijo nemškega življa, in so odklanjali sodelovanje, da ne bi pomagali nasprotnikom. To je mogoče sklepati iz ravnanja Novic. Te niso niti omenile sestanka zgodovinskega društva niti Radičevega predavanja na njem, medtem ko so nato zapisale: »Kakor drugod bodo jutri tudi tukajšnji Nemci na čast svojemu slavnemu pesniku Fr. Schillerju napravili stoletno slovesno obletnico v gledišu, po igri pa gostbo, in tako bojo, kolikor je mogoče, tudi oni spolnili dolžnost, ki jo ima vsak narod do svojih prvakov. Da je — kakor ljubljanski dopisnik v *Pressi* piše — bilo praznovanje Vodnikove stoletnice vse bolj imenitno, kakor se kaže, da bo Schillerjeve — se nobeden po pravici čuditi ne more, kajti pri vsem velikem spoštovanju, ki ga imamo do mojstra nemških pevcov Schillerja, in katero spoštovanje je naš Koseski v izverstnih prevodih očitno razodel, je vendar ta razloček, da Vodnik je bil naš in cela dežela mu rojakinja. Saj »kri ni voda!« ²⁶

Ne vemo, ali se niso morda prominentni slovenski meščani vendarle udeležili Schillerjevega slavlja v gledališču; njihova demonstrativna od-

²⁵ Mittheilungen des historischen Vereins für Krain XV/1860, str. 25—28. Obširen povzetek Radičevega predavanja je prinesla Laibacher Zeitung, št. 253 z dne 7. novembra 1859. Takrat se je Radič pisal s -č, pozneje s -cs (Radics).

²⁶ Novice, list 45 z dne 9. novembra 1859, str. 357. Dopisnik v *Presse* je samo potožil: »Kako zelo drugače je bilo pri Vodnikovem slavlju, kjer je večidel iz Nemcev obstoječe pevsko društvo rade volje sodelovalo« (*Presse*, št. 286 z dne 6. novembra 1859).

sotnost pač ne bi bila v skladu s še trajajočo dobrososedsko narodnostno »koeksistenco«, a za utrditev takšne domneve bi bila potrebna dodatna raziskavanja v tej smeri. Tu nas tudi ne more zanimati potek slavlja, o katerem se je ohranil posebej natančen opis v pismu osmošolca Josipa Nollija prijatelju Petru Grasselliju z dne 22. novembra 1859.

Zanimati pa nas mora v tem okviru upogled v takratne narodnostne razmere med ljubljanskimi višješolci in študenti, ki nam ga odpirajo Nollijevi dopisi Grasselliju (ohranili so se v ostalini le-tega in so že nekaj let na voljo raziskovalcem v ljubljanskem Mestnem arhivu). Oba — leta 1859 osemnajstletna — rojaka se nam najprej pokažeta kot dvojezična Kranjca, ki sta se kot potomca laških naseljencev nekaj ukvarjala tudi z italijanščino (kot tretjim jezikom), nato pa lahko nekoliko sledimo njunemu slovenskemu osveščanju, na temelju katerega sta se potem od srede šestdesetih let dalje med seboj bliže in bolj ali manj mladostno-slovensko povezana vidneje uveljavila v našem narodnem gibanju.

Ko je Grasselli jeseni 1859 odšel v Gradec študirat pravo, mu je Nolli vse leto pisal iz Ljubljane nemška pisma. Po nemško mu je dne 22. novembra sporočil: »Kakor Tebe je tudi mene zanimalo Schillerjevo slavlje in lahko Ti zagotovim, da mi Ljubljanci nismo zaostali, marveč je tudi naše mesto storilo, kar je moglo.« Po podrobnem opisu slavlja v gledališču je Nolli še suho sporočil prijatelju: »Tu zdaj tudi o tem razpravljajo, ali naj bi začeli slovensko poučevati, in — kakor povsod — se tudi tu čujejo glasovi za in proti.« Da so Grassellija zanimala »slovenska vprašanja«, je razvidno iz Nollijevega odgovora z dne 28. decembra 1859, da mu o njih ne more sporočiti ničesar novega. V naslednjih dveh pismih — že v letu 1860 — je Nolli predložil »pred sodni stol [prijateljeve] stroge kritike« po dve kitici neke nemške verzifikacije. Ko mu je v pismu z dne 23. marca 1860 sporočil, da pripravljajo uprizoritev (Germonigovega) igrokaza »Die Weiber von Veldes« (Blejke), se je navduševal, da bodo v njem peli tudi »nekaj narodnih (nationale) pesmi« in vanj uvrstili »narodni ples«; hkrati ga je opozoril, da je več o pripravljanim delu prinesel *Telegraf*. Maja 1860 je sporočil prijatelju na prošnjo besedilo prve kitice in začetek druge iz popevke »Mila Lunica«.

Jeseni 1860 pa je Nolli pisal prijatelju prvo slovensko pismo, brž ko je prišel na Dunaj študirat pravo. Iz pisma naj navedem začetni odstavek v celoti: »Ljuba kranjska duša! — Iz Dunaja te pozdravlja star prijatelj prvikrat v domačem, namreč v slovenskim jeziku. Čudno se ti bode dozdevalo, kako iz nemškiga ali švabskiga mesta naenkrat slovenski pisem dobiš, ko ga še iz Ljubljane, poglavitniga mesta kranjske dežele nisi dobil — ali to ima svoje vzroke. Na ptujem, kakor postavim tukej na Dunaju, kjer ne slišiš drugiga navadnega in vsakdanjega jezika kakor nemškiga, še le človek vidi, da naš jezik tudi kej velja, in da znaš govoriti brez da bi te kdo zastopil, ker koga pa znajo tukej drugiga kot njih nemško, mi pa le vse eno dva jezika lahko govorimo. Mogočno se začne v prsih vsakiga domoljuba vnemati duh slovenski, in veseli me videti, kako so vsi men al več navdušeni za slovensko in sploh slavljansko reč. Duh slovenski zmira, klije pod nami in če Bog da, bo to še marsikej koristniga porodilo.« Pred seboj imamo lep primer vnétega »jungslovenca«! V zvezi

z nekim sporom med študenti ob pripravah študentske baklade cesarju je Nolli pripomnil: »Prav dobro smo jih vdarili te preklete aristokrate in prazne buče, [ki] so mislili, da bomo kar leteli za njimi.« Zanimal se je za novice iz Ljubljane in posebej je vprašal Grassellija: »Ali gospod P. v. R.²⁷ še nič niso pisali od kranjskih muz, kaj kej počnejo?«²⁷ Prosil ga je, naj mu kmalu odpiše, in priporočil se mu je: »Prav veselilo me bo, če se po slovensko odrežeš.« Ko je omenil še skupne »komerse« vseh jugoslovanskih in vseh slovanskih študentov, se je prejšnji Josef ali Giuseppe in tudi Seppel podpisal kot »tvoj Jože, pravdoslovec« pod pismo z dne 10. oktobra 1860.

Tudi drugo Nollijevo slovensko pismo z dne 15. decembra 1860 je prav zanimivo: »Dragi prijatelj! — Kakor je tebe razveselilo moje pismo, tako sem bil tudi jest jako vesel, ko sem vgladal zraven nemških slovenske besede, namreč zraven Šašelrovega pisma. Čudno se mi zdi tukej na Dunaju Kranjcu nemško pisati, kakor če bi ne imeli svojiga jezika in bi ga ne razumeli, in ne znali rabiti, ali ne misliš ti tudi tako? Bog daj, da bi pri nas doma že enkrat spoznali, da nismo Švabi, kakor nas štejejo v „Deutschen Bund“ — bi moglo biti „punt“ — in bi se postavili na noge možje, kateri imajo kej v glavi, in bi tirjali pravice, ktere nam grejo in ktere tudi vsak lahko tirja. Pa kaj se hoče! —« Ko ga je tako zaneslo v vizijo »punta« ali vstaje, se je Nolli vrnil v resničnost in opisal, kako so jugoslovanski študenti — med njimi »okoli 40 Kranjcev« — z ovacijami sprejeli na dunajskem kolodvoru hrvaško deputacijo s Strossmayerjem in potem poslali k temu še svoje odposlanstvo, v katerem so Hrvate, Srbe in Slovence predstavljali po štirje reprezentanti, zadnje Mencinger, Tonkli, Zarnik in (bržčas Davorin) Jenko. Slovincem je Zarnik na sestanku govoril, »da namen naše družbe je, da se vzbuja duh slovenski, ker doma, na Kranjskem in posebno v Ljubljani je še vse tako kakor takrat, ko je Jazon svoje barke na hrbtu v Aemona pernesel...« V duhu svoje vizije se je Nolli po sporočilu, da v dunajski kavarni prebira poleg ljubljanskega uradnega nemškega dnevnika tudi Novice in Glasnik, podpisal kot »Jože Ypsilanti«, tj. pridal si je ime borca za grško neodvisnost iz začetka 19. stoletja.

Okoliščina, da se v vsej tej korespondenci vnetih mladih Slovencev ni sploh pojavila potreba, da bi kakšen del rojakov označili ločeno kot »jungslovence«, nas lepo opozarja na dejstvo, ki izhaja iz vseh zgodovinskih virov in njihovih razčlemb, a ki ga je preskočil Prijatelj s svojim anahronističnim sprejemom tega poimenovanja ob njegovem prvem pojavu in so ga potem pomagali odvaliti v stran še neki apriorni, tj. nezgodovinarski prijemi, namreč dejstvo, da se slovensko narodno gibanje takrat še ni začelo razhajati v dve politični struji. Zaradi tega se je poimenovanje, ki so ga vrgli v svet nasprotniki slovenstva, izgubilo. Dokler ni bilo političnomiselnostnih razlik med tistimi, ki so zastopali slovenske težnje, se ni imelo koga prijeti!

²⁷ Ljubljanski dopisnik Grazer Telegrafa v letu 1860 je bil — P. v. R., tj. Peter von Radič. Pri ljubljanskih dopisih iz jeseni 1859 temu listu ni njegovih inicialk; a morda je prav on uvedel v Telegraf zavzemanje za slovenščino.

A sledimo še nekoliko Nollijevim dopisom Grasselliju! Dne 24. marca 1861 ga je povpraševal: »Kako se kaj obnašajo Ljubljanci pri volitvah? Kteri so huji, Slovenci ali nemškutari? Rad bi bil zdaj v Ljubljani že zavoljo volitev, nekaj berem v časnikih, pa dosti se ne zve.« Dva tedna pozneje — dne 6. aprila 1861 — ga je opozoril na novi (Tkalčev) časnik *Ost und West* in pristavil: »Kakor se sliši, bo nek začel izhajati v Terstu novi slovenski politični časnik trikrat na teden pod imenom *Jugoslovan*, kteremu bo Levstik vrednik; Novice so že ene dvakrat omenile to reč.« Doslej znane govorice o načrtovanju takšnega časnika, ki pa so ga Novice štiri dni po tem pismu v sporočilu iz Trsta demantirale, niso vsebovale nobenega imena, ki naj bi ga bili časniku dali.²⁸ Domnevamo lahko, da se je to ime z vso zamisljivo vred rodilo kot želja v dunajskem študentskem — Zarnikovem — krogu v zvezi z enakimi informacijami, kakršne je iz Trsta sporočal France Cegnar Levstiku in ga zvalil, da je prav tedaj — v prvi polovici aprila 1861 — prišel v Trst. Aprilsko pismo je Nolli končal z radostnimi ugotavljanji in upi: »Sploh se je začel obujati in zbujati duh slovenski, kteri je toliko časa dremal in spal, in si svoje pravice iskati. Kako se kaj obnašajo letošnji 'octavaneri' [tj. ljubljanski osmošolci], mislim, de bodo dobri Slovenci med njimi, kterim je za to reč resnica.« — Prav o teh osmošolcih, po katerih narodnostni vnemi je spraševal Nolli, nas pouči spis št. 102 tajnih aktov predsedstva kranjske deželne vlade za leto 1860, da sta jeseni tistega leta ustanavljala med njimi društvo pod imenom »Slovenija«, ki naj bi spravljal »kranjščino« do veljave, na vseh mrtvih dan pa med slovenskim petjem okrasilo Vodnikov grob, Janez Prettnar (Prettner) in Janez Pohar (Pocher), a se je gimnazijskemu direktorju posrečilo z ustreznim posegom vso reč »v kali zatreti«.

V pismu z dne 7. junija 1861 je Nolli sporočal prijatelju, kako »se v Beču, poglavitnim mestu 'švabskega', vadi lepi jezik naših vrljih bratov Srbov i Horvatov, kteri že tako ni zlo različen od slovenskiga« in ki se ga misli »potem v Ljubljani z branjem srbskih narodnih pesmi popolnoma navaditi«. V neko zaskrbljenost ga je pahnila Cavourjeva smrt: »Kaj bo zdaj z mlado Italijo? Ali bo ostala? ali bo razpadla?« Na koncu je Grassellija takole povpraševal o rojakih, ki so študirali ali bivali v Gradcu: »Kaj dela 'naš slaveni pesnik' Grogar Krek? In kaj delajo drugi Slovenci? Ali imajo kaj narodniga duha v sebi in kri v žilah, ali jim le voda teče po njih?« Konec istega meseca — 27. junija 1861 — se je razvnel ob »dobrem, krepkem in navdušenem« govoru dr. Lovrenca Tomana v državnem zboru, pozdravljal misel, da bi drugim poslancem — razen Tomanu — poslali nezaupnico, in se je takole postavil za Novice: »V Lai-baherci se Heimann in — B (Issleb) nekaj vjedata proti *Novicam* in — B pravi med drugim: 'Das Blatt Papier *Novice*'!? Resnično čez taciga Doctarja ni nič več na svetu.«

Takrat je pomenil napad na Novice napad na slovenstvo in ni moglo še prav nič ovirati Slovenca, da se ne bi postavil zanje in s tem za slovenstvo, ki so ga predstavljale. Takšna je bila njihova vloga še nekaj let, ko se jih še nihče ni loteval s kakšno kritiko, da ne bi več ustrezale,

²⁸ Prim. I. Prijatelj, n. d. III, str. 338—350.

da so — staroslovenske! Tista leta — 1861—1863 — je označil Bleiweis zelo nenaklonjeni slovstveni zgodovinar dr. Avgust Žigon za »tri idealna leta v življenju Novic«, ko jih je Bleiweis »odprl vsemu tistemu ognju, ki je planil iz slovenske duše vsled cesarske obljube z dne 20. oktobra 1860« itd.²⁹ Morda jih je Žigon obsul s preveliko pohvalo, toda politično-zgodovinsko dejstvo, ki ga ne smemo prezreti, če hočemo prikazovati dogajanje takšno, kakršno je bilo, je, da v tistih letih še ni bilo opozicije proti Novicam in Bleiweisu. Ob dvajseti obletnici od začetka izhajanja Novic je bila dne 5. julija 1863 proslava, za katero je takratni urednik Napreja Fran Levstik obljubil predavanje o temi »Dr. Janez Bleiweis in slovenstvo«. Res je nekaj prišlo vmes, da tega Levstikovega predavanja ni bilo, toda politična opozicija zoper Bleiweisovo vodstvo se takrat še ni pojavila. Še zmiraj je bilo slovensko narodno gibanje političnoidejno enotno ali nezdiferencirano. Nihče ni takrat govoril o dveh vrstah Slovencev in politični zgodovinar nima razloga ali osnove, da bi iskal v njihovi politiki, ki je bila ena sama in skupna, dve smeri.

Dokler so osebnosti, ki so se šele pozneje — iz osebnostnih in političnoidejnih razlogov — razšle, še skladno delovale v enem samem gibanju, ne moremo nanje in na to gibanje gledati skozi prizmo poznejše frakcijske ločitve. Zgodovinar mora upoštevati okoliščine, v katerih se je cepitev pojavila, njene vzroke. Tej nalogi se — neopravičeno — izogne, če krivo obravnava razcep kot eksistenten v času, ko ga še ni bilo; tako ravnanje se pravi zaiti v fikcijo ali fantazijo, kjer ni ničesar mogoče preveriti po virih.

Viri nam povedó, da se je po malone petletnem presledku dne 15. septembra 1864 znova pojavila — prav tako v nemški obliki — oznaka »Jung-slovenen«, ki pa se je pri tej obnovi opirala na neko novo dogajanje v ljubljanskem osrednjem slovenskem krogu ali v narodni stranki, na takratni spopad med dvema stališčema ali strujama v njej. Dunajski slovansko usmerjeni Ost und West je poročal, da so se v Ljubljani razšli v vprašanju, ali je tej stranki trenutno bolj potreben nemški časnik s slovensko usmerjenostjo ali pa slovenski političen časnik poleg Novic, in je pristaše slovenskega časnika, zbrane okrog »slovenskega Špartaka«, tj. Levstika, označil za »Jung-Slovenen«.

V nasprotju s svojim anahronističnim preskokom, ki ga je zagrešil, ko je komentiral prvo omembo teh »jung-slovencev« v jeseni 1859 v nemškem tisku, povzeto leta 1860 in 1861 v Novicah, je Prijatelj zdaj zvest dejstvom, ki so se šele leta 1864 pojavila, zapisal: »In pričel se je znameniti razpor med Bleiweisom in Levstikom, razpor med očeti in sinovi, med »staroslovinci« in »mladoslovinci«, in je o dopisu v Ost und West presodil, da »se v njem prvič v javnosti jasno formulirajo gesla, ki so ločila mlade slovenske radikalce od starih konservativcev«; v njem — je še dopolnil — »se — po nejasni efemerni prvi omenitvi v Zarnikovem dopisu z Dunaja... Novicam 1861 — prvič ugotavlja politična in kulturna struja, snujoča se po češkem zgledu tudi pri Slovencih pod nazivom »mladoslovinci«.³⁰ Iz poročila v Ost und West ne izvemo dosti več, kakor

²⁹ A. Žigon, n. n. m., str. 237—238.

³⁰ I. Prijatelj, n. d. II, str. 444—447.

da se je »slovenski Špartak« uprl Bleiweisovemu diktatorstvu in krotkosti zavzemanja za slovenstvo v *Novicah*; novi slovenski politični list naj bi »koristi Slovencev zastopal bolj možato, bolj živo (lebensfrischer) in narodu ustrežnejše«. Na prvi pogled je jasna le želja po večji »radikalnosti« in je zato videti prav, da je Prijatelj označil mladoslovenske upornike kot »radikalce« in da se je ognil vsakršni drugi oznaki.

Oznaka, ki bi segla prek neopredeljenega »radikalstva«, bi izgubila stik s takratno razsežnostjo manj idejnega ko miselnostnega prepada, ki je ločil mladoslovence od staroslovencev. Zlasti pa zavaja med nami še zelo udomačena oznaka, ki razpenja tisto razsežnost v svetovnonazorski smeri, oznaka o — aprioristično zatrjevanem — liberalizmu mladoslovencev.

A preden posvetim nekaj posebne pozornosti temu kompleksu, kjer se naše zgodovinopisje še ni izmotalo iz osnovnih pojmovnih zamenjav, naj še poberem iz Nollijevih pisem Grasselliju z Dunaja v letu 1864 nekaj podatkov, ki nam omogočajo, da bolje izrišemo sliko takratnega slovenskega dogajanja. Tako lahko bolj določimo Prijateljevo pravilno predstavo, oprto na neko mesto v Levstikovem pismu Stritarju z dne 13. aprila 1866, kako so se v letih 1862—1864 »brezdvomno shajali dunajski slovenski akademiki na literarne sestanke, katerih duša je moral biti prav Stritar.«³¹ Nolli je dne 18. februarja poročal prijatelju: »Imamo literarno društvo, katero šteje okoli 20 udov in se zbiramo vsako drugo nedeljo« in »tudi chor pevski, kateri obstoji iz 16 udov in je pel prav izvrstno pri Vodnikovi slovesnosti. Ne manjka tedaj društvenega življenja in bolj živo je, kakor je bilo vlani.« Prejšnje leto je bil namreč tudi Grasselli na Dunaju in takrat očitno niso imeli niti društva niti zbora. V naslednjem pismu z dne 1. marca 1864 je Nolli poročilo še takole dopolnil: »Pisal sem ti že zadnjič, da imamo literarno društvo, spisalo se je že marsikaj dobrega, najbolj[še] pa je bilo do zdaj od Stritarja, kateri prav izvrstno piše humoristično.« V istem pismu in še v dveh nadaljnjih je Nolli komentiral Grassellijeva obvestila, da je bilo ob organiziranju Sokola v Ljubljani sporno, ali naj obveljajo rdeče srajce kot sestavina uniforme; več nas o sporu ne pouči.

V takratnem velikem vprašanju o uместnosti izdajanja nemškega časnika v slovenskem duhu pa sta se prijatelja razšla! Nekako poparjeno je začel Nolli svoj odgovor z dne 27. junija 1864: »Razveselilo me je zlo Tvoje pismo; seveda ne njegovi zadržaj, o katerem sem jest popolnoma, Seljanovec.« Tako je bil namreč Bleiweis označil — levstikovce ali mladoslovence, ko so mu poslali protest proti nameravanemu »nemškemu časniku v narodnem duhu vredovanemu«, podpisan s psevdonimom J. Seljan; v *Novicah* je zapisal, da je obvestilo o tej nameri »silno razsrdilo gospoda Seljana in Seljanovce«.³² Nič manj pa ni razkačilo Nollija, ki so ga komaj pregovorili, da ni poslal protesta proti takšni nameri v praško *Politik* (nemški dnevnik v češkem duhu); a spravljal je »vкуп

³¹ Prav tam IV, str. 16.

³² Prav tam II, str. 437—438; prim. tudi J. Logar, Levstik v boju s prvaki, Levstikov zbornik 1933, str. 171 (psevdonim J. Seljan si je izbral Levstikov pristaš Anton Kunšič).

za protest«, ki bi ga poslali *Novicam*, somišljenike na Dunaju, medtem ko je zaman »čakal, da se bo oglasil iz Ljubljane kdo Seljanovec« v *Politik*. Zanimivo je priznanje, da »je tudi med nami dosti teh, katerim se ne [do]zdeva tako nevarno to početje in kateri so za ta [nemški] časnik«. — Tak časnik pod imenom *Triglav* je nato vse leto 1865 in še pol leta 1866 izhajal pod uredništvom Petra pl. Radiča; ko pa so ga po poldrugoletnem prenehanju obnovili konec leta 1867, ga je urejal — Grasselli in je vanj nekaj pisal tudi — Levstik.³³

V Nollijevih pismih ni nikjer sledu o kakšni —le notranji — liberalni usmerjenosti obeh — bodisi celih ali vsaj polovičnih — »mladoslovencev«. Lahko bi jo pa domnevali tudi, če ne bi o njej nekaj izvedeli iz druge Grassellijeve korespondence. Iz pisem Felixa Schaschla prav tako z Dunaja v Gradec sredi leta 1860 je razvidno, da je Grasselli v nekem pismu tako izrazil svoj »svobodomiselni nazor« (freisinnige Meinung), da je užalil ljubljanske bogoslovce. Schaschel je bil v prijateljskih stikih s slovensko usmerjenimi sošolci in je še leta 1861 poročal Grasselliju o »družbi«, tj. društvu slovenskih študentov na Dunaju. Toda spomladi tega leta se je izmaknil krogu, ki je izdelal in podpisal zahvalno adreso Tomanu in Bleiweisu, in se je kmalu z njim popolnoma razšel. V pismu z dne 10. julija 1861 je omenil, da se je med njim in Nollijem odprl »hud prepad«: medtem ko je bil Nolli »polnokrven tomanovec« (Tomanier), se je Schaschel odločil za Deschmannovo nemškutarsko uskoštvo! »Nas (kakih deset), ki nismo podpisali nezaupnice D[eschmannu],« je sporočil Grasselliju, »bi Zarnik, ki se vnema za ustanovitev jugoslovanske države (sich mit dem Gedanken trägt, ein südslavisches Reich zu begründen), in njegovi bodoči pretorijanci, najrajši v žlici vode utopili (in der Sauce aufessen) ...«. Kajpak se moramo varovati, da nas ne bi bodisi to pričevanje sicer popolnoma nezanimivega nemškokranjskega študenta (pozneje upravnega uradnika na Kranjskem) — ali katero koli drugo podobno pričevanje o tem, kako so v Zarnikovem in v drugih krogih pri glažku vinca spreminjali politični zemljevid srednje Evrope — spet zavedlo v nekdanjo liberalno legendo o tem, kako je nekonservativne Slovence že vnaprej odlikovalo neko političnozgodovinsko relevantno protiaustrijsko!

Ohranili sta se tudi dve pismi Grassellijevega sošolca in prijatelja A. Jenčiča, ki je živel v letih 1864 in 1865 v Celovcu. V pismu z dne 12. oktobra 1864 je kot »seljanovec« zapisal: »Al še ne nehajo zavolj nemškega časopisa? Kaj vendar mislijo?« Jenčič je posebno užival na plesih celovške čitalnice, katere tajnik je bil, in je dne 9. februarja 1865 poročal prijatelju o njenih plesnih prireditvah, ki so jih obiskovale lepe Celovčanke — »akoravno nobene Slovenke«! V istem pismu je povprašal Grassellija: »Kaj praviš k Slovincu? Se Ti dopada? Preveč ultram ... je, kaj ne de?« Kaj je presojal Jenčič kot »ultramontan«, tj. klerikalno v Einspielerjevem Slovincu, si lahko mislimo, ko nas je nedavno mlad raziskovalec poučil o njegovem protiliberalnem enačenju slovenske narodnosti in katoliške vere.³⁴

³³ I. Prijatelj, n. d. II, str. 460.

³⁴ T. Zorn, Andrej Einspieler in slovensko politično gibanje na Koroškem v 60. letih 19. stoletja, Zgodovinski časopis XXIII/1969, str. 36.

Takšno enačenje vere in narodnosti smo vajeni pripisovati integralnim konservativcem od Luke Jerana do dr. Antona Mahničarja. A kakor vidimo, ga najdemo tudi pri Andreju Einspielerju in v tistem Slovincu, kateremu isti raziskovalec v isti sapi nad vse čudno prisoja odliko, da ga »je preveval Levstikov liberalni duh«³⁵ Ali si pod izrazom »liberalen« zamišlja nekaj, za kar tega izraza ne uporabljamo v naši politični zgodovini, ali pa je prezrl, da se je Levstik — tako v Slovincu kakor sicer — vseskozi ravnal v smislu nasveta, ki mu ga je sporočil Valentin Zarnik v pismu, pisanem konec leta 1862: »Znano Ti je moje mnenje o farjih in je vedno enako ostalo. Ali kolikor sem previdil v tem času naš žalosten stan — rečem: saj deset let še jih pustimo v miru (kot konjsko figo na cesti), ker so — kaj čemo? — še zmiraj prvi in najpoglavitnejši steber naše narodnosti.«³⁶ Kako je Levstik cenil vrednost dobrega sožitja z duhovščino, pa lahko razberemo tudi iz njegovega sporočila prijatelju Dragotinu Rudežu z dne 12. decembra 1864: »Triglav bode torej vendar le izhajal. Jaz mu več ne nasprotujem, ker vem, da mora sramotno propasti pod vredovanjem Petra Radiča, kateremu je tudi duhovstvo posebno gorko.«³⁷

Ne gre tudi prezreti, kako je iz prav istih nagibov enačil vero in narodnost — Janez Trdina! Jeseni 1859 je med razpravljanjem o izvedbi cesarskega ukaza z dne 8. avgusta 1859 v Novicah tožil nad mladeniči, »ki so za vero in Boga mlačni ali pa celo popolnoma že popačeni« in »se bahajo z racionalizmom, zatajujejo vero ... svojega slovenskega naroda«, in je videl le narodno-verske odpadnike v tistih, ki »se bodo temu smejali, ker jim je nevera znamenje časa in celo velik napredek«.³⁸ Trdina je bil torej iz načelnega ozira na narodno skupnost s protiliberalnimi življi pripravljen nastopati tudi protiliberalno.

Mladoslovenci v šestdesetih letih — z izjemo njihove mladine konec desetletja — nasploh niso hoteli veljati za liberalce; bolj ali manj dosledno so se varovali, da ne bi ob vprašanjih liberalstva cepili slovensko narodno stranko. Zato frakcijskega boja mladoslovencev zoper staroslovence — tj. zoper Bleiweisarja in njegov krog na Kranjskem ali zoper Andreja Marušiča na Goriškem — ne moremo označevati za liberalen boj, dokler v njem ni šlo za liberalizem!

Mar ne delamo iz mladoslovencev nekaj, kar niso hoteli biti v političnem življenju, če uporabljamo besedno zvezo o »liberalnem mladoslovenstvu« ali mladoslovenskem liberalizmu« za šestdeseta leta³⁹ ali razpravljamo o »slovenskih liberalcih v času taborskega gibanja« ali o

³⁵ Prav tam, str. 40.

³⁶ J. Logar, n. d., Levstikov zbornik, str. 160.

³⁷ Levstikova pisma (izd. A. Pirjevec), str. 242: — Prim. tudi Levstikovo svarilo Franu Levcu leta 1868: »Pustimo farje pri miru ...« (I. Prijatelj, n. d. III, str. 265).

³⁸ Novice, list 40 z dne 5. oktobra 1859, str. 313, in J. Trdina, Zbrano delo IV, str. 243.

³⁹ Med drugimi tudi B. Grafenauer v pregledu zgodovine Slovincov v Enciklopediji Jugoslavije 7, str. 253 (»liberalni pokret mladoslovenaca«) in V. Melik, Slovinci in jugoslovensko pitanje ... v zborniku o Ujedinjeni omladini srpski, Novi Sad 1968, str. 329 (»liberalni Mladoslovenci«).

takratnem »aktivnem nastopu slovenskih liberalcev«?⁴⁰ Ob tem kar odmetujemo značilno dejstvo, da so se mladoslovenci na taborih dosledno varovali, da jo ne bi kaj zavozili v liberalne vode!

Prav nič nas ne sme pri tem motiti osebno ali zasebno liberalstvo, ki so ga vidni mladoslovenci gojili zase in izražali le med seboj »pri kavi in pri vinu« ali v prijateljskih pismih, a ki se ni kazalo v njihovih političnih dejanjih in spisih, namenjenih javnosti. Mar niso z javnim ravnanjem jemali svoji liberalni usmerjenosti, ki so jo zapirali v lastno notrajnost in v krog zasebnih stikov, prav tisto politično vrednost, ki bi jo šele uvrstila med političnozgodovinska dejstva?

Pooblastilo zgodovinarju ne daje pravice, da bi tisto zgolj zasebno liberalstvo, ki ga največkrat niti ni mogoče kakor koli preverjati, povzdigoval v takšno dejstvo ali celo nanj prenašal težišče politične zgodovine — kar se tudi dogaja! — marveč mu dovoljuje le, da v zgodovinski sliki obnavlja resnično dogajanje. To pa obstoji, kar se tiče mladoslovencev v šestdesetih letih, zgolj v njihovem radikalstvu, ne pa v liberalstvu. Vsakršno označevanje mladoslovencev kot liberalnih nujno zavaja v krive asociacije, pred katerimi mora zgodovinar varovati občinstvo, saj mu odgovarja za to, da mu skuša približati mladoslovenstvo, kakršno je bilo v svoji politični akciji.

Liberalno etiketo moramo prihraniti šele mladoslovenstvu v sedemdesetih letih, ko je stopilo na plan z odprtim liberalnim vizirjem. Takrat lahko šele mladoslovence uvedemo v zgodovino liberalstva, kamor jih za šestdeseta leta ni moč spravljati niti skozi okno, ker se sami temu upirajo! Posebej se moramo varovati tudi analogiji mladoslovencev z mladočehi, ki je nekajkrat vzdignila Prijatelja z zgodovinskih tal. Tako imenovane »liberalne katolike« moramo prav spoznavati kot strujo v okviru katolicizma, ne pa kot strujo v okviru liberalizma. Ko bomo tako vsakega izmed političnozgodovinskih pojmov, ki jih uporabljamo za razdobje zgodnjega mladoslovenstva, postavili na svoja mesta, se bomo morali lotiti ne tako lahke naloge prave opredelitve mladoslovenskega radikalstva. To nalogo nam je doslej zakrivala kriva liberalna etiketa!

Zusammenfassung

DIE ANFANGSBEDEUTUNGEN DER BEZEICHNUNG »JUNGSLOVENEN« IN DEN JAHREN 1859—1860 UND 1864

Nach dem kaiserlichen Erlaß vom 8. August 1859 wurde auch die Frage der Einführung der slovenischen Unterrichtssprache in die Gymnasien auf slovenischem Gebiet aufgeworfen. In der deutschen österreichischen Presse wurden Gegenstimmen laut, wobei das Wiener Blatt »Die Presse« auf eine Richtung unter den Slovenen hinwies, welche als offensichtlich überspannt gelten mußte, da sie angeblich hinfort »schriftlich und mündlich nur die slavische Sprache gebrauchen« wollte. »Die Presse« bezeichnete die Anhänger dieser Richtung als »Jungslovenen«.

⁴⁰ T. Zorn, n. d., str. 31 in 38.

Der Verfasser macht darauf aufmerksam, daß die Begriffsbestimmung der so bezeichneten Richtung eine Entstellung der tatsächlich zu Tage getretenen slovenischen Forderungen bezüglich der Erweiterung des slovenischen Unterrichts bedeutete, und streitet ab jede Möglichkeit, in den Jahren 1859—1860 einen Beginn der späteren Differenzierung der slovenischen Partei in die zwei Flügel der Alt- und Jung-Slovenen aufzuspüren.

Die Bezeichnung wurde von neuem gebraucht erst anläßlich der im Jahre 1864 aufgetauchten gegensätzlichen Standpunkte für oder gegen die Neugründung einer slovenischen politischen Zeitung bzw. einer deutsch geschriebenen Zeitung zur Förderung slovenischer Interessen. Von da an können die Jung-slovenen als der radikalere Flügel der slovenischen Partei gelten. Die Bezeichnung des radikaleren Flügels als liberal hält der Verfasser als irreführend angesichts der Tatsache, daß sich seine Vertreter durchwegs liberaler Stellungnahmen enthielten. Von diesem ihren Aliberalismus rückten die Jung-slovenen erst in der siebziger Jahren ab.

Vasilij Melik

O RAZVOJU SLOVENSKE NACIONALNO-POLITIČNE ZAVESTI 1861—1918

I

Na vprašanje, kako se je razvijala med Slovenci (brez Beneške Slovenije in Prekmurja) nacionalno-politična zavest v času od obnove parlamentarnega življenja 1861 pa do konca habsburške monarhije 1918, damo v naslednjem kratko sliko na podlagi rezultatov popisov prebivalstva ter rezultatov volitev v deželne zbornice in v dunajski parlament. Po jeziku je bilo prebivalstvo popisano ob štetjih 1880, 1890, 1900 in 1910. Za kriterij je bil izbran »občevalni jezik« (Umgangssprache), jezik, »ki se ga,« kakor je bilo rečeno v uradnih navodilih, popisovanec »poslužuje v navadnem občevanju« (im gewöhnlichen Umgange). Vsakdo (po jeziku so bili popisani le državljani avstrijske polovice monarhije) se je smel odločiti le za en jezik in je mogel izbirati le med naslednjimi devetimi: nemškim, češko-moravsko-slovaškim, poljskim, rusinskim, slovenskim, srbsko-hrvatskim, italijansko-ladinskim, romunskim in madžarskim (tega je lahko sprva navedel le v Bukovini, pozneje pa v vseh deželah).¹

Že mesec dni po prvem štetju leta 1880 je prišlo v dunajskem parlamentu do prvih interpelacij, povezanih z ukrajinskimi pritožbami proti vsiljevanju poljščine ter s češkimi pritožbami zaradi dunajskih Čehov, ki jim niso pustili vpisovati češčine.² Predsednik vlade Taaffe, ki je bil obenem tudi notranji minister, je v svojem odgovoru na interpelaciji med drugim pojasnil, da se ne popisuje niti materinski niti družinski jezik (jezik, ki ga govori človek doma v družini) ampak občevalni jezik. Zato se mu je zdelo upravičeno, da se dunajskim Čehom, ki so v službi, v delavnici, v šoli in s sosedi govorili nemško, vpisali za občevalni jezik nemščino, priznal pa je češčino kot občevalni jezik novinarju, ki je delal v uredništvu češkega dunajskega časopisa.³ Odtlej pa do konca monarhije so se vleкли spori o kriteriju občevalnega jezika in še posebej o pritisku pri popisovanju. Tudi poznejše literature o tej problematiki je veliko.

Po predpisu o ljudskem štetju iz leta 1869 naj bi popisnice prejeli hišni posestniki in jih od stanovalcev izpolnjene (izpolnili pa naj bi tudi popisnice nepismenih strank) oddali županstvu v deželnih glavnih mestih in nekaterih večjih krajih. Župani naj bi pregledali zbrano gradivo, se

¹ Reichsgesetzblatt 1880, št. 103, 1910, št. 148.

² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten 1879—1885, str. 3835—3836 in 3943—3944 (1. in 11. febr. 1881).

³ Prav tam str. 5486—5493 (14. maja 1881).

prepričali, da je pravilno izpolnjeno in ga, če bi bilo treba, dopolnili ali popravili napake. Drugod pa naj bi popisovali ljudi od občine izbrani popisni komisariji.⁴ Občina je na ta način, čeprav je bilo popisnemu komisariju pozneje naročeno, naj se, ko povprašuje družinskega poglavarja po občevalnem jeziku, »vzdrži vsakega zavajanja v zmoto z načinom postavljanja vprašanja ali vplivanja na odgovor«,⁵ dostikrat vplivala na vpis občevalnega jezika, od rahlih nasvetov do grobega pritiska; dogajala so se tudi prava potvarjanja rezultatov.

Ceprav so tudi Slovenci mogli tu pa tam kje izrabiti večino v občini in zapisati tujce kot Slovence, so bile vendarle v celem njihove možnosti zelo majhne. Daleč večje je bilo na Slovenskem število občin, ki so bile v neslovenskih rokah.

Podatkov o občevalnem jeziku za posamezne kraje in občine ni mogoče upoštevati brez velike previdnosti. Dejstvo pa je, da so to edine uradne številke, ki jih imamo na razpolago; moramo se nanje sklicevati ter si z njimi pomagati, kakor vemo in znamo. Primerjaje rezultate vseh štirih štetij od 1880 do 1910, moremo kljub vsem težavam ugotavljati razvojne tendence, širjenje ali ožjenje slovenskega narodnostnega prostora. Če je v neki občini od štetja padal delež slovenskega prebivalstva, pa ne pridejo v poštev taki razlogi kot so odseljevanje ali priseljevanje prebivalstva, lahko računamo na dvoje: ali se je to prebivalstvo ponemčevalo ali poitalijančevalo, to se pravi, da je kljub slovenskemu izvoru in materinskemu jeziku odklanjalo slovenski nacionalno-politični program, se vključevalo v nemški ali italijanski kulturni ali celo politični krog ter se, ne glede na svoje jezikovno znanje, zavestno odločalo za nemški ali italijanski občevalni jezik — ali pa je, bodisi brezbrizno ali pa tudi slovensko po svoji zavesti, zaradi ljubega miru, strahu, odvisnosti, pregovarjanja in pritiska dalo zapisati nemščino ali italijanščino kot svoj občevalni jezik ali pa so jo celo zapisali popisovalci ali na županstvu brez vednosti in privoljenja ljudi.

Kraj Zagoriče na Koroškem je imel leta 1880 26 Nemcev in 71 Slovencev, leta 1890 77 Nemcev in 31 Slovencev, leta 1900 11 Nemcev in 101 Slovence, leta 1910 83 Nemcev in 14 Slovencev. Občina Zrkovci pri Mariboru je štela 1880 16 Nemcev in 299 Slovencev, leta 1890 179 Nemcev in 118 Slovencev, leta 1900 3 Nemce in 310 Slovencev.⁶ Tako nihanje v številu pripadnikov enega in drugega občevalnega jezika povsem določno govori o nezanesljivosti podatkov, o pritisku, ki se je menjaval s svobodnejšim izpovedovanjem podatkov.

Volitve pridejo za naša razmotrivanja v poštev od januarja 1867 naprej, od volitev, ko so Slovenci prvič nastopili kot organizirana politična stranka na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Goriškem ter razen na Koroškem zmagali v vseh kmečkih volilnih okrajih, kjer so imeli Slovenci večino prebivalstva. Tedaj je slovenski kmet na ogromni večini narod-

⁴ Reichsgesetzblatt 1869, št. 67.

⁵ Prav tam 1910, št. 148, str. 400.

⁶ Ti in vsi naslednji podatki s štetij 1880—1910 so posneti ali izračunani po krajevnih repertorijih. Glede volitev glej podrobnejše podatke ter literaturo v knjigi V. Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965.

nega ozemlja pokazal, da podpira svojo narodno stranko in slovensko narodno politično gibanje je dobilo množično podporo. Volilna posest slovenske stranke oziroma slovenskih strank se od tega časa niti ni kaj mnogo spremenila; v sedemdesetih letih je celo še nazadovala; v začetku 20. stoletja pa so jo predvsem spremenile volilne reforme, ki so že vnaprej določale, koliko mandatov bo pripadlo posameznim narodnostim in oblikovale nacionalno mnogo bolj homogene volilne okraje. Po teh reformah je število slovenskih mandatov poraslo, dasi je še vedno v vsaki deželi zaostajalo, za deležem, kakor bi ga zahteval odstotek prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom.

Pri medsebojnem primerjanju volilnih uspehov na določenem ozemlju se moramo zavedati, da imajo polno primerjalno vrednost samo tista volilna ozemlja, kjer je imel volilni boj izglede na zmago ali vsaj na dosego ožjih volitev. Tam, kjer je bil boj že vnaprej obsojen na neuspeh, je bil tudi večinoma medlejši in šibkejši; znaten del pristavev je ostal doma. Le redkokdaj je stranka, ki je vedela, da bo bitko izgubila, napela vse svoje sile.

Tudi pri volitvah se vse po poreklu in materinskem jeziku slovensko prebivalstvo ni politično opredelilo na slovensko stran. Del prebivalstva v mestih in trgih ter redkejši ali številnejši veljaki na kmetih so se orientirali v nemški in italijanski kulturni in politični krog. Mnogi drugi pa so volili tako pod pritiskom ali zaradi koristi.

Če primerjamo med seboj statistiko občevalnega jezika in volilne rezultate, bomo sicer tu pa tam ugotovili, da je v določeni občini glasovalo za slovensko narodno gibanje več volivcev, kot pa je bilo pri štetju vpisanih Slovencev, vendar pa je običajno nasprotno. Število slovenskih glasov pri volitvah je bilo praviloma manjše od deleža slovenskega občevalnega jezika na istem ozemlju, število nemških ali italijanskih glasov večje od deleža nemškega ali italijanskega občevalnega jezika. V šestdesetih in sedemdesetih letih dostikrat ni niti 90 % slovenska večina zadostovala za volilno zmago (volilna okraja Maribor ali Velikovec); toda na Kranjskem je bilo razen leta 1877 v kočevskem volilnem okraju 63 % dovolj za stalno slovensko zmago. V letih 1907 in 1911 je na Koroškem 83 % slovenska večina zadostovala za absolutno večino slovenske stranke v boroveljskem državnozbornem volilnem okraju, v deželnozbornem volilnem okraju Trbiž pa je bilo 56 % slovenskega prebivalstva premalo za kakršen koli uspeh slovenske stranke. Pritisk nadmočnega nacionalnega nasprotnika je bil torej na volitvah še hujši kakor pri popisih prebivalstva.

II

Kranjska je bila edina dežela, v kateri je delež slovenskega prebivalstva stalno naraščal, čeprav v okviru enega samega zaokroženega odstotka, 93 % od vsega prisotnega prebivalstva, 94 % od državljanov avstrijske državne polovice (93.67 leta 1880, 94.36 leta 1910). Delež nemškega prebivalstva je stalno padal, od 6.1 % (29.392) v letu 1880 na 5.3 % (27.885) v letu 1910.

Dve tretjini Nemcev na Kranjskem je bilo s področja nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem ter njegovega obrobja in iz občine Bela peč, ki je tudi od davna imela nemško večino. Izven tega ozemlja ni imela nobena občina na Kranjskem, nobeno mesto ali trg nikdar nemške večine. Tako število prebivalcev kot število Nemcev na Kočevskem (z obrobjem vred) je počasi a vztrajno padalo (od 18.922 Nemcev 1880 na 17.838 1910). Značilno pa je, da se je delež ljudi z nemškim občevalnim jezikom v obrobni mešanih občinah, ki so imele 1880 vse slovensko večino, znatno dvignil; dve med njimi (Trava in Draga) sta dobili leta 1900 nemško večino in jo leta 1910 še povečali. Nemški delež v obrobni občinah se je povečal od 15 % (816) v letu 1880 na 25 % (1408) v letu 1910.

Druga postojanka nemškega prebivalstva na Kranjskem je bila Ljubljana s Spodnjo Šiško; tu je živela leta 1880 ena petina (20 %, 5967), leta 1910 pa skoraj ena četrtnina (24 %, 6742) ljudi z nemškim občevalnim jezikom vse dežele. Število Nemcev v Ljubljani in Spodnji Šiški se je zmanjšalo od leta 1880 do 1890, potem pa je stalno naraščalo, vendar pa ni držalo koraka s splošnim naraščanjem prebivalstva. Od vsega prebivalstva, Ljubljane in Spodnje Šiške so imeli Nemci leta 1880 21 %, leta 1910 pa le še 14 %.

V vseh drugih občinah Kranjske je živelo leta 1880 3897, leta 1910 pa 2530 Nemcev; absolutno število in delež v prebivalstvu (ves čas pod 1 %) je stalno padalo. Struktura in razporeditev tega nemškega prebivalstva se je precej spremenila. Močno je padlo število Nemcev in nemško usmerjenih v starih mestih in trgih kakor Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Idrija, Postojna, Novo mesto; manjšalo se je tudi v premogovni občini Zagorje; naraščalo pa je v nekaterih novih industrijskih središčih kakor npr. na Jesenicah, pa tudi v Domžalah.

Kar se tiče volitev, so bili v šestdesetih in sedemdesetih letih najhujši boji med slovensko in nemško stranko v mestni kuriji. Zmage so bile pogosto odvisne od par glasov. Posamezna mesta in trgi so glasovali zlasti v začetku pretežno slovensko (Kranj, Kamnik, Postojna, Ribnica, Kostanjevica itd.), drugi spet pretežno nemško (Škofja Loka, Tržič, Radovljica, Vrhnika, Novo mesto, Višnja gora itd.). V Ljubljani so imeli Slovenci večino v davčni skupini, toda uradništvo je odločalo zmago v nemško korist. Od 8 mandatov mestne kurije so dobili Slovenci pri volitvah januarja 1867 7 mandatov, marca 1867 in junija 1870 3, decembra 1871 5, julija 1877 1; pri državnoborskih volitvah 1873 nobenega. Nemški delež glasov — merjen od števila vseh volilnih upravičencev — je nihal od 23 % (januarja 1867) do 44 % (1877), slovenski od 18 % (1873) do 36 % (januarja 1867). Poleg uradništva so bili glavna opora nemškega tabora najbogatejši, tako v mestih in trgih kot tudi v pomembnejših krajih na podeželju. V občinah so mogli ti imeti precejšen vpliv, pri deželnih in državnih volitvah v kmečki kuriji pa zaradi svoje maloštevilnosti niso mogli uspevati. V začetku (januarja 1867) so Nemci postavili svoje kandidate tudi v vseh kmečkih volilnih okrajih, zbrali pa niso niti 10 % volilnih mož. Le v času največjega pritiska 1873 in 1877 so spravili po enega poslanca iz kmečke kurije v deželni oziroma državni zbor, toda obakrat le ob naslonitvi na kočevarske nemške volivce.

Vse to se spremeni s prihodom Taaffejeve vlade na oblast. Pomoč vladnega aparata nemški stranki na Kranjskem preneha, uradništvu ni treba več glasovati za nemške kandidate, število slovenskih uradnikov raste, karieristi in lokalni veljaki zapuščajo nemški tabor. Mesta in trgi na Kranjskem se politično slovenizirajo. V začetku osemdesetih let nehajo Nemci postavljali kandidate tako v kmečki kot v mestni kuriji. Tudi pri štetjih smo opazili upadanje števila Nemcev v večini mest in trgov; če bi imeli podatke o občevalnem jeziku na razpolago že za leto 1869, bi morebiti ta proces sledili še mnogo bolj jasno.

To stanje se pozneje ne spremeni veliko. Nemci sicer začno v začetku 20. stoletja postavljati znova svoje kandidate v Ljubljani, toda to so samo, kakor v Gorici in Trstu, šteвне kandidate, ki naj dokažejo, da nemška stranka v teh deželah še živi. Prav tako dosežejo Nemci leta 1907 ustanovitev posebnega državnozborskega nemškega volilnega okraja na Kranjskem, v katerem volijo kočevarske nemške občine. Omenili smo že okrepitev nemških pozicij na kočevskem obrobju ali npr. na Jesenicah. Nemška nacionalna ofenziva se je torej kazala tudi na Kranjskem; vendar pa ni dosegla nobenih bistvenih uspehov. Mogoče bi bilo govoriti tudi o slovenskih uspehih (npr. vpliv septembrskih dogodkov 1908 v Ljubljani ali zmanjšanje števila Nemcev v Trzinu 1910). Celotni delež Nemcev v deželi je še nadalje padal.

III

Najslabši je bil razvoj slovenske narodne zavesti na Koroškem. Na ozemlju Slovenske Koroške, kakor jo je omejil Grafenauer v Koroškem zborniku,⁷ je živelo leta 1880 102.000 Slovencev ali dve tretjini prebivalstva. To število se je zmanjšalo do leta 1890 za nekaj nad 1000 ljudi, do leta 1900 za več kot 10.000, v desetletju 1900—1910 pa še za novih 9000, tako da je znašalo leta 1910 81.000 in je imel nemški občevalni jezik na tem ozemlju že večino. Leta 1880 in prav tako še leta 1890 je bilo na Koroškem 71 občin (po občinskih mejah iz leta 1910) s slovensko večino, leta 1900 64, leta 1910 še 59. Povsem slovenskih občin (takih z nad 90 % Slovencev) je bilo leta 1880 60 (med njimi ni bilo nobene mestne ali trške občine), leta 1890 53, leta 1900 42, leta 1910 samo še 30.

Število Slovencev je padlo torej za 20.464 ljudi ali za 20 %. Isti padec dobimo tudi, če ne računamo celotne Slovenske Koroške z zelo ponemčenim celovškim področjem, ampak samo ozemlje 60 povsem neslovenskih občin iz leta 1880. V teh občinah prebivalstvo v razdobju 1880—1910 sploh ni naraslo, ampak je celo nekoliko padlo (od 83.371 na 82.185), toda število Nemcev je naraslo od 2366 na 17.135, število Slovencev pa je nazadovalo od 80.397 na 64.418, torej prav tako za 20 % kot na vsem Slovenskem Koroškem. Decimiranje Slovencev je zadelo v bistvu celo deželo.

Kar se tiče volitev, so Slovenci prepuščali mestno kurijo Nemcem brez bojov z izjemo enega poskusa 1884 (Velikovec, Pliberk, Železna Kapla) in števnih kandidaturn v Celovcu po letu 1907. V kmečki kuriji je bil glavni vzrok izredno nizkega števila slovenskih poslancev v dežel-

⁷ Bogo Grafenauer: Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 117—248.

nem zboru v upravni razdelitvi iz leta 1849, ki je bila podlaga za razmejitve volilnih okrajev. Samo velikovski okraj je imel slovensko večino ter je s tem dajal realne možnosti za volilni uspeh. V šestdesetih in sedemdesetih letih so Slovenci tudi pri volitvah v tem 90 % slovenskem okraju večinoma poraženi. Taaffejevo obdobje jim prinese zmago (1880), odtlej ostane ta okraj v njihovih rokah. Deželnozborska volilna reforma 1902 je razbila velikovski volilni okraj, ki je dajal koroškim Slovencem njihova običajna dva deželna poslanca (tretjega so dosegli tu in tam le v mešanih volilnih okrajih ob sodelovanju z nemškimi konservativci), in ustvarila na njegovem mestu dva (velikovškega in pliberškega). Na ta način je uspelo za leta 1902—1909 odvzeti Slovencem še enega poslanca (v novem velikovškem okraju), vendar so na zadnjih predvojnih volitvah Slovenci ta mandat znova osvojili in s tem spet dosegli navadno število dveh poslancev.

Glede volitev v državni zbor so imeli sicer Slovenci 1873—1907 po štetju 1880 večino (63 % in 55 %) v dveh okrajih, sestavljenih iz mešanega slovensko-nemškega ozemlja. Toda ta večina je bila navadno za volilno zmago dosti premajhna, zato se je Slovencem le dvakrat posrečilo, da so v celovškem okraju zmagali: 1885, ker je bil njihov kandidat vladni kandidat minister Pino, 1897 s pomočjo glasov nemških konservativcev. Državnozborna volilna reforma 1907 je dala koroškim Slovencem en volilni okraj (sodni okraji Borovlje, Dobrla ves, Železna Kapla, Pliberk), v njem so tudi obakrat zmagali takoj v prvih volitvah.

Obdobje nove ofenzive nemškega nacionalizma od srede devetdesetih let naprej se na Koroškem za Slovence najbolj katastrofalno pozna. Kakor smo videli, je bil v Taaffejevem času padec števila koroških Slovencev še majhen, v letih 1890—1900 in 1900—1910 pa ogromen. Na volitvah je začelo po letu 1896 naraščati število nemških glasov v kmečki kuriji. Zlasti pa slovenska stranka, naslonjena na več ali manj trdnega kmeta, ni bila pripravljena na splošno volilno pravico in je ob prvih volitvah v splošni kuriji povsem odrekla. Po reorganizaciji in uvajanju krščansko-socialnih metod se je nekoliko popravila. Nikjer na Slovenskem niso volilni rezultati nihali tako zelo kot na Koroškem: 1902 so bili Slovenci v depresiji, 1907 so dosegli največje uspehe, 1909 še vedno dobre, a že nekoliko slabše, 1911 so bili spet v težki depresiji. Volilni boji so bili težki, zmage nikdar vnaprej zanesljive, vendar so Slovenci do prve svetovne vojne skromno število državnih in deželnih poslancev, ki jim ga je dajal volilni sistem, obdržali.

Nemci so imeli na Koroškem ogromno ekonomsko premoč in s tem veliko privlačno silo za lokalne veljake v vseh vsaj malo pomembnejših in ne povsem odmaknjenih vaseh. Vloga velike kmečke posesti je bila na Koroškem mnogo večja kot v drugih slovenskih deželah. Liberalna stranka bi prav na Slovenskem Koroškem imela zelo ugodne pogoje za prevlado na vasi, toda prav na Koroškem je bila slovenska stranka najbolj klerikalna. Propagandno orožje, s katerim so se borila nacionalna gibanja velikih narodov in tako tudi Nemcev, da namreč ona predstavljajo napredek, nacionalna gibanja malih narodov pa konservativnost, nazadnjaštvo, je bilo prav na Koroškem močno uspešno in je v marsičem

tretjini prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom vse spodnje Štajerske, 1880. leta 27.242 od 41.378, 1910. leta 45.082 od 67.825. V mariborskem okraju z mestom pa je živela polovica spodnještajerskih Nemcev (1880 49 %, 1910 51 %). Tu je ob precej močnem porastu prebivalstva v letih 1900—1910 (od 77.267 na 84.908) naraslo samo nemško prebivalstvo (od 27.771 na 38.075), slovensko pa je nazadovalo za nad 3000 ljudi (od 47.866 na 44.596). Če še vemo, da je bila večina mariborskega prebivalstva doma v slovenskih krajih, torej slovenska po svojem poreklu, nam postane jasn obseg germanizacije Maribora in okolice tik pred prvo svetovno vojno. Leta 1888 je živelo v mariborskem mestu in sodnem okraju 66.409 prebivalcev, od tega 20.185 ali 30 % Nemcev, leta 1910 pa 84.908 prebivalcev, od tega 38 % Nemcev (38.075). Pri volitvah leta 1911 (naj to za primerjavo omenimo kar tukaj) je to pomenilo 5296 nemških, 3115 slovenskih in 2950 socialističnih glasov (oddanih v različnih volilnih okrajih). Na vsem spodnještajerskem ozemlju je bila tega leta oddanih 11.792 nemških glasov.

Položaj je bil po posameznih občinah različen: V nekaterih je delež Nemcev tudi padal, vendar pa je daleč prevladoval za Slovence neugoden razvoj. Mnogo boljše kot na severu je bilo stanje za Slovence na jugu. V političnih okrajih Celje in Brežice (v mejah leta 1910 in obenem z mestom Celjem) je bilo v vsem času 1880—1910 samo troje občin z nemško večino (Celje, Laško, Brežice), toda tudi tu je porastel delež nemškega prebivalstva od 4,2 % na 5,3 % (1880: 6484 od 154.149, 1910: 9237 od 174.622), kar je bila predvsem posledica štetja leta 1910. Dvig slovenskega prebivalstva v mestu Celju tega leta (z 22 % na 29 %) je bil torej v tem splošnem gibanju močno izjemen.

Doslej smo govorili o Slovenski ali Spodnji Štajerski v upravnih mejah mariborskega okrožja iz let 1849—1859. Severno odtod je bilo leta 1880 še 13, leta 1910 pa 10 občin s slovensko večino; od teh so pri državno-zbornski volilni reformi 1907 dve (Kaplo in Gradišče) vključili v slovenske volilne okraje.

Volilni uspeh Slovencev v letu 1867, ki jim je prinesel vseh 8 spodnještajerskih kmečkih mandatov, se je v naslednjih letih precej zmanjšal, število slovenskih poslancev je padlo celo na polovico (4). Ta položaj se je spremenil že na volitvah 1878 in odtlej je bilo slovensko podedelje vseskozi trdno v slovenskih rokah, čeprav je začelo število nemških glasov od srede devetdesetih let znova rasti, zlasti okrog Maribora. V zadnjih letih pred prvo svetovno vojno so začeli Nemci koncentrirati svoje volilne napore tako v kmečki kot v splošni kuriji ter pri državnih volitvah v severnem delu Slovenske Štajerske, opustili pa so kandidature v južnem delu (politična okraja Celje in Brežice).

Povsem drugače je bilo v mestni kuriji. Tu Slovenci sicer nikdar niso mogli zmagati, vendar pa so se ves čas borili, čeprav ne stalno in povsod z isto silo. Največ možnosti so imeli v celjskem državnem volilnem okraju (Celje, Žalec, Vitanje, Vojnik, Laško, Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Vransko, Rogatec, Šmarje, Brežice, Sevnica, Kozje, Konjice, Šoštanj), v katerem je bila po statistiki 1880 62 % slovenska večina in kjer

so napredovali od volitev do volitev, dokler niso pri zadnjih volitvah pred razformiranjem okraja leta 1901 dosegli 47 % od števila veljavnih glasov.

Niti širjenje volilne pravice niti uvajanje splošne volilne pravice ni v štajerskih mestih in trgih koristilo Slovincem. Slovenska stranka je pridobila nove volilce samo tam, kjer je že prej imela absolutno večino (Žalec, Gornji grad, Vransko, Središče itd.), tam pa, kjer je imela oblast nemška stranka, so zanjo glasovali tudi novi volilci (kolikor se niso, zlasti v večjih centrih, opredelili za socialno demokracijo). Delež slovenskih glasov v mestih se ni povečal ampak zmanjšal, še tam, kjer so bili Slovenci dotlej sorazmerno močni, pa včasih celo v večini, so zdaj zmagali Nemci (Šoštanj, Ljutomer).

Glede vloge socialne demokracije v razvoju narodne zavesti v mariborskem delu Spodnje Štajerske (dokaj močna je bila v mariborskem in marenberškem sodnem okraju z Mariborom vred) velja v glavnem to, kar smo rekli za Koroško. V celjskem območju so bili socialni demokrati organizirani v okviru jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Center njihove moči je bil tu v laškem sodnem okraju, ta je imel tako leta 1880 kot leta 1910 enako nizek odstotek nemškega prebivalstva (4 %), o pomembni germanizaciji tu ni bilo govora.

V

Povsem drugačen je bil položaj na Goriškem. V nobeni drugi deželi ni bilo eno narodnostno ozemlje tako jasno ločeno od drugega. V vsej deželi je bila poleg glavnega mesta Gorice, kjer sta se stikali obe narodnosti, le še ena občina, kjer je bilo stalno nad 10 % prebivalstva drugega jezika (občina Dolenje, ki je imela v svoji prvotni sestavi slovensko, pozneje, zmanjšana, pa italijansko večino). V mestih, trgih in vaseh tostran narodnostne meje ni bilo nobenih italijanskih postojank, občine narodnostne strukture niso spreminjale. Edino bojno področje je bilo mesto Gorica. Tu pa je slovenski delež po statistiki občevalnega jezika napredoval: od 16 % v letu 1880 in 1890 na 19 % v letu 1900 ter 35 % v letu 1910, ko so ohranili Italijani le še relativno, ne pa več absolutne večine. Ta dvig števila Slovencev pa je bil posledica sistematične politične akcije goriških Slovencev, ki so organizirali pripravo na štetje, pritožbe proti goriškemu magistratu, ki je štetje vodil, ter dosegli revizijo štetja. Po prvotnem popisu so bili našteji v Gorici le 21 % Slovencev.⁸ Če se je torej slovenski delež prebivalstva Goriške od leta 1880 do 1910 zmanjšal od 62 % na 59 %, je bilo to zgolj posledica dejstva, da je prebivalstvo v italijanskem delu znatno bolj naraslo kakor v slovenskem (tam 34 %, tu 14 %), medtem ko o kaki italijanizaciji ne moremo govoriti.

Tudi glede volitev velja isto: nikjer v volilnih okrajih na slovenskem ozemlju se niso pojavljale italijanske ali proitalijanske kandidature. Že od leta 1861 dalje so bili voljeni vedno Slovenci, z edino izjemo v volilnem okraju slovenskih trgov, kjer je bil tako leta 1861 kot 1867 izvoljen cesarski uradnik, niti Slovenec niti Italijan. V Gorici so bili sprva itali-

⁸ Andrej Gabršček: Goriški Slovenci, II. knjiga, Ljubljana 1934, str. 367—369.

janski kandidati voljeni brez slovenskih protikandidatov. Prvič so nastopili Slovenci z lastnimi kandidati pri državnih volitvah 1907 ter dosegli leta 1911 31 % oddanih glasov. Največji uspeh pa so dosegli na občinskih volitvah leta 1914, ko so dobili v 3. volilnem razredu 43 % od vsote za italijanske in slovenske kandidate oddanih glasov.⁹

VI

Delež slovenskega prebivalstva je v Trstu od leta 1880 do 1900 padel od 22 % na 17 %, leta 1910 pa se je dvignil na 31 %. To pa je bila, kakor v Gorici, posledica širokopotezne politične akcije s slovenske strani. Politično društvo Edinost je organiziralo pred štetjem predavanja in tečaje za izpolnjevanje popisnic, po štetju, ki ga je vodil tržaški magistrat, pa zaradi pritiska in falzifikatov pritožbe, proteste in interpelacije, tako da je končno vlada odredila revizijo popisa, pri kateri se je število Slovencev dvignilo od 37.000 na 57.000, število Italijanov pa padlo od 142.000 na 119.000.¹⁰

V tržaškem mestnem svetu, ki je opravljal tudi funkcije deželnega zbora, so bili Slovenci zastopani s svetovalci iz okolice. Večkrat so bili tu izvoljeni tudi posamezni italijanski kandidati, toda po letu 1897 nič več.

V državnem zboru so imeli tržaški Slovenci 1873—1897 svojega poslanca, izvoljenega v III. volilnem kolegiju, ki je združeval volivce okolice ter najnižjega mestnega volilnega razreda. Slovenska zmaga je bila posledica abstinence italijanske liberalne stranke ter številčne prevlade okoliških volivcev nad mestnimi. Ko je število mestnih volivcev preraslo okoliške in so italijanski liberalci opustili abstinenco, je bil ta volilni kolegij za Slovence izgubljen (1897). Leta 1907 pa je bil iz okolice in dela predmestij sestavljen slovenski tržaški državnozborski volilni okraj.

Od 1897 dalje so se borile v Trstu tri stranke: italijanska liberalna, slovenska nacionalna in socialnodemokratska (s skupnimi kandidati italijanske in jugoslovanske stranke). Italijanski liberalci so dosegli svoj največji uspeh leta 1897, socialni demokrati leta 1907 in slovenski narodnjaki leta 1911. Leta 1907 so bile vse stranke skoraj enako močne (socialisti 9448, Italijani 8425, Slovenci 8166), leta 1911 so imeli italijanski liberalci nekaj čez 14.000 glasov, slovenski narodnjaki in socialisti pa nekaj čez 10.000.

Kakor vidimo, je imela slovenska stranka v Trstu široko množično podporo. Samo v mestu je imela več volivcev kot v Ljubljani klerikalci in liberalci skupaj. Raznarodovanje Slovencev v Trstu sicer ni povsem ponehalo, a v glavnem je bilo zaustavljeno. Medtem ko je bilo delavstvo na Koroškem in v mariborskem prostoru organizirano samo z nemške strani, je bil v Trstu najpomembnejši center JSDS, kar je pomenilo izredno močno podporo nacionalni zavesti slovenskega delavstva.

⁹ Prav tam, str. 451—452.

¹⁰ Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu leta 1910 (Anali Jadranskega instituta 2, 1958, str. 7—51.

VII

V slovenski Istri (omejeni tu nekoliko približno na sodne okraje Piran, Koper in Podgrad v celotnem obsegu) je slovensko-hrvatski delež prebivalstva padel od 59 % v letu 1880 na 54 % v letu 1910, italijanski pa se je dvignil od 39 % na 43 %. V obmorskih mestih, ki so imela vselej nad 90 % italijansko večino, je prebivalstvo naraslo za 22 % (katastrske občine Milje, Valdoltra in Koper ter kraja Izola in Piran), delež prebivalstva s slovenskim ali hrvaškim občevalnim jezikom je ostal vse- skozi na istih skromnih 2,5 %.

V povsem slovenskih (oziroma hrvaških) predelih, kamor štejemo cel sodni okraj Podgrad, občine (po mejah v letu 1910) Ocizla-Klanec, Dolina, Dekani, Marežice in Pomjan ter katastrski občini Sv. Peter (na- selje se zdaj imenuje Raven) in Korte (danes Dvori nad Izolo), je naraslo prebivalstvo le za 12 %. Italijanski delež se je dvignil od tretjine odstotka v letu 1880 na skoraj 2 odstotka v letu 1910; vzrok je bilo stalno narašča- nje oseb z italijanskim občevalnim jezikom v občini Pomjan. Leta 1880 jih je bilo le 10, leta 1890. leta 56, leta 1900 že prek 10 % (462) in 1910. leta 719 ali ena šestina občinskega prebivalstva.

V prvo in drugo skupino smo uvrstili področja, kjer so imeli Italijani ali Slovenci s Hrvati pri vseh ali vsaj pri polovici štetij nad 90 % prebi- valstva. Ostalo ozemlje moremo imenovati tretjo, mešano skupino. Ta obsega katastrske občine Plavje, Hribi, Škofije, Lazaret (koprška okolica), kraj Izola-okolica ter piransko okolico (katastrska občina Piran brez me- sta) in katastrski občini Kaštel in Savudrija. Prebivalstvo je tu poraslo mnogo močnejše kakor v prvih dveh skupinah, za 87 %. Slovenski obče- valni jezik, ki je imel leta 1880 večino (55 %), jo je izgubil že 1890, v glavnem zato, ker so bili prebivalci katastrske občine Kaštel leta 1880 vsi označeni kot Slovenci, pozneje pa so imeli Italijani večino (65—86 %). Vendar se je slovenski delež v skupini, ki je znova padel leta 1900 (z 38 % na 35 %), dvignil 1910 na 42 %. V podrobnostih pa je bil razvoj v tej skupini precej različen. Katastrska občina Savudrija je imela stalno italijansko večino, prav tako piranska okolica. Izolska okolica je imela leta 1880 in 1910 štirikratno slovensko, leta 1890 in 1900 pa itali- jansko večino. Koprška okolica je imela v letih 1880—1900 italijansko, 1910 pa slovensko večino. Kraji Plavje, Hribi in Škofije so imeli slo- vensko večino, ki je bila sprva zelo močna, se je pa nato stalno manjšala.

	S. o. Koper, Piran, Podgrad			Italijanski del		
	preb.	it.	sl.-hr.	preb.	it.	sl.-hr.
1880	69.109	26.705	40.934	24.812	22.919	628
1890	73.353	30.137	41.984	25.255	23.906	561
1900	77.433	32.452	42.711	26.528	24.493	900
1910	85.927	37.139	46.677	30.234	28.045	755

	Slovenski del			Mešani del		
	preb.	it.	sl.-hr.	preb.	it.	sl.-hr.
	36.055	116	35.842	8.242	3670	4464
	37.804	171	37.504	10.294	6060	3919
	38.637	649	37.487	12.268	7310	4324
	40.260	768	39.378	15.433	8326	6544

Slovenska bilanca v celem ni bila ugodna, ni pa bila povsem negativna. Izgubam v miljskem področju in v pomjanski občini so stale nasproti pridobitve v koprski okolici. Zmanjšanje deleža slovenskega (in hrvatskega) prebivalstva je bilo povezano predvsem z različno stopnjo rasti prebivalstva v slovenskem, italijanskem in mešanem področju.

Organizirana volilna akcija hrvatsko-slovenske stranke je začela v slovenskem delu Istre leta 1870. Kmečki volilni okraj Volosko-Podgrad je bil takoj osvojen, okraj Koper-Piran-Buzet pa šele leta 1876. Medtem ko v vološkem okraju protikandidatov z italijanske strani skoraj ni bilo, so bili v koprskem skoraj stalni. Najtrdnjše so bile slovenske pozicije v vzhodnem delu okraja, šibkejšje pa v delih miljske, koprške, izolske in piranske občine, ki so volili v kmečki kuriji, ter v občini Pomjan. Tu je bil vpliv italijanske stranke močnejši, odvisnost večja, pri čemer je imel svojo vlogo tudi kolonat. Kakor vidimo, se volilni podatki lepo ujemajo s statistiko občevalnega jezika. V mestih (Milje, Koper, Izola, Piran) Slovenci kandidaturo niso postavljali. Volilne reforme v letih 1907 in 1908 so ustvarile kolikor toliko nacionalno homogene volilne okraje, pri tem je bil za volitve v državni zbor ustvarjen iz sodnega okraja Podgrad in vseh občin s slovensko večino v koprskem okraju poseben slovenski istrski volilni okraj.

VIII

Kakor smo videli, se je slovenska nacionalno-politična zavest, kot nam jo kažejo rezultati štetij in volitev, razvijala v vsaki deželi na svoj način. Zlasti pa so razlike med deželami, kjer se je bil glavni nacionalni boj z Italijani (Goriška, Trst, Istra), ter deželami, kjer se je bil z Nemci (Kranjska, Koroška, Štajerska). Zlasti na Goriškem in v Trstu je bila italijanizacija v glavnem zaustavljena, število Slovencev pri popisu prebivalstva 1910 v Trstu in Gorici izpričano z načrtno politično akcijo, nacionalno-političen boj s slovenske strani samozavesten in odločen. Glavni mejnik v razvoju je bil tu v glavnem v začetku našega stoletja.

Na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem moremo govoriti o treh obdobjih razvoja slovenske narodno-politične zavesti. Prvo: čas šestdesetih in sedemdesetih let, težkega pritiska nemškoliberalnih vlad. Drugo: obdobje Taaffejeve vlade, ki prinese Slovincem določeno poboljšanje položaja, zelo izrazito na Kranjskem, kjer nemška stranka tako rekoč izgine, sorazmerno majhno pa na Koroškem in Štajerskem. Tretje obdobje začne nekako sredi devetdesetih let in pomeni ostro ofenzivo nemškega nacionalizma ter veliko zaostritev narodnostnih bojov, z izdatnim poslabšanjem slovenskega položaja, najprej na Koroškem, nato tudi na Štajerskem. Germanizacija v teh dveh deželah je močno napredovala. Zaenkrat še ni zmanjševala slovenskega zastopstva v državnem in deželnih zborih, toda bodočnost je bila zelo zaskrbljujoča, kajti nemški nacionalni ofenzivi s slovenske strani ni bila dana enakovredna in uspešna obramba.

Tako moremo ob mnogih uspehih, ki so jih dosegli Slovenci od šestdesetih let naprej z afirmacijo nacionalnega obstoja in izgradnjo svoje kulture, zelo dobro razumeti globok pesimizem, ki se polašča mnogih Slovencev pred prvo svetovno vojno, ko razmišljajo o bodočnosti svojega naroda.

Zusammenfassung

DIE ENTWICKLUNG DES SLOWENISCHEN NATIONAL-POLITISCHEN BEWUSSTSEINS VON 1861 BIS 1918

Das slowenische national-politische Bewusstsein, wie es in den Ergebnissen von Volkszählungen mit ihren Daten über die Umgangssprache in der Zeit von 1880 bis 1910 zu Tage tritt und in den Ergebnissen der Landtags- und Reichsratswahlen 1861 bis 1914, hat sich in jedem Land auf andere Weise entwickelt. Im Küstenland war vor allem seit Anfang des 20. Jahrhunderts der national-politische Kampf auf der slowenischen Seite selbstbewusst, entschlossen und erfolgreich. Vor allem im Görzischen und in Triest ist die Italianisierung aufgehalten worden. Mit einer geplanten politischen Aktion erreichten die Slowenen in Triest und Görz eine Revision der Volkszählung von 1910 und bezeugten bei dieser einen weit höheren Bevölkerungsanteil. Von den übrigen Ländern war die Entwicklung für die Slowenen mehr oder weniger zufriedenstellen nur in Krain, dagegen aber sehr negativ in der Steiermark und vor allem in Kärnten. In diesen drei Ländern kann von drei Zeitabschnitten der Entwicklung des slowenischen nationalpolitischen Bewusstseins die Rede sein. In den sechziger und siebziger Jahren lastet der Druck von deutsch-liberalen Regierungen schwer, die Zeit der Regierung Taaffe bringt den Slowenen eine gewisse Erleichterung der Lage, am sichtbarsten in Krain, wo die deutsche Partei in der Stadt- und Bauernkurie sozusagen verschwindet, verhältnismässig geringer jedoch in Kärnten und in der Steiermark. Der dritte Zeitabschnitt setzt Mitte der neunziger Jahre ein und bringt eine scharfe Offensive deutschen Nationalismus und eine starke Verschärfung der Nationalitätenkämpfe, mit einer grossen Verschlechterung der slowenischen Lage, zuerst in Kärnten, dann auch in der Steiermark. Die Germanisierung in diesen zwei Ländern ist im Vormarsch. Einstweilen geht die slowenische Vertretung in den Landtagen und im Reichsrat noch nicht zurück, doch sind die Aussichten schlecht, weil die deutsche Nationaloffensive von slowenischer Seite nicht auf ebenbürtigen und erfolgreichen Widerstand stösst.

France Klopčič

PROTIVOJNO STALIŠČE SLOVENSKE SOCIALNODEMOKRATSKE STRANKE LETA 1914 IN 1915

Dokaj razširjeno je poenostavljeno mnenje o vedenju socialnodemokratskih strank do imperialistične svetovne vojne ob njenem začetku leta 1914, da so namreč vse glasovale za vojno ali se izjavile v njen prid in s tem za notranji red v državi, z izjemo dveh strank, boljševikov v Rusiji in srbskih socialnih demokratov, ki so zavzeli dosledno in aktivno protivojno stališče.¹

Zares, ruski boljševiki in socialni demokrati Srbije so ostali zvesti internacionalističnim načelom. Bili so odločni nasprotniki imperialistične vojne, pa so energično in javno, ne glede na posledice, in kolektivno kot stranka oznanili svojo protivojno politiko in jo aktivno izvajali.

Res je, da so socialnodemokratske stranke Nemčije, Francije, Anglije, Avstrije (v njenem osrednjem nemškem delu) podprle meščansko vladu, vsaka svojo, v njihovi vojni politiki; podlegle so šovinizmu in celo vojni hujskariji ter s tem zavrgle socializem in mir ter prizadevale smrtni udarec obstoječi do tedaj Drugi ali Socialistični internacionali, ki je naglala povsem določene mednarodne obveznosti socialističnim strankam.

Kar se pa tiče drugih socialnodemokratskih ali socialističnih strank, ki se niso vedle tako kot ruska ali srbska, jih ne moremo a priori uvrstiti med stranke z »izdajalskim obrazom«. Med njimi so velike razlike. Njihova stališča nihajo od nasprotovanja vojni do zagovarjanja dane vojne.

Tako ne moremo slovenske socialnodemokratske stranke — njen uradni naslov je bil Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, skrajšano JSDS — prišteti k šovinističnim strankam, k strankam vojne, ter jo priravnati k nemški ali francoski ali k nemško-avstrijski. Obstajajo zgodovinska dejstva, ki tega ne dopuščajo. Ta dejstva moramo upoštevati in obnoviti zgodovinsko resnico.

Slovenska socialnodemokratska stranka, ki je nastala leta 1896, je imela velike slabosti in pomanjkljivosti. Slovenski komunizem — in nihče drug! — je razkril te hibe bolj ali manj temeljito, saj je vznikel v hudem boju z njimi in je še dolga leta vodil boj zoper te hibe. S tem pa ni rečeno, da so slovenski komunisti odrekli socialni demokraciji njene

¹ Glej »II. kongres Komunistične stranke Slovenije«, Ljubljana 1949, str. 25: »Leta 1914 je avstromarksizem tudi v Sloveniji docela razgalil svoj izdajalski obraz: podprl je »svoje« centralne imperialiste, ki so skupaj z antantnimi zanetili svetovni požar.« Glej tudi »Vodnik skozi čas in družbo«, Ljubljana 1960, str. 171 in 179 in še nekatera dela.

zasluge v prebujanju in organiziranju slovenskega delavstva, v prepojitvi njegovega naprednega dela z idejami marksističnega socializma. Nikakor ne! Prva seja pokrajinskega sveta Komunistične stranke Jugoslavije za Slovenijo je dne 5. septembra 1920 zabeležila izjavo: »Mi smo dediči socialne demokracije... toda dediščina je strašno zanemarjena.«²

Slabosti in pomanjkljivosti slovenske socialne demokracije so se prepletale z njenimi zaslugami za vzpon delavskega razreda na Slovenskem. Ne enega ne drugega ne gre zanikati. Jemati samo negativne strani in na tej podlagi zanikati socialnodemokratsko stranko kot napredno silo naroda Slovencev in jo poteptati v blato, kakor včasih delajo »radikalni« pisci,³ nismo upravičeni, če hočemo odkriti resnično podobo preteklosti. Bodimo objektivni in priznajmo vsakemu pojavu njegovo stvarno vrednost!

Med zasluge slovenske socialnodemokratske stranke spada njeno vedenje v izredno kritičnem času prve svetovne vojne: ni odobravala vojne in ni podlegla vojnemu šovinizmu.⁴

I.

Ko so se v Sarajevu razlegli streli pripadnikov »Mlade Bosne«, je slovenska socialnodemokratska stranka imela v Ljubljani svoj redni, deveti po številu, zbor ali kongres. Novica o atentatu na avstroogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda je prodrla tudi v kongresno dvorano. Predsednik zbora Anton Kristan, desno usmerjeni vodja JSDS, čigar vloga se je po odhodu Etbina Kristana v Ameriko povečala, je delegatom predložil sozvalno izjavo. Tedaj se je oglasil k besedi dr. Henrik Tuma, najpametnejša glava socialne demokracije, ki je zavrnil predlog: »Kaj ima socialna demokracija sploh opraviti s habsburškimi nadvojvodi? Kak interes imamo mi kot delavska stranka na tem, kar se vrši v šovinističnih krogih avstrijskih nacionalističnih strank?« Predlagal je, da gre zbor prek Kristanovega predloga na dnevni red. Delegati so zaploskali temu zadnjemu predlogu, dasi »z nekim obotavljanjem«.⁵

Strankino glasilo »Zarja«, ki je izhajalo tedaj dvakrat tedensko, se je razlikovalo od vseh drugih slovenskih listov s tem, da ni priobčevalo

² Fr. Klopčič, Velika razmejitve, Ljubljana 1969, str. 236 (poročilo Lovra Klemenčiča).

³ Svež izbruh vneprejšnjega sovražnega odnosa do slovenske socialne demokracije kaže članek Dušana Bufona v Naših razgledih z dne 9. januarja 1970 z naslovom »V Trstu od leta 1901 do leta 1919, nekaj pripomb k Bahunovi avtobiografiji«. V njem piše pisec: »Danes ni več mogoče kazati na slovensko socialno demokracijo kot najnaprednejši izraz slovenskega političnega čustvovanja, mišljenja in hotenja one dobe, ker ni to nikdar bila.« Mimogrede rečeno, ta tržaški pisec piše prav tam o »še do danes nedoseženem« cilju zedinjene Slovenije, s čimer pač izpričuje slovenski šovinizem.

⁴ Zanimivo je, da na že omenjeni prvi seji pokrajinskega sveta KSJ za Slovenijo dne 5. septembra 1920 poročevalec Lovro Klemenčič ni očitil slovenski socialni demokraciji nobenega »izdajstva« ali »šovinizma« ob začetku vojne leta 1914, dasi je ostro napadel njeno politiko. Lovro Klemenčič, preporodovec pred vojno in komunist od leta 1919 dalje, je pač iz prakse vedel, da bi bil tak očitek neutemeljen.

⁵ Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 331–332.

nobenh brzojavk in drugih vesti o atentatu v Sarajevu, o pogrebnih svečanostih in podobno, da se torej ni vključilo v žalne manifestacije in vdanostne izjave habsburški dinastiji. V dveh zaporednih številkah je »Zarja« svojo prvo stran v celoti posvetila obsežnemu poročilu o poteku strankinega zbora in o njegovih sklepih.⁶ Šele na drugi strani je »Zarja« dne 1. julija v načelnem članku »Atentat« zavzela stališče do dogodka v Sarajevu. Odklonila je atentat: po naukih socialne demokracije ne odločajo posamezni ljudje, ampak realne razmere. Dotod — piše »Zarja« — se naša sodba najbrž ujema z oficielno, odtod dalje pa gre za druga vprašanja. Atentat je namreč plod nezdravih razmer v anektirani deželi Bosni in Hercegovini, kjer je veliko snovi za upravičeno nezadovoljstvo širokih krogov. Ti vzroki naj izginejo!

Takšen odnos do umora v Sarajevu se je temeljito razlikoval od stališč takratnega klerikalnega in liberalnega časopisja. »Zarja« takole označuje list slovenske ljudske stranke »Slovenec«:

»Kdor pazno bere zadnje dni »Slovenca«, ima vtis, da bi ti ljudje najraje zatajili svoje slovenstvo in slovanstvo. Naglašajo samo svoje katoličanstvo... Pisanje »Slovenca« o velesrbski propagandi med mladino v naših krajih je prav tako denunciantsko kakor pisanje najzagrizenejših graških nacionalističnih listov.«⁷

Zadosti jasno oznako daje »Zarja« tudi liberalnemu »Danu«, glasilu »narodno socialnih delavcev«:

»Velikanski salto mortale je napravil zadnje dni najrrradikalnejši list na Slovenskem, ljubljanski »Dan«. Take izraze lojalnosti in patriotizma je nagrmadil ta list, ki je bil vedno ponosen na konfiskacije zaradi svojega simpatiziranja s Srbi, da je zatemnil celo »Slovenca«.⁸

Zato končuje »Zarja« novico z ugotovitvijo, da je »Dan« »žurnalistična cunj«.

Nad vse značilna za slovensko meščanstvo je izredna seja deželnega odbora vojvodine Kranjske v Ljubljani dne 1. julija 1914, ki so se je pod predsedstvom deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča udeležili odborniki tako liberalne kakor klerikalne stranke. Upira se navajati hlapčevske izjave dr. Šušteršiča o nadvojvodi, o božji previdnosti, o preljubem cesarju ipd. Zadostuje njegova politična izjava:

»Žalost, globoka, iskrena žalost, pretresa srca zvestega naroda v Kranjski vojvodini in sveta jeza nas navdaja nad podlim činom veleizdajalskih zarotnikov in nad vsemi njihovimi sokrivci — sveto ogorčenje zoper hudodelsko velesrbsko propagando, ki, zaščitena po brezvestni potuhi, požrešno steza svoje v krvi namočene zločinske roke proti najlepšim deželam naše skupne avstrijske domovine.«

Izjava, ki ne potrebuje komentarja, je bila vnesena v zapisnik sej deželnega odbora s tem, da se razmnoži v tiskarni in razpošlje. Seja je sklenila tudi »slovesno sv. mašo zadušnico«. Vse to je bilo »soglasno sprejeto«.

⁶ Zarja, Ljubljana, št. 850 in 851 z dne 1. in 4. julija 1914.

⁷ Zarja, št. 851 z dne 4. julija 1914, rubrika Iz domačih krajev.

⁸ Prav tam.

O politični atmosferi v Sloveniji po sarajevskem atentatu piše »Zarja«, ko poroča o shodu slovenske ljudske stranke v Ljubljani:

»Shod pa je bil v resnici višek hujskanja proti Srbiji in Srbom... Pod plaščem patriotizma sta govornika Povše in Šušteršič razpaljala sovraštvo... proti naši sosedni državi... O Sarajevu je dejal (Šušteršič. F. K.), da je to mesto roparski brlog. Tako se izraža mož, ki si domišlja, da je voditelj slovenskega naroda. Naravnost ogabno je bilo pa Šušteršičevo poveljevanje rajnega prestolonaslednika. Imenoval ga ni drugače kakor »velikana« in »diko vsega človeštva«... Lepo je tudi bilo, da se je udeležil te ostudne hujskarije naš presvetli knez in škof Anton Bonaventura (Jeglič. F. K.)... Silno potrpežljiv je bil na shodu policijski komisar, ki ni prekinil Šušteršiča, ko je hujskal na vojno... Klerikalci naj si pa zapomnijo, da žanje vihar, kdor seje veter.«⁹

Mar iz te kratke, toda izrazite beležke ne veje odločen protivojni veter, ki ga zagovarja »Zarja«? Mar niso tu razkrinkane poglobitve politične sile, ki razvnemajo sovraštvo med narodi? Mar ni v zaključku prejšnjih besedi o bodočem viharju?

Značilno za socialnodemokratsko »Zarjo« v dobi šovinistične gonje je bila tudi priobčitev članka »Morilec kapitalizem«. Po uradni statistiki so zadnja leta izgubili življenje tisoči delavcev zaradi nezgod v industriji, rudarstvu in v prometu. Meščanski listi — pripominja »Zarja« — tekmujejo med seboj v obsodbi sarajevskega umora, nič pa nočejo vedeti o umoru tisočev delavcev.

In ko se »Zarja« ponovno vrača k umoru v Sarajevu, piše v uvodniku »Razmere v Bosni in Hercegovini« takole:¹⁰

»Srbi, Hrvatje in mohamedanci, ki niso fevdalci, čutijo sedaj na lastni koži, kako težko je življenje pod vladno monarhije. Združujejo se vedno bolj, da nastopajo proti nasprotniku, tujemu kapitalistu, »švabu«. Če nadaljuje vlada z nasilnim režimom, tedaj se ne sme čuditi, če dobi nekega dne tudi nasilni odgovor. In tukaj je izvor atentata, zakrivil ga je nasilni režim.«

Pri takšni oceni položaja pač ni mogoče sklepati o pripravljenosti slovenske socialne demokracije braniti Avstrijo, razpihovati vojno psihozo. Njena opozicija v Avstriji se ni niti malo omilila. Nasprotno, zaostrila se je. »Zarja« sklepa poročilo o ultimatumu avstro-ogrske vlade srbski vladi v Beogradu s stavkom: »Med vojno in mirom smo te dni.« V drugi informaciji o noti avstrijske vlade pravi na kraju: »Če izroči avstrijska vlada res noto te vsebine, tedaj je to provokacija prav po želji vojnih hujskačev in ni prav nič drugega kakor ultimatum.«¹¹

»Zarja« je bila zaplenjena.

Če k temu dodamo še vesti, ki jih je objavljala le »Zarja« — o policijski strahovladi na Hrvaškem, o nezakonnosti vlade grofa Stürgkha, o aretacijah delavcev, ki so odobravalı atentat na prestolonaslednika idr.

⁹ Zarja, št. 852 z dne 8. julija 1914, beležka »Furor patrioticus«.

¹⁰ Zarja, št. 857 z dne 25. julija 1914. Članek ima podatek: »V Sarajevu, sredi julija«. Ker je inž. Anton Štebi, levi socialist, živel takrat v Sarajevu, je uvodnik nedvomno njegov.

¹¹ Prav tam.

— se nam ustvarja podoba o prevladujoči politični miselnosti v vodstvu slovenske socialne demokracije: samostojnost in treznost v presoji političnega položaja, odpor šovinizmu, nastop proti vojnemu hujšakaštvu.

To pomeni, da slovenska socialnodemokratska stranka junija in julija 1914 ni zdrknila v splošen potok meščanske gonje sovraštva med narodi, ampak da je stala neodvisno sredi slovenske družbe, osamljena sicer, toda nepremagana, na demokratičnih stališčih, ki jih je s seboj nosil človeški napredek. Ni se dala zasnubiti ne avstrijskemu patriotizmu, ne nacionalnemu šovinizmu. Njena politika je v občem bila proti vojni.

O tem si je bila avstrijska državna oblast na jasnem..

V poročilu ljubljanskega državnega pravdnštva z dne 15. januarja 1915 »o kršitvah javnega miru v letu 1914« najdemo več zanimivih mnenj o slovenski socialni demokraciji in njenem glasilu »Zarja«. ¹²

Medtem ko državni pravdnik omenja, da se nadaljuje razkroj narodno-napredne stranke in da o narodno-socialni stranki »ni slišati in videti nič več«, piše o socialni demokraciji takole:

»Komaj opazno se je tudi med Slovenci na Kranjskem razvila čista socialnodemokratska stranka. Nekaj pomena ima le v Ljubljani, v Idriji (kjer večina občinskega odbora pripada socialdemokratom) in v nekaterih rudarskih (Zagorje ob Savi, Litija) in industrijskih krajih (Jesenice). »Rdeči prapor«, glasilo socialnih demokratov, je pisal dokaj zmerno, česar pa ne gre trditi o poznejšem dnevniku »Zarja«, ki se je med vojno na Balkanu in kasneje skorajda prepustila nacionalnim težnjam.«

»Zarja« je bila zato l. 1914 večkrat zaplenjena (št. 837, 840, 853).

Isto poročilo omenja položaj po avstrijskem ultimatumu Srbiji julija 1914:

»Ultimatum je ostro napadla samo socialnodemokratska »Zarja« (št. 857), zato je bil list po paragrafu 300 državnega zakona zaplenjen in potem sploh ni več izšel.«

Hkrati s splošno mobilizacijo in z vojno napovedjo Srbiji je avstrijska oblast nastopila tudi proti slovenski socialni demokraciji.

Na podlagi izjemnih določil je deželno predsedstvo Kranjske dne 27. julija 1914 ustavilo izhajanje socialistične »Zarje« in sindikalnega lista »Rudar«. Ustavljena je bila dejavnost »nekaterih socialnodemokratskih društev glede na morebitne protimilitaristične izpade« in sicer političnega društva »Bodočnost« in treh krajevnih organizacij Prvega splošnega pravovarstvenega in strokovnega društva za Avstrijo (to je železničarjev) in sicer dveh v Ljubljani in ene v Spodnji Šiški. ¹³

¹² Fond Predsedstva ministrstva za notranje zadeve na Dunaju, poročila; mapa 15.720 iz leta 1916, Arhiv Slovenije. Poročilo, sestavljeno v nemščini, obsega 40 tipkanih strani. Odposlano je bilo višjemu državnemu pravdnštvu v Gradec. Navedbe je prevedel pisec.

¹³ Pismo deželnega predsedstva Kranjske v Ljubljani ministru notranjih zadev na Dunaju z dne 31. julija 1914, Zl. 281/Mob., mapa 15.720 iz leta 1916, Arhiv Slovenije. Isto pismo poroča še o ustavitvi listov »Dan« in »Glas Juga« ter ustavitvi dejavnosti društev »Prosveta« in »Skala«, zveze jugoslovanskih železničarjev, Narodno-socialne zveze in Slovenske Sokolske zveze. Za ustavitev listov je naveden razlog: zaradi panslavističnih in srbofilskih teženj. F. Gestrin in V. Melik omenjata v »Slovenski zgodovini od konca osemnajstega

Izbruh vojne je ustvaril docela nov položaj. Kako se je izkazala slovenska socialnodemokratska stranka?

Do protivojnih nastopov leta 1914 v obliki stavk, demonstracij ali zborovanj ni prišlo, ne spontano med delavskimi množicami, ne organizirano s strani socialnodemokratske stranke. JSDS ni nastopila kot kolektivna sila proti vojni. Ni se odločila za direktno in množično protivojno dejavnost v duhu politike »vojna vojni«, kar bi zahtevalo preureditev strankinih vrst ter spremembo taktičnih in organizacijskih prijemov, npr. prehoda v ilegalo.^{13a} Ne, slovenska socialna demokracija se ne more pohvaliti s takšno revolucionarno protivojno akcijo in torej z dosledno internacionalističnim in protiimperialističnim stališčem.

To je dejstvo, ki ga je treba upoštevati pri presoji socialnodemokratske stranke, njene politike in dejavnosti ob izbruhu vojne leta 1914.

Pričujoči članek se pri tem ne dotika vprašanja, kakšne so bile možnosti za protivojne akcije, še posebej njihovega obsega in njihovega smotrnega vodstva ustrezno nastalemu položaju leta 1914, npr. v položaju, ko so se vse slovenske meščanske stranke vključile v vojno politiko Avstrije.

Dejavnost JSDS se je v začetku vojne leta 1914 zelo skrčila. Političnih nastopov, razen v tisku, ni bilo. Ostala je vsakodnevna dejavnost njenih sindikatov in konzumnih združenj, ki je med delavci imela pomen. Izhajalo je nekaj sindikalnih listov, ki so bili pod njenim idejnim vplivom in kjer je večina snovi obravnavala delavsko življenje, vmes pa so bile raztresene politične vesti in ocene. Tega tiska ne smemo podcenjevati, saj je bila vloga tiskane besede v tedanji politični napetosti in zaradi odpadlih zborovanj večja in odgovornejša kot v mirni dobi.

O splošnem stanju v taboru socialne demokracije na Slovenskem je pozneje pisal Albin Prepeluh-Abditus, eden njegovih voditeljev. Dejal je, da prepoved izhajanja »Zarje« ni odločilno vplivala na duhove v delavskih vrstah: »Poglavitno je bilo drugo razočaranje, ki je misleče posameznike, pa tudi preproste delavske pokretaše duševno potlačilo. Skoraj po vseh evropskih parlamentih so po izvršenem zavrtnem umoru Jeana Jaurès-a socialistični poslanci kompaktno glasovali za vojne kredite in s tem za vojno — kljub svečanim resolucijam, sprejetim tik pred vojno na mednarodnih socialističnih kongresih...«¹⁴

Ker »Zarje« kot osrednjega socialnodemokratskega glasila po 27. juliju 1914 ni bilo več na dan, je potrebno nadrobneje ustaviti se pri drugih časnikih pod vplivom JSDS. Saj je v tem tisku mogoče odkriti idejnopolične in miselne procese v taboru socialne demokracije.

Ta tisk ni bil enoten, še manj dosleden. V njem najdemo protivojna stališča in izjave v prid »obrambe domovine«. Takšna protislovnost je

stoletja do 1918«, str. 328 le prepoved Narodne strokovne organizacije v Ljubljani in Trstu, ne pa še prepovedi drugih organizacij, npr. socialnodemokratskih, sokolskih in drugih.

^{13a} Glej o tem V. I. Lenin, Zbrana dela (v ruščini), V. izdaja, zv. 26, str. 261, o legalizmu.

¹⁴ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 63.

odražala deloma zmedo v vrstah slovenskih socialnih demokratov, deloma obstoj posameznih reformističnih žarišč.

Septembra 1914 je namesto ustavljenega »Rudarja« na novo ustanovljeni list »slovenskih rudarjev in fužinskih delavcev avstrijskih« z nazivom »Rudniški delavec« s sedežem v Zagorju ob Savi, pisal, da »je bila po celi Bosni razširjena dobro organizirana veleizdajalska sodrga« n da je »treba odvrniti možnost, da bi Evropa postala kozaška«. ¹⁵ Tu imamo pred seboj hud primer srbo- in ruso-fobije, docela v duhu uradne avstrijske politike. Toda isti list je delavcem razlagal vzroke vojne v popolnem nasprotju z uradnim tolmačenjem: »To je vojna kapitalizma, to je vojna za novo razdelitev sveta«. »Za novo razdelitev Evrope in sveta se bije boj. To je katastrofa, h kateri je dovedel kapitalistični razvoj...« ¹⁶ In če se list zavzema za »procvit nove Avstrije« po vojni, dodaja takoj, da ima »nova« — ne stara! — Avstrija »postati domovina svobodnih narodov«. Kako združiti ta dva pojavi, Avstrijo in svobodne narode, ki se združiti nista mogla, tega list seveda ni povedal in prav tako ne, kaj mu je važnejše od teh dveh možnosti.

»Kovinar«, slovensko glasilo Avstrijske zveze kovinarjev, je čez vso prvo stran objavil poziv centralnega odbora te zveze na Dunaju, v katerem je bil tudi »patriotski« stavek: »Po končani vojni — iz vsega srca želimo, da bi bil izid vojne za nas zmagovit — se bo vrnilo na tisoče naših članov. Trla jih bo težka skrb brezposelnosti...« ¹⁷

V tem dunajskem pozivu se razodeva miselnost avstrijskih reformističnih socialdemokratov in zlasti sindikalne birokracije: vojna, ki naj se konča zmagovito, ne bo pobrala tisočev kovinarjev, vrnili se bodo z vojne, pa bo šlo vse po starem, le skrb za brezposelne bo nadležna. Tu je vojna slika kar prijetna, slabše pa bo po njej. Razume se, da pri takih ocenah ni več nobene protikapitalistične in socialistične usmerjenosti. Slovenski »Kovinar« se od takih političnih koncepcij ni odmaknil, vsaj javno ne.

Drugače je pisal »Železničar«, glasilo slovenskih železničarjev, organiziranih v sindikatu, ki se je imenoval Prvo splošno pravovarstveno in strokovno društvo za Avstrijo. V njem je odkrito zapisano:

»Organizirano delavstvo nasprotuje načeloma vsaki vojni in tega tudi nikdar ni prikrivalo.« ¹⁸

V njem najdemo tudi poročilo o nasprotujočih si stališčih nemških in ruskih socialnih demokratov. Tako je poslanec Haase končal svojo izjavo v nemškem državnem zboru dne 4. avgusta 1914 z besedami: »Na podlagi teh temeljnih nazorov dovoljujemo vojne kredite.« Drugačna je izjava ruskih socialnih demokratov v dumi 8. avgusta 1914, ko med drugim trdijo: »... globoko smo prepričani, da ... najde proletariat sred-

¹⁵ Rudniški delavec, št. 2 z dne 2. okt. 1914 (izdajatelj M. Čobal, odg. urednik I. Tokan), članek Svetovna vojna s stališča delavca in beležka Razno.

¹⁶ Prav tam, članek Resni časi.

¹⁷ Kovinar, Trst, leto I, št. 1, okt. 1914. Izdajatelj in odg. urednik je bil Ignac Mihevc. Hrani Zgod. arhiv CK ZKS, Ljubljana.

¹⁸ Železničar, Trst, št. 16 in 17 z dne 1. sept. 1914, članek Vojna in delavstvo.

stva, da naredi hitro konec vojne«. To zadnjo izjavo je slovenski »Železničar« opremil s podatkom: »Po tej izjavi so socialnodemokratski poslanci kakor tudi trudoviki zapustili duno.« Šlo je torej za protest ruskih delavskih zastopnikov.

Ni dvoma, da informacija o tako različnih glediščih med socialnimi demokrati ni bila slučajno montirana pod skupnim naslovom »Socialna demokracija in vojna«.¹⁹

Dasi v navedenih primerih iz slovenskega socialnodemokratskega tiska — kot rečeno — ni doslednosti, dasi se v njem pojavljajo glasovi za in proti vojni, v njem vendarle ni vojnega hujskaštva. To ga odlikuje. V tem je tudi velika razlika v primerjavi z nemškim ali avstrijskim socialnodemokratskim tiskom. Ko so nemški socialistični poslanci v Berlinu glasovali 4. avgusta 1914 v parlamentu za vojne kredite, je dunajska »Arbeiter-Zeitung« dan pozneje v članku socialnodemokratskega voditelja Austerlitz^{19a} z naslovom »Dan nemške nacije« pozdravila vedenje berlinskih sodrugov. Ista »Arbeiter-Zeitung« je priobčila tudi vojniškovniški članek ter mu dala naslov »Juriš, hura, naprej!« Bistveno se ni prav nič ločila od krščanskega glasila »Reichspost«, ki je klicala »V imenu božjem udri ga!«

Nad vse značilno za idejnopolične premike v vodstvu slovenske socialne demokracije po prvih tednih vojne je pisanje zadnje številke strankinega teoretičnega in publicističnega glasila »Naši zapiski« septembra—oktobra 1914. Uvodnik v reviji je napisal dr. Henrik Tuma in v njem zabeležil prva spoznanja, ki mu jih je narekovala vojna.

H. Tuma ugotavlja najprej, »da je kljub vsem znakom bližajoče se vojne internacionalna socialna demokracija stala nepripravljena«. »Nobena, tudi najmočnejša socialnodemokratska stranka na svetu ni bila v stanju vojne preprečiti v trenutku, ko je bila mobilizacija diktirana, ko so prenehale konstitucionalne moči vajujočih se držav.« Tolaži se z nalogo, »da vzdržimo svoje strokovne in politične organizacije«.²⁰

V zgornji ugotovitvi in minimalni nalogi še ne najdemo vsega Tumovega idejnega sveta. Njegova prodorna misel se je dokopala do globljih spoznanj.

Prvo njegovih bistvenih spoznanj glasi takole:

»Ako je vojna imela do sedaj že kak določen rezultat za socialno demokracijo, je ta, da je zatrla vse fraze anacionalizma in antinacionalizma in da je z neodoljivo konsekvenco dejstev ustanovila, da je podlaga in ves razvoj socialne demokracije k bistvenemu internacionalizmu v tem, da postane vsaka narodnost avtonomna v kulturnem in političnem oziru.«²¹

¹⁹ Prav tam, št. 18 in 19 z dne 1. okt. 1914. Proti vojnim kreditom v nemškem parlamentu je glasoval Karl Liebknecht šele 2. dec. 1914, edini med približno 100 soc. dem. poslanci.

^{19a} V. I. Lenin je imel Friedricha Austerlitz za »zastopnika najbolj umazanega nemškega šovinizma« (Zbrana dela, V. izdaja v ruščini, zv. 27, str. 266).

²⁰ Naši zapiski, Gorica, št. 9—10 (sept.-okt.) za 1914 leto, str. 225 in 227.

²¹ Prav tam, str. 227.

Pazljivi bralec bo opazil predvsem, kako je Tuma tolmačil mednarodnost: brez avtonomije za vsak narod ni nobenega bistvenega internacionalizma. Danes se nam tak nauk zdi sam po sebi razumljiv, toda leta 1914 je bil nov, prenikav.

Značilno je tudi, kako Tuma mimogrede ošvrkne škodljivo prakso nekaterih socialnodemokratskih strank, ki se je izražala v »anacionalizmu«, to je ravnodušnosti do nacionalnih gibanj, in v »antinacionalizmu«, to je nasprotovanju tako upravičenim nacionalnim kot nevarnim nacionalističnim težnjam, brez upoštevanja razlik med nacionalnim in nacionalističnim. »Frazel!« — pravi o teh dveh pojavih socialnodemokratske prakse, ki si ju je vzel za tarčo: zadetek je bil. poln!^{21a}

Drugo njegovo bistveno spoznanje se nanaša na jugoslovansko vprašanje. Pravi, da je slovenska socialna demokracija »svoje stališče v avstrijski politiki glede jugoslovanskega vprašanja precizirala« in da »tudi danes ob vojni ne more spreminjati svojega stališča«. Ta poudarek ni slučajen, storjen je očitno glede na razkroj v vrstah narodno-napredne ali liberalne stranke. Tuma pravi dalje: »...tudi v porazu srbske narodne države ne vidimo nikakega poraza jugoslovanske ideje«, to se pravi ideje zedinjenja jugoslovanskih narodov.²²

Henrik Tuma hoče s tem reči, da izid vojne ne bo spravil z dnevnega reda nacionalnega vprašanja, za rešitev katerega ima slovenska socialna demokracija svoj neomajni program.

Kakor vidimo, se teoretik slovenske socialnodemokratske stranke ustavlja na takratnih vozliščnih vprašanjih: na mednarodnosti, na nacionalni svobodi (tako je namreč treba, v razmerah vojne, cenzure, razumeti Tumovo opredelitev avtonomije »v kulturnem in političnem oziru«) in na jugoslovanstvu.²³ Prvi nauki po prvih mesecih vojne so Tumo spodbudile k idejam, ki so ustrežale novim razmeram in hkrati prerasle njegov čas.

Tretje bistveno spoznanje, ki ga H. Tuma le nakazuje v uvodniku »Naših zapiskov«, glasi:

^{21a} V. diskusiji z nasprotniki samoodločbe narodov je Lenin leta 1916 zapisal o podobnih pojavih, ki jih omenja H. Tuma: »...kritika revolucionarnih marksistov ne sme biti uperjena proti nacionalnemu gibanju, ampak proti temu, da bi ga zmanjšali in popačili, da bi ga sprevrgli v drobnjakarsko pretepaštvo. Mimogrede rečeno, prav to pozabljajo zelo mnogi avstrijski in ruski socialni demokrati, ki svojo upravičeno jezo nad malenkostnim, odurnim in ubogim nacionalnim razdorom — kakor npr. prepir in pretep zavoljo uličnih napisov, na kakšnem jeziku naj bo zgornji, na kakšnem pa spodnji — sprevračajo v negativen odnos do nacionalnega gibanja... Nam je smešno in mora biti smešno vsako malenkostno nacionalno prerekanje in nacionalno barantanje med narodi v Rusiji in Avstriji, vendar to ne pomeni, da lahko odredimo podporo nacionalni vstaji ali vsakršnemu resnemu, splošnonacionalnemu boju zoper narodnostno zatiranje« (Zbrana dela v ruščini, izdaja V., zv. 30, str. 113—114).

²² Glej op. 20, str. 229 in 233.

²³ Glede na ta dejstva so neutemeljene in skrajno neodgovorne trditve Dušana Bufona v že omenjenem sestavku v Naših razgledih (gl. op. 3) o »konservativnosti Tumovih 'starih' marksistov«, o tem da slovenska socialna demokracija »ni imela ne vodila emotne narodnostne politike«.

»Že posamezni, blizki sledovi sedanje vojne kažejo v notranjosti države sociološke posledice, ki leže obenem v smeri socialističnega gibanja.«²⁴

Mnogo bolj jasno se je o tem izrazila revija »Naši zapiski«, ko je na zadnji strani številke priobčila obvestilo upravnništva in uredništva, to se pravi izdajatelja in urednika revije Henrika Tume:

»Izid vojne ustvari za gotovo docela nov gospodarski, političen in socialen položaj. Tudi socialna demokracija morala bo revidirati svoje delo, morala postaviti novih ciljev, po njih urediti svojo taktiko.

Kar danes čutimo vsi, je to, da mora na zrušeninah starega nastati nova še večja stavba solidarnosti delavstva — aktivnejša internacionala.«²⁵

Vojna se je komaj začela, a socialistična revija že ugiba o prihodnosti in jo vidi v socializmu, v mednarodni solidarnosti delavstva, v novi internacionali, ki mora narodom dati svobodo. Tak optimizem je bil redak takrat, zdel se je neutemeljen...

Če zdaj strnemo opazovanja o pisanju socialnodemokratskega tiska pred izbruhom vojne in po njenem začetku, od »Zarje«, »Železničarja«, »Rudniškega delavca«, »Kovinarja« do »Naših zapiskov«, v čemer se je odražalo stališče JSDS, tedaj je upravičen zaključek, da posamezni glasovi za vojno v tem tisku niso odražali osnovne politične linije slovenske socialne demokracije; poglobljena oznaka tega tiska je bilo protivojno stališče. Posamezne izjave v duhu uradne avstrijske vojne politike so nakazovale, bodisi da so znotraj JSDS obstajali in delovali posamezni reformisti — katerih škodljivo bistvo se je razvilo do kraja šele pozneje — ali da so posledica zmedenosti spričo poloma mednarodne politike Druge internacionale. Niso pa te posamezne izjave značilne in pomembne spričo mnogo bolj pomembnih in značilnih dejstev, da tisk pod vplivom JSDS ni posnemal slabega zgleda avstrijskega ali nemškega socialnodemokratskega tiska, da ni hujskal na vojno, da ni zabredel v šovinizem in da je temu nasprotno odkrito pisal proti vojni. Te protivojne težnje so odločale in prevladovali.

Na podlagi takšne ocene delavskega tiska pod vplivom JSDS, ob upoštevanju razlogov avstrijskih oblasti, ki so ustavile izhajanje nekaterih socialnodemokratskih časnikov in dejavnost nekaterih društev in sindikalnih organizacij železničarjev iste smeri »glede na morebitne protimilitaristične izpade«, je mogoče zgoraj naštetih dejstev imeti za dokaze, da je slovenska socialnodemokratska stranka ob izbruhu vojne leta 1914 in v njenem začetku vztrajala na protivojnih stališčih. Pri tem se ni odpovedala zahtevam po nacionalni osvoboditvi in po zedinjenju jugoslovanskih narodov; poudarjala je novo mednarodnost in v socializmu slej ko prej videla rešitev človeštva.

Objektivno je takšno stališče JSDS vodilo, ne glede na izražene ali neizražene namene avtorjev oziroma oblikovalcev tega stališča, v protivojno akcijo in v protiaustrijsko. To se je razvilo in razodelo šele po treh, štirih letih, v specifičnih oblikah.

²⁴ Glej op. 20, str. 231.

²⁵ Prav tam, str. 296.

Slovenska socialnodemokratska stranka kot zastopnica delavskega razreda na Slovenskem, ki se je čutila za del zatiranega naroda Slovencev, je od svojega začetka imela posluš za zahteve po nacionalni svobodi. Zato je bila do Avstrije v stalni opoziciji, a v številnih primerih sovražna. Zadosti je spomniti se miselnosti Etbina Kristana v prvih letih obstoja JSDS²⁶ ali predavanja Ivana Cankarja leta 1913 »Slovenci in Jugoslovani«.²⁷ Logično je bilo pričakovati, da takšna stranka ni mogla sprejeti z odobravanjem vojne, ki jo je vodila Avstro-Ogrska. Razen tega ne smemo pozabiti osnovne idejnopolične podlage socialne demokracije, to je njenega protikapitalizma, njenega socializma, kar jo je tiralo v opozicijo do obstoječega družbenega reda sploh.

Zgornjo oznako na posreden način potrjuje tudi ocena, ki jo je avstrijska državna oblast imela o slovenski socialni demokraciji. Omenili smo že, kako je ljubljansko državno pravdnishтво označilo »Zarjo«, da »se je med vojno na Balkanu in pozneje skorajda prepustila nacionalnim težnjam«.²⁸ Pri tem državni pravdnik ni očitil JSDS nacionalizma. To je bila značilna nadrobnost, kajti avstrijski državni uradniki so bili zadosti kvalificirani, da so se spoznali v raznih »izmih« in da so vedeli, kdaj se pojavljajo.

III

V zvezi s Tumovim spoznanjem, »da je podlaga in ves razvoj socialne demokracije k bistvenemu internacionalizmu v tem, da postane vsaka narodnost avtonomna v kulturnem in političnem oziru« — izraz »avtonomen« gre tu razumeti kot »svoboden« — je potrebno, da si ga zamislimo v tedanji razburkani in kritični dobi.

Leta 1914 je buržoaziji uspelo, da vsaka v svoji državi združi lasten narod (ali narode) za vojno. Prepričala je ljudske množice, da jih ogroža sovražnik od zunaj, da je domovina v nevarnosti, da je potrebna obramba države ali njen odločen nastop. Izzvala je patriotizem, ga stopnjevala v nacionalizem in šovinizem, celo v militaristično navdušenje. Okrog svojih vojnih ciljev razrednega značaja je zedinila ljudstvo v zavidljivo enotnost in ga poslala na bojno polje, na fronte, ki so presekale evropski prostor in na katerih so se spopadle milijonske armade v krvavem mečeju. Kapitalistični razred je svojo vojno uspel narodu (ali narodom) natveziti kot pravično in obrambno, kot nacionalno. Val patriotizma, šovinizma in militarizma, ki je zajel vsako vojskujočih se držav znotraj njenih meja, je posekal do tedaj pomembni in mogočni internacionalizem delavskega razreda: preplaval ga je, odvrigel, poteptal.

Tako posamezni razred, ki gospoduje v družbi — do socialističnih prevratov je bil to manjšinski razred — pridobiva druge razrede, tudi

²⁶ Članek F. Klopčiča »Prvi nastop Etbina Kristana za kulturno narodnostno avtonomijo leta 1898«, Sodobnost, Ljubljana 1965, št. 1—3.

²⁷ Zarja, št. 557, 558 in 559 z dne 15., 16. in 17. aprila 1913.

²⁸ Glej op. 12. Isti državni pravdnik se je leto kasneje izrazil o JSDS, da »ima vsekakor tukaj nacionalno obeležje«. (Poročilo državnega pravdnishтва v Ljubljani o kršitvah javnega miru v letu 1915 z dne 12. jan. 1916, dok. Präs. 31/1/16, fond Predsedstva ministrstva za notranje zadeve na Dunaju, mapa 15.720 iz leta 1916, Arhiv Slovenije.)

zatirane, za svoje koristi in svoje cilje, pa jih razglašajo za nacionalne, za domovinske. Sredstva uporabljajo razna: bodisi da natvezi svoje predstave ali vsili svojo voljo ali eno in drugo v najrazličnejših razmerjih.

Razred, ki je zatiran v družbi, ne more iti po tej poti. Ubrati mora pot združevanja vseh zatiranih ali neenakopravnih razredov in slojev na podlagi boja zoper gospodujoči (manjšinski) razred. Čim več je skupnih interesov med zapostavljenimi razredi in sloji, čim večji je prepad, ki jih ločuje od vladajočega razreda, tem lažje je strniti neenakopravne v splošen odpor in nastop, tem bližje je enotnost večine ljudstva in zmaga te večine nad vladajočo manjšino. Če se pri tem posreči zatiranim razredom in slojem pridobiti za svoje koristi in cilje še zaveznika med zatiranimi narodi, tem zanesljivejša in hitrejša je njihova zmaga.

Delavski razred leta 1914 ni bil kos buržoaziji. Ni zajel vala njegovega patriotizma in vojnega hujskaštva, ni ugasil bakle, ki je zanetila vojni požar.²⁹

Strategija delavskega razreda, izdelana od socialnodemokratskih strank Druge internacionale, je bila preslabotna, zlasti preozka, brez zaveznikov, da bi v kritičnem trenutku razvoja obvladala bodisi vso družbo ali večino družbe in jo iz vojne krize popeljala v realne socialistične preobrazbe.

Tem problemom je posvečeno že marsikatero analitično zgodovinsko delo. Mnoge njih prvine so že jasne, druge čakajo razkritja.

Ena poglobitvenjših pomanjkljivosti v strategiji delavskega razreda leta 1914 — in v dobi pred njim — je bila zmotna ocena socialne demokracije glede odnosov med internacionalnim in nacionalnim ali z drugimi besedami odnosov med internacionalno solidarnostjo delavstva in nacionalnimi težnjami narodov. Ta pomanjkljivost zahteva pozornost še posebej v zvezi s tematiko pričujoče razprave.

Socialnodemokratske stranke, opirajoč se na nauke marksizma, so ocenjevale družbo in njen razvoj — če se omejimo na najpoglobitvenjša gledišča — prvič, na podlagi dejstev, da je družba razdeljena na razrede, med katerimi traja razredni boj, pri čemer je delavskemu razredu zgodovinsko pripadla naloga premagovanja razrednih nasprotij sploh, in drugič na podlagi odkritih družbenih zakonitosti, da gospodarska baza, zlasti razvoj produktivnih sil, ki določa odnose v proizvodnji, narekuje druge plati družbenega življenja. Ti nazori, v bistvu pravilni, toda v poenostavljeni obliki preozki in zato nezadostni, so vplivali na strategijo in taktiko socialnodemokratskih strank: razredni boj, gospodarski boj, mednarodna solidarnost ipd., kar je porodilo ideologijo internacionalizma tipa Druge internacionale.

Toda družba ne obstaja samo iz razredov. Družba se deli tudi na številne nacije. Obstoj nacij (sodobnih narodov), a še prej narodov kot etničnih skupnosti, je zgodovinsko dejstvo mnogih desetletij in stoletij. Narodi seveda sestojijo iz razredov, toda vsak narod kot enotnost razre-

²⁹ Ustavljam se na teh ugotovitvah, da si vzbujajo dodatna vprašanja. Tako npr. je vprašljivo, ali bi se dalo pogasiti »baklo vojne« v trenutku, ko je že gorela. H. Tuma odgovarja odklonilno. Semkaj spada možnost ali dopustnost delavskega generalnega štrajka proti vojni itd.

dov v njem naseljuje določeno ozemlje, ima določeno skupno preteklost, skupen način ureditve in gospodarjenja, skupen jezik, skupno kulturno raven, določene narodne tradicije, pa tudi močna nacionalna čustva in nacionalne težnje, da, celo nacionalne cilje. To so neizpodbitna dejstva, objektivno navzoča. Skupek določenih nacionalnih pojavov, vse, kar določeni skupnosti pripada kot nekaj nacionalnega, kar ji daje nacionalno obeležje — vse to je neločljivo od pojma in pojava sodobne nacije. Vse, kar je nacionalno, še ne pomeni nacionalizma ali šovinizma. Težnje posameznih narodov, zlasti malih, po svobodi, po suverenosti in po lastni državnosti ali po podobnih pravicah, ne pomenijo nacionalizma,³⁰ še manj šovinizma. Takšne težnje so sestavni del objektivnega razvoja družbe in človeštva prav tako kot težnje delovnih razredov po socialni svobodi, po odpravi razrednega izkoriščanja in zatiranja. Ene in druge težnje si v bistvu ne nasprotujejo, ampak konvergirajo.

Socialna demokracija v mednarodnem merilu pred prvo svetovno vojno ni upoštevala teh, danes očitnih, tedaj manj razvitih in perečih in zato nezadostno spoznanih dejstev. Toda med posameznimi socialnodemokratskimi strankami so glede tega obstajale dokajšnje razlike. Če npr. socialna demokracija Nemčije, ki je v idejnem pogledu vodila v Drugi internacionali, ni imela posluha za težnje drugih narodov, predvsem zatiranih ali neenakopravnih in je zato ves poudarek dajala internacionalizmu, se je socialna demokracija v mnogonacionalni habsburški monarhiji morala ukvarjati z nacionalnim vprašanjem. Tako se je avstrijska socialna demokracija izrekla leta 1874 na kongresu v Neudörflu blizu Dunajskega Novega mesta za samoodločbo narodov, leta 1899 na kongresu v Brnu pa za teritorialno avtonomijo posameznih narodov, pri čemer naj se Avstrija »preobrazi v demokratično narodnostno zvezno državo«. Pozneje je avstrijska socialna demokracija, v nasprotju z brnskim programom, dejansko pristala na idejo kulturno-nacionalne avtonomije narodov. Ne na eni, ne na drugi in ne na tretji podlagi ni zmogla zediniti vseh socialnodemokratskih strank, razdeljenih po narodnostih Avstrije in Ogrske. Še konkretnjeje so se ukvarjale z nacionalnim vprašanjem socialnodemokratske stranke zatiranih ali neenakopravnih narodov, največkrat malih narodov, kakor npr. slovenska, hrvatska, italijanska (za Trst in sosedne kraje), če se omejimo na jug Avstrije. K temu so jih silile razmere, v katerih so delovale in ki so jih morale upoštevati. Včasih so sprejemale zgrešene, včasih izboljšane avstrijske in le redko realnemu razvoju ustrezne politične rešitve.

V celoti vzeto, Druga internacionala ni sprevidela, da se v osvobodilnih težnjah zatiranih in neenakopravnih narodov skriva možnostni za-

³⁰ V političnem življenju se dogaja, da objektivni razvoj narodov k svobodi in osamosvojitvi označujejo za nacionalizem prav tako kot subjektivne težnje narodov po svobodi. Dasi so v vzrokih možne razlike, gre v obeh primerih za upravičen nacionalizem. Tak nacionalizem se pojavlja pri zatiranih ali neenakopravnih narodih in etničnih skupnostih. Razlikuje se bistveno od nacionalizma narodov, ki so nacionalno svobodni in suvereni, ki pa stremijo razširiti svoj vpliv na rovaš drugih narodov ali utrditi svoje gospodstvo nad njimi. Zadnji nacionalizem je ovira družbnemu razvoju in sožitju narodov ter je pogosto vzrok ali povod ali spremljevalec razprtij, agresije, militarizma, osvajanja. Zato se spreobrača v šovinizem itd.

veznik delavstva v njegovem protimeščanskem in protikapitalističnem boju. Zato tega zaveznika ni znala pridobiti (tudi drugih zaveznikov ne!). Za reševanje nacionalnih vprašanj s stališča mednarodnega socializma ni imela smisla in sposobnosti.

Povrh tega je v politični praksi, v vsakodnevni javni dejavnosti prihajalo do popačitve ideje internacionalizma in sicer od omalovaževanja nacionalnih teženj, do ravnodušnosti k nacionalnim interesom narodov, tudi malih in zatiranih; ponekod se je izcimil agresivni internacionalizem ali — obrnjeno — protinacionalizem.

V spopadu internacionalizma, ki ga je predstavljala socialna demokracija, z nacionalnimi težnjami — resničnimi ali namišljenimi in zlorabljenimi — oziroma v nerazumevanju teh dveh procesov razvoja, ki sta se objektivno zblíževala in subjektivno dala zblížati, je eden poglavitnih vzrokov, da je strategija delavskega razreda leta 1914 doživela polom, da je propadla Druga internacionala. Delavski razred je bil izigran, meščanstvo ga je prekosilo.

Komunistične partije, ki so nastale po ruski revoluciji in po prvi svetovni vojni, upoštevajoč sveže izkušnje ter Leninovo teorijo in akcijo, so znale oceniti revolucionarni pomen nacionalnih gibanj, dasi ne takoj in v celoti. Mnoge med njimi so delavstvu pribojevale vlogo vodilnega razreda v naciji in uresničile predvidevanja Marxa in Engelsa v »Manifestu komunistične partije« iz leta 1848, da se mora proletariat »dvigniti na stopnjo nacionalnega razreda« ali — kakor piše v angleški izdaji leta 1888 — »uveljaviti se kot vodilni razred nacije«.³¹

Ko poznamo zdaj izkušnje preteklosti, lahko prisodimo dr. Henriku Tumi, levemu socialdemokratu na Slovenskem, globoko prenikovanje v nauke prvih vojnih mesecev leta 1914, zapisane na straneh »Naših zapisov«, namreč da so bile odveč vse dotedanje »frazе anacionalizma in antinacionalizma« — naj še enkrat poudarimo, kako imenitno je zadel tarčo socialnodemokratske prakse! — in da ni »bistvenega internacionalizma« brez avtonomije narodov »v kulturnem in političnem oziru«. Izrazil je ideje, ki so si nato utrle pot in ki so danes na vedno širšem prostoru naše planete očitne in neosporne, dasi nismo prizanešeni nasprotnih pojavov.

Sam H. Tuma je pozneje v svojih spominih zapisal, ko je orisal svoje priprave za mednarodno konferenco socialistov leta 1917 v Stockholmu in ko do konference zaradi razcepljenosti socialističnih strank centralnih in antantnih držav ni prišlo:

»Takrat sem se končno prepričal, da je Druga internacionala bila le na papirju internacionala, ker se ni nikdar niti znala niti hotela lotiti radikalne rešitve nacionalnih vprašanj v internacionalnem smislu.«³²

To je klasičen sklep našega odličnega delavskega in socialističnega teoretika.

³¹ O varianti angleške izdaje Manifesta komunistične partije leta 1888 v navedenem primeru glej opombo v II. ruski izdaji Marxovih in Engelsovih del, zvezek 4, Moskva 1955, str. 444. Te opombe v slovenskih prevodih doslej (jan. 1970) ni.

³² Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 359.

Slovenska socialnodemokratska stranka ni bila leta 1914 osamljena v protivojnem stališču. Podobno sta ravnali dve sosedni stranki, italijanska v Trstu in hrvatska (za Hrvatsko in Slavonijo).

Vodstvo Italijanske socialistične stranke v Avstriji je imelo sedež v Trstu. Julija 1914 se je vodstvo JSDS po sklepu kongresa preselilo iz Ljubljane v Trst. Tako sta se v Trstu znašli vodstvi dveh delavskih strank. Pričevanja, predvsem memoarska,³³ govorijo o usklajevanju politike obeh vodstev v mnogih zadevah, tako tudi v odnosu do vojne.

Socialisti obeh strank, to se pravi obeh poglavitnih narodnosti v Trstu, so poleti 1914 enako osuplo gledali na politiko vodilnih evropskih socialnodemokratskih strank, predvsem nemške, francoske in avstrijske. Povezani dolga leta s politiko dunajskega vodstva socialne demokracije, so presenečeno spremljali »vojnopatriotične« izjave znanih socialističnih vodij in poslancev avstrijskega parlamenta. Tržaško glasilo italijanskih socialistov »Il Lavoratore« je obsodil pisanje dunajske »Arbeiter-Zeitung« v prid vojne in je nedvosmiselno odklonil njeno stališče. Pač pa je »Il Lavoratore« pritrdil protivojnemu stališču Socialistične stranke v Italiji, ki tedaj še ni bila vpletena v vojno.

Zgodovinar G. Piemontese je leta 1961 zapisal takole oznako za socialistični »Il Lavoratore«: »... list je bil pacifist od prvega do zadnjega dneva vojne in je dajal poseben poudarek geslu: Ne zmagovalcev, ne premagancev.«^{33a}

Pacifizem je bil seveda v navzkrižju s patriotizmom socialnodemokratskih voditeljev na Dunaju, v Berlinu in Parizu, bil pa je tudi daleč od revolucionarne protivojne politike in akcije.

Ivan Regent piše v spominih, da so tako italijanski kot slovenski delavci v Trstu, »vedno puntarsko« razpoloženi, »pričakovali, da Internacionala ne bo ostala pasivna in bodo socialistične stranke vojno preprečile«. Ko se to ni zgodilo, so »kljub razočaranju in obupu« »posamezni delavci v Trstu prihajali v prostore Izvršnega odbora jugoslovanske in italijanske socialistične stranke in zahtevali, naj se vendarle uresničijo sklepi Druge internacionale, za katere so dobro vedeli. Jugoslovanska socialnodemokratska stranka v Avstriji tedaj teh sklepov sama ni mogla uresničiti, ker je bila prešibka, niti ne skupaj z italijansko socialistično stranko v Avstriji. Izdali smo le protivojni proglas, ki ga je policija takoj zaplenila in zaprla nekaj tovarišev.«³⁴

³³ Prav tam, str. 351—359; dalje Ivan Regent, Odlomek spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, št. 2, str. 299—303. Glej tudi Ivana Regenta Spomini, Ljubljana 1967, str. 87. Nima pa o tem ničesar R. Golouh v Pol stoletja spominov, Ljubljana 1968.

^{33a} Giuseppe Piemontese, Il movimento operaio a Trieste, Udine 1961, str. 308. Nadrobna razčlemba socialističnega gibanja med italijanskim delavstvom v Trstu leta 1914—1915 čaka raziskovalcev.

³⁴ Navedeni v op. 33 odlomek spominov Ivana Regenta, str. 302. Glej tudi njegove »Spomine«, izdane v knjigi leta 1967, str. 84—86, kjer pisec ne omenja protivojnega razglasa. Sodeč po takratnem položaju, je malo verjetj v prid običev protivojnega razglasa. Dokumentarne potrditve razglasa doslej ni.

Kakor bomo videli v naslednjih izvajanjih, se je usklajevanje politike obeh vodstev slovenske in italijanske socialne demokracije v odnosu do vojne nadaljevalo tudi leta 1915.

Socialnodemokratska stranka Hrvatske in Slavonije je bila ob izbruhu vojne leta 1914 deležna hujšega pritiska in preganjanja kot slovenska. Državna oblast je ustavila dejavnost vseh strankinih in sindikalnih organizacij na Hrvatskem in preprečila izhajanje vsega tiska teh organizacij socialnodemokratske smeri.

V tem oziru se oblast na Hrvatskem ni izkazala slabše od oblasti v Bosni in Hercegovini, ki v tej pokrajini po atentatu v Sarajevu sicer ni prepovedala socialnodemokratske stranke, njenih sindikatov in njenega tiska, je pa z izjemnim režimom, uvedenim v Bosni in Hercegovini, počasi zadušila bosansko delavsko gibanje.

Vitimir Korać, poleg Viljema Bukšega vodilni hrvatski socialni demokrat, znan reformist, ki je v meščanski Jugoslaviji leta 1919 postal kraljevski minister, je o reakciji na Hrvatskem leta 1914 pisal pozneje, leta 1929, da je prepoved socialnodemokratskih organizacij in tiska na Hrvatskem »narekovalo prepričanje oblastnikov, da je bilo delavsko gibanje na Hrvatskem, navzlic njegove oportunistične taktike. (tako piše sam V. Korać! F. K.), hujši nasprotnik avstro-ogrske vladavine kakor mnoga druga »revolucionarna«, in »razredno-zavedna« gibanja...»³⁵

V. Korać priznava, da »prvi dve leti vojne ni bilo govora o kakšnih akcijah delavskega gibanja na Hrvatskem«. Priznava, da je bilo pisanje socialnodemokratskega tiska v nemškem delu Avstrije in na Madžarskem »daleč od iskrenih internacionalističnih čustev«³⁶ in da je zato prihajalo do različnih pogledov na vedenje socialistov med vojno, o čemer je nastala razna literatura.

Tu pripominja V. Korać značilno stališče, ki se je izoblikovalo med preostalimi v zaledju funkcionarji socialnodemokratske stranke:

»Tistih nekaj pglavitnih ljudi delavskega gibanja na Hrvatskem in v Slavoniji, ki niso odrinili na vojsko, je bralo to različno literaturo in med seboj razpravljalo. Vsa stališča v njej so pri nas izstopala v še bolj zapleteni obliki, kajti šlo je še za vprašanje našega naroda in njegovega političnega zedinjenja.«³⁷

Ta izjava, dasi iz poznejše dobe, osvetljuje idejnopolitične stiske tedanjih socialnih demokratov v jugoslovanskih pokrajinah Avstro-Ogrske. Niso samo razredni položaj in razredna nasprotja proletariata narekovala protivojna stališča, marveč je v tem smislu vplival tudi položaj zatiranih narodov z njihovimi težnjami po nacionalni svobodi.

V

Slovenska socialnodemokratska stranka je vztrajala pri protivojnim stališču tudi leta 1915 in kasneje.

³⁵ Vitimir Korać, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga prva, Zagreb 1929, str. 235. Navedbe je prevedel pisec članka.

³⁶ Prav tam, str. 236 in 235.

³⁷ Prav tam, str. 235.

Značilno in pomembno je njeno vedenje pred vstopom Italije v vojno maja 1915 na strani zahodnih velesil ali antante. Morala je upoštevati, da bi se z vstopom Italije v vojno prenesel vojni vihar neposredno na rob slovenskega ozemlja in s tem bi bil slovenski narod ogrožen bolj kot prej. Tako se je vprašanje vojne zaostriло. Odgovornost socialnih demokratov do delavstva in do svojega naroda se je povečala in terjala jasnosti.

V še bolj kočljivem položaju se je znašlo italijansko delavstvo v Trstu, Tržiču, na Goriškem, v Istri, ki je bilo v veliki večini socialistično.

V tako važnem trenutku političnega razvoja sta obe socialnodemokratski stranki, slovenska in italijanska v Trstu, našli razumevanje za skupen nastop s protivojnih stališč....

O tem piše Henrik Tuma:

»V aprilu leta 1915 se je na pobudo Valentina Pittonija, tržaškega socialnodemokratskega poslanca v dunajskem parlamentu in voditelja velikih delavskih konsumnih zadrug v Trstu, vršil zaupni sestanek predstavnikov obeh socialnodemokratskih strank na Primorskem, italijanske in slovenske, da zavzamejo stališče glede pretečega vstopa Italije v vojno proti Avstriji. Po daljšem stvarnem razgovoru, pri katerem se ni pokazalo niti najmanjše nasprotje med slovenskimi in italijanskimi sodrugji, je bila soglasno sklenjena naslednja izjava: Združene socialnodemokratske stranke na Primorskem obsojajo vojno in nacionalistične težnje, ki so dovedle do vojne. Izrekajo se tako proti zahtevam antante kakor tudi proti zahtevam centralnih držav. Zahtevajo pa, da se Trst z okolišnjim ozemljem izreče za samostojno svobodno samoupravno mesto. Trstu je pridružiti toliko ozemlja, da bo prostora za poln gospodarski razvoj in da se ustanovi med obema narodoma, italijanskim in slovenskim, pariteta. Tržaško ozemlje naj obsega miljski polotok, ozadje Trsta do Krasa in bližnji Krás s Tržičem, tako da bi na zapadu segalo do Soče.«³⁸

Pri vsej vprašljivosti spominov gre v navedenem primeru upoštevati izredno skrbnost Henrika Tume do preteklosti in njegovo vestnost pri shranjevanju važnih listin in korespondence. Pri njem srečujemo tudi zrelo doslednost v pogledih, njihovo nepretrgano zvezo. To dovoljuje sprejeti Tumovo pričevanje. Poleg tega našteje okoliščine v Trstu dovoljujejo sprejeti resolucijo, ki jo Tuma navaja, kot pristen izraz takratne idejne usmeritve vsaj enega dela vodilnih osebnosti slovenske in italijanske socialne demokracije v Trstu. Med drugimi vodilnimi socialisti so se pojavljale po eni strani težnje sodelovanja z oblastjo v prehrani prebivalstva brez kakršnekoli povezave s protivojno dejavnostjo, po drugi strani pa zgolj protiaustrijsko brez socialistične perspektive; privrženci

³⁸ H. Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 351. Potrdila Tumovih navedb doslej ni zaslediti. V slovenskem socialnodemokratskem tisku omenjena resolucija ni bila objavljena in spričo vojne cenzure tudi ni mogla biti priobčena. Ni je pri italijanskih zgodovinarjih Trsta kakor npr. pri G. Piemontese in Schiffrerju, ki v delih, objavljenih po drugi svetovni vojni, prinašata zelo malo faktografskega gradiva za leta 1914 in 1915 in se ne spuščata globlje v dogodke znotraj socialističnega gibanja v Trstu. Tumove navedbe posredno potrjuje idejnopolitična usmeritev V. Pittonija; deloma tej smeri ustreza pisanje v »Il Lavoratore«.

teh teženj so se večidel umaknili iz aktivnega strankinega dela v Trstu.³⁹ Iz tega se dá sklepati:

V začetnem obdobju vojne se je v vrstah tržaške socialne demokracije pričelo temeljito razločevanje. Medtem ko je del socialistov zapuščal dosledna socialistična in internacionalistična stališča, je najaktivnejši in najodgovornejši del slovenskih in italijanskih socialnih demokratov v Trstu in Primorju zagovarjal protivojno stališče in zavračal vojne cilje obeh blokov imperialističnih držav. Spričo dejanskega vstopa Italije v vojno, kar se je zgodilo 23. maja 1915, zasluži takšno stališče vsakršno priznanje. Ta del vodilnih tržaških socialdemokratov, nastopajoč v imenu obeh strank, je nakazal pozitivno rešitev tržaškega vprašanja, to je vprašanja sožitja Slovencev in Italijanov v Trstu in na Primorskem. »Samostojno svobodno samoupravno mesto« za Trst z okolico — to je bil demokratičen in realen program za rešitev spora, ki je iz notranjega avstrijskega prerasel v mednarodnega in je bil prav tiste dneve vključen v tajni londonski pakt med Italijo in antanto z določbo, da ima Trst — poleg drugih ozemelj — pripasti Italiji kot nagrada za njen vstop v vojno na strani antante.

Kakšna velika razlika je bila med imperialističnim apetitom zahodnih držav in stališčem primorskih socialistov!

Z upravičenim zadovoljstvom je lahko Henrik Tuma komentiral omenjeno izjavo: »Ta resolucija primorskih socialnodemokratskih strank kaže, kako stvarno stališče je delavstvo zavzemalo pri narodnostnem vprašanju, ki ga je vedno vedelo vezati z odločilnim gospodarskim vprašanjem.«⁴⁰

VI

Socialnodemokratski tisk na Slovenskem, strankin in sindikalni, je leta 1915 nadaljeval objavljati vesti protivojnega in internacionalističnega značaja, kar je bilo spričo vojaške cenzure precej tvegano dejanje, saj je bil npr. zaplenjen Majniški manifest, ki ga je hotela izdati JSDS leta 1915.

Strankino glasilo »Zarja«, ustavljeno 27. julija 1914, je 1. maja 1915 spet prišlo na svetlo, to pot v Trstu kot tednik. Izšle so štiri številke, na kar je »Zarja« zaradi frontnih razmer ob nastali vojni z Italijo zamolkla, da se pojavi prav tam septembra istega leta kot dnevnik, katerega je izšlo 13 števil.

V prvomajski številki 1. 1915 je »Zarja« takole skromno, toda vztrajajoč na svojem sporočala svojim »čitateljem«:

»Ostati hočemo zvesti našim načelom, braniti hočemo principe mednarodnega socializma in stremljenja mednarodne stranke.« »Izhajajoč iz tega stališča sodimo, da bi se dalo o nekaterih izjavah nemške in francoske socialnodemokratske stranke marsikaj izpregovoriti in da so bili

³⁹ O obeh tokovih piše Ivan Regent v omenjenih »Spominih«, str. 87 in 89, zaradi česar pripominja: »Neverjetno, kako malo socialističnega je bilo v nekaterih članih socialistične stranke.«

⁴⁰ Glej op. 38.

nekateri izrazi glasila nemške socialne demokracije v Avstriji »Arbeiter-Zeitung« zelo neprimerni.«

Kritika je rahla, nedorečena, njen smisel pa ne pušča dvomov, da gre za odklonilno mnenje o vodilnih evropskih socialističnih strankah.

»Mednarodnost ni premagana, mednarodnost je mogoča in neizogibna!« — vzklika »Zarja« v isti številki, poudarjajoč ta načela v dobi avstrijskega šovinizma.

V septembrskih številkah »Zarje« najdemo dvojce poročil o dveh socialnodemokratskih strankah, zanimivih zaradi stališč do imperialistične vojne, in sicer o ruski in srbski socialni demokraciji.

Pod naslovom »Ruski socialni demokrati in vojna« beremo:

»Švedski list »Socialdemokraten« piše, da so v ruski socialni demokraciji tri struje z ozirom na vojno. Voditelji teh struj so v inozemstvu. Lenin zastopa mišljenje, da se vojska socialne demokracije sploh ne tiče, edino le kot posredovalka revolucije na Ruskem. Plehanov zastopa nasprotno smer in trdi, da ne more biti nič važnejšega, nego je uničenje nemškega militarizma in imperializma. Želi celo podpirati rusko vladu v borbi proti Nemčiji. Sredino teh struj pa zastopa npr. Akselrod...«⁴¹

Ta razčlenba struj glede na odnos do vojne ni bila tipična samo za razmere v socialni demokraciji Rusije. Dala je slutiti o razločkih in razcepah tudi v drugih delavskih strankah in s tem odkrivala pereča in boleča vprašanja znotraj delavskega gibanja. Zato je bila zanimiva za slovenske socialiste.

Mimogrede naj zabeležim, kolikor sem mogel opaziti, da se je s to beležko prvič pojavilo ime Lenina v slovenskem delavskem tisku.

Obsežnejša je informacija o politiki in dejavnosti srbske socialnodemokratske stranke. »Zarja« je namreč pod naslovom »Pismo srbskega sodruga«⁴² priobčila pismo Dušana Popovića, voditelja srbskih socialnih demokratov, ki ga je povzela — verjetno s posredovanjem drugega tiska — po listu »Naše slovo« (Naša beseda), glasila ruskih socialnih demokratov v Parizu. D. Popović poroča, da je v Nišu in da sam ureja strankin list »Radničke novine«, ki so dosegle tako visoko naklado, kakršna je bila v najboljših časih pred vojno. Iz tega bi se dalo sklepati, da je protivno stališče srbske socialnodemokratske stranke našlo dober odmev med ljudstvom.

»Glede sedanje vojne — nadaljuje D. Popović — smo vsi brez izjeme njeni nasprotniki že od začetka.«

V »Zarji« se po teh besedah pojavi bela lisa: državni cenzor je črtal nekaj stavkov, ki so zato izginili iz tiska. Slovenski bralec ni mogel takrat zvedeti, kaj je pisal D. Popović. Danes vemo iz objavljenega v srbski zgodovinski literaturi pisma D. Popovića, da je avstrijski cenzor vrgel iz »Zarje« naslednje stavke:

»V bistvu Srbija brani svoje življenje, svojo neodvisnost, ki jo je ogrožala Avstrija nenehno tudi pred sarajevskim atentatom. In če bi

⁴¹ Zarja, Trst, št. 8 z dne 18. sept. 1915. Podčrtano v listu.

⁴² Prav tam, št. 17 z dne 29. sept. 1915.

socialna demokracija kakšne dežele imela sploh pravico, da glasuje za vojno, bi predvsem to veljalo za Srbijo.⁴³

Zares, cenzor se je razumel na osnovna in kočljiva vprašanja socialistične politike, neprijetna in nevarna za avstrijsko državo ter pohujšljiva za delavsko gibanje v Avstriji.

Nadaljevanje v »Zarji« glasi:

»A pri nas je odločevalo dejstvo, da je vojna med Srbijo in Avstro-Ogrsko le majhen del, le predigra k evropski svetovni vojni, ki ni mogla imeti po našem najglobokejšem prepričanju drugačnega značaja nego imperialistične, kapitalistične vojne. Zaradi tega smo smatrali za največjo dolžnost, kot del velike socialistične delavske internacionale, da nastopimo z vso odločnostjo proti vojni.«⁴⁴

V teh ocenah je bistvo imperialistične vojne in obrambne vojne Srbije ter bistvo odločitve srbskih socialistov proti vojni.

D. Popović se nato zavé razlik v mednarodnem delavskem gibanju in nadaljuje:

»Nismo hoteli spraviti s svojim stališčem v internacionalo nesoglasje — oh, in naš sklep je prinesel proti naši volji nesoglasje, kajti glasovale so skoraj vse druge socialistične stranke za vojno.

To je bil za nas silen udarec, največji v našem življenju. Ali prav nič ni omajal našega stališča in tudi ne našega najglobokejšega prepričanja, da smo delali kakor socialisti. Pozneje so nastopili dogodki, ki so nas podkrepili v našem naziranju o vojni in čez nekaj mesecev smo zvedeli v naše največje veselje, da je del najboljših socialistov enakega naziranja.«⁴⁵

Ponatiskovanje pisma Dušana Popovića je očitno ustrezalo osnovnim protivojnim razpoloženjem in mislim v vodilnih krogih slovenske socialnodemokratske stranke. Informacije, podobne zgornjim dvem, so utrjevale takšna strujanja med slovenskimi socialisti in vzpodbujale k vztrajanju na zavzetih stojiščih. Tako se je nadaljevalo v letih 1916—1917, čeprav v drugačnih oblikah zaradi spremenjenih razmer.

Našteta dejstva zadosti prepričljivo pričajo o protivojni politiki slovenske socialne demokracije (ali JSDS) v letih 1914 in 1915, tako pred izbruhom prve svetovne vojne kakor ob njenem začetku, ob njeni razširitvi maja 1915 in pozneje.⁴⁶ Zabeležili smo tudi pojave, ki so nasproto-

⁴³ Dr. Sergije Dimitrijević, Srpski socialisti i ujedinjenje Jugoslavije. Arhivski almanah, Beograd 1960, br. 2—3. Glej o tem tudi Prispevke za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962, št. 1, str. 327—328. Prevod pisma D. Popovića v Prispevkih je originalu zvestejši od prevoda v »Zarji«.

⁴⁴ Zarja, Trst, št. 17 z dne 29. sept. 1915.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ O tem sem govoril na V. mednarodni konferenci zgodovinarjev delavskega gibanja septembra 1969 v Linzu. Pričujoči članek je razširjena verzija razprave, ki sem jo pripravil za linško konferenco. V knjigi Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, Ljubljana 1968, piše Dušan Kermavner, da sta slovenska socialna demokracija in italijanska v Trstu v prvih dneh prve svetovne vojne »obe načelno vztrajali na protivojnem stališču« (str. 207, Dodatek), ne da bi se spuščal obsežneje v obravnavo te trditve.

vali takšni protivojni politiki, ki so podpirali obrambo avstrijske »domovine« in notranji mir v državi. Res pa je, da je bilo takih pojavov manj od prvih, protivojnih, da niso prevladovali v stranki in ji dajali pečat.

Zato morajo od slovenske socialnodemokratske stranke kot celote, v njenih osnovnih pojavih, odpasti obči očitki, da se je v odnosu do vojne leta 1914 obnašala kot večina socialnodemokratskih strank v osrednji in zahodni Evropi in da zato zasluži obsodbo kot »socialpatriotska«, kot »socializdajalska«. Takšne pavšalne obtožbe in obsodbe niso utemeljene. Do njih je prišlo in so se dolgo obdržale, na eni strani, kot plod neznanja ali površnosti, plod predstav, ki so nastale po analogiji in ki so se ujemale s potrebami političnega boja, na drugi strani pa kot posledica vedenja slovenske socialnodemokratske stranke same, ki je branila politiko Druge, socialistične internacionale, ki je hitela junija 1919 včlaniti se v to internacionalo, ko se le-tá po polomu 1914—1918 še ni mogla postaviti na noge in ko je obstajala že Tretja, komunistična internacionala, in ki tudi v poznejših letih (1920—1929) s svojo dejavnostjo in zlasti v svojem zlobnem antikomunizmu ni vzbujala in dopuščala nobenih primerjav z njeno bolj ali manj pozitivno dobo od leta 1896 do leta 1914.

Rehabilitacija slovenske socialnodemokratske stranke glede njenega odnosa do vojne leta 1914 seveda ne pomeni njene celotne rehabilitacije. Gre za popravek na enem, sicer važnem, področju njene politike in idejne usmeritve, ne pa za odpuščanje številnih »izvirnih grehov« slovenske socialne demokracije v dobi do leta 1914 in še bolj v dobi po letu 1914 ali 1917.

V zgodovini Druge internacionale, v zgodovini nemške, francoske in avstrijske socialne demokracije še posebej, je pomenila vojna leta 1914 oziroma odnos do nje veliko in usodno prelomnico. Od politike mednarodne solidarnosti delavstva, od politike proti vojni in za mir se je politika navedenih organizacij sprevrgla v njuno nasprotje: vodile so politiko obrambe domovine ali vojno politiko, sodelovale so z lastno buržoazijo glede imperialističnih ciljev navzven do drugih držav in narodov in glede notranjega miru v državi. Takšen preobrat je prejel politično in moralno oznako »izdajstva socializma«, »izdajstva koristi delavskega razreda«.

Ce torej slovenska socialnodemokratska stranka v celoti vzeto zaradi svojega protivojnega stališča leta 1914 ne more biti od takrat uvrščena v tabor »izdajstva socializma«, vznikne vprašanje: Ali je sploh kdaj pozneje zdrknila v tabor reformizma in izdajstva? In če je, kdaj se je to zgodilo?

Oportunistične in reformistične pojave v JSDS beležimo že v dobi pred prvo svetovno vojno. Spomnimo se zmočnih pogledov Etbina Kristana na jugoslovansko vprašanje, zapopadenih v tako imenovani »tivoljski resoluciji« iz leta 1909. Spomnimo se prakse socialnodemokratskih lokalnih vodij, večidel uslužbencev konzumnih trgovin, med stavko zasavskih rudarjev leta 1906. Spomnimo se kritike inž. Antóna Štebija leta 1913—1914, naperjene zoper pomanjkljivosti v JSDS, ko ugotavlja »varanje naše strankine duše«, »zastrupljanje strankinega življenja«, ko

ocenjuje »marsikatero potezo, marsikak taktični korak« sindikalnih organizacij kot dotik »prav blizu reakcionarnega gibanja«, ko zahteva, da se mora iztrebiti »vse rejenje v stranki« in iz sindikatov »marsikatero osebo iz svoje današnje službe odstaviti in nadomestiti z drugo« itd.⁴⁷

Ta seznam je mogoče mnogokratno povečati.

Poglavitne pomanjkljivosti in začetek poloma JSDS opazimo od 1. 1917 dalje. V tej dobi hiti slovenska socialna demokracija svoji katastrofi nasproti. Zgodilo se je to na vozliščnih vprašanjih, kakršna je vojna kriza ustvarjala in silila k neodložljivim njihovim rešitvam. To je bil odnos do oktobrske revolucije v Rusiji, odnos do velikega nastopa delavskega razreda v Avstriji, vštevši Trst, januarja 1918, ki je odpiral možnosti revolucionarnega, socialističnega izhoda iz vojne; to je bil odnos do nacionalnih gibanj v Avstriji, še posebej do gibanja doma na Slovenskem, ki ga je sprožila in mu dala pečat tako imenovana majniška deklaracija poslancev Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu; s tem v zvezi je šlo za odnos do domače, slovenske buržoazije, to se pravi za sodelovanje vodstva JSDS s tem meščanstvom; to so bila nadalje vprašanja nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev (ali SHS), udeležba socialnih demokratov v narodnih vladah in v centralni beograjski vladi, znana kot politika ministerializma itd. V vseh teh temeljnih dogodkih in vprašanjih politike se je slovenska socialna demokracija pričela razslojevati, cepiti. Njeno vodstvo je v večini izvajalo politiko podreditve delavstva in delovnega ljudstva interesom meščanstva, politiko reform namesto usmeritve k osvojitvi oblasti, to je k socialistični revoluciji, objektivni pogoji za katero so obstajali leta 1918—1920. Tu so »izvirni grehi« JSDS! Tu je prenehala zgodovinska naloga socialne demokracije in od tu pričenja na Slovenskem svoj obstoj in vzpon komunistična partija.

To so že dogodki in pojavi, ki presegajo okvir pričujočega članka.

Резюме

АНТИВОЕННАЯ ПОЗИЦИЯ СЛОВЕНСКОЙ СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ В 1914—1915 ГГ.

В соответствии с упрощенными взглядами, что все социалдемократические партии в начале империалистической войны 1914 г. — кроме российской и сербской — поддерживали буржуазию в ее военной политике и тем совершили отступление от идей социализма и интернационализма, в ряд предательских рабочих партий зачислена и с. д. партия в Словении.

На основании документов из архивов и данных из газет, автор опровергает априорные представления о словенской социалдемократии и доказывает, что она не превратилась в сторонника войны и в проповедника социалпатриотизма. Она, правда, не заняла последовательной интернационалистской позиции, не вела антивоенных акций и не перестроилась для ведения такой политики и деятельности. Однако, она нисколько не поддавалась шовинизму и военному угару и сохранила антивоенную точку зрения. Это видно по ее отношению к событиям в Сараево, по ее отрица-

⁴⁷ Inž. Anton Štebi, Delavski problemi in organizacije, Naši zapiski, 1913—1914; prav tako njegova beležka Časopisje, Naši zapiski, 1914, št. 3—4, str. 107—108.

тельной оценке австрийского ультиматума Сербии, сваливая вину за события на правительство Австро-Венгрии, вследствие чего австрийские власти прекратили выпуск с. д. газет „Заря“ и „Рудар“ и пресекли деятельность с. д. общества „Бодочност“ и трех локальных профсоюзных организаций железнодорожников, „чтобы предотвратить антимилиитаристские выступления“. Подытоживая первые уроки войны два месяца после ее начала, с. д. журнал „Наши записки“ заявил в последнем номере, что война отбросила „все фразы анационализма и антинационализма“, что „существенный интернационализм“ заключается „в достижении всякой нацией автономии в культурном и политическом отношении“, что идею объединения югославянских народов следует отстаивать и впредь, что для социалдемократии возникла необходимость „пересмотреть свою деятельность“, „ставить себе новых задач“ и добиться „активнейшего интернационала“. Накануне вступления Италии в мае 1915 г. в войну на стороне антанты и в связи с тем возникновением фронта на границах Словении, словенская социалдемократическая партия и итальянская социалдемократическая партия Триеста в принятой совместной резолюции „осуждают войну и националистические тенденции“, „отвергают как требования антанты так и требования центральных держав“ и предлагают образовать Триест как „самостоятельный и свободный самоуправляющийся город“. Словенская с. д. печать в 1915 г. объявляет сведения о антивоенной политике российских и сербских социалдемократов и на ее страницах впервые появляется имя Ленина как последовательного борца против войны.

Подобную позицию, как словенская, заняли уже упомянутая итальянская с. д. партия Триеста и с. д. партия Хорватии.

Переход словенской социалдемократической партии на позиции сотрудничества с буржуазией осуществился позже, в гг. 1917—1918.

ZAPISKI

ELEMENTI OBDOBJA PRESELJEVANJA LJUDSTEV NA NEKROPOLI NA PTUJSKEM GRADU

Še enkrat je čiščenje arheološkega gradiva pred konservacijo¹ odkrilo med grobim inventarjem zgodnesrednjeveške nekropole na Ptujem gradu nekaj novih momentov.² Pridobljeni novi elementi, zahvaljujoč nekaterim novim najdbam³ ter študijam analognega gradiva,⁴ ne samo da osvetljujejo v drugi luči kulturno trajanje omenjene velike nekropole, temveč odpirajo možnost preučevanja periode, ki pri nas do sedaj ni bila raziskana in obdelana, toda ki jo je, čeprav samo z antičnega stališča, nakazal profesor Klemenc,⁵ katerega spominu so posvečene te vrstice.

V tem članku imamo namen posvetiti se samo novo pridobljenim elementom iz groba št. 5, ker predstavljajo zelo zanimivo najdbo. Ker pa so ti elementi z omenjeno konservacijo iz osnove spremenili kulturni habitus tega groba, terjajo ponovno obdelavo vseh tu najdenih predmetov. Da bi bila slika te najdbe čim bolj popolna, bomo še enkrat podali vse, kar nam je o grobu št. 5 znano.

Podatki o grobu, katerega gradivo bomo tu obdelali, so zelo skopi. Iz poročila zvemo, da je bil grob v globini 1,50 m, da je bil skelet dolg 1,60 m in zelo slabo ohranjen. Spol in orientacija nista podana.⁶ Sodeč po načrtu odkopanega dela grobišča leta 1909 je skelet ležal v smeri Z—V z določenim odklonom proti jugu.⁷ Kot pridatki v tem grobu se omenjajo: bronasta ogrlica — torques s pentljo in kvačico. Na njej so kot priveski vdeti dva bronasta uhana in dva bronasta obroča, prvi okroglega, drugi ploščatega preseka. Grob je datiran po načinu datiranja, ki je bil v rabi, ko je bila odkrita in obdelana cela nekropola, sumarno s celotnim grobiščem v X. in XI. stoletje.⁸

Najbolj zanimiv predmet med gradivom tega groba je nedvomno ogrlica — torques (T. I, sl. 1). Izdelana je iz bronaste žice, katere en konec se konča s kvačico z majhnim bikonično oblikovanim gumbom na vrhu. Drugi konec je sploščen v elipsoidno ploščico, v katero je izvrtana majhnja luknja za zapiranje. Proti koncema je ovratnica okrašena s prečnimi vrezji.

Že J. Korošec ni našel pri svoji obdelavi za ta predmet pravih analogij med slovanskim gradivom našega in drugega ozemlja.⁹ Toda danes naš torques ne predstavlja več osamljenega pojava te vrste nakita. Tako zelo pristne analogije ima v ogrlici — torques iz groba 112 iz nekropole, odkrite v nepo-

¹ Čiščenje je opravil preparator Pokrajinskega muzeja v Ptujju Janez Gojkovič leta 1966.

² Korošec Paola, Tehnika »damasciranja« na slovanskem nožu z nekropole na Ptujem gradu, Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965—1966, str. 95 sl.

³ Werner J. Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches, München 1956 (dalje Werner J. 1956).

⁴ Bešlagić Seifk, Grborezi srednjevjekovna nekropola, Sarajevo 1964 (dalje Grborezi).

⁵ Klemenc Josip, Ptujski grad v kasni antiki, Ljubljana 1950, str. 78 sl. (dalje Klemenc J. 1950).

⁶ Skrabar Viktor, Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloß Oberpettau. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark VIII/3, Graz 1910, str. 121.

⁷ Ibid. Situationsplan.

⁸ Ibid. str. 132 sl. — Korošec Josip, Staroslovansko grobišče na Ptujem gradu, Ljubljana 1950, str. ?

⁹ Korošec Josip, Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji, Celje 1947, str. 81.

sredni bližini vasi Grborezi zahodno od Livna.¹⁰ Ta je izdelan iz ene, toda tordirane bronaste žice, katere konca sta oblikovana analogno našim (T. II, sl. 4). Datiran je glede na druge pridatke, pripisane temu grobu, v X. in XI. stoletje, toda domneva se, da predstavlja import.¹¹

Drugi primer analogne ogrlice je bil odkrit na območju južne Poljske.¹² Za razliko od naše je ta izdelana iz srebra (T. II, sl. 2). Pripisana je poznorimski periodi, ki na tem ozemlju zajema V. stoletje. J. Kostrzewski jo povezuje s podobnimi, odkritimi na ozemlju zgornje Visle, kjer se take ogrlice pojavljajo, a so izdelane iz zlata (Plebanek, vojvod. aleksandrowsko). To področje je na meji przeworskega kulturnega kroga ter je pod močnim vplivom provincialnorimske civilizacije in istočasno — s posredovanjem nosilcev germanskih skupin — tudi pod vplivom črnomoških gotskih delavnic.¹³

Analogije nahajamo tudi v ogrlici iz bogatega groba Mainz-Kostheima.¹⁴ Ta ima enako oblikovano konca, samo da je za razliko od našega primera obroč tordiran (T. II, sl. 3). Grob je datiran v prvo polovico V. stoletja in spada med bogate tako imenovane »zahodne« knežje grobove hunskega časa.¹⁵

Podoben, samo zlat torques so našli v bogatem znanem grobu v Muslju-movi — Perm.¹⁶ Ta ima enako formirano konca, toda obroč je pri tem primeru rombičnega preseka z vgrvirano svastiko na sredi (T. II, sl. 1). Spada v krog knežjih grobov hunskega časa na tem področju.¹⁷ Med vzhodnimi najdbami moramo omeniti še primer Kuzminskoje — Rjazan (T. II, sl. 5),¹⁸ katerega konci so bili enako oblikovani.¹⁹ Od predmetov, ki so bili na omenjeni ogrlici, bomo obravnavali predvsem navedena »obroč«, ki v resnici predstavljata dve zapestnici. Obe sta manjših dimenzij in pripadata dvema različnima tipoma. Ena je masivna in je izdelana iz debelejšje bronaste žice z rombično oblikovanimi konci (T. I, sl. 2). Ta tip zapestnice je v V. stoletju že v rabi na območju karpatskega bazena,²⁰ Podonavja²¹ ter na ozemlju vzhodnih Alp.²² Zelo pogosto se pojavlja izdelan iz železa.²³ Glede na razvoj tega tipa nakita, ki se zadržuje zelo dolgo, predstavljajo omenjeni primeri iz V. stoletja prototipe podobnih zapestnic, razširjenih v avaroslovanskem krogu.²⁴ Verjetno da moramo tudi za primere majhnih velikosti iskati izvor v kulturnih krogih vzhoda, kjer so ravno tako kot torquesi veliko v uporabi zlate in srebrne masivne zapestnice.²⁵ Nahajamo jih tudi v grobovih hunske periode v ostalem delu Evrope.²⁶

¹⁰ Grborezi, T. XX, sl. 3.

¹¹ Ibid. str. 79 sl.

¹² Kostrzewski Józef, Wielkopolska w pradziejach, Warszawa — Wrocław 1955, sl. 750.

¹³ Ibid. str. 246 sl.

¹⁴ Werner J. 1956/II, T. 55, sl. 10.

¹⁵ Ibid. I, str. 84.

¹⁶ Ibid. II, T. 59, sl. 12. — Fettich Nándor, La trouvaille de tombe princière hunnique a Szeged-Nagyszéksos, Arch. Hung. Budapest 1953, T. XVIII, sl. 13. Vsa starejša literatura o tej najdbi je podana v opombi 2 na str. 131 (dalje Fettich N. 1953).

¹⁷ Werner J. 1956, str. 84.

¹⁸ Korošec Josip, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, sl. 155/7, str. 400.

¹⁹ Obstaja še dokaj podoben torques, izdelan iz železne žice štirioglatega preseka s sploščenimi preluknjanimi konci, zaprtimi z majhnim zatikalom. Najden je v grobu 16 v Pilinu-Nógrád (Hampel Josef, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig 1905/III, T. 527, sl. 1) poleg ene dvolistaste in štirih rombičnih železnih puščic (Ibid. T. 527, sl. 2, 3—6). Te najdbe nihče ne omenja.

²⁰ Fettich N. 1963, T. XLVI, sl. 3—4, T. LV, sl. 3, T. LVI, sl. 2, str. 169.

²¹ Párducz Mihály, Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn, Budapest 1963, T. V., al. 2, 18—19. — Dimitrijević D., Kovačević Dr. J., Vinski Dr. V., Seoba naroda, arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja, Zemun 1962, str. 119, sl. 1 (spodnje). — Mitscha-Märheim H., Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren, Die Völkerwanderungszeit in Österreich, Wien 1963, T. 2.

²² Dolenz Hans, Funde aus Kärnten aus 7.—11. Jahrhundert, Carinthia I, 150/4, 1960, sl. 2/3—3. — Kastelic J., Slovanska nekropola na Bledu, Dela SAZU, Ljubljana 1960, T. 2.

²³ Ibid.

²⁴ Csallány Dezső, Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken, Budapest 1961, str. 271. — Fettich Nándor, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc, Budapest 1965, str. 105 sl., sl. 22/4, 49/1, 50/6—7, 57/1—2, 01/2 itd.

²⁵ Kerč-Glinišče (Werner J. 1956, T. 15, sl. 2—3).

²⁶ Wolfheim, Rheinhessen (Ibid. T. 4, sl. 6), Niederolm (Ibid. T. 42, sl. 12), Atzgerdorf (Ibid. T. 6, sl. a/3), Sipovo na Derkulu, kurgan 3 (Ibid. T. 8, sl. 6), Laa an der Thaya (Ibid. T. 9, sl. 6—7).

Za drugo zapestnico se je po čiščenju izkazalo, da pripada tipu s kačasto oblikovanimi konci, da je po celi površini ornamentirana s krožci z luknjico na sredi, ki se v določenih presledkih vrstijo drug za drugim (T. I, sl. 3). Zapestnica je izdelana iz bronca ter pozlačena. Tudi ta tip zapestnice je zelo priljubljen vzhodno od našega ozemlja v zgodnjem srednjem veku. Posebno v velikem številu je zastopana na področju Panonije ter delno na ozemlju med Donavo in Tiso.²⁷ V primerjavi s starejšimi primeri z našega ozemlja²⁸ predstavlja tako po tipu kot po ornamentiki verno kopijo zapestnic izdelanih iz kosti. Na našem ozemlju se te datirajo v konec IV. in začetek V. stoletja.²⁹ Glede na skupne elemente obeh primerov ni zapestnica iz groba št. 5 časovno mnogo mlajša od omenjenih poznoantičnih zapestnic.

Uhani, vdeti na ogrlici, so se izkazali kot tip bronastega uhana z masivno izdelanim poliedrom na enem koncu (T. I, sl. 4). Tip tega uhana, ki predstavlja poleg ločne fibule in pasne spona enega od vodilnih elementov germanske noše,³⁰ nahajamo povsod, kjer se širijo germanske kulturne skupine.³¹ Najstarejše najdbe se vežejo za območje, ki so ga zasedli krimski Goti. Časovno spadajo te najdbe v V. stoletje, in to — v grobovih hunske periode — že v njegovo prvo polovico.³²

Na področju Panonije in vzhodnega dela vzhodnoalpskega ozemlja segajo do sredine VI. stoletja,³³ medtem ko se dalje na zahodu v germanskih skupinah zadržijo še do druge polovice VII. stoletja.³⁴

Polieder na tem tipu uhana je lahko izdelan v perforirani tehniki z vložnim poldragim kamnom,³⁵ je iz tenke pločevine in okrašen z granulacijo,³⁶ ali pa je masivno izdelan, neornamentiran ali ornamentiran s krožcem z vdolbinico na sredi.³⁷ Vse te tehnike so v rabi istočasno, vendar samo z razliko, da se je izdelava masivnega poliedra ohranila dalj časa kot druge tehnike.³⁸

Glede na vsa dejstva, povezana z opisanimi elementi, izhaja, da je inventar groba št. 5 po značaju izrazito germanski. Ker pa v germanskih kulturnih skupinah, ki so na ozemlje karpatskega bazena in panonske nižine prišle s severa, ne nahajamo ogrlice — torquese,³⁹ je jasno, da je treba njihov izvor povezati s tistimi germanskimi skupinami, ki so prihajale na to področje z vzhoda.⁴⁰ Dejstvo, da je ta tip ogrlice značilen za moške grobove, redkeje za ženske, in predstavlja poleg nekaterih drugih predmetov nomadski element, očituje, da imamo opraviti z elementi, ki se vežejo z germanskimi plemeni, ki vdirajo v srednjo Evropo v zvezi s premikanjem hunskih čet.⁴¹ Zanimivo je, da je večina grobov tega časa usmerjena v smeri S—J,⁴² J—S,⁴³ ZV—SV,⁴⁴

²⁷ Fettich Nándor, *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Mettallkunst*, Arh. Hung. XXXI, Budapest 1951. T. XXXIII—XXXVII, str. 164 sl. in se veže z germanskimi najdišči.

²⁸ Miki-Curk Iva, *Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu pri Ptujju*, T. IV, sl. 4, 7.

²⁹ Ibid. str. 59.

³⁰ Werner J. 1956, str. 93.

³¹ Od Krima do Francije in Španije ter predstavljajo gotsko zapuščino.

³² Werner J. 1956/II, T. 41, sl. 2, T. 48, sl. 5.

³³ Kot je primer iz Apahide, ki je datiran v drugo polovico V. stoletja, ali primer iz Inakfalva, Csongrád-Kettőshalmi-«düllő», Szamosfalva itd., ki spadajo v prvo polovico VI. stoletja.

³⁴ Posebno pa v bajuvarskih in alamanskih grobovih (Bott H., *Bajuvarischer Schmuck der Agilolfingerzeit*, München 1952, str. 141 sl. — Werner J., *Das alamantische Gräberfeld von Bülach*, Basel 1953, str. 11. — Stoll H., *Die Alamanen in Württemberg*, Berlin—Leipzig 1939, str. 18 idr.

³⁵ Kot je primer iz Atzgersdorfa, Laa an der Thaya.

³⁶ Kot je zlat primer iz Ptujja.

³⁷ Kot je primer iz Osorukova, sev Kavkaz, Phanagoria-Taman.

³⁸ Csallány D. 1961, str. 270 sl.

³⁹ V karpatski kotlini so torquesi najdeni v gepidskih grobovih, toda vedno v sekundarni rabi. Tudi Csallány podčrtuje, da niso značilni za gepidski kulturni krog (Ibid.).

⁴⁰ Iz hunsko-gotske periode obstaja še cela vrsta tipov raznih ovratnic-torquesov, ki niso podobni našemu (Werner J. 1956, str. 84).

⁴¹ Ibid.

⁴² Kot je primer Sipovo na Derkulu (Ibid. str. 102).

⁴³ Npr. Laa an der Thaya (Ibid. str. 110), Phanagoria, Taman grob 88, ki je imel nekaj odklona proti jugu (Ibid. str. 104).

⁴⁴ Npr. Sipovo na Derkulu, kurgan 3, Engels-Pokrovsk (Voschod) in kurgan 36 (Ibid. str. 102 sl.).

toda obstajajo, posebno na področju srednjega Podonavja, tudi grobovi iz prve polovice V. stoletja, ki leže v smeri Z—V.⁴⁵

Res je, da nimamo nobenega antropološkega podatka o skeletu iz groba št. 5, ki bi nam bolj jasno potrdil naše domneve. Toda dejstvo, da so ostali nakitni predmeti vdeti na ogrlici, bi dovolilo v določeni meri domnevo, da grob št. 5 predstavlja slovanski grob že glede na usmeritev, in da je ta inventar v sekundarni uporabi. Za tako tolmačenje bi našli opore v inventarju omenjenega groba št. 112 v Grborezih. Toda tudi tam situacija ni popolnoma jasna. Za starejšo datacijo bi govorila usmeritev J—S,⁴⁶ toda prstani tega groba so mlajši od torquesa.⁴⁷ Ta moment bi delno opravičil tudi druge najdbe in bi dovoljeval, da se ga uvrsti med slovanske grobove z inventarjem sekundarne rabe. Nasprotno pa grob s Ptujkega gradu nima niti enega elementa, ki bi bil mlajši od V. stoletja. Poleg tega imamo na Ptujskem gradu opraviti drugače kot pri grborežkem grobu, ki je vseboval skelet otroka,⁴⁸ z odraslo osebo.⁴⁹ Če dalje primerjamo velikost predmetov, vdetih na našo ogrlico, vidimo, da gre za nakit, ki ga je lahko nosil samo otrok. Ta moment bi pojasnil dejstvo, zakaj omenjenih predmetov niso našli na mestih, kjer se jih nosi.

Upravičeno domnevo, da je na tem grajskem hribu obstajal del grobišča, ki je pripadal starejši periodi kot je tu odkrita slovanska, dokazuje razen groba št. 5 tudi določeno število drugih grobov, ki jih bo treba izločiti iz sklopa slovanskega grobišča tega najdišča. To pa bomo obravnavali na drugem mestu.

Tudi z zgodovinskega gledišča obstajajo možnosti, ki dovoljujejo domnevo o obstanku nekropole na tem delu hriba v obravnavani periodi. Če upoštevamo sklepe, ki jih prinaša profesor Klemenc na osnovi pisanih virov za čas okoli sredine V. stoletja, da »Poetovio je moral biti tedaj še pomembno rimsko mesto,«⁵⁰ in da »ako mesti Poetovio in Celeja nista bili porušeni že pri prvem Atilovem pohodu leta 451, sta bili popolnoma uničeni leta 452, kakor Emona in Akvileja,«⁵¹ potem je grajski hrib do njegove obnovitve⁵² lahko služil za grobišče.

Paola Korošec

Zusammenfassung

ELEMENTE AUS DER PERIODE DER VÖLKERWANDERUNG IN DER NEKROPOLE AUF DEM BURGHÜGEL VON PTUJ (PETTAU)

In seiner kurzen Abhandlung widmet der Autor seine Aufmerksamkeit dem Inventar des Grabes Nr. 5 der Nekropole auf dem Burghügel von Ptuj, bei dem nach der Konservation¹ einzelne Elemente zum Vorschein gekommen sind, die den Kulturhabitus des Materials dieses Grabes ändern. Es hat sich erwiesen, dass die Anhängsel am Halsring-Torques (T. I, Fig. 1), der unter dem slawischen Material keine Analogie hatte,⁹ zwei kleine Ohringe mit massivem Polyeder (T. I, Fig. 4), die zwei anderen Reifen aber zwei Armringe darstellten. Einer gehört zum Typ mit Enden von rhombischem Querschnitt (T. I, Fig. 2), der andere aber, der vergoldet war, zum Typ mit schlangenförmigen Abschluss und war in seiner ganzen Länge mit kleinen Kreisen ornamentiert (T. I, Fig. 3).

Seine besondere Aufmerksamkeit wendet der Autor dem Halsring-Torques zu der nach der Gestaltungsweise seiner Enden Analogien im Exemplar aus Grborez — T. II, Fig. 4,¹⁰ in den Exemplaren aus Südpolen — T. II, Fig. 2,¹² aus dem südöstlichen Russland Muslumova-Perm, T. II, Fig. 1,¹⁰ Kuzminskeje

⁴⁵ Npr. Hobersdorf, grob 1, Vicemilice, Bučovice, Rakšice — Krumlov (Ibid. str. 110).

⁴⁶ Grborezi, str. 57.

⁴⁷ Posebno prstan z rombično razširjenim sprednjim delom (Ibid. T. XX, sl. 2).

⁴⁸ Od skeleta je po poročilu in situ in v splošnem ohranjena samo glava (Ibid. str. 30).

⁴⁹ Kar se da soditi po podani dolžini skeleta.

⁵⁰ Klemenc J. 1950, str. 69.

⁵¹ Ibid. str. 70 in 79.

⁵² Ibid. str. 71.

—Rjazan T. II, Fig. 5¹⁵⁻¹⁹ und im Westen im Exemplar aus Mainz — Kostheim hat, T. II, sl. 3.¹⁴ Alle angeführten Halsringe sind Elemente des V. Jahrhunderts¹³ und binden sich an die sog. Fürstengräber östlicher¹⁷ und westlicher Prägung.¹⁵ Ihre Herkunft ist aber nicht in Karpatenbassin zu suchen³⁹ sondern im Osten.⁴⁰ Vornehmlich in den Männergräbern, seltener in den Frauengräbern, stelle sie ein Nomadenelement dar als Kennzeichen eines gehobenen sozialen Ranges.⁴¹

Der erste Typ des Armringes stellt Elemente des V. Jahrhundert dar, wie sie im Gebiet Pannoniens,²⁰ des Donauraumes²¹ und der Ostalpen auftraten.²² Sehr häufig erscheint er auch verfertigt aus Eisen und erhält sich sehr lange.²³⁻²⁴ Auch für dieses Element vertritt der Autor die Meinung, dass seine Herkunft im Osten zu suchen sei. Der zweite Armringtyp stellt eine jüngere Variante der aus Bein verfertigten Armringe dar, wie sie im ostalpinen Gebiet Ende des IV. und Anfang des V. Jahrhunderts getragen wurden.²⁹

Ebenso gehören in diese Zeitspanne die Ohrringe, ein untrügliches germanisches Trachtzugehör,³⁰ das eine gotische Hinterlassenschaft darstellt.³² Auch dieses Element reicht über das VI. ins VII. Jahrhundert hinein.³⁴ Diese Ohrringe kommen gleichzeitig in verschiedenen Techniken ausgearbeitet vor.³⁵⁻³⁸

Mit Hinsicht auf alle diese Tatsachen nimmt der Autor an, dass dieses Grab der hunisch-gotischen Periode dieses Gebiets angehören könnte.

Seine Behauptung begründet er mit der Tatsache, dass in der angeführten Nekropole ausser diesem Grab noch andere von nicht-slawischem Charakter vorkommen. Aus historischem Blickpunkt könnte der Burghügel seit der Zeit, da die Hunnen Ptuj zerstörten,⁵¹ und bis zur abermaligen Erneuerung der Festung als Grabstätte gedient haben.⁵²

SOCIALNA STRUKTURA NAROČNIKOV "NOVIC" V LETU 1845

Tretji letnik Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novic ima na koncu dodana imena deležnikov kmetijskih in rokodelskih novic v letu 1845 prav tako kot prva dva letnika. Seznam obsega na osmih posebej numeriranih straneh 1151 naročnikov, od katerih sem jih 1132 lahko klasificiral, 19 pa je ostalo nerešenih. S strukturo naročnikov, mislim, se vsaj deloma da ugotoviti, kakšen je bil krog tega po 45 letih spet prvega slovenskega časnika, v katerih družbenih slojih je bil najbolj odmeven, koliko so ga brali tisti, ki jim je bil prvenstveno namenjen, torej kmetje in obrtniki, prav tako pa nam ta struktura vsaj nakaže smeri, kamor je dr. Janez Bleiweis usmerjal svojo politično dejavnost in si pridobival svoj krog političnih pristašev. Kratko analizo Novic je v razpravi Razvojne smeri slovenskega novinarstva (gl. Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937 na str. 225—226) napravil že Ivo Lapajne.

Seznam deležnikov, ki sem ga uporabljal, obsega ime in priimek, kraj ter poklic naročnika, če gre za posameznika, ali pa naslov ustanove, društva ali uredništva. Na ta način je opredeljena večina naročnikov, drugi pa imajo samo del teh podatkov, npr. samo priimek, manjka pa kraj ali poklic. Poleg tega je mnogo krajevnih imen, ki so v slovenskem krajevnem imenoslovju zelo pogosta in jih je treba še podrobneje opredeliti, kot recimo Smartno ob Paki, Smartno pod Smarno goro in podobno. Ne dovolj točno opredeljena imena sem razreševal s krajevnimi repertorji ter shematizmi škofij za leto 1845. Kljub temu pa je ostalo nekaj naročnikov, ki jih nisem mogel razrešiti z nobenim pomagalom.

Slovensko ozemlje sem razdelil po takratnih historičnih pokrajinah. Historične pokrajine same sem razdelil na sodne okraje kot so bili od 1855—1918, saj so tudi še najbolj, mutatis mutandis, podobni današnjim občinam. Da bi čimbolj plastično predstavil slovensko ozemlje, sem kot posebni enoti uvrstil tudi Beneško Slovenijo in Prekmurje, čeprav bi po razdelitvi spadala pod Italijo oziroma pod Ogrsko.

Večji problem je bila klasifikacija poklicev. Upoštevati je treba, da so pred dobrimi sto leti poklici pomenili nekaj čisto drugega kot pomenijo danes.

Poleg tega je v obravnavanem seznamu toliko poklicev, da bi bila slika povsem nepregledna, če jih ne bi razbil na nekaj večjih in manj podrobnih grup. Tako sem torej razdelil vse naročnike na deset skupin, kot je razvidno iz tabelaričnega prikaza. Med duhovščino sem uvrstil vse klerike v vsej hierarhični pahljači. Sem sem uvrstil tudi tiste profesorje na šolah, ki so bili duhovniki. V skupno rubriko sem dal posestnike, kmete ter župane, čeprav to niso homogena enota in je med njimi občutna gradacija. Vendar sem to grupo zaradi večje točnosti razdelil na mestne in kmečke posestnike, ker gre pri posestnikih na območjih mest za lastnike nepremičnin, torej za meščane, ki so mogli biti po poklicu še kaj drugega, npr. trgovci, obrtniki, tudi uradniki; posest hiše se jim je zdela družbeno bolj ugledna. V agrarnih predelih gre vedno za večje ali manjše kmete. Nekateri naročniki so se deklarirali z dvema poklicema. Tu sem, priznam, samovoljno dal prednost poklicu, ki je naveden na prvem mestu, domnevajoč, da je imel naročnik ta poklic za družbeno pomembnejši. Med obrtnike sem uvrstil pisano paletu različnih rokodelskih poklicev, od katerih danes marsikaterega ne najdemo več. V to skupino sem uvrstil tudi nekaj tistih maloštevilnih predstavnikov začetka slovenske industrije, bolje rečeno manufakturstov, kot so bili fužinarji, lastniki papirnic, predilnic, steklarn. Tudi inteligenco sem razdelil v dva pododdelka, namreč na uradniške in svobodne poklice. Med uradnike sem uvrstil vse državne in deželne uradnike, pa tudi grajske oskrbnike in pisarje. V drugo podskupino, v svobodne poklice, pa zdravnike, notarje, kustose. V posebnih rubrikah sem klasificiral učitelje in dijake oziroma študente. V današnjem poimenovanju in družbenem položaju učitelji vsekakor spadajo med inteligenco. V obravnavanem obdobju pa to ni bilo tako, saj so bili učitelji slabo izobraženi in tudi družbeno so prav malo pomenili. Odsev tega so bili tudi njihovi stranski poklici, s katerimi so se večkrat morali preživljati. V rubriko »razno« sem dal različne poklice, za katere mislim, da ne spadajo v nobeno od naštetih skupin. To so orglarji, cerkovniki, pismonoše. Zavedam se, da je ta poklicna stratifikacija precej samovoljna in nepopolna, vendar upam, da le da določeno sliko o socialni strukturi.

Že omenjeni Lapajne je v svoji razpravi naštel, da je bilo med naročniki 605 duhovnikov, 149 kmetov, 30 učiteljev, 31 državnih in deželnih uradnikov, 12 poštarjev in pismonoš, 11 zdravnikov, 14 študentov, 55 obrtnikov, 24 graščakov, 15 graščinskih oskrbnikov, 9 cerkovnikov in organistov, 7 tovarnarjev itd. (Lapajne n. o. m.) Pri primerjanju naročniških seznamov sem ugotovil, da je Lapajnetova analiza precej površna. Predvsem v letu 1843 ni bilo 1005 naročnikov, ampak le 958, torej 174 manj. Od tega je 282 naročnikov z 298 izvodi takih, ki v letu 1845 niso bili več naročniki. Lapajne je uporabil nekoliko drugačno poklicno stratifikacijo, vendar so razlike le bistvene, čeprav se sorazmerja niso preveč spremenila. Tako sem naštel leta 1843 le 569 duhovnikov, ne pa 605, 111 kmetov in posestnikov, ne pa 149, le 16 učiteljev proti 30 Lapajnetovim, toda 39 državnih in deželnih uradnikov ter 85 obrtnikov, medtem ko Lapajne našteva prvih 31 ter drugih 55. Zato je z rezervno jemati tudi odstotno razdelitev, ki jo je napravil Lapajne.

Jakob Richter piše v ČZN (nova vrsta), 3, XXXVIII, 1967, str. 245, da se je naklada Novic še isto leto dvignila od 500 na 800 izvodov. Ne vem, kje je dobil to število, vendar kaže seznam naročnikov, da je morala že vsaj zadnja številka biti natisnjena v okrog 1000 izvodih, ker je samo naročnikov 958. Primerjava z Lapajnetovo analizo pokaže, da se je položaj v bistvu ohranil tudi dve leti pozneje. Tudi razdelitev po poklicih ni preveč različna od moje razdelitve. Po seznamu, ki sem ga uporabljal, je na prvem mestu še vedno duhovščina z več kot polovico vseh naročnikov. Ravno tako ni prevelikega premika v razporeditvi naročnikov po pokrajinah, saj je v prvem letu odpadlo na Kranjsko 52.3 %, na Štajersko 21.1 %, na Primorsko 17.8 %, na Koroško 3.2 % in na naročnike, ki niso bili v mejah slovenskega narodnostnega ozemlja, kar 5.6 % (Lapajne n. o. m.).

Največ naročnikov je v Ljubljani, 118, skupaj z okolico pa 177, torej skoraj tretjina naročnikov Kranjske in desetina vseh. To ni presenetljivo, saj so Novice izhajale v Ljubljani in je mesto že bilo srce slovenskega naroda.

Znatno bolj kot drugje so tu Novice razširjene med različnimi sloji in odstotek duhovščine sorazmerno ni tako visok kot drugod, čeprav je tudi tu največ naročnikov iz vrst duhovščine. Za Ljubljano zelo zaostajajo druga administrativna središča, kjer so že bili uradi, šole, več obrtnikov in trgovcev. Od mest in večjih trgov na Slovenskem imajo največ naročnikov: Trst 42 (od tega 24 duhovnikov), Gorica 23 (18 duhovnikov), Celovec 16 (8 duhovnikov), Kranj 12 (3 duhovniki), Idrija 12 (6 duhovnikov), Novo mesto 8 (5 duhovnikov), Postojna 5 (4 duhovniki). Vidimo, da je tudi tu zelo opazen delež duhovnikov. Malo naročnikov pa imata Maribor in Ptuj, ki sta pod močnim nemškim vplivom; obe mesti imata samo po 1 naročnika in oba sta duhovnika. Zastopana sta tudi Dunaj s petimi (od tega trije duhovniki) in Gradec z desetimi naročniki (od tega trije duhovniki), saj je tam študiralo ali službovalo precej Slovencev.

Drugačno podobo daje podeželje. V večini so naročniki duhovniki in to ne samo v administrativnih središčih, ampak po župniških širom slovenskega ozemlja. Takoj na drugem mestu so — razen na Koroškem — kmetje, posestniki in obrtniki, ki jim je bil časnik v glavnem namenjen. Upoštevati je treba, da je bilo slovensko podeželje še brez tradicije časnikov, saj je od Vodnikovih Lublanskih Novic minilo že 45 let in so bili Slovenci ves ta čas brez svojega lista. Nemško časopisje si seveda ni moglo utirati pot v povsem slovensko, nemščine neuko podeželje. Ovira pri širjenju časnika je bila tudi še dokaj visoka nepismenost, na Kranjskem bolj kot na Koroškem in Štajerskem. Naročnina na časnik je bila takrat odsev družbenega ugleda. Zato je med naročniki tudi več ljudi, ki sicer niso imeli posebnih simpatij do slovenskega narodnostnega gibanja. Kot je ugotovil že Lapajne so se Novice širile v skladu z bolj ali manj povoljnimi gospodarskimi razmerami (Lapajne n. o. m.). Več naročnikov je bilo tam, kjer sta bili obrt in trgovina bolj razviti, s prekupčevanjem in prevozništvom pa so Novice pronikale tudi v bolj oddaljena področja. Korigirati je treba Lapajnetovo mnenje, da je več naročnikov tudi tam, kjer je bila že kolikor toliko razvita industrija (Lapajne n. o. m.). Poudariti je treba namreč, da je bilo zelo malo, skoraj nič, naročnikov v revirjih in železarskih ali fužinarskih krajih kot so Jesenice, Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Dvor pri Žužemberku, Kropa, fužine v Bohinju. Med vsemi naročniki ni niti enega, ki bi se deklariral za delavca. Temu se ne moremo preveč čuditi, saj je delavski razred šele v prvih zametkih, razen tega pa je bil tako slabo plačan in z delom preobremenjen, da kljub interesu gotovo ni imel niti časa niti denarja, da bi kupoval časnik. V pronikanju Novic na podeželje in tudi v zelo oddaljene kraje je imela pomembno vlogo duhovščina, saj je bil duhovnik edini intelektualac na vasi, človek z najvišjim družbenim ugledom; učitelja niti po materialnem in družbenem ugledu niti po intelektualnem nivoju ne moremo primerjati z njim, ker je bil ponavadi slabo šolan in plačan človek.

Zanimivo je, da je bila le v gorenjskih sodnih okrajih ter v sodnih okrajih Idrija, Lož, Vipava, Logatec in v ljubljanski okolici več kot polovica naročnikov posvetnega stanu, povsod drugod so imeli duhovniki absolutno večino. To je bolj vidno na Kranjskem kot pa v drugih deželah, ker so tu ostali poklici mnogo bolj zastopani kot na Štajerskem, Primorskem ali Koroškem. Zelo malo je naročnikov izven duhovščine v dolenskih sodnih okrajih Žužemberk, Kočevje, Velike Lašče, Metlika, Črnomelj, Kostanjevica, Radeče. Podoben rezultat je na Štajerskem v sodnih okrajih Gornja Radgona, Kozje, Vransko, Lenart, Brežice. Sodni okraji, ki imajo več kot polovico posvetnih naročnikov, dajo skupaj 417 naročnikov, kar je več kot tretjina vseh naročnikov ter dve tretjini naročnikov Kranjske. Prav ti so bili tisto jedro naročnikov, na katero se je Bleiweis vsaj v začetkih najbolj opiral. Najbrž ne bom daleč od resnice, če zapišem, da je bil to narodnostno najbolj osveščen del.

Lahko rečemo, da so bile za tiste čase Novice kar precej razširjene tudi v neslovenskih deželah. Zlasti dosti naročnikov je v Istri in po priimkih naročnikov sodeč je bilo tedaj precej Slovencev tudi v današnji hrvaški Istri. Naročniki so bili tudi v Vojni krajini, Slavoniji in v Zagrebu. Dva izvoda sta romala celo v Severno Ameriko, kjer je bil eden od naročnikov misijonar

in znani sadjarski strokovnjak Pirc. Samo en izvod so imeli naročen Beneški Slovenci, in sicer v Sv. Petru pri Čedadu. V drugih deželah je bilo dosti naročnikov med uredništvii in ustanovami, pa tudi med inteligenco več kot med duhovščino.

Med deželami je največ naročnikov na Kranjskem, ki je tedaj že bila osrednja slovenska pokrajina. Tudi strukturno gledano so naročniki najbolj razvejani na Kranjskem. Ostale dežele zaostajajo. Primorska je narodno in bolj razvita kot Štajerska in le dejstvo, da je celjski bukvar Geiger naročil 39 izvodov, je Štajerski v absolutnem iznosu dalo prednost. Sorazmerno slabo je zastopana Koroška, kjer je dal sodni okraj Celovec skoraj polovico naročnikov. Tu se še zlasti vidi, da je bila duhovščina na Koroškem skoraj edini nosilec narodnega gibanja. Relativno dobro so se na Koroškem odrezali učitelji in dijaki.

Zanimivo je pogledati, katere osebnosti tedanjega in kasnejšega slovenskega znanstvenega, kulturnega in političnega življenja so bile med naročniki Novic. Naj naštejemo imena samo nekaterih: pesnik France Prešeren, njegov delodajalec in meceni Blaž Crobath, Matevž Ravnika, zgodovinar Peter Hincinger, tedaj toliko upoštevan pesnik Jovan Vesel-Koseski, jezikoslovec Fran Metelko, kranjski tehant Jožef Dagarin, ki je Bleiweisu izročil Prešernovo zapuščino, ljubljanski župan Janez Hradecky, Peter Kozler, tedaj študent prava na Dunaju, avtor prvega zemljevida Slovenije, poznejši politik Lovro Toman, znani vlivalec zvonov Anton Samassa, zgodovinar Ivan Kukuljević-Sakcinski, pesnik Anastazij Grün, znanstvenik in politik Dragotin Dežman, štajerski buditelj Oroslov Caf, pisec letaka Kaj Slovenci terjamo? Matija Majar-Ziljski in še mnogi drugi.

Profil Bleiweisovih Novic je vsaj v prvem obdobju zadostil potrebam že s tem, da je bil edini časnik v slovenskem jeziku in je le prinašal tudi politične ter literarne novice, ki so bile zanimive za vse sloje slovenskega naroda.

(Tabele k članku gl. na straneh 85—89!)

Franc Rozman

Sodni okraj	Duhovščina	Posestniki		Obrt. ind.	Trgovina	Inteligencia		Učitelji	Dijaki	Plemstvo	Razno	Ustanove	Brez	Skupaj	%
		mesni	kmečki			svobodni poklici	uradniki								
Kranjska	308	18	84	49	28	16	39	18	7	23	9	9	13	621	50,90
Slov. Štajerska	102	—	16	43	2	3	6	9	—	1	1	—	4	187	16,24
Primorska	121	—	12	4	2	7	13	6	—	1	3	4	8	174	15,45
Slov. Koroška	31	—	4	2	—	1	2	4	2	—	—	1	1	48	4,25
Prekmurje	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Beneška Slovenija	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,08
Drugo	31	1	2	3	2	4	10	6	2	2	—	34	4	101	8,86
Skupaj	594	137	101	101	34	94	43	43	11	27	13	48	30	1132	
Odstotek	51,60	11,99	8,77	2,95	8,16	3,73	0,95	2,43	1,17	4,25	2,60				

Kranjska

Sodni okraj

Duhovščina	Posestniki	Obrt. ind.	Trgovina	svobodni poklici	Inteligencia	Učitelji	Dijaki	Plemstvo	Razno	Ustanove	Brez	Skupaj
mesni	kmetiki				uradniki							
Kranjska gora	4		2	4	2						3	4
Radovljica	17	8		1								43
Tržič	5	1		1								8
Kranj	25	8	3	1	2			2	1	1	2	54
Škofja Loka	2	1	2	1	1	1					1	11
Kamnik	19	3		1	2	1		1	1			36
Brdo	4	1		1	1			1				11
Ljubljana	27	6	17	2	2			5	2			59
Ljubljana mesto	38	9	17	10	12	6	6	6	2	5	2	118
Vrhnika	7	1	1		3			1				15
Logatec	5	1		1		2		1				11
Litija	14	2	-1					2		1		26
Trebnje	7	1						2				11
Mokronog	6			2				1				12
Stična	7	3		1	1	1					1	15
Novo mesto	19	1	1	2	2	1			1		1	27
Žužemberk	4											4
Kotevje	12			1	1							14
Ribnica	6			1	1		1	2				11
Velike Lašče	5											5
Lož				1	1	1						5
Metlika	3			1	1							5
Črnomelj	4											5
Kostanjevica	5											5
Krško	13	1		1	1	1		1	1			21
Radeče	8	1										9
Idrija	7	5			2							17
Vipava	10		1	1					1	1	1	22
Postojna	13	1										19
Ilirska Bistrica	6									1		8
Senožeče	6	3									1	10
Skupaj	308	18	84	49	28	16	39	18	7	23	9	621
		102		55								

Slovenska Stajerska

Sodni okraj	Duhovščina	Posestniki	Obt. ind.	Trgovina	svobodni poklici	Inteligenca	učitelji	Dijaki	Plemstvo	Razno	Ustanove	Brez	Skupaj
Gornja Radgona	6					1							6
Ljutomer	1												2
Ormož	1	1					1						3
Ptuj	11	1					1						13
Maribor	15	2	1				2						20
Slov. Bistrica	2												2
Konjice	7	1											8
Slovenj Gradec	10	1			1								12
Šoštanj	4						1						5
Gornji grad	4	2					1						7
Vransko	5			1								1	8
Celje	13	3	40*		1	1	2				3		63
Šmarje pri Jelšah	4	1					1	1					7
Laško	4	1	1			2							8
Sevnica	1		1										2
Kozje	10	3		1	1	2							17
Brežice	4												4
Skupaj	102	16	43	2	3	6	9	1			4		187

* Celjski bukar Gelger, ki je naročil 39 izvodov.

Primorska

Sodni okraj	Duhovščina	Posestniki mesni	Obrt. ind.	Trgovina	Inteligencia svobodni poklici	Učitelji	Dijaki	Plemstvo	Razno	Ustanove	Brez	Skupaj
Kobarid	6											6
Bovec	3								1			4
Tolmin	9			1								10
Kanal	2											2
Cerkno	5								1			6
Gorica	27	1				4			1	1	1	36
Ajdovščina	4	3				1						8
Komen	6	2				1						9
Krmin	2	1						1				4
Sežana	12	3										18
Trst	24		2	1		2					1	42
Koper	8		1		6	2				2	5	9
Buzet	2		1									3
Motovun	1											1
Poreč												1
Podgrad	4	2				1						6
Pazin	5											8
Rovinj	1									1	1	1
Skupaj	121	12	4	2	13	6	1	3	4	8		174

Slovenska Koroška

Sodni okraj	Duhovščina	Posestniki		Obrt. ind.	Trgovina	Inteligenca		Učitelji	Dijaki	Plemstvo	Razno	Ustanove	Brez	Skupaj
		mesni	kmečki			svobodni	uradniki							
Celovec	10					1	2	3	2		1			19
Borovlje	2												1	3
Železna kapla	1													1
Pliberk	7													7
Smohor	2													2
Vefikovec	2			1										3
Dobrla vas	1		2											3
Rožek	3			1				1						5
Bečjak	3		1											4
Dravograd			1											1
Skupaj	31	4	4	2	2	1	2	4	2	1	1	1	1	48

Hrvatska	15		2		2	1	6	3		1	13	3		46
Cislitvan. dež.	13	1		1	1	2	3	3	2	1	18	1		45
Ogrska	1			2							2			5
Nemčija						1							1	1
Srbija											1			1
Italija							1							1
ZDA	2													2
Skupaj	31	1	2	3	2	4	10	6	2	2	34	4		101

O življenju in delu Davorina Hostnika sta naša slavistika in zgodovino-nopisje vedela skoraj izključno iz slovenskih virov. Zdaj nam je Iskra V. Čurkina njegovo podobo bistveno dopolnila s podatki iz ruskih, tudi neposrednih družinskih virov, iz gradiva, ki ga je našla pri njegovem sinu Vladimiru.¹ Pomemben je dalje njen pretres Hostnikovih dopisov v SN in drugod. Ob njeni razpravi pa so ostala nepojasnjena še nekatera vprašanja iz Hostnikovih »slovenskih« let. Gre izključno za življenjepisna vprašanja, ki jih je mogoče vsaj deloma rešiti iz domačih, slovenskih virov, česar avtorica ni mogla.

Davorin ali po rojstvu Martin ni bil prvi otrok iz Hostnikove družine, ki je odšel iz Podrož št. 32 pri Smartnem pri Litiji v Ljubljano študirat, ob tihi želji staršev, da postane duhovnik. Brat Jožef je bil v družini tretji otrok in se je rodil 10. III. 1847. Pet let starejši od Martina, je odšel v Ljubljano in je študiral gimnazijo v letih 1859/60 do 1866/70. Bil je največkrat odličnjak in je stanoval skoraj vsa leta v Alojzijevišču. Tako je bil pač ob študiju primerno oskrbljen s hrano in stanovanjem, kakor vsi, ki so imeli možnost bivati in živeti v tem internatu. Po maturi je odšel na ljublj. bogoslovje in dokončal dva letnika v letih 1867/68 in 1868/69. Vendar je o počitnicah 1869 zbolel »za tifusom« in na rojstnem domu 26. avg. umrl kot »nastopnik bogoslovec tretjega letnika«, kakor pišejo o njem mrliške knjige.² Pokopaval ga je stolni dekan, bogoslovni profesor in od leta 1867 vodja bogoslovnih študij v Ljubljani Janez Krizostom Pogačar, ki je veljal za liberalnega duhovnika, nasprotnika staro-slovencev.³

Jožefov brat Martin je prišel na ljublj. gimnazijo s šolskim letom 1865/66. Tako sta se brata pač na gimnazijskih študijah srečala, saj je bil tisto leto Jožef v VI. razredu. Po ustaljenih normah Martin ni mogel biti takoj prvo leto sprejet v Alojzijevišče in je stanoval kot dijak v šempetrskem predmestju. Naslednje leto, v II. razr., pa so se mu vrata Alojzijevišča odprla in je nato bil alojznik, kakor brat Jožef, od 1866/67. V Alojzijevišču je bil nato naslednja leta in še kot dijak v VI. razr., ko je med letom iz zavoda izstopil ali bil iz njega odslovljen. Izstopil je med šolskim letom, neznano kdaj in iz neznanih vzrokov. Martinov učni uspeh je bil vsa ta leta prav dober ali odličen, v VI. razr. pa ima oceno iz verouka dobro in iz pridnosti enako. Oceno dobro ima tudi iz matematike. Mogoče je, da mu je vodstvo zavoda zaradi ocene dobro iz verouka svetovalo, naj izstopi, ali ga vsaj naslednje leto ni hotelo več v zavod sprejeti, če je za sprejem prosil. Vsekakor je tudi mogoče soditi, da je v VI. in VII. razr. toliko miselno in življenjsko dozoreval, da se je osvobajal vnaprejšnje vezanosti glede prihodnjega poklica, če bi bil ostal v Alojzijevišču. Njegova samosvojost se kaže nadalje še v tem, da je v VII. razr., ko je torej že drugo leto stanoval izven Alojzijevišča, izstopil tudi iz gimnazije. Iz VII. razr. je Martin izstopil tik pred koncem šol. leta dne 11. maja 1872. V prvem polletju je bil ocenjen pozitivno, medtem ko za drugi semester ni dobil ne ocen ne letnega spričevala, tako da torej VII. razr. redno ni dokončal.⁴

Martinova sošolca sta bila poleg drugih Fran Maselj in Franc Cimperman, ki je leta 1873 umrl. Martin si je pozneje dopisoval z njegovim bratom Josipom.

Zakaj je Martin opustil redni študij, je tako mogoče samo ugibati. Zdi se, da ni mogoče povsem vzdržati trditve Iskre Čurkine, da je »moral študij pustiti. Njegovi starši, ki so bili zelo pobožni, so vztrajali pri tem, da postane duhovnik.« (n. d., 262). Verjetno je treba iskati vzrokov tudi drugje.

J. Zupantič, ki je zapisal v Zasavskem tedniku 1957 pripovedovanje Martineve starejše sestre Maričke o bratovih ljubljanskih letih,⁵ je nedvomno preti-

* V Zgodovinskem časopisu, XXII, 1968, str. 344, je uredništvo sporočilo, da bo Viktor Smolej objavil k razpravi Iskre V. Čurkine o Davorinu Hostniku svoj dodatek z nekaj novimi ugotovitvami. Objubo je avtor izpolnil s tem člankom.

Uredništvo

¹ Iskra V. Čurkina (Moskva): Davorin Hostnik, ZČ 1968, 261–309.

² Mrliške in rojstne knjige župnije Smartno pri Litiji v Škalj.

³ SBL.

⁴ Izvestja klas. gimn. v Ljubljani, vpisnice klas. gimn. iz Ljubljane v MALJ.

⁵ Gl. op. 4 v razpravi Čurkine.

rano zaostрил njeno pripovedovanje o Martinovem gmotnem položaju v gimnazijskih letih. Sestra je dejala po Zupančičevem zapisu: »... da se je njen brat, dijak Martin, hranil s tistim, kar je dobil od doma. Marička in drugi domači so si večkrat zadeli na glavo jerbas in so mu ga ponesli peš iz Podroja« v Ljubljano. Sestra Marička nič ne izjavlja, kdaj se je to godilo in zakaj so hodili peš v Ljubljano, ko bi se lahko peljali z železnico. Ali je bil to izraz nemočnega odpora kmečkega očeta, ki je zgubil zaslužek kot vozar ob zgrajeni železnici, ali je res manjkalo denarja? Marička se Alojzijevišča nič ne spominja, dasi sta bila v njem brata Jožef in Martin vrsto let. Mogoče so nosili hrano v Ljubljano Martinu, ko je prvo gimnazijsko leto stanoval zasebno, ali tisti dve leti, ko je v VI. in VII. razr. spet bil izven internata, ali pa je donašanje »hrane« v Ljubljano pomenilo odplačevanje vzdrževalnine v Alojzijevišču s kmečkimi pridelki, kar je tudi bila delna praksa? Maričkino zatrjevanje, da so nosili Martinu hrano v Ljubljano in da se je hranil »s tistim, kar je dobil od doma«, se najverjetneje nanaša na prvo gimn. leto, saj se je kot šestošolec in sedmošolec domačim nedvomno zameril, ko je z izstopom iz internata in z izstopom iz gimnazije jasno pokazal, da ne bo ustregel domači želji postati duhovnik. Da bi pa bil živel samo od tega, kar so nosili zdoma, je pa težko sprejemljiva misel.

Verjetneje se zdi, da je zapustil Alojzijevišče zaradi slabšega uspeha, posebno iz verouka, v VI. razr. in da je zapustil gimnazijo kot nedokončan sedmošolec zaradi matematike. Od 42 Martinovih sošolcev je v VII. razredu izstopilo 7 dijakov. Ocene iz matematike in fizike so bile v razredu izrazito nizke. Prve tri (pozitivne) ocene jih ima 16 v prvem in 13 v drugem semestru, sicer jih ima zadostno 15 v prvem in 20 v drugem polletju, nezadostno pa osem v prvem in dva v drugem semestru. Ocene so torej izrazito nizke in tudi zmanjšanje negativnih ocen v drugem semestru v primeru s številom negativnih ocen v prvem polletju izpričuje samo občo prakso ob koncu leta, ko je ocenjevanje popustljivejše oziroma dijaška pridnost povečana. O izjemno hudem gmotnem položaju Martinovega razreda in o posebni idejni razgibanosti Martinovega letnika ni dokazov.

Kako je Hostnik končal gimnazijske študije, se za zdaj še ni posrečilo ugotoviti. Podatek v SBL, da je opravil maturo 1875, je napačen. Maturo je delal kot eksternist na gimnaziji v Celju, po naključju tedaj kot Anton Aškerc. Iz celjskega gimnazijskega arhiva in iz vpisnic ni mogoče ugotoviti, kako da je bil pripuščten k maturi, ko je moral pač izkazati dokončan VII. in VIII. razred. Po vpisnicah, ki so v Celju ohranjene za leta 1872 do 1878 z izjemo letnika 1875, Hostnik ni opravljal privatno VII. in VIII. razr. v Celju. Ker niso ohranjene maturitetne vpisnice, tudi tu ni mogoče ugotoviti Martinovega študija zadnjih dveh gimn. let. Podatke o Hostnikovi maturi najdemo v celjskem letnem gimn. poročilu. Tam je tudi videti, da je imel popravni izpit, ki ga je uspešno opravil oktobra 1877, vendar ni razvidno, iz katerega predmeta. Gotovo je torej, da je imel Hostnik oktobra 1877 po maturi in popravnem izpitu v Celju gimnazijo v celoti za seboj in da je mogel takoj zatem oditi na Dunaj in se tu vpisati na filozofsko fakulteto.⁶

Študije na Dunaju je začel z akademskim letom 1877/78, v Rusijo pa je odšel konec leta 1879. Dne 1. jan. 1880 že piše, da se vozi po Rusiji.⁷ Iz tega sledi, da je bil vpisan na dunajski univerzi samo dve leti. Študiral je romanško filologijo. Na gimnaziji je mogel, dasi nestrnljeno, obiskovati neobvezno francoščino in italijanščino. (Ohranjeno je pismo Luizi Pesjakovi, ki je pisano v dovolj dobri francoščini. Navajam ga na koncu tega prispevka.) Tako na Dunaju ni dosegel diplome in je moral študij dopolnjevati v Rusiji. Čurkina pravi, da je »opravil eksterne izpite na univerzi v Harkovu in dobil rusko diplomu«.⁸ Biografsko je treba iskati še podatke o Hostnikovem univerzitetnem študiju v arhivih univerze na Dunaju in v Harkovu.

⁶ Pismo prof. Flore Šunko, Celje, 20. IX. 1968, s podatki o ohranjenem arhivskem gradivu celjske gimnazije.

⁷ Gl. razpravo Čurkine, str. 266.

⁸ Gl. razpravo Čurkine, str. 267.

Odprto ostaja še vprašanje, kaj je delal Martin po izstopu iz gimnazije 11. maja 1872 do svojega odhoda na Dunaj oktobra 1877.

V tem času je bil uslužben pri SN in bil pri vojakih.

Ker se je Jurčič preselil s SN iz Maribora v Ljubljano »jeseni 1872«, ⁹ je mogel Hostnik stopiti v uredništvo SN z jesenjo 1872. Tu je bil »eno leto«. »Čez eno leto« pa je stopil prostovoljno v vojsko in bil kadet v Trstu.¹⁰ To je moglo biti torej od jeseni 1873.

Pismo Josipu Cimpermanu iz 1876, ki ga deloma citira Čurkina,¹¹ je mogoče točneje datirati. Pismo je pisano z doma, iz Podroja. Hostnik tu piše, kako da je šmarskemu učitelju Adamiču umrl edini sin Franc, »ki bi bil šel v prvo latinsko šolo«. Ta Adamičev sin je umrl 8. sept. 1876. Pismo je bilo torej napisano po tem dnevu, po poletnih mesecih, ki jih je Hostnik preživel na domu v Podrojah. V istem pismu govori, kako bo 27. sept. šel na »zdravniško preiskavo« v Trst. Ta preiskava bo odločila, »ali bom šel v nekdanji stan.« to je v uredništvo SN, »ali bom moral še nadalje operirati«, to je služiti v vojski. Pismo je torej določeno z dnevom 8. in 27. sept. 1876. Prav v tem pismu že piše: »Mislim koncem prihodnjega leta (1877) v Trstu — maturo delati... Če naredim po sreči maturo, bom drugo leto (torej 1877) osorej že v Rusih.« Hostnik je torej mislil oditi v Rusijo takoj po opravljeni maturi, že 1877.

Hostnik je bil potemtakem v uredništvu SN kot korektor po vsej verjetnosti eno leto, od jeseni 1872 do jeseni 1873. Vojak je bil od jeseni 1873 do arbitraže jeseni 1876, ko se je vrnil v uredništvo SN. »Konec leta 1876« je končal svoje prostovoljno vojakovanje tudi Hostnikov sošolec Fran Maselj. Po enem mesecu doma v Krašnji je prišel Maselj v Ljubljano in se naselil pri Hostniku v Blatni vasi. Vendar je revež težko pomagal revežu. Maselj je zapisal 13. IX. 1877 v svoj Dnevnik: »Moja prijatelj (!) H(ostnik) me je pripravil, da sem stanoval pri njem 8 mesecev in drago sem plačeval stanovanje in hrano. Zdaj, ko vidi, da mu pač ne morem več koristiti, spravlja na spraznjeno mesto (korektorja pri Narodni tiskarni) nekega Götzla.«¹²

Iz že navedenega pisma Cimpermanu je vredno za oznako stiske, v kateri je jeseni 1876 tičal Hostnik, navesti še naslednje njegove besede, da se bo po superarbitraži »obrnil za lekcije v Trst« (pač za instrukcije). Prav tam tudi pravi: »Pojdem v Trst.« O nadaljnji vojaški službi torej ni govora. Leta 1876 je prevajal, kar je moglo iziti naslednje leto, če ni bilo prevedeno že kaj prej.¹³

Da se Hostnik v uredništvu SN ni počutil dobro, v ostrih barvah priča njegovo v francoščini pisano pismo Luizi Pesjakovi.¹⁴ Najbolj zanimivo je to pismo zaradi besed, ki opisujejo in označujejo urednika Jurčiča. Pismo je pisano v Ljubljani 8. IV. 1874, ko Hostnik ni bil več zaposlen v uredništvu SN. V slovenskem prevodu se glasi:

⁹ SBL.

¹⁰ Glaser IV, 192, kar posnema SBL.

¹¹ N. d., str. 262.

¹² Janez Rotar: Socialna in politična misel Podlimbarskega, 1969, str. 30, 33 in 250.

¹³ Hostnikova korespondenca v NUK, Ms 484, Inv. št. 104/54.

¹⁴ Hostnikovo pismo Luizi Pesjakovi NUK, Ms 488, VIII, 45. — V izvirniku se glasi: »Je ne suis pas plus dans la charmante rédaction du 'Narod'. Quand on fait longtemps la même chose, on éprouve le besoin de faire une autre — c'est le jour après la nuit, le chaud après le froid. Combien d'expérience ai-je faite dans ce temps. C'est bien vrai, que dit Dumas: Les hommes posent les chiffres, le temps fait la preuve. Le voyez-vous, Madame, le connaissez-vous ce malheureux homme au visage contracté, à la bouche grimaçante, aux yeux vagabonds, qui révéleront du désespoir, de la haine, de l'envie, de la misère, du doute, du vice, de la démence, l'homme, qui ne sait parler que avec des mots épuisés, qui ne sait écrire aucune phrase sans faire des fautes gigantesques — cet auteur du 'deseti brat'. Comment tout peut se varier! Qui nous écrira-t-il le second 'deseti brat'? En outre, cet homme est heureux de sa célébrité, il est fier de son 'génie'; quelle naïveté! quelle sottise! Mais assez, Madame, Vous savez bien à faire des combinaisons! Cet homme est bien un ennemi enragé du 'Blaustrumpf'... Madame, comment suis-je heureux de me pouvoir nommer Votre ami, l'ami de George Sand slovène, l'ami de l'écrivain qui je contemplais, qui je admirais, qui j'adorais tout-jour... Votre sincère adorateur.« — Pismo je tu podano v izviri podobi, da je mogoče presoditi razmeroma dobro francoščino mladega D. H. Pri prevodu pisma je sodelovala Radojka Vrančič.

»Nisem več v očarljivem uredništvu SN. Kadar človek dolgo časa dela isto reč, občuti potrebo, da bi počel kaj drugega, kakor mora za dnem priti noč in za toploto mráz. Kaj vse sem skusil ta čas! Res je, kar pravi Dumas: 'Človek račun nastavi, čas pa posreduje računu dokaze.' Ga vidite, gospa, ga poznate, tega nesrečnika s spačenim obrazom, s skremženimi usti, z nemirnimi očmi, ki razodevajo obup, sovraštvo, zavist, stisko, dvom, prijenost, blaznost, človeka, ki zna govoriti samo z nevljudnimi besedami, ki ne zna napisati niti enega stavka, ne da bi zagrešil gromozansko napako — tega pisatelja 'Desetega brata'. Kako se vse spreminja! Kdo nam bo napisal drugega 'Desetega brata'? Sicer pa je ta človek srečen, ker je slaven, ponosen je na svojo genialnost: Kakšna preproščina! Kakšna omejenost! A dovolj, gospa, Vi znate dobro sklepati. Ta človek je res zagrizen sovražnik 'učenih žensk'. Gospa, kako srečen sem, da se smem imenovati Vašega prijatelja, prijatelja slovenske George Sandove, prijatelja pisateljice, ki sem nanjo vedno mislil, ki sem jo občudoval, ki sem jo vedno oboževal.

Vaš iskreni oboževalec.«

Viktor Smolej

O ŠTEVILU SLOVENSКИH JUSTIFICIRANCEV V PRVI SVETOVNI VOJNI

O slovenskih justificirancih v času prve svetovne vojne — ali natančneje: v njeni prvi polovici — se vlečeta skozi naše časništvo in knjištvo dve hudo dispartni »vrsti« števil, med katerima ni mogoče napraviti mostu. Dispartnost je tolikšna, da se samo lahko čudimo dejstvu, da se je še nihče ni lotil razčiščevati. To dejstvo pa nam postane umljivo, če pomislimo, kako silno malo smo se doslej ukvarjali z dogajanjem pri nas med prvo svetovno vojno.

Ena vrsta števil slovenskih smrtnih žrtev avstrijskega vojnega absolutizma se pojavlja v zvezi z omembami vojaškega strelišča pod Golovcem, kjer so streljali obsojence vojaškega sodišča v Ljubljani, in tamkajšnjega Suhega bajerja, kjer so jih pokopavali.

Ze kmalu po prevratu je »Slovenski Narod« (št. 27 z dne 1. februarja 1919) prenesel iz nekega češkega lista obtožbo zoper bivšega vodjo tega sodišča avditorja Bublíka, ki so ga tedaj neke na Češkem prijeli in odvedli v Prago (potem pa domnevno brez kazni izpustili, vsaj poznejših sporočil ni). Obtoževal ga je dr. Emil Laný, ki je menil, da »leži na ljubljanskem strelišču mnogo desetk in morda nad sto žrtev«; tako znatni razpon med »mnogo desetk« in »nad sto« razodeva le njegovo negotovost, kar se števila žrtev tiče.

Leto dni zatem je tržaška »Edinost« ob priliki izkopa telesnih ostankov zaradi špijonaže v prid Italiji ustreljenega Franca Petriča poročala, da »je na Suhem bajerju baje pokopanih še 27 oseb, ki so bile ustreljene med vojno« (št. 3 z dne 3. januarja 1920 — po SN št. 248 z dne 20. decembra 1919).

Dr. Ivana Laha je neznano kdaj naprosil neki Čeh, naj bi mu opisal politične razmere na Slovenskem v času vojne. Lahov spis se je ohranil v češkem literarnem muzeju v Pragi (na Strachovu); ne vem, ali so ga kje objavili ali pa prvič objavilam iz njega podatek: »V vsem je bilo v Ljubljani ustreljenih 23 oseb, med njimi nekoliko vojakov,«

Najmanjšo število ljubljanskih justificirancev najdemo v »Spominih na Suhi bajer leta 1915/16« dr. Ivana Robide, ki so ga kot mobiliziranega zdravnika prideliili vojaškemu sodišču, tako da je moral prisostvovati ustrelitvam; Robidove spomine je objavila Kronika slovenskih mest (II/1935 v prilogah k št. 1 in 2 na str. 9—10 in 17—21). Ko je prevzel mesto pri vojaškem sodišču, so mu povedali, da so dotlej ustrelili enega samega obsojenca na smrt. Sam je prisostvoval 12 usmrtitvam — zadnja je bila že omenjenega Petriča — za čas, ko je njegovo mesto prevzel drug zdravnik, pa je čul še za eno ustrelitev. Potemtakem bi bilo žrtev samo 14, a med njimi je bilo — po Robidi — Slovencev manj od polovice; med ostalimi so bili po en Hrvat, Madžar, Romun in Nemec ter »par ciganov«. Le-te so — prav tako kakor nekega slovenskega

rudarja, čigar uporniško zavrnitev duhovnika Robida navaja — obsodili in ustrelili zaradi ponovnega dezertiranja, medtem ko so vrsto drugih obsodili zaradi nepolitičnih deliktov. Prvi obsojenec, pri čigar ustrelitvi je moral biti navzoč Robida, je bil »vagant«, tj. postopač Butala, ki je vinjen naletel na orožnike in jih pozdravil z vzklikom »Evviva Italia« in »Porchi Tedeschi«. Sicer pa Robida imenuje — poleg Petriča — le oba ugledna slovenska obsojenca mimogrede v stavku: »Predzgodovina Kromarjeve in Brentcetove obsodbe je znana« (str. 22). O obeh so listi večkrat pisali; le njune svojce so po prevratu javno pozivali, naj se zglasijo (prim. Slovenski Narod, št. 31 z dne 6. februarja 1919). Medtem ko Kromarjeve obsodbe niso izpodbijali, pa so naši pravniki ocenili postopek zoper Ivana Brentceta, bivšega gostilničarja na Dovjem, za pravno nevzdržen, nakar so v začetku leta 1920 proces obnovili in obsodbo razveljavili iz razlogov, »ker je vojaško sodišče več nego dvakrat prekoračilo v zakonu določeni rok postopanja«, ker ena izmed treh obremenjevalnih prič ni bila videti verodostojna, drugi dve pa sta bila še šoloobvezna otroka (Slovenski Narod, št. 7 z dne 10. januarja 1920). Tako se jim je posrečilo izbrisati iz zgodovine enega izmed tako redkih domačih »veleizdajalcev« zoper Avstrijo!

Vojaško sodišče v Ljubljani je delovalo na temelju razglasitve naglega sodstva za Kranjsko z dne 16. marca 1915 (razglas je objavila uradna Laibacher Zeitung šele v št. 125 z dne 4. junija 1915). Niti o procesih niti o ustrelitvah obsojencev časniki niso poročali do — nemara zadnje — obsodbe in ustrelitve leta 1916, ko so prinesli uradno vest, da »je bil po prekem sodu ustreljen Josip Iglič, dninar v Ljubljani, stanujoč na Krakovskem nasipu št. 10 zaradi zločina motenja javnega miru« (prim. ljubljanske liste z dne 2. junija 1916, št. 126). Usodo tega moža je zabeležil tudi Ivan Vrhovnik v dnevniškem zapisu iz maja 1916; značilno je, da je navedel njegovo stanovanjsko, ne pa njegovega imena (Trnovska župnija v Ljubljani, str. 157). O Igličevi ustrelitvi so poročali po avstrijskih časnikih tudi ameriški slovenski listi, pri čemer so mu priimek zapisali v obliki Jeglič (npr. Glas naroda, št. 209 z dne 6. septembra 1916).

Do zdaj še ni videti, da bi mogli arhivi kaj prispevati k rekonstrukciji »dela« ljubljanskega vojaškega sodišča (ali tudi drugih takšnih sodišč). Pri Robidi beremo, da so akti tega sodišča izginili, v dunajskem vojnem arhivu pa nisem mogel odkriti nobenega sledu o kakšni evidenci katerih koli justifikirancev iz časa prve svetovne vojne.

Od slovenskih žrtev vojaških sodišč izven Ljubljane sem v tisku zasledil le nedavno omembo Franca Plesnika, ki se je iz Solčave vračal z dopusta na fronto in »je pri Belem volu v Celju dal duška svojemu srdcu«, za kar so ga prijeli in »menda v Štorah takoj ustrelili« (Planinski vestnik 1968, str. 581).

Preden pokažem, kje in kdaj se je pojavila druga »vrsta« številok slovenskih justifikirancev, ali pravzaprav njihova povsod enaka »superštevilka« 469, naj navedem nekaj podatkov o žrtvah avstro-ogrske vojaške justice pri drugih narodih.

O čeških justifikirancih se lahko nekoliko poučimo iz treh knjig dr. Milade Paulove o češki »maffiji«. V njih prikazuje zgodovinarica sploh politično dogajanje pri Čehih med prvo svetovno vojno in se pri tem dosti ozira tudi na takratno dogajanje pri Jugoslovanih. Smrtne obsodbe in eksekucije Čehov so se začele že konec leta 1914 v Moravski Ostravi. Od januarja 1915 dalje je bila vrsta procesov zaradi razširjanja ruskih proklamacij Čehom in avstrijskim Slovanom, vtihotapljenih iz Švice. Zaradi teh proklamacij so obsodili na smrt in justificirali 23 oseb, znatno število obtožencev pa so obsodili na težko ječo, skupaj na 249 let (Tajný výbor Maffie..., 1968, str. 16).

Absoolutno število političnih žrtev vojaške justice v čeških deželah je bilo — tako justifikirancev kakor tudi obsojenih na ječo — znatno večje od števila enakih žrtev v slovenskih deželah. Naj navedem kot značilno za Češko še dejstvo, da so v Pragi vseh 32 obtožencev zaradi ruskih proklamacij obsodili na ječo, tj. nobenega na smrt (Dějiny Maffie... I, 1937, str. 343); prvi je bil v Pragi justificiran dne 7. maja 1915 vojak, ki se ni pokoril povelju ali redu na vojaškem vežbališču (prav tam, str. 488).

Drugače kakor na Češkem in Slovenskem pa je bilo zlasti v Bosni in Hercegovini. O »trpljenju bosenskohercegovskih Srbov med prvo svetovno vojno« je zbral pretresljive podatke Vladimir Čorović v svoji »Crni knjigi«, ki je izšla leta 1920. Iz nje razberemo, kako so pod pretvezo, da morajo zavarovati vojaške operacije, pozaprlji nekoliko tisoč Srbov, ponekod vse moške posameznih vasi, in kako so jih ubijali tudi v celih skupinah — npr. v Foči 126, na Palah 62 — največ brez obsodb, ko so izvajali racije, iskali orožje po srbskih hišah ali pobirali talce. Iz Čorovićeve knjige lahko seštejemo 674 ubitih, med katerimi je bilo justificiranih — na temelju obsodb vojaških sodišč — 77 (vse številke so nepopolne). Množično so ubijali Srbe tudi v sremskih vaseh po umiku srbske vojske; Paulová navaja številko 128 ustreljenih (prav tam, I, str. 101). V zloglasno taborišče za bosenskohercegovske in sremske Srbe v Aradu so spravili 5500 ljudi, od katerih sta manj ko dve tretjini ostali živi po prvih 14 ali 16 mesecih vojne (Crna knjiga, str. 98). Poleg Srbov, ki so jih v Bosni in Hercegovini in v Sremu postavili tako rekoč izven zakona v začetku vojne, je v istem času pustilo nekaj stotin galizijskih in bukovinskih Rusinov svoja življenja na vislicah in pred vojaškimi puškami. Tistim Rusinom namreč, ki so pripadali »ruski« stranki, tako imenovanim »moskalofilom«, niso prav nič zaupali in so jih okrog 5700 spravili v aradskemu podobno taborišče v Thalerhofu južno od Gradca, blizu 1000 pa v Terezín na Češkem (prim. podatke v knjigi Voennye prestuplenija habsburgskoj monarhii 1914—1917 gg., ki obsega ponatis izjav preživelih pregnancev iz tridesetih let in je izšla 1964 v ZDA, Trumbull, Conn.).

O tej vojaški strahovladi nad deli Srbov in Rusinov so se razširile po svetu — kajpak neprecizne — vesti iz črno-rumene, a z njo okrvavljene habsburške monarhije. Neki njen vneta nasprotnik v ZDA je gotovo pokazal neko večjo mero domiselnosti, ko se jo je lotil na papirju razširjati še na druge nenemške in nemadžarske narode v Avstro-Ogrski. Da bi bila ta razširitev čim bolj učinkovita, je izbral obliko — »statistike« smrtnih žrtev avstro-ogrskih vojaške justice; številke si je sam izmislil, a objavil jih je tako, kakor da bi jih bil prevzel iz uradne objave v nekem dunajskem listu. Kje je ta njegov izdelek najprej izšel, ne vem, prevzel pa ga je slovenski čičaški »Glas svobode« (št. 56 z dne 14. julija 1916) pod zaglavjem »Avstrija« takole:

»Neues Wiener Tagblatt« je nedavno tega prinesel, seveda z dovoljenjem vladnega cenzorja, statistiko umorjenih državljanov in iz nje je razvidno, da je bila Avstro-Ogrska v prvih štirinajstih mesecih pozorišče eksekucij 4373 ljudi. Te eksekucije so izvršili baje radi političnih prestopkov in so razvrščene sledeče:

Slovani: na Češkem 720 oseb obešenih ali ustreljenih; na Moravskem 346; v Bosni in Hercegovini 900; v Galiciji 486; v Bukovini 320; na Hrvaškem in v Slavoniji 513 in v slovenskih deželah 469.

Italijani: 200 v Trstu, 90 v Istriji in 330 v Trentinu.

Med temi, najbrž po nedolžnem umorjenimi, 4373 ljudmi — ni niti enega Nemca ali Ogra, kar dokazuje, da se Avstrija vojuje proti svojim lastnim ljudem.«

Ceprav se je sestavljalec te »statistike« skril za dunajski dnevnik, so ga v uredništvih drugih američanskih listov spregledali in mu niso nasledli. Saj so imeli vse do spomladi 1917, ko so ZDA stopile v vojno — najprej le zoper Nemčijo, šele decembra 1917 tudi proti Avstro-Ogrski — še dobre zveze s »staro domovino«; stalno so prebirali naše časnike, hkrati pa so jih z razmerami v »starem kraju« seznanjale tudi pripovedi ameriških državljanov, ki so se še vračali v ZDA z obiska v domačih krajih. Tako je npr. newyorški »Glas naroda« šest tednov po navedeni objavi v »Glasu svobode« prinesel poročilo takšnega očitidca, ki je na vsej črti obsojal vojni absolutizem in nemški pritisk v domovini, a ni mogel poročati ničesar, kar bi moglo podeliti neko verjetnost — upravičeno prezrti — »statistiki« smrtnih žrtev (št. 204 z dne 30. avgusta 1916).

Tudi ko je »Glas svobode« pol leta pozneje znova navedel — v okviru očitno iz nekega češkega lista prevzetega članka »Slovani in sužnji« — »po statistiki „Neues Wiener Tagblatta“ le obe številki »na smrt obsojenih« za

Ceško in Moravsko ter je pri tem vse te obsojence označil kot »civiliste« in še pristavil, da »je bilo koncem meseca maja izvršenih 1200 umorov« (št. 97 z dne 5. decembra 1916), se drugi slovenski listi niso zmenili za takšno »statistiko«.

Od zadnjega januarja 1917 dalje je »Glas naroda« prinašal obširnejše poročilo Franka Drašlerja, ki se je »pred kratkim vrnil iz svoje rojstne domovine« (št. 26 z dne 31. januarja 1917), o »Sloveniji v vojnem času«. Pisec je označil Franca Petriča kot »izvržek, ki je... prodajal v Italijo avstrijske skrivnosti«, poročal o preganjanju Ivana Hribarja in Frana Ilešiča, pisal o »vojaški strahovladi« in o številnih aretacijah v začetku vojne, o smrtnih žrtvah pa je zapisal le: »Pravijo, da je bilo mnogo ustreljenih, a o tem ne vem ničesar, ker listi o takih rečeh ne poročajo« (št. 48 z dne 27. februarja 1917).

Prav tako se drugi listi niso zmenili za še hujšo »superštevilko«, ki jo je prinesel »Glas svobode« dne 23. novembra 1917 (št. 94) v naslovu uvodnika »80.000 obešenih« in z naslednjim začetnim stavkom: »Tukajšnje meščansko časopisje je prineslo pred par dnevi vest, da je Avstro-Ogrska za časa te vojne obesila 80.000 svojih podanikov, po večini uglednih in za svoj narod zaslužnih mož.«

A štiri dni prej je »Glas naroda« (št. 272 z dne 19. novembra 1917), ki se je prilagajal vojni politiki ZDA, sprejel tisto prvo superštevilko, ki jo je bil 16 mesecev prej prevzel od nekod »Glas svobode«, in je pod zaglavjem »Slovanom vislice« objavil notico: »Neues Wiener Tagblatt« je ob neki priliki zapisal: Tekom prvih 14 mesecev vojne je bilo v Avstro-Ogrski povešenih ali ustreljenih zaradi veleizdaje in drugih političnih prestopkov: na Češkem 720 oseb, na Moravskem 346, v Bosni in Hercegovini 900, v Galiciji 486, v Bukovini 320, na Hrvaškem in v Slavoniji 513, v slovenskih kronovinah 469. Vse te žrtve so bile slovanskega rodu. Italijanov je bilo ustreljenih v Trstu 200, v Istri 90, na južnem Tirolskem 330. Dunajski list pristavlja z nekakim ponosom: Med temi žrtvami ni bilo niti enega Nemca ali Madžara. — Koliko teh žrtev bo šele do konca vojne!«

Če bi bile te številke ostale v »Glasu naroda«, kakor so dotlej ostale v »Glasu svobode«, ne bi bilo treba po petdesetih letih o njih pri nas razpravljati! A nekdo je nanje opozoril — dr. Dragotina Lončarja, ki jim je s čudno nekritičnostjo nasledel. Ne da bi jih bil ocenil kot zgodovinar in kot sodobnik, ki je o vojnem dogajanju v Avstro-Ogrski vedel tudi nekaj iz svojega, je vnesel številke o justificiranih v jugoslovanskih deželah, ki jih je navedel »Glas naroda« baje po »Neues Wiener Tagblattu«, kot drugim enakovreden podatek v svoj spis »Politično življenje Slovencev« (str. 94), ki je izšel leta 1921. Ohranil je sugestivni pristavek »Glasa naroda«, češ da »dunajski časnik dostavlja, da med temi žrtvami ni bilo niti enega Nemca in Madžara«. Dopisal pa je še nekaj komentarja, o katerem pravi, da ga je našel v »Glasu naroda«, a ki ga v tem listu ni najti: da je v Avstro-Ogrski »vsak državljani bil izdajalec, ako je javno kazal svojo nezadovoljnost z vladnimi odredbami!« Lončar je zanemarljivo le številke o justificiranih Čehih, Rusinih in Italijanih.

Zgovorno je dejstvo, da niti leta 1921 niti pozneje do leta 1934 ni nihče pri nas prevzel te »statistike« jugoslovanskih smrtnih žrtev avstro-ogrške vojaške justice, čeprav se je »opirala« na zatrjevano objavo v »dunajskem časniku« in čeprav jo je krila avtoriteta Lončarja kot sodobnika in zgodovinarja! Sodobniki so se pač predobro spominjali, da nad noben del Slovencev ni segla množično maščevalna vojaška justica; vsem je bilo znano — iz pisanja listov po vojni in iz objavljenih fotografij obešenec na vislicah — kako je resnična strahovlada besnela nad bosenskohercegovskiimi in sremškimi Srbi, in vsem je bilo jasno, da število justificiranih Slovencev ne more biti niti o daleč tolikšno, kakor ga je »izkazovala« sumljiva Lončarjeva »statistika«. (Mimogrede naj omenim, da tudi o italijanskih justificiranih v Trstu in v Istri ni bilo niti med vojno niti po njej nič čuti, a Lončar je bil obe številki, ki sta se nanašali na Italijane v Trstu in v Istri, izpustil.)

Kdor pa bi se hotel spraviti nad Lončarjevo »statistiko«, bi bil moral hkrati ali najpoprej obračunati z — »Neues Wiener Tagblattem« kot »virom« in si ga zato poprej ogledati. A kako naj bi bil to storil, ko pa pri Lončarju ni bilo razvidno, kdaj naj bi bila tista »statistika« objavljena v »dunajskem

časniku» — vsekakor pred julijem 1921, ko je datiran uvod v spis »Politično življenje Slovencev«, toda negotovo, ali še v času vojne ali pa po prevratu? Lončar tudi ni navedel, kdaj jo je povzel »Glas naroda«. Vsako razčiščenje zadeve je bilo videti silno nehvaležna naloga!

Naloga pa tudi ni bila videti pereča spričo dejstva, da se superštevilka ni »prijela«. Šele trinajst let po izidu Lončarjevega spisa se je številka 469 »kot izdajalec ubitih Slovencev« znova pojavila na malo opaženem mestu v predavanju dr. Vekoslava Kukovca o »Slovencih [leta] 1914« (Maribor 1934, str. 13). Ta predavatelj se ni sklical na noben vir, znova pa nihče ni za njim ponovil superštevilke!

Ker pa je ni ne takrat ne pozneje nihče s kritičnim pretresom razveljavil, se je nesrečna številka v zadnjih letih zasejala na nekaj mest, med drugim tudi na takšna, kjer je ne bi pričakovali.¹ Z razčiščenjem zdaj ni bilo več mogoče odlašati.

Sodim, da je izvedena razčlemba obeh »vrst« števil slovenskih justifikirancev med prvo svetovno vojno zadevo v bistvu razčistila. Pokazala je, da je »superštevilka« 469 nastala kot del izfabricirane »statistike« smrtnih žrtev avstro-ogrske vojaške justice, ki naj bi Avstro-Ogrski v delu ameriške javnosti čim bolj ubila ugled.

Menda ne bo nihče več menil, da bi bilo treba pogledati vendarle še v »Neues Wiener Tagblatt«, zlasti če bo upošteval okoliščino, da bi objava kakršne koli statistike justifikirancev bila v nasprotju s takratnimi vladnimi navodili dunajski cenzurni oblasti. Ta navodila so se ohranila v arhivu justičnega ministrstva (fasc. 2753, 12, Z 439/19). Do njih je prišlo zaradi spora med vojaškim avditorjem in državnim pravdništvom kot cenzurno oblastjo: Ko je prvi želel, da bi objavili neke obsodbe zaradi protidržavnih in protivojnih izjav, ker je menil, da bi objava zastrašilno vplivala, državno pravdništvu objave ni dopustilo in temu je pritegnilo justično ministrstvo. Po mnenju letega je sicer bilo mogoče tudi v dunajskih listih objaviti kakšno poročilo o posamezni obsodbi, nedopustno se mu je zdelo le »kopičenje takšnih primerov«, priporočljivo pa, da bi ostali zamolčani primeri, iz katerih bi v zamejstvu lahko sklepali na kakšno notranjo šibkost črno-rumene velesile. Nato je ministrstvo za deželno brambo dne 21. januarja 1915 odločilo, da »ni dopustno objavljati sporočil, iz katerih bi utegnili v zamejstvu sklepati, da se pri delu prebivalstva ali na kakšnem področju pojavlja protidržavna (staatsgefährlich) miselnost, ki bi ogrožala notranjo moč države.« Zato v nobenem dunajskem listu iz vojnega časa ni iskati nikakršnih statistik justifikirancev.

Omeniti pa moram končno, da sem v teku raziskavanja segel tudi po — »Neues Wiener Tagblattu«, do katerega mi je bilo takrat bliže kot do »Glasa naroda«, ko še ni prišla amerikanska pošiljka z letniki tega newyorškega dnevnika v ljubljansko narodno in univerzitetno knjižnico (žal v tako desolatnem stanju, da ni priporočljivo listati po njih, preden se listi nekako ne zavarujejo pred razpadanjem). Zato sem si leta 1963 ogledal nekaj četrletij dunajskega lista iz leta 1919 in 1920, ko objava nekih števil justifikirancev v bivši Avstriji ni bila izključena. A kmalu sem se dokopal do trdnega prepričanja, da bi bilo sleherno nadaljnje iskanje v »Tagblattu« zapravljanje časa. Ko pa me je naključna najdba prvega slovenskega sprejema superštevilke 469 v »Glasu svobode« spravila na sled, odkod se je sumljiva številka vzela (namreč iz izdelka nekega domnevno češkega propagandista), se mi očitno ni bilo več treba vračati k dunajskemu listu. Kljub temu pa sem vendarle prosil asistenta Franceta Rozmana za prijateljsko uslugo, da med študijskim bivanjem na Dunaju pomladi 1969 namesto mene pregleda drugo četrletje 1916 »Tagblattu«. Zahvaljujem se mu za trud, ki bi mu ga bil tudi lahko prihranil.

Dušan Kermavner

¹ Na nekem mestu najdemo še pristavek: »a broj interniranih bio je daleko veći!«

IZ GERMANIZACIJSKIH PRIZADEVANJ NA KOROŠKEM MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Med prizadevanja osrednje koroške protislovenske organizacije po letu 1920, Koroške domovinske zveze (Kärntner Heimatbund) spada tudi namera po naselitvi nemškega, predvsem rajhovskega elementa na območje južne Koroške, da bi se tudi s tem oslabilo odporna moč koroškega slovenstva in hkrati s tem krepilo tamkajšnje nacionalno nemštvo. Prvi nemški kolonizacijski poskusi so znani že iz časa pred in med prvo svetovno vojno, dokončno pa so se razmahnili po tem času. Zanimivo je, da je še pred letom 1918 deloval v okviru nemškega narodnega sveta (Deutscher Volksrat) poseben naselitveni odbor, ki mu je še pred razpadom monarhije sledila v okviru iste organizacije nova »posredovalnica za zemljišča« z nalogo, preprečevati prehajanje posesti padlih Korošcev v slovenske roke (prim. Freie Stimmen, 8. VI. 1930, 131). Na to »posredovalnico« se je v prihodnjih letih očitno naslonil tudi Kärntner Heimatbund.

Dostopna dokumentacija (zapisek se naslanja predvsem na sočasni koroški tisk) kaže, da se je misel o tujerodni nemški kolonizaciji na območju južne Koroške znova pojavila v javnosti konec leta 1924. Predvsem pa se je v prihodnjih letih tesno povezala s prizadevanji za uveljavitev kulturne avtonomije za slovensko manjšino. Ne preseneča, da je Kärntner Heimatbund od začetka nasprotoval taki ureditvi manjšinskega vprašanja v deželi, ter da se pojavijo prve javne in otipljive napovedi izpodirvanja slovenskega življa, vzporedno z uveljavljanjem tako imenovane »vindišarske teorije«, prav ob nakazanih prizadevanjih za ureditev slovenskega vprašanja. V podkrepitev naj služi slovensko opozorilo tiska te organizacije, ki je za 1. marec 1927 napovedal ustanovitev posebne »posredovalnice za zemljišni promet« v Velikovcu, o nalogah posredovalnice pa opozoril, da hoče posredovalnica »odslej imeti posebno pažnjo na posestne spremembe na Sp. Koroškem«. In še: »Pričakovati je, da se bodo kmetijski krogi posluževali te poslovalnice, ker je koroška posredovalnica« vsled svojih zvez v stanu, da ugodno vpliva na ureditev pravega razumevanja med ponudbami in povpraševanji« (Koroška domovina — Kärntner Heimat, 11. III. 1927, 7). Istemu namenu je služil tudi odkup 800 oralov velikega Seifritzovega posestva v Miklavčevem, ki je po posredovanju Kärntner Heimatbunda prišlo jeseni 1929 v roke dr. Hansa Steinacherja. Freie Stimmen (10. VII. 1930, 183) so ob tem posebej poudarile, da bo s tem Miklavčevo tudi v prihodnosti »močan okop nemštva« in kot tako izpolnilo svojo kulturno misijo »na jezikovno mešanem območju sodnih okrajev Dobrla ves in Železna Kapla«.

Pri nakazani kolonizacijski dejavnosti, ki se je deloma raztegnila tudi na severni del Koroške, se je Kärntner Heimatbund povezal z vrsto podobnih organizacij na območju nemškega rajha, med njimi z znano organizacijo, namenjeno nemštvu v tujini, z VDA (Verein, od leta 1933 Volksbund für das Deutschum im Ausland) in z organizacijo Deutsch — österreichisches Volksbund. O prizadevanosti zadnje organizacije so poročale že v času upada kolonizacijske dejavnosti Freie Stimmen 25. XI. 1935, da so v okviru te zveze pred dvema dnevoma razpravljali izvedenci iz Dunaja, Münchna in Berlina o »naselitvenem načrtu« za ozemlje nekdanje cone A koroškega plebiscitnega območja. Zanimivo je, da je bil načrt izdelan v Münchnu, cilj načrta pa je bil »v interesu ohranitve nemštva na slovenskem ozemlju Koroške podpirati nemške kmete«.

O širini naselitvene akcije priča dejstvo, da se je s pomočjo Kärntner Heimatbunda naselilo do marca 1930 na Koroško 76 naseljencev na 2861 oralov zemlje (od tega dve tretjini na območju južne Koroške). Med njimi je 71 naseljencev dobilo poljedelski obrat z odkupom, 4 z najemnimi pogodbami, eden pa se je naselil na trgovski obrat (Kärntner Tagblatt, 23. III. 1930, 68). Leta 1930 je prišlo s posredovanjem Kärntner Heimatdiensta v deželo 33 rajhovskih naseljencev. Med njimi so trije dobili posest na štajerski strani koroško-štajerske deželne meje; skupno so do tega časa imeli naseljenci v rokah 4811 oralov zemlje (od te površine je bilo 4418 oralov gozda). Med

naseljenci je bilo do februarja 1931 100 samostojnih kmetov, že omenjeni štirje najemniki, 2 lastnika hišnih poslopij (vil) ter trije trgovci. V celoti je bilo po poročilih koroškega tiska na območju južnega dela Koroške do tega meseca 55 naseljenjskih družin z okroglo 300 družinskimi člani (Freie Stimmen, 11. II. 1931, 34). Naseljencem iz leta 1930 se je v prihodnjem letu pridružilo 23 novih kolonistov, od tega 12 tistim na območju »jezikovno mešanega« dela dežele. V celoti so naseljenci 1931. leta pridobili v last 18 kmetij, 5 kmetij pa so prevzeli v zakup. Skupna površina pridobljene posesti je znašala 474 ha, od tega 171 ha gozda, medtem ko je znašala celotna kupna vsota 963.000 šilingov (Kärntner Tagblatt, 19. I. 1932, 14).

S širjenjem rajhovske kolonizacije se je tudi spremenila dotedanja Heimatbundova zemljiška posredovalnica, ki je nastopala kot družba z omejeno zavezo, v poseben »Koroški zemljiški urad« (Kärntner Bodenstelle), katerega dejavnost je ob Kärntner Heimatbundu nadzorovalo tudi posebno združenje rajhovskih naseljencev na Koroškem (Vereinigung der Reichsdeutschen Landwirte), predvidevala pa se je tudi pritegnitev drugih organizacij, da bi se tako izrabile dotedanje izkušnje v korist kupcem, prodajalcem in »tudi deželi« (!). »Zemljišni urad« je bil na voljo tudi domačim Nemcem (Freie Stimmen, 8. VII. 1932, 155). Zanimivo je, da se je letnih občnih zborov zveze rajhovskih naseljencev poleg zastopnikov Kärntner Heimatbunda udeleževal tudi nemški konzul v Celovcu, ob njem pa tudi predstavniki ostalih nemškonacionalnih koroških društev (društvo koroških nemških rojakov, Die Kärntner Landsmannschaft), predsednik koroškega kulturnega sveta, osrednjega deželnega gospodarskega organa, ki je med drugim gospodarsko podpiral naseljence, in drugi. Ob splošnih gospodarskih vprašanjih so na občnih zbiorih razpravljali tudi o nalogah nemških kolonistov, pobornikov nemštva na južnem koroškem prostoru. Ilustrativen je za tako usmerjenost nemških kolonistov govor poslevodečega tajnika Kärntner Heimatbunda Aloisa Maier-Kaibitscha na občnem zboru leta 1931, ko je opozoril nemške priseljence na njihovo nalogo »nemških pionirjev na južni meji velike nemške domovine« (Freie Stimmen, 11. II. 1931, 34), s tem pa tudi očitno (med drugim) postavil nemško narodnostno zavest priseljencev nad domače, koroško nemštvo.

Vse kaže, da je doživelo nemško naseljevanje na Koroško upad (ali celo prenehanje) po letu 1933. Vzrok temu je očitno iskati v poskusih režima po ureditvi položaja slovenske manjšine, pa tudi v nesoglasju režima z naraščajočo agresivnostjo nacizma v sosednji Nemčiji in doma. Med zagovorniki nacizma so bili seveda tudi rajhovski naseljenci. Poučen primer takega nacistično usmerjenega naseljenca je bil nekdanji rajhovski oficir Helmut v. Reinsdorf iz Repelj pri Pliberku, aktivni udeleženec nacističnega puča leta 1934 na Koroškem (Freie Stimmen, 10. X. 1934). Od avstrijskih krogov, ki naj bi nasprotovali nemški kolonizaciji na Koroškem, dostopna dokumentacija opozarja edinole na legitimistično društvo »Alt Österreich« (Freie Stimmen, 3. I. 1933, 2). Določeno opozicijo pa je naselitvena akcija imela tudi med koroškimi krščanskimi socialci, vendar v ozadju tega nasprotovanja ni bilo načelno oporekanje dotoku tujega, nemškega elementa, ampak dejstvo, da si je Kärntner Heimatdienst prizadeval pritegniti na Koroško tudi (ali pa predvsem) rajhovske protestante; sicer pa so koroški krščanski socialci pozdravljali naseljevanje rajhovskega katoliškega elementa na Koroško (Kärntner Tagblatt, 23. III. 1930, 68). Po podatku iz leta 1930 je bilo med takratnimi naseljenci nad polovico protestantov (prav tam).

Tone Zorn

IN MEMORIAM

LUDVIK MODEST GOLIA

Zjutraj 16. decembra 1969 so našli mrtvega v njegovem naslonjaču, kjer je imel navado zbirati moči ob srčnih slabostih, Ludvika Modesta Golia. Tako se je tiho poslovil iz vrst raziskovalcev slovenske zgodovine mož, ki je bil željan, da še marsikaj razišče in pomaga odstranjati občutene neznanke v našem zgodovinopisju. Njegov lepi pogreb je pokazal, da je imel med zgodovinarji mnogo prijateljev, ki so znali ceniti njegovo strokovno prizadevnost in ki so obžalovali, da obilo načrtov, ki si jih je zastavil, ni mogel do kraja izvesti.

Modest Golia — tako se je redno podpisoval — se je rodil kot Ljubljčan v družini, iz katere je izšlo več izobražencev. Pesnik Pavel Golia mu je bil stric. Pokojni Modest je rad omenjal, da njegov rod izvira iz veje tolminskih puntarjev in da ga je zato že z mladega zanimala domača zgodovina. Tudi sam je bil dovzeten za vse novo in izredno, malokdaj pa zadovoljen z obstoječim. Po maturi v domačem mestu se je odločil za vstop v križarski red najbolj zato, ker so križniki pri nas gojili glagoljaštvo. Všeč mu je bilo, da je red svoje kandidate redno pošiljal študirat na zunanje univerze, da si razširijo obzorje. Tako je Golia prišel v Innsbruck in se vrnil na domačo teološko fakulteto ob začetku druge svetovne vojne. Doma je sprejel ordinacijo 7. junija 1941 in naslednje leto diplomiral. Takrat se je povezal s prof. Lukmanom in prevzel nalogo, da razišče ideologijo škofa Karla Herbersteina. V brixenskem arhivu je dognal, da Herberstein ni bil gojenec rimskega Germanika, kakor so splošno sodili (npr. tudi Fr. Kidrič) po objavi imen germanikarjev (Jos. Benkovič v IMK 1898, 71). Takrat je Modesta Golia prevzel opoj iskanja po arhivih, opoj, ki ni popustil prav do njegove smrti.

Začasno je moral delo v domačih arhivih ustaviti, ker je jeseni 1942 šel za kaplana v Metliko in je tam ostal do maja 1945, nazadnje kot župni upravitelj in pooblaščen oskrbnik treh grškokatoliških župnij. Zavzeto se je razgledoval po Beli krajini in njeni zgodovinski pogojenosti. Iz tedanjih njegovih zapisov je pozneje nastal članek Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha (ZČ V, 1951, 214—222). Odločno se je pridružil osvobodilnemu gibanju, se v Ljubljano vrnil v partizanskem kroju in ga še dolgo ni odložil. Že v Metliki je sodeloval v odseku za prosveto pri SNOS, v Ljubljani pa v komisiji za ugotovitev škode na kulturno-zgodovinskih predmetih Slovenije. Prepotoval je dobršen del Slovenije in ta pota raztegnil prek mej, ko je od 1. oktobra 1945 prevzel odgovorno delo pri Federalnem zbirnem centru. Iz tega časa je trajnega spomina vredna zasluga, da je rešil pred vevškimi stopami registraturo bivše banovinske uprave. Kakšen vpogled je imel Golia v stanje naših arhivov, kaže njegov članek v ZČ I (1947), 155—160. Od ustanovitve Zgodovinskega društva 9. nov. 1946 do začetka leta 1948 je bil tudi društveni tajnik in o tem delu poročal v ZČ III—IV. To je bil čas njegove najbolj požrtvovalne nvanje aktivnosti, ko ni prav nič varčeval s svojimi silami.

Razid Federalnega zbirnega centra je Goliju 1947 odprl vrata v ODAS, prehodniku Arhiva Slovenije. Tudi tu je rad prevzemal delo na terenu in opisal arhive na Tolminskem (gl. poročilo: Arhivske zbirke v tolminskem okraju, Arhivist 1951, 34 ss). Po smrti mestnega arhivarja Vl. Fabijanciča se je Golia za dve leti zaposlil pri Mestnem arhivu v Ljubljani. Ta čas je izdelal članek

Obrtniško življenje v preteklosti, objavljen v Celjskem zborniku 1951 (35—53), ni pa bil dobro sprejet, ker je podatke prenašlo generaliziral in izsledkov ni dovolj kritično vnašal v dotedanja trdna dognanja. Toliko več priznanja pa je žel za bibliofilsko izdajo Moskovskih zapiskov Sigismunda Herbersteina, ki je izšla v Ljubljani (DZS 1951). Poleg prevoda je Golia pripravil uvod, bibliografijo ter bogato dokumentacijo v opombah in prilogah. Štejemo jo za najboljši Golijev opus.

Med tem je Golia zapustil arhivarsko delo in 1. avg. 1952 odšel za kaplana v Dobrepolje. Od tod se je oglasil v ZČ VII—VIII (1952—53) s člankom Razvoj cestnega omrežja na Kranjskem in Primorskem v 16. in 17. stoletju (612—618); ta »arhivalna študija« je zbudila pozornost zaradi izvirne metode in izsledkov. Da je bil bliže arhivom, je 1954—58 prevzel službo v Sentvidu nad Ljubljano. Prosti čas je izkoristil za načrtno izpisovanje arhivalij in z njimi podprl delo v več institutih. Pripravljal je še novo izdajo Celjske kronike, ki pa je ostala v rokopisu. Da si pridobi več miru, je prevzel za eno leto upravo župnije Sava pri Litiji, 1959 pa ponujeno upraviteljstvo na Rudniku pri Ljubljani. Ze več let občutena bolezen se mu je tu pogostejše ponavljala, tako da je moral 1967 službo izpreči in se naseliti v mestu. Stanovitno je raziskoval še naprej arhive in snoval nove obravnave. Trikrat se je z njimi oglasil v Novi poti: 1963 Primorska duhovščina v borbi za slovenščino (286—289), 1964 Cerkveni pravilniki (460—476) in 1965 Spor med Tomažem Hrenom in Ursinom Bertisom (109—122). Zlasti zadnji spis je obravnaval doslej neznane strani domače zgodovine.

Kdor pozna samo tiskano Golijevo delo, ne more vedeti za njegovo veliko prizadevanje, da bi objavil dokumentirano biografijo škofa Karla Herbersteina. Zamislil si jo je kot disertacijo na teološki fakulteti, pa je načrt opustil, ko ga je pot zanesla v Belo krajino in nato v organizacijsko delo. Kljub temu je 1946 končal svoj rokopis (v ciklostilu) in mu dal naslov Škof Karel Herberstein, prispevki k problematiki jožefinizma na Slovenskem (250 strani zgoščenega besedila). Delo ima bogato novo dokumentacijo, ki je vredna, da bi jo poznali. Ko je 1947 diplomiral še na filozofski fakulteti, je svojo obravnavo predložil kot osnutek za disertacijo. Da bi jo sprejeli, bi bil moral spis predelati v smislu obče zgodovinske problematike in sinteze bolj utemeljiti. Do tega se Golia ni dokopal in tako je ostalo le pri »prispevkih«. V javnost je prišlo le dvoje drobcev. Prvega je objavil Golia sam z naslovom Herbersteinovi kanonikati (GMDS XXIV, 1943, 90—93), drugega pa F. K. Lukman: Ali je škof Karel Janez Herberstein študiral v Rimu? (prav tam, 93—94). Golia je preveč ljubil novosti, za dognanja drugih avtorjev pa ni imel ne dovolj pozornega očesa ne volje, da jih organsko poveže s svojimi pogledi. Tako mu je Slavistična revija (XI, 1958, 130—141) natisnila poročilo: Slovenica v ljubljanskem škofijskem arhivu, M. Rupel pa mu je moral prav tam (236/7) razbiti iluzijo, da so ta besedila resnična novost. Prav dobro pa se je spet izkazal s svojimi peterimi članki v SBL II (10. zv.), kjer je obdelal biografije: Skerbinc Pashal-Andrej (327/8), Skolla Oton (333/4), Snoj Benigen-Franc (401), Sprug Oton-Matija (427/8), Staudacher Ignacij-Janez (453). Nekaj njegovih prispevkov še čaka na objavo. Po več mesecev je Golia na Dunaju pozorno preučeval arhiv nemškega viteškega reda, da bi solidnejše kakor E. G. Pettenegg (Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, 1, 1887) obdelal pomembne dokumente zlasti za zgodovino Bele krajine. Ni mu bilo dano, da bi uresničil ta načrt, ki mu je bil zelo pri srcu.

Ludvik Modest Golia je bil na glasu kot uvideven, dober in vztrajno delaven mož. Z neomahljivo voljo je zbiral doslej premalo znane dokumente za našo zgodovino. Priznati mu je treba to, čemur pravimo laudanda voluntas, pa tudi njegovo opravljeno delo mu zagotavlja lep spomin v zgodovinski stroki.

Maks Miklavčič

Vse, ki smo poznali akademika in rednega profesorja beogradske filozofske fakultete dr. Jorja Tadića in z njim sodelovali, je močno pretresla novica o njegovi nenadni smrti. Navidez polnemu življenjske sile, sredi načrtov in dela, se je 4. oktobra 1969 pretrgala nit njegovega življenja. Jugoslovanska zgodovinska znanost je izgubila uglednega in odličnega strokovnjaka. Za njim je ostala med jugoslovanskimi zgodovinarji boleča praznina.

Predstavim naj ga z nekaterimi suhoparnimi biografskimi podatki. Rodil se je v Starem Gradu na Hvaru 5. junija 1899. Klasično gimnazijo je obiskoval v Zadru in Splitu. Zgodovino je študiral na univerzah v Zagrebu (1917—19), Pragi (1919—20), Leipzigu in Berlinu (1920—21) ter Beogradu. Tu je tudi diplomiral 1922. leta. Takoj po diplomu je bil nastavljen za suplenta na pomorski akademiji v Kotoru. V jeseni 1923 pa imenovan za suplenta na trgovski akademiji v Dubrovniku, kasneje prestavljen za profesorja na pomorsko-trgovsko akademijo v Dubrovniku. Prav službovanje v Dubrovniku je odločilo njegovo nadaljnjo življenjsko pot. Ves prosti čas je posvetil raziskovanju in zbiranju gradiva v Dubrovniškem arhivu, ki je kmalu obrodilo prve sadove. Novembra 1929 je na filozofski fakulteti v Beogradu obranil doktorsko disertacijo z naslovom »Španija i Dubrovnik u XVI veku«. Že s to disertacijo je nakazal smer svojega bodočega znanstvenega delovanja. Dubrovniškemu arhivu in delu v njem je ostal zvest do smrti. Sledila je specializacija v Parizu, kjer se je izpopolnjeval na Sorboni. Obiskoval je predavanja in specialne kurze na École des Chartes in École des Hautes Études. Po povratku leta 1935 se je odločil za univerzitetno kariero. Izbran je bil za docenta za občo zgodovino novega veka na filozofski fakulteti v Zagrebu. Zaradi političnih razmer je bil leta 1938 prestavljen v Beograd in nastavljen kot višji svetnik v ministrstvu prosvete. Tik pred vojno je bil imenovan za docenta na katedri za zgodovino jugoslovanske književnosti na filozofski fakulteti v Beogradu. Med vojno je bil odpuščen iz državne službe, zato se je umaknil v Dubrovnik in Split. Po osvoboditvi jeseni 1945 je prevzel docentsko mesto na filozofski fakulteti v Beogradu na katedri za občo zgodovino novega veka, kjer je bil redni profesor od 1951 dalje do nekaj dni pred smrtjo, ko je stopil v pokoj. Na podlagi pomembnih znanstvenih dosežkov je bil leta 1940 izbran za dopisnega člana Srpske akademije nauka i umjetnosti, leta 1960 pa za njenega rednega člana. Na akademiji je zavzemal več pomembnih funkcij. Bil je sekretar Odeljenja društvenih nauka in član predsedstva SANU. Pomembno vlogo je odigral kot direktor Istorijiskog instituta v Beogradu. Izvedel je njegovo reorganizacijo in za sodelavce pritegnil predvsem mlade obetajoče kadre.

J. Tadić je zavzemal eno najvidnejših mest med jugoslovanskimi zgodovinarji. Mnogo svojih organizacijskih sposobnosti in izkušenj je posvetil organizaciji jugoslovanskih zgodovinarjev. Bil je izbran za predsednika Saveza istorijskih društava SFRJ in te posle opravljal več let v splošno zadovoljstvo. V času njegovega predsednikovanja je bil Savez aktiven na vseh področjih. Zelo si je prizadeval razširiti mednarodne stike in jugoslovanske zgodovinarje povezati z zunanjim svetom. To delo je s posebno zavzetostjo nadaljeval, ko je postal 1962. leta predsednik Nacionalnega komiteja za istorijske nauke. Na tem mestu je ostal do svoje smrti.

Danes lahko ocenjujemo, kako pomembno delo je opravil kot predsednik Nacionalnega komiteja. V veliki meri lahko prav njemu pripisujemo zaslug, da se je jugoslovanska zgodovinska znanost uveljavila v mednarodnih krogih in uživa takšen ugled v mednarodnih organizacijah. Bil je pobudnik in organizator stikov in sodelovanja med jugoslovanskimi in inozemskimi zgodovinskimi institucijami in nacionalnimi komiteji. Delegacije jugoslovanskih zgodovinarjev na teh sestankih je običajno vodil prof. Tadić. Pomembno delo, tudi po zaslugi Jorja Tadića, je bilo opravljeno na štirih sestankih z italijanskimi zgodovinarji, ki so se začeli leta 1960. Na teh sestankih sta italijanska in jugoslovanska delegacija razpravljali o usklajevanju zgodovinskih dogodkov in njihovi obdelavi v zgodovinskih učbenikih obeh dežel. Podobni sestanki so se vršili tudi z zgodovinarji ZR Nemčije. Na njegovo pobudo je bila sklicana

italijansko-jugoslovanska komisija, ki naj bi pripravila vse potrebno, za skupno izdajanje publikacij zgodovinskih virov. Posebej si je J. Tadić prizadeval navezati čim tesnejše in plodne stike z zgodovinarji in zgodovinskimi institucijami vzhodnoevropskih, predvsem slovanskih držav. Prišlo je do sestankov s sovjetskimi, poljskimi in romunskimi zgodovinarji, začelo pa se je tudi plodno sodelovanje z bolgarskimi zgodovinarji. Zaradi spremenjene politične situacije so nekatere tozadevne akcije zašle žal v slepo ulico. Na te sestanke je pritegnil strokovnjake zgodovinarje iz vse Jugoslavije.

Prizadeval si je, da bi bili jugoslovanski zgodovinarji na vseh povojnih mednarodnih kongresih (Rim, Stockholm, Dunaj) čimbolj častno in kvalitetno zastopani. Posebno priznanje je doživel in s tem tudi vsa naša jugoslovanska zgodovinska znanost, ko je bil avgusta 1965 pred začetkom mednarodnega kongresa na Dunaju na plenarnem kongresu CISH (Comité international des sciences historiques) izbran za člana biroja CISH. Na ta način je dobila Jugoslavija prvič svojega predstavnika v tem najvišjem mednarodnem telesu zgodovinarjev.

J. Tadić se je kot redko kateri od jugoslovanskih zgodovinarjev uveljavil v mednarodni areni. Sam je namreč pogosto aktivno sodeloval na mednarodnih kongresih, simpozijih, posvetovanjih. V svojih referatih je skušal opozoriti mednarodno zgodovinsko javnost na izreden pomen dubrovniškega arhiva za raziskave problematike širšega Mediteranskega prostora. V teh referatih — nekateri so bili kasneje objavljeni — se kaže njegova izredna širina in smisel za sintezo določene problematike. Posebno pomembno je njegovo sodelovanje v mednarodni komisiji za pomorsko zgodovino. Med zadnjim se je udeležil mednarodnega kongresa za pomorsko zgodovino v Bariju septembra 1969.

J. Tadić je užival glas odličnega pedagoga. Pri študentih in kolegih je bil priljubljen. Njegovi nekdanji učenci, kasneje asistenti, docenti in profesorji na raznih jugoslovanskih univerzah so se radi zatekali k njemu po nasvete ter mu poročali o svojem delu in načrtih. Za vsakogar in v vsakem času je našel prijazno, spodbudno, lahko bi rekli očetovsko besedo. J. Tadić si je pridobil neminljive zasluge tudi pri vzgoji novih znanstvenih kadrov. V času njegovega delovanja na filozofski fakulteti v Beogradu je skupaj s prof. dr. M. Dinićem organiziral posebno arhivsko šolo, ki jo danes poznamo pod imenom Dinić-Tadićeva šola. Obetajoče študente sta oba profesorja pošiljala v počitnicah na arhivsko prakso v dubrovniški arhiv. Vpeljevala sta jih v skrivnosti zgodovinskega znanstvenega dela. Najboljše sta potem izbrala za asistente in vzgajala naprej. Iz nič sta pravzaprav ustvarila znanstveni kader medievistov, ki je danes v ponos beograjski filozofski fakulteti in drugim beograjskim zgodovinskim institucijam. Mnogi njuni učenci delujejo tudi na nekaterih drugih jugoslovanskih univerzah (Sarajevo, Priština, Novi Sad) kot profesorji in docenti.

Za Tadićevo znanstveno delovanje je bilo usodno njegovo službovanje v Dubrovniku. Imel je možnost, da sistematsko proučuje arhivsko bogastvo dubrovniškega arhiva. On od vsega začetka ni hlastal za temami in iz arhivskih fondov izbiral posamezne fascikle ali dokumente. Na podlagi slučajno najdenih ali karakterističnih dokumentov bi lahko obdelal nekatera vprašanja dubrovniške zgodovine. Ne, Tadiću se ni nestrpno mudilo, da piše; stremel je za tem, da pregleda in prečita dubrovniški arhiv v celoti. Čital je arhivsko knjigo za knjigo, akt za aktom in izpisoval dragoceno gradivo. Lahko danes trdimo, da je bil eden najboljših poznavalcev dubrovniškega arhiva. J. Tadić je bil eden tistih zgodovinarjev, ki je v dubrovniškem arhivu videl bogato zakladnico podatkov za razreševanje problemov socialne, ekonomske in kulturne zgodovine. Brez omahovanja se je pridružil najnovejšim evropskim smerem in metodam pri proučevanju ekonomske zgodovine.

Ze iz prvih več ali manj popularnih člankov je razvidna smer njegovega poznejšega znanstvenega delovanja. V svoji disertaciji »Španija i Dubrovnik u XVI veku« (SANU, Beograd 1932, str. 161) je opozoril na pomen Dubrovnika v širšem Mediteranskem prostoru, na njegovo politično vlogo med tedanjima velesilama Turčijo in Španijo. V tem delu je načel tudi pomorsko trgovski položaj Dubrovnika in nekatera vprašanja njegove pomor-

ske trgovine. Ta problematika je ostala v ospredju Tadićevega znanstvenega dela. Tudi časovni okvir Tadićevega interesa je bil nakazan v disertaciji. Omejeval se je na XV. in XVI. stoletje.

J. Tadić ni zanemarljivo zelo pomembnega področja v zgodovinoписju, to je izdajanje arhivskega gradiva. Plod njegovega sistematičnega, načrtnega in natančnega dela so tri zbirke virov. Prva zbirka nosi naslov »Pisma i uputstva dubrovačke republike« (SANU, knj. I, Beograd 1935). V tej prvi knjigi je J. Tadić objavil vso uradno korespondenco dubrovniške republike od leta 1359 (od tedaj je ohranjena v posebni seriji »Lettere et commissioni di Levante« oziroma »... di Ponente«) do leta 1380. Ta skupina dokumentov je izredno važna za preučevanje politične zgodovine.

Naslednji dve zbirki imata drugačen značaj. V njih je zbral gradivo z vidika neke določene problematike. Pripravljalno delo je terjalo od avtorja ogromno dela in potrpljenja, kajti gradivo je bilo razmetano v različnih serijah dubrovniškega arhiva. Najprej je izdal arhivsko gradivo za Beograd od 1521. do 1571. leta (Dubrovačka arhivska gradja o Beogradu, Gradja, za istoriju Beograda, knj. I, Beograd 1950). Ta zbirka virov je pripomogla k osvetlitvi organizacije dubrovniške trgovine v Beogradu, njenega karakterja, obsega in pomena. Istočasno je prišla do izraza vloga beogradskega trga v širšem podonavskem področju. Na originalen način je objavil obsežne spiske dolžnikov in upnikov iz serije Debita notariae v posebnem delu knjige, ki ima naslov: »Zaduženja dubrovačkih trgovaca iz Beograda u Dubrovniku«. Prav na osnovi objavljenega gradiva v tej knjigi je nastala zanimiva in izčrpna razprava Radovana Samardžića z naslovom »Dubrovčani u Beogradu« (Godišnjak Muzeja grada Beograda, knj. II, 1955, str. 47—94).

Na področje kulturne zgodovine posega poslednja zbirka virov, ki jo je izdal J. Tadić. V njej je zbrano gradivo za dubrovniško slikarsko šolo (»Gradja o slikarskoj školi u Dubrovniku«, SANU — Istorijski institut, knj. I, 1284—1499, Beograd 1952, str. 359; knj. II, 1500—1601, Beograd 1953, str. 284). Tudi ta izdaja virov je pripomogla Vojislavu Djuriću, da je napisal obsežno študijo »Dubrovačka slikarska škola« (SANU, Pos. izd. CCCLXIII, Beograd 1963).

Nekaj študij in referatov je posvetil dubrovniškemu arhivu. Predvsem je opozoril na vrednost gradiva za ekonomsko zgodovino. (Les archives économiques de Raguse«, Annales ESC, No 6, nov. dec. 1961, Paris, str. 1158—1175; »Les archives du Dubrovnik-Raguse comme source pour l'histoire générale des prix«, Resumés des communications — XI. mednarodni kongres zgodovinarjev v Stockholmu.)

Dubrovnško pomorstvo in pomorsko trgovino je J. Tadić obdelal v več razpravah. Že s člankom »Prilozi istoriji dubrovačkog pomorstva« (Jadranska straža, god. VII, Split 1929) je načel nekaj zanimivih vprašanj. Sledil je pregled pomorske trgovine Dubrovniku proti koncu XV. stoletja (»Pomorska trgovina Dubrovniku svršetkom srednjeg veka«, Glasnik dubrovačkog učenog društva Sv. Vlaha, knj. I, Dubrovnik 1929, str. 117). Sprememba politične oblasti nad Dubrovnikom leta 1358 je preusmerila dubrovniško pomorsko trgovino. Po odhodu Benečanov se Dubrovnik vse bolj in bolj povezuje z Južno Italijo. Zelo podroben in celovit prikaz dubrovniškega pomorstva je podal v razpravi »Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku« (Istorijski časopis, knj. I, Beograd 1948, str. 54—104). To je prvi poskus pri nas, da se na osnovi arhivskega gradiva prikaže v celoti neko večje obdobje naše pomorske trgovine in z vseh strani osvetli ena najpomembnejših vej gospodarstva starega Dubrovniku. Tadić je v tej razpravi obdelal delovanje dubrovniških ladjedelnic, tipe, nosilnost in vrednost dubrovniških ladij, posadko na ladjah in pomorske trgovske zveze. Zelo koristne so priložene tabele, iz katerih so razvidne cene ladij, plače posadke, višina vozarine. Zlati vek dubrovniške mornarice je tako dobil svojo monografijo. Deloma izpopolnjen in razširjen na XVII. stoletje je izšel pregled dubrovniškega pomorstva v zborniku, ki so ga izdali v Dubrovniku ob stoletnici pomorske šole. (»O pomorstvu Dubrovniku u XVI i XVII veku«, Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952, str. 165—188). Nove poglede na razvoj pomorstva

in pomorske trgovine v Dubrovniku v odnosu na trgovino z zaledjem najdemo v eni njegovih zadnjih razprav (»Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka«, Zbornik filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. X/1, Beograd 1968, str. 519—539). Tudi po odhodu Benečanov pomorstvo Dubrovčanov zaostaja tako po vloženi finančnih sredstvih, številu in velikosti ladij, količini prevoženega tovora, zaposlenosti ljudi v tej panogi, v primerjavi s kopensko trgovino, ki je v stalnem naraščanju. Tadić je napravil več podrobnih analiz za prva desetletja XV. stol., da bi ovrgel dosedanje mnenje o Benečanih kot edinih krivcih za takšen položaj. J. Tadić je tudi prvi opozoril na zelo pomembno zgodnjekapitalistično obliko v dubrovniškem pomorstvu, to je na pomorsko zavarovanje (»Pomorsko osiguranje u Dubrovniku u XVI stol.«, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, str. 109). O pomenu dubrovniškega pristanišča in njegovi vlogi v XV. stoletju govori v razpravi »Ragusa e il suo porto nel cinquecento« (Archivio storico pugliese, Anno IV—V, Bari 1951, str. 5—15; in Quaderni dell'archivio storico pugliese, VII, Bari 1962, str. 99—109). V povezavi s pomorstvom Dubrovnika je več člankov posvetil uskokom (Uskoci i Dubrovnik, Jadranska straža, g. VI, Split 1928; Uskoci i Dubrovnik u XVII vijeku, Novosti 30, 1936; itd.).

V ospredju Tadićevega zanimanja je tudi proučevanje zgodnjekapitalističnih oblik dubrovniškega gospodarstva. To je nakazal v izredno zanimivem referatu na II. kongresu zgodovinarjev SFRJ v Zagrebu leta 1958. Žal Tadić ni uspel napisati izčrpne študije o teh tako zanimivih vprašanjih. Njegove izsledke najdemo razmetane v raznih razpravah. Odlično poznavanje razvoja obrtnih panog in razvoja manufakture sukna je prišlo do izraza v zelo podrobni oceni knjige Dragana Rollerja »Dubrovački zanati u XV i XVI stol.« (Historijski zbornik, god. V, br. 3—4, Zagreb 1953, str. 333). V tej zvezi bi omenil izredno podrobno, izčrpno in poglobljeno študijo o dubrovniških Židih (»Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća«, Sarajevo 1937, str. 510). V tej knjigi je zajel razvoj dubrovniške židovske skupnosti, odnos Dubrovčanov do Židov, njihovo trgovsko udejstvovanje ter oris pomembnejših osebnosti. V poglavju o trgovini se dotakne tudi raznih zgodnjekapitalističnih oblik, ki so jih Dubrovčani sprejeli po posredovanju Židov.

Nekaj člankov in razprav je posvetil dubrovniški kopenski trgovini in delovanju dubrovniških trgovcev v zaledju (»Dubrovčani po Južnoj Srbiji u XVII stol.«, Glasnik skopskog naučnog društva, knj. VII—VIII, Skopje 1930; »Dubrovnik i Skopje«, Politika br. 7432, Beograd 6. I. 1929; Dubrovačke kolonije u srednjevekovnoj Srbiji i njihova uticaj na ekonomski život srpski; revija Dubrovnik, 28, 1941). Po bogastvu misli in številnih nakazanih problemih izstopa ena zadnjih Tadićevih razprav »Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka« (Zbornik FFB, knj. X/1, Beograd 1968, str. 519—539). V tej razpravi opozarja na vlogo Dubrovčanov v rudarski proizvodnji Srbije in Bosne, na karakter in intenzivnost zunanje trgovine teh dežel.

Na vlogo Dubrovnika v povezovanju balkanskega področja s Sredozemljem v XVI. stoletju je opozoril v razpravi »Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlja u XVI veku« (Zgodovinski časopis — Zwittertjev zbornik, letnik XIX—XX, Ljubljana 1965—66, str. 197—204).

Izven okvira dubrovniške zgodovine so ga zanimala tudi nekatera vprašanja v razvoju Dalmacije v srednjem veku. Dotaknil se je odnosov med Grčijo in Dalmacijo v XVI. stoletju (»La Grèce et la Dalmatie au XVI siècle«, Balkan studies 7, Salonique 1964, str. 1—10). Pomemben prispevek predstavlja razprava »Venecija i Dalmacija u srednjem veku« (JIC, br. 3—4, Beograd 1968, str. 5—18). Ugotavlja, da so Benečani segli po vzhodni jadranski obali zaradi tehnično plovne prednosti ter da so zavarovali jadransko pot, ki je povezovala Benetke z Levanto. Odklanja splošno mnenje, da so Benečani zagospodarili nad vzhodno jadransko obalo zaradi ekonomskih koristi. Nasprotuje tudi pretiranim tezam o ekonomski eksploataciji Dalmacije.

Ekonomske fenomene je smotrno povezal s pojavi socialnega, kulturnega in političnega življenja. V teh okvirih je obravnaval družbeno strukturo in družbene odnose v Dubrovniku in Dalmaciji (»O društvenoj strukturi

Dalmacije i Dubrovnika u vreme renesanse», Zgodovinski časopis — Kosov zbornik, letnik VI—VII, Ljubljana 1952/53, str. 552; »Genealogije dubrovačkih gradjana«, Dubrovnik, mesečna ilustrovanja revija, g. I, 1929, br. 4—5 str. 163).

Posebno na področju kulturne zgodovine, ki jo je J. Tadić pojmoval izjemno široko, je njegovo podrobno in zanesljivo poznavanje arhivskega gradiva ustvarilo bogate sadove. Pisal je biografije pomembnih Dubrovčanov, obravnaval dela posameznih književnikov ter proučeval vsebino dela humanistov (»Dubrovački portreti«, SKZ br. 305, Beograd 1948, str. 368; »Frano Fr. Gundulić«, Zbornik u čast Bogdana Popovića, 1929, str. 372—379; »Dubrovčanin Saro Gučetić francuski diplomat«, Jadranska straža, g. 15, Split 1937; »Dubrovnik za vreme Džive Gundulića«, revija Dubrovnik, g. 26, 1939; »Miho Pracatović-Pracat, prilog istoriji dubrovačkog pomorstva«, Dubrovnik 1929; »Mladost Cvijete Zuzorić«, Šišićev zbornik, 1929, str. 395). Proučeval je dubrovniško šolstvo (»Nicola Petreius, rektor dubrovačke gimnazije 1538—1550. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, g. XVIII, Beograd 1938, str. 393) ter slikal vsakdanje življenje starih Dubrovčanov. Pri tem za J. Tadića niso obstajali samo pesniki, humanisti in kulturne institucije, ampak tudi stanovanja, prehrana, zdravstvena kultura in podobno. (Risto Jeremić-Jorjo Tadić, »Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, Biblioteka centralnog higijenskog zavoda sv. 33, 37, 45, I. deo 1938, II. deo 1939, III. deo 1940.)

Poleg tega je J. Tadić napisal večje število popularnih člankov o Dubrovniku in njegovi preteklosti, ki jih je objavil v dnevnem tisku, največ v prilogah Politike.

Kratko sintezo dubrovniške zgodovine je najprej podal v bolj popularni obliki (»Iz starog Dubrovnika«, Dubrovački zabavnik, 1928, str. 42—48; »Dubrovnik u prošlosti i sadašnjosti«, Nova Evropa, 1930; »Dubrovnik — ilustrovani vodj kroz dubrovačko prošlost i sadašnjost«, Dubrovnik 1929). Celotno dubrovniško zgodovino je obdelal v okviru »Zgodovine narodov Jugoslavije« v I. in II. delu.

Omenim naj še njegovo redakcijsko delo. Leta 1929 je urejal in izdajal mesečno kulturno revijo »Dubrovnik«. Bil je glavni urednik dveh bibliografij, ki sta bili namenjeni dvema mednarodnima kongresoma (X. v Rimu 1955. leta: Ten Years of Yugoslav historiography 1945—1955, Beograd 1955; XII. na Dunaju: Historiographie Jugoslave 1955—1965, Beograd 1965). Pomembno delo je opravil kot član ožje redakcije v pripravah za izdajo prvega in drugega dela Zgodovine narodov Jugoslavije. Zadnja leta je urejal tudi »Istorijski časopis«, glasilo Istorijskog instituta v Beogradu.

J. Tadić je vedno s pozornostjo spremljal delo, načrte in rezultate slovenskih zgodovinarjev. Cenil je vse napore za kvaliteten dvig naše zgodovinske znanosti. Zato je pri vseh večjih akcijah doma in manifestacijah v tujini vključeval tudi zgodovinski znanstveni kader iz Slovenije. Nekaterim slovenskim zgodovinarjem je omogočil, da so se uveljavili na specialnih mednarodnih kongresih ali simpozijih, preskrbel štipendijo za specializacijo v tujini, bil mentor in svetovalec.

Markantni lik pokojnega prof. J. Tadića bo ostal kot vzor mlajšim zgodovinskim generacijam. V svojih delih jim je kot dediščino zapustil neizčrpen vir idej in napotkov za nadaljnje znanstveno proučevanje. Velike so bile tudi njegove človeške kvalitete. Bil je humanist in goreč Jugoslovian v najboljšem smislu besede.

Ignacij Voje

OCENE IN POROČILA

Herman Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte I, Altsteinzeit*. Uvod s kazalom I—XII, besedilo s seznamami 1—389 in 274 tabelami, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1966.

Müller-Karpe, profesor za prazgodovino na univerzi v Frankfurtu ob Maini, se je lotil dela, ki skoraj presega moči enega moža in dolžino enega življenja. Pričel je namreč pisati priročnik prazgodovine takega formata, da si moramo samo želeli, da bi ta svoj veliki načrt res izpeljal srečno do konca. Do sedaj sta izšla prva dva zvezka: Stara kamena doba in Mlajša kamena doba. Napovedani pa so še zvezki, ki bodo zajemali obdobje bakra, brona in staro železno dobo. Nas predvsem zanima prvi zvezek, ki je posvečen paleolitiku, tako njegov osnovni koncept kakor tudi njegova izvedba.

Zajetni prvi zvezek velikega formata (28 × 20 cm) vsebuje poleg nekaj uvodnih strani skoraj 400 strani besedila in 274 celostranih tabel. Besedilo je razdeljeno smotno v zaokrožena poglavja. V prvem nas avtor zelo izčrpno seznanja z zgodovino paleolitskih raziskovanj. Razumljivo je, da je tu močno v ospredju Zahodna Evropa, predvsem Francija, matična dežela paleolitika. Ta poudarek je občutno zaznaven v vsem delu vključno ilustracije. Vzrok temu je izjemna koncentracija starokamenodobnih najdišč v tem delu sveta in skoraj nepregledna zakladnica ustrezne literature, ki je bila avtorju tudi iz jezikovnih ozirov lažje dostopna kot vzhodnoevropska, npr. sovjetska. V drugem poglavju so podane teorije o izvoru in najstarejšem razvoju človeštva. V osnovnih potezah je avtor prikazal glavne tozadevne teorije od filozofskih, naravoslovno-antropoloških in etnoloških do razvojno psiholoških. Zanimivo je to poglavje predvsem zato, ker se redko najde delo take vsebine, ki bi konfrontiralo tudi različne razvojne teorije. Sledi obsežno, lahko bi rekli osrednje poglavje o sami paleolitski materialni kulturi in njeni časovni delitvi. V podpoglavju arheološka kronologija podaja glavne značilnosti starejšega, srednjega in mlajšega paleolitika vseh kontinentov, kolikor so pač posamezne stopnje kje zastopane. Evropo razdeli seveda zelo na drobno pričenši z Zahodno Evropo, ki ji sledi Srednja Evropa, Apeninski in Balkanski polotok ter končno Vzhodna Evropa. Posebej prikaže paleolitik Prednje Azije, Srednje in Vzhodne Azije in Avstralije. Tudi Afriko obravnava po posameznih delih, posebej Severno Afriko in ločeno Centralno od Južne Afrike. Arheološko kronologijo zaključuje s starokamenodobnimi kulturami v Ameriki. Taka razdelitev sveta in zapovednost obravnavanja posameznih regij in končno tudi kako nadrobno je vsaka regija prikazana, je le dosledna posledica bogastva paleolitskih kultur in stanje raziskanosti v dotični regiji. Takih poskusov sintetičnih prikazov paleolitika vsega sveta je bilo že več. Toda nobeno delo ni bilo tako bogato ilustrirano kot pričujoče. Skoraj ni pomembnejšega paleolitskega najdišča, ki ne bi bilo predstavljeno vsaj z nekaj reprezentančnimi orodji. In prav v tem je ena od odlik tega velikega dela. Avtor se je resno zavedal, kljub temu, da paleolitik ni njegova ožja stroka, da vlada v paleolitski orodni tipološki nomenklaturi še dokašnja neenotnost, kar privede nemalokdaj do napačnih predstav in nesporazumov. Le dobra ilustracija je v tej situaciji odrešilna, čeprav je le bolj ali manj ustrezen nadomestek avtopsije. Danes se sicer teži prikazati risbe, predvsem kamenih orodij, v naravni velikosti. Toda takega razkošja si avtor ni mogel dovoliti, če je hotel zadostiti glavnemu cilju, to je prikazati čimveč upodobitev orodij. Odločil se je v večini primerov za merilo 1:2. Nedojemljivi napor pa so bili potrebni, da je zbral, uredil in

ustrezno priredil to obsežno ilustrativno gradivo. Da se je sploh lahko lotil tako zahtevnega dela, je moral imeti že v naprej zagotovljena dokajšnja finančna sredstva in vsjo potrebno, danes skoraj nepregledno, včasih težko dostopno literaturo. Obsežnost uporabljene literature je razvidna iz številnih navedb pod črto, kjer navaja vse uporabljene vire. Sploh je vse delo v bistvu sinteza, ki je narejena izključno na podlagi literature, saj avtor sam ni nikoli raziskoval na paleolitskem področju. V uvodu, kjer utemeljuje, zakaj se je dela lotil sam in ni pritegnil drugih sodelavcev, strokovnjakov iz ožje stroke, skromno pove, da se smatra le za redaktorja obširnega opusa, ki so ga opravile generacije raziskovalcev in piscev.

V podpoglavju o geološki kronologiji nas mogoče preveč na kratko, le informativno, seznani z različnimi glaciološkimi fenomeni, ki so posebno pomembni za geokronologijo kot so npr. sledovi poledenitev, rečne terase, puhlice, jamski sedimenti itd. Prav tako le informativnega značaja sta tudi sestavka o paleontološki kronologiji in o kemičnih in fizikalnih določitvah. Priznati pa moramo, da sta kljub zgoščenosti zajeli bistvo in ob enem opozarjata na pomanjkljivosti oziroma na nevarnosti enostranskega uporabljanja teh metod. Krajše poglavje je posvečeno samim najdiščem paleolitskih kulturnih zapuščin, to je nekdanjim prebivališčem bodisi na prostem bodisi v jamah. Dokaj izčrpno so obravnavani vsi do sedaj znani primeri in okolja, v katerih so »stanovali« naša davna predniki. V poglavju o paleolitskem gospodarstvu je največ govora o osrednji dejavnosti praljudi, o lovu in to posebej za starejši, srednji in mlajši paleolitik. Na nekaj straneh je prikazana uporaba ognja in njegova vloga v življenju ledenodobnih lovcev. O socialnih odnosih iz tega obdobja vemo prav malo. Zelo skopi so materialni dokazi, ki jih je pa avtor zelo spretno uporabil, iz katerih se da izluščiti kakršne koli namige o tedanjih družbenih odnosih. Najzgovornejši v tem oziru so vsekakor pokopi, predvsem otroški, nadalje stanovanjski objekti, umetniške upodobitve, kot so npr. paleolitske venere itd. Tvorbe regionalnih skupin in kulturni odnosi je naslov naslednjega poglavja. Tudi tu obravnava avtor vsako obdobje paleolitika posebej. Popolnoma pa odklanja nekatere poskuse iz bližnje preteklosti, npr. O. Menghina, ki so razdelili Stari svet v tako imenovane kulturne kroge samo na podlagi orodnih tipov in te kroge skušali pripisati prav določenim človeškim rasam. Nekoliko preveč obširno in prenadrobno je v priročniku govora o paleolitski umetnosti, ker je to najbolj obdelano področje v paleolitiku sploh. Tekstu ustrezno so tudi tozadavne ilustracije preštevilne! Predvsem večbarvne jamske slikarije, reproducirane v črno-beli tehniki in tudi zaradi močnih pomanjšav, so v priročniku izgubile mnogo po oblikovni plati. Imamo vtis, da je avtor polagal več pozornosti na vsebino upodobitev kot na njihov umetniški efekt. Sicer pa izvemo vse o izvoru, namenu in pomenu te prve človeške ustvarjalnosti na umetniškem področju, o materialih in tehnikah, ki so za sicer ekonomsko še tako nizko stoječi človeški rod osupljivo dognane. Kakor umetnosti, tako je avtor posvetil veliko pozornosti kultu in religiji v paleolitiku. Vse manifestacije duhovnega življenja v tesni povezavi z materialno kulturo in ergologijo ter ekonomiko šele posredujejo pravi in kolikor toliko popolni odraz kulturne evolucije tudi v pleistocenu. In ker je bil to osnovni koncept, ki je vodil avtorja pri sestavljanju pričujočega priročnika, je delo tudi uspelo.

Posebno značaj priročnika daje delu deseto, zelo obsežno poglavje, kjer so v zgoščenih oblikah podani osnovni podatki 412 najvažnejših paleolitskih najdišč vseh kontinentov. Pri opisu vsakega najdišča je podan tudi kronološki pregled raziskav z imeni najpomembnejših raziskovalcev ter nepogrešljiva osnovna literatura. Predvsem temu poglavju za dopolnilo so namenjene že prej omenjene številne table in ustrezno prirejene zemljevidi. V Evropi so najdišča prikazana po državah razen Jugoslavije, kjer nastopata Slovenija in Hrvaška kot posebna enota, ves ostali del države pa obravnava avtor pod naslovom Balkanski polotok. Kaj pomeni Francija v paleolitskem pogledu, se najlepše odraža tudi v številu prikazanih najdišč, ki dosega v tem delu malone eno tretjino vseh. Da je delo opremljeno z vsemi mogočimi sezname in registri, ni treba posebej omenjati.

Ker delo nima predvsem znanstvenih ambicij, temveč hoče čim bolj objektivno prikazati dosedanje raziskovalne uspehe in znanje na področju prvih človeških kultur v prostoru in času, bo kot priročnik verjetno še dolgo leta nepogrešljiv in nenadomestljiv vodnik in vir podatkov vsem tistim, ki se in ki se bodo kakorkoli srečavali z najstarejšimi kulturnimi manifestacijami človeškega rodu.

F. Osolc

J. Šašel, **Emona**. Pauly — Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Suppl. XI (1969) 540—578 + 1 zemljevid.

Povojna jugoslovanska, posebej slovenska, arheologija je šele sedaj dobila svoje veliko priznanje z objavo gesla Emone v osrednjem leksikalno zasnovanem delu starinoslovja, znani RE. Nekdanje neustrezno desetvrstično geslo C. Patscha je bilo že zdavnaj zastarelo. Jaro Šašel, naš priznani in trenutno vodilni epigraf in zgodovinar za antično obdobje, je pri sestavljanju novega gesla zapolnil tudi veliko vrzel. Odkar je objavil C. Polaschek geslo *Noricum* (RE 17, 1936), B. Saria geslo *Dalmatia* (RE, suppl. IX, 1961) ter A. Mócsy svoj izčrpen prikaz province *Pannonia* (RE, suppl. IX, 1961 in v posebni knjigi, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, glej J. Klemenc, ZČ 14, 1960, 256 ss.), je vse bolj izstopila potreba po opisu arheoloških ostalin in zgodovinskega razvoja Emone. V vseh naštetih geslih je bil prikazan emonski prostor le deloma, saj upravno večji del svojega obstoja ni sodil v provinco, ampak je zavzemal posebno mesto, saj ga uvrščajo v začetku med Italijo in Panonijo, na koncu pa ga štejejo v samostojno upravno enoto *Alpes Iuliana*. Zato je — razumljivo —, da je nastopila tu vrzel v dosedanjih obravnavah in potreba po obdelavi tega prostora, ki je tudi arheološko gledano, zapustil toliko dokazov svoje burne preteklosti.

Te naloge se je lotil J. Šašel in jo vzorno opravil. Geslo je razdelil v poglavja, s katerimi je orisal zgodovinski pomen in arheološko bogastvo Emone. Uvodoma podaja avtor lego mesta, njegove geografske, geološke in pedološke osnove, pri čemer je pravilno poudaril, da je lega Emone ključna v jugovzhodnih Alpah. Pri presoji prazgodovinskih ostalin na tem prostoru ugotavlja ekonomsko za nadaljnjo rast Emone pomembno pristanišče in brodarstvo po Ljubljani. Pri tem predpostavlja, da je že v prazgodovinski davnini obstajalo pristanišče in brod v območju Prul.

Posebej jasno je obravnavano vprašanje lokalizacije Emone, saj segajo razprave o ubikaciji Emone še v sholastično obdobje, ko so skušali enačiti arheološke ostanke v Gemoni, Novemgradu v Istri (škofija Emonia) in Ljubljani z Emono. K temu še Müllnerjeva lokalizacija tega mesta v Ig, kar je, kot je ugotovil Šašel, nakazal že A. Ortelius v svojem delu *Theatrum orbis terrarum*, izdanem 1573. Po prikazu vseh mnenj našteva Šašel razloge, ki govorijo za to, da je Emona na prostoru današnjega Gradišča v Ljubljani.

Sledi poglavje o dosednji stopnji raziskav, ki jo uvaža z viri oz. literaturo od 15. stoletja dalje. Na to naveže izčrpano podane antične literarne vire in epigrafske podatke. Iz teh povzame pravilno pisanje imena in vprašanja naglasa. Kot je Šašel pokazal že v Situli 8, 1965, je pravilen naglas na prvem zlogu, torej Emona. Sledi opis obzidja in obrambnih jarkov, cest, vrat in kanalizacije ter vodnjakov, vodovodov in notranje pozidanosti mesta. Izčrpano je obdelano grobišče, ki je pri Emoni zelo razvejano, saj se razširja vzdolž itinerarskih in manjših cest. Ta opis Emone zaključuje pregled arheoloških postojank bližnje okolice. Področjeavarne kulture je v tem sestavku izredno dobro in sintetično obdelano in doseže svoj višek v sicer jedrnatih, a zato tem bolj zgovorni novčni analizi. Po tem prikaže avtor še zaton Emone; najdbe zgodnjega srednjega veka in staroslovanskega obdobja, ko izgine imenska povezava z rimskimi ostalinami.

Poseben poudarek zasluži poglavje o zgodovini rimske Emone, kjer Šašel naniza in povzame vse geografske in zgodovinske okoliščine, ki so pripeljale

Rimljane do osnovanja tega mesta kot izrednega branika proti vzhodu. Zato je v tem delu svojega članka navezal nastanek Emone z geografskimi in političnimi razlogi. Posebej je razčlenil vlogo Nauportusa (Vrhnike) v najzgodnejši fazi in zametek mesta Emone, ki je dobila obzidje leta 14/15.

Glede kolonistov, ki so bili naseljeni, ugotavlja, v nasprotju z dosedanjimi mnenji, da je tvorilo večino prišlekov civilno prebivalstvo, večinoma iz padske ravnice, ki ga je neznatno okrepilo nekaj veteranov. Pomen Emone v rimski obrambni zasnovi na jugovzhodu Alp kaže tudi odstotek pretoriancev iz Emone. V času, ko so večino pretoriancev tvorili Italiki, so nenavadno številni v teh enotah Panonci, med njimi pa jih je kar 65% iz Emone. Zato ni čudno, da je avtor navezal na ta podatek tudi izročilo, da je Emona od II. stoletja do padca panonskega limesa del italske desete regije. Po zlomu rimske obrambe na Donavi pa se osnuje v območju prelazov proti Italiji upravna enota imenovana Alpes Iuliana, ki zajema verjetno tudi Emono in tvori hrbtenico rimske obrambe na vzhodu. To novo Sašlovo dognanje pomeni pri preučevanju slovenske predzgodovine pomembno novost, ki odpira nove vidike glede nastanka Kranjske (Carneola) in upravno-pravnih razlag ter kontinuitete meja na tem območju (npr. slovensko-hrvaške pri Prezidu).

Spričo njegovega pomena za našo antično zgodovino bi vsekakor kazalo prevesti geslo Emona iz RE v celoti v neki naši reviji.

Peter Petru

USTOLIČEVANJE KOROŠKIH VOJVOD IN VOJVODSKI PRESTOL

Joseph Felicijan, *The Genesis of the Contractual Theory and the Instalation of the Dukes of Carinthia*. Celovec 1967 (zal. Družba sv. Mohorja v Celovcu). 144 + I str. + 1 zemljevid v prilogi.

Gotbert Moro, *Zur Zeitstellung und Bedeutung des Kärntner Herzogstuhles*. Sonderdruck aus Mundart und Geschichte (Eberhard Kranzmayer zu seinem 70. Geburtstag am 15. Mai 1967 zugeeignet). Studien zur österreichisch-bairischen Dialektkunde, Bd. 4. Wien 1967, str. 95—110 + 8 tabel slik v pril.

Neue Arbeiten über den Kärntner Herzogstuhl. Sonderdruck aus Carinthia I, 157. Jahrgang, Heft 3/4, Klagenfurt 1967, str. 420—468 (vsebina: Gotbert Moro, *Zur Geschichte des Kärntner Herzogstuhles*, 420—441; Georg Michelatsch, *Technischer Bericht über die Außenanlagen des Herzogstuhles*, 441—443; Wolfgang Fritsch und Friedrich Hans Ucik, *Der Aufbau des Herzogstuhls und seine Gesteine*, 444—452; Rudolf Egger, *Die Nordwestecke des Herzogstuhles*, 453—459; Karl Ginhardt, *Der Herzogssitz des Kärntner Herzogstuhls*, 460—466; Hermann Braumüller, *Literaturbericht*, 466—468).

Ulrich Steinmann, *Die älteste Zeremonie der Herzogseinsetzung und ihre Umgestaltung durch die Habsburger*. Carinthia I, 157, 1967, str. 469—497.

Predvsem dve deli med zgoraj navedenimi me silita, da naj zavzamem do teh del svoje stališče posebej in že preden je prišla vnovič potreba za takšen zbirni referat o vsej z ustoličevanjem koroških vojvod povezani problematiki, kakršnega sem podal pred osmimi leti (ZČ 16, 1962, 176—209). Felicijanova knjiga je načela v zvezi z vplivi in odmevi ustoličevanja popolnoma novo vprašanje razmerja med poznanjem obreda in postankom pogodbene teorije o postanku države, Steinmann pa je poskusil vrniti preučevanje obreda v bistvu na stare poti, na katerih je bilo pred deli, ki sva mu jih posvetila v zadnjih dveh desetletjih Ljudmil Hauptmann in jaz. Druge razprave sem pritegnil, ker obravnavajo ožji problem vojvodskega stola in njegovega postanka ter s svojimi rezultati (zlasti Ginhartov prispevek) delno tudi že odgovarjajo na Steinmannov — po moji sodbi metodično napačni in zato neuspeli — poskus.

Jože Felicijan, ki je 1945 končal študij zgodovine (in romanistike) v Ljubljani, se maja 1945 umaknil iz domovine in je sedaj profesor zgodovine novega veka na »koledžu sv. Janeza« v Clevelandu, je posvetil svojo knjigo (če pustimo ob strani uvode, 5—11, ilustrirane priloge z njihovimi razlagami 2, 13—15, 38—41, 52—53, 65, 73—74, 89, 97, ter priložena zemljevida slovenskega

ozemlja in posebej slovenskega ozemlja na Koroškem v obsegu srede 19. stoletja in končno register oseb, krajev in institucij, 139—144 — sam tekst razprave ima okrog 90 str.) trem različnim nalogam: v prvem delu knjige (17—62) — ki stoji sicer zunaj zgodovine samega obreda ustoličevanja koroških vojvod, je pa s stališča ameriških Slovencev gotovo najbolj zanimiv (tako da je senator Frank J. Lausche 28. XI. 1967 zaradi njega posebej opozoril na seji senata na Felicijanovo knjigo, gl. Congressional Record — Senat, November 28, 1967, str. 17195 sl., in Amerikanski Slovenec LXXVI, 1967, 27. XII, z dodanim kratkim uvodom ter s ponatiskom sklepa iz Felicijanove knjige) — skuša dokazati določeno funkcijo sporočila o obredu (v njegovi najmlajši obliki, običajni med 1286 in 1414) pri oblikovanju pogodbene teorije o postanku države ter tudi pri nastanku »ameriške deklaracije o neodvisnosti«, za katero je napisal prvi koncept leta 1776 Thomas Jefferson; v drugem delu knjige (63—106) podaja kratko zgodovino obreda od prvega sporočila o njem v zvezi z dogodki sredi 8. stoletja do njegovega propada po zadnjem ustoličenju 18. III. 1414, v tretjem pa kratko predstavlja položaj slovenskega ozemlja in njegovo zgodovino od zgodnje antike naprej, seveda predvsem zgodovino Slovencev (107—136).

Značaj pravega znanstvenega raziskovanja ima le prvi del, kjer je avtor uporabil srečno najdbo v Jeffersonovem izvodu knjige Jeana Bodina *Les six livres de la République* (1576, Jeffersonov izvod je iz leta 1580), v katerem je Jefferson posebej zaznamoval dve strani, na katerih Bodin govori o razlikah med »kraljem« in »tiranom« (gl. kopiji str. 40 sl.), ter stran, na kateri poroča Bodin (med drugimi opisi postavljanja vladarja) tudi o ustoličevanju koroških vojvod, čemur »ni nič podobnega« (kopija str. 15 — vendar na tej strani ni občrtkan le ta del in pomembno bi bilo vedeti, koliko in kje je še podobnih označb v knjigi, česar pa avtor ne pove). Ker je Felicijan pokazal vrslo vzporednic (str. 33 sl.) med Bodinovimi označbami tirana in karakteristikami politike angleškega kralja do kolonij v Severni Ameriki v Jeffersonovi deklaraciji, sklepa — pač po pravici — da je med viri za postanek deklaracije (seveda poleg drugih, zlasti poleg J. Locka) treba upoštevati tudi Bodinovo delo o državi. Signiranje poročila o ustoličevanju pa uporablja — zaradi v njem opisane vloge ljudstva in ustoličujočega kmeta v obredu ter posebej glede na ustoličevalčeva vprašanja po lastnostih novega vojvode in glede na vojvodovo prisego o pravičnem sodstvu — za sklep, da je »Jefferson očitno gledal v tem starem obredu ustoličevanja koroških vojvod dodatno potrdilo pogodbene narave dednih monarhij« (35). Do tod je dokazovanje brez hib in je tako k že znanim pojavom zanimanja za slovenski koroški obred ustoličevanja koroških vojvod dodalo novega, po zgodovinskem pomenu gotovo enega izmed najzanimivejših.

Toda avtor s tem še ni bil zadovoljen in se je podal v problematiko, kjer je težko priti do zanesljivih rezultatov raziskovanja brez zelo široko razprostrtega primerjanja in natančnega razlikovanja duhovnih ambientov in koncepcij. Že elementov pogodbe in pravice do upora v srednjeveških koncepcijah ni mogoče preprosto izenačevati s »pogodbeno teorijo« v pojmovanju države od začetka 17. stoletja naprej in trditi, da preambula »ameriške deklaracije o neodvisnosti« dolguje »mnogo kontraktualne teorije sholastični filozofiji« (25, k temu 20—25). Nadrejenost »božje pravice« tudi za vladarjevo ravnanje, pojmovanja o razmerju med sacerdocijem in imperijem, razmerje med seniorjem in vazalom, omejitev pojma *populus* na privilegirane družbene skupine, privilegiji do upora ob vladarjevem kršenju plemiških pravic (prim. *Magno karto* in *Zlato bulo*) in omejevanje pravice do »legitimnega upora« zoper vladarja, ki je zaradi kršenja privilegijev kot »tiran« sam postal »upornik«, na privilegirane stanovce (tudi med poznejšimi monarhomahi npr. Suarez pogojuje vladarjevo odstavitev »*publico et communi consilio civitatum et procerum*«), vse to ustvarja bistveno razliko med elementi »pogodbe« v srednjeveškem pojmovanju (in njegovem okvirnem pojmovanju o vodenju človeškega življenja po božji previdnosti) in med pogodbeno teorijo, kakor se razvija iz novega pojmovanja človekove narave in človeških pravic, ki jih mora spoštovati vsaka država in njena oblast, od preloma med 16. in 17. stoletjem naprej — od Grotiusa, Althusiusa in Pufendorfa prek Johna Locka do Painovega popularnega spisa »*Common sense*« in Jeffersonovega osnutka deklaracije pa do Rousseauja in

francoske deklaracije človeških pravic. Samo po sebi umevnih resnic iz katerih izhaja ameriška deklaracija, da so ustvarjeni vsi ljudje enaki; da so od svojega stvarnika obdarjeni z nekimi neoddajnimi pravicami; med katerimi so življenje, svoboda in iskanje zadovoljstva; da so v zaščito teh pravic ustanovljene med ljudmi vlade, katerih pravne oblasti izvirajo iz privoljive vladanih; da je, kadar dolg niz zlorab in uzurpacij stremeti, da ne preneha, za istim ciljem, dokazuje namero, podvreči ljudi absolutnemu despotizmu, njihova pravica, njihova dolžnost, da se otresejo take vlade, da poskrbijo za nove čuvanje svoje varnosti — ni mogoče izvajati iz nobenih srednjeveških družbenih koncepcij. Za ponazoritev tega, prepada med koncepcijami le še dve navedbi: »ker je sreča naroda edini cilj vsake vlade, je tudi soglasje naroda po pameti, morali in naravi stvari njen edini temelj« (sodišče v Massachusetts-Bay, 1775); »Bog obvaruj, da bi ostali kdaj, 20 let brez upora... Katera dežela more ohraniti svoje svobosčine, če njeni vladarji niso od časa do časa opozorjeni, da ljudstvo hrani duha odpora« (Jefferson v nekem pismu).

Niti Bodina, ki ga sicer formalno povezuje z eno izmed potez te teorije, historično upoštevanje primerov o »prenosu oblasti po ljudstvu (oz. njegovih privilegiranih »predstavnikih«) na vladarja, — ni mogoče v pravem pomenu uvrščati med pristase pogodbene teorije, saj z izvršitvijo prenosa oblasti zaradi njegovega pojmovanja vladarjevih pravic (summa in cives, subditosque legibus absoluta potestas) pogodbeno razmerje v resnici preneha. Čeprav je bila Bodinova knjiga kot prva moderna sinteza teorij o državi seveda znanja naštetim in še drugim avtorjem del o državi in njeni naravi, vendar Felician, v preveč poudarja njegov pomen za postanek in razvoj prāv pogodbene teorije (43—46); prav tako pa tudi za Bodina, preveč poudarja pomen Piccolomini (61 sl.), po katerem je Bodin res povzel poročilo o ustoličevalnem obredu, nedokazana pa je ostala domneva o vplivu Piccolominičevega pisma »De ortu et auctoritate Romani imperii« Frideriku III. na Bodina. Piccolominijevo pismo je od pogodbene teorije še bolj daleč, saj se »zlati dobi«, sledeča »železna doba«, anarhije, konča s tem, da so se ljudje »zatekli« (confugere ad unum) v varstvo monarha in božje previdnosti. Končno tudi Piccolominijev opis cesarjevih nalog, pač ni povzet po vprašanjih ustoličevalca koroškega vojvode, v kot misli avtor (57; obred v pismu tudi sploh ni omenjen!), marveč po formulacijah obrednika kronanja, nemškega cesarja, od katerih je v tem pogledu odvisna tudi druga oblika ustoličevalnega obreda na Koroškem (moje Ustoličevanje, 305).

Pri zgodovini obreda ustoličevanja koroškega vojvode, ki ji je posvečen drugi del knjige, avtor le povzema rezultate starejših raziskav, brez kakih posebnih novosti. Približno polovica besedila (63 sl., 75—87), reproducirana v angleščini glavne vire, delno že vmeš in največ kasneje (91—106), pa obravnava poleg kratkega vložka o zgodovini Koroške (69—72) zgodovinsko ozadje obreda in njegovo simboliko. Za angleškega in ameriškega bralca je vse to koristna informacija, čeprav so se v pregled zapletle tudi nekatere napake in po vsem videzu avtorju tudi del novejšje literature ni dovolj domač. Zlasti se čuti to pri obravnavanju družbenozgodovinskega ozadja obreda.

Pregled slovenske zgodovine je prav tako — kar je razumljivo, zaradi mesta objave — predvsem informacija, sestavljena bolj iz zgodovinskega, za poredja podatkov, ki jih le redko spremija kaka poteza konceptualne analize. Pregled je usmerjen skoro izključno v politični in kulturni razvoj, pa tudi tu se zdi, da avtorju niso znane nekatere pomembne novosti v zgodovinopisju po 1945, npr. pri obravnavanju slovenskega nacionalnega prebujanja v 60. letih 19. stoletja. Pri izbiri zajetih elementov se uveljavlja marsikje zelo konservativno in resničnemu zgodovinskemu razvoju neustrezno presojanje. Tako, že pri odlomkih srednjega veka, med katerimi sploh ni nobene povezujoče razvojne črte; pri lepšanju protireformacije, kjer je izginila dolga doba mrtvila; po Candku; še bolj pa v 19. stoletju, Kopitar, Prešeren, Baraga in Slomšek imajo gotovo vsak svoje vidno mesto med Slovenci svojega časa, čeprav Baraga prevsem v Ameriki — toda zelo različen pomen v slovenskem narodnem razvoju in prebujanju in tudi zelo različne koncepcije o tem razvoju, kar vse

pri Felicijanu skoraj ne pride do izraza. Liberalno politično gibanje je le mimogrede omenjeno, delavsko niti to, klerikalno pa je nesorazmerno obsežneje zajeto; Slovenska Matica je izginila ob Mohorjevi družbi in podobno. Pohvalno pozornost posveča ob tej zgodovini izseljencem v Ameriki. Naravnost osupnila pa me je v zadnjem stavku tega pregleda postavljena trditev o slovenski »tragični usodi molčečega naroda za železno zaveso«, zapisana 15 let po 1948 po človeku, ki je nosil že leta 1945 ob odhodu v tujino povsem napačno predstavo o tedanji volji in mišljenju slovenskega ljudstva in živi z njo očitno naprej, ne da bi preskusil njeno pravilnost bodisi z obiskom domovine bodisi vsaj s seznanjanjem z vsemi oblikami tiskane besede, ki rastejo in se spopadajo med seboj v tem »molku«. V resnici tragična je ta zdomarska odtrganost od živega življenja v domovini in njena neresnična iluzija pri človeku, za katerega kaže prav ta knjiga, koliko vezi ga vendar priklepa na domača tla.

*

Skupina razprav, objavljenih v Carinthiji I 157, 1967, je obenem s posebno razpravo Gotberta Moroja v Kranzmayerjevem zborniku posvečena vsestranski raziskavi vojvodskega stola, za katero je dal pobudo po ureditvi njegove okolice sredi 60. let (o tem poroča **Michelatsch**) Gotbert Moro.

Tehniška raziskava **sedanjega** stanja vojvodskega stola, ki sta jo opravila **Fritsch** in **Ucik**, je dala poleg popravljenih mer višine (53 in ne 83 cm) in globine (44, ne 62 cm) zahodnega sedeža — vse druge mere so z neupoštevno majhnimi razlikami navedene že pri Puntschartu — naslednje glavne rezultate. Vojvodski stol je zgrajen iz 11 kamnitih blokov, od katerih jih spada 9 k vzhodnemu (vojvodovemu) sedežu, dva pa k zahodnemu sedežu (v 14. st. »palladinskega grofa«). K vojvodovemu sedežu spadata namreč poleg vsega njegovega lica (dve stopnici, zgornja hkrati podstavek za sedež; sedež v obliki kapitela; obe stranici prestola, desna sestavljena iz dveh plošč; hrbtina plošča kot naslonjač) še oba opornika hrbtne plošče z druge strani, ki gradbeno nista sestavina zahodnega sedeža. Zahodni stol, ki ima ob straneh vidnejša okrajka, zadaj pa nizek in komaj razločen vzvišen rob, je namreč prislonežen k notranjima robovoma opornikov tako, da je med njegovo hrbtno stranjo in hrbtno ploščo vojvodskega stola ostalo blizu 20 cm razmaka. Stopnica pod zahodnim sedežem — neobdelana plošča, predstavlja hkrati njegov podstavek, ki pa seže le nekako do srede sedeža, prostor pod njegovim zadnjim delom pa je napolnjen s kosi kamna, zvezanimi z malto, torej podzidan. Tudi vse vrzeli med ploščami vzhodnega sedeža so napolnjene z malto, prazni prostor med obema hrbtoma stolov in opornikoma vojvodskega sedeža pa s kamenjem, zvezanim z malto. Po petrografskih značilnostih so vse plošče razen obeh sedežev marmor, ki izvira »verjetno iz Kulmberga ali Seebichla pri Kraigu, kjer so bili stari rimski kamnolomi«; vojvodov sedež je iz grobozrnatega marmorja tipa Gummern, od koder najbrže izvira; blok zahodnega sedeža je iz konglomerata, kakršen se nahaja v Gurah (Satnitz) in v okolici Humperškega gradu.

Oba tehnična eksperta sklepata po tem stanju: »Medtem ko zbuja vzhodni sedež vtis načrtne skladnosti in enotnosti, ki se izraža tudi v materialu (vseskozi marmor) in v obliki blokov (vsi so bolj ali manj jasno obdelani), se zdi, da je zahodni sedež (hkrati s svojo stopnico) šele naknadno dodan. Čeprav se v celoti prav dobro uvršča v koncept celotne zgradbe, vendar več dejstev govori navidez za to, da današnji zahodni sedež prvotno ni bil v načrtu zgradbe, da je bil morda prigraden tudi šele nekaj časa po dogotovitvi ostalega vojvodskega stola. (V opombi dopuščata tudi večjo starost današnjega sedeža, seveda na drugem prostoru, od koder bi ga mogli prestaviti k tej zgradbi.) Ta dejstva so: 1. ne meji 10 (= številka bloka sedeža) neposredno na 1 (= hrbtina plošča), tako da zahodnemu sedežu pravzaprav manjka pravo naslonjalo (nizkega roba na zadnji strani 10 pač ni mogoče računati kot to); če bi bil sedež v načrtu že prvotno, bi ga gotovo pristavili čisto blizu k 1 in bi 8 in 9 (oba opornika hrbtne plošče) drugače postavili, pripravili ali tudi vzeli druge bloke. — 2. je stopnica (11) zahodnega sedeža skoraj popolnoma neobdelan blok, s čimer se jasno razlikuje od vseh drugih gradbenih delov

vojvodskega stola. — Misliva, da povzemajoč moreva reči: potem ko je bil že dogotovljen iz blokov 1—9 obstoječi del vojvodskega stola, je bil — iz ne-nega nam neznanega vzroka — dodan (morda že poprej obstoječi) zahodni sedež, pri čemer so uporabili kot stopnico nek kamen, ki je bil pri roki, ne da bi ga naprej obdelovali» (449 sl.).

Posebej opozarjata oba avtorja, da »kapitel« — vojvodov sedež — ni več cel, ker ga na zadnji strani, prislojeni k hrbtni plošči, manjka približno ena petina (448).

Gotbert Moro, ki je vso preiskavo sprožil, je posvetil vprašanju najprej večjo razpravo, v kateri se kratko dotika tudi nekaterih drugih vprašanj ustoličevalnega obreda, ki pa ne segajo v jedro obravnavanega vprašanja vojvodskega stola in jih zato tu — razen vprašanja razmerja virov za ustoličevanje, ki bo prišlo še na vrsto — odpravimo s kratkimi opozorili: »Servitus Carantanorum« v Konverziji (c. 4) ni še v nobenem razmerju do odklonilne pravice koseškega zbora v vrinku v Švabskem zrcalu (str. 69), kajti novega kneza, so tedaj Karantanci volili in kralj potrjeval; odklonilna pravica ima za podlagi obratno zaporedje, da kralj izbira in zbor »soglaš«, kar se uveljavi pač šele po spremembah okrog leta 820. — Trditev, da spada prva odklonitev plemstva pri vojvodskem stolu šele v leto 1286, ni moja, marveč **Kleblova**; proti njej sem obsežno dokazoval (Ustoličevanje 275—282); da je nastajal vojvodski dvor in da se je povezovalo z vojvodo plemstvo že od začetka 13. stoletja naprej, da je bil torej »potraben vsaj že leta 1286 obred pri vojvodskem stolu« »vsaj«, ker sprejemam Kleblovo tezo, da ta del obreda zahteva kot temelj vojvodski dvor in povezanost deželnega plemstva z vojvodo, kar nastaja sicer — drugače kakor je mislil Klebel — že od 1200 naprej, da pa ne vemo, kako je z ustoličevanjem med 1200 in 1286). — Podčrtati je treba Morovo ugotovitev, da se kaže spomin na nekdanjo veljavo obreda pri knežjem kamnu še pri zadnji poklonitvi plemstva na vojvodskem stolu 12. septembra 1651, ko je cesarjev namestnik Maksimilijan Dietrichstein zasedel stol šele potem, ko je zagotovil vojvodskemu kmetu Blažu Herzogu potrditev njegovih pravic (98; prim. tudi G. Moro, Zur Letzten Erbhuldigung am Herzogstuhl, Carinthia I 155, 1965, 712 sl., z objavo ohranjenega zapisa). — Domneva, da bi bila prenesena vojvodova prisega, ki je imela po 1338 gotovo vso predvsem z deželnim plemstvom, že v 14. stoletju oz. pred 1414 od knežjega kamna k vojvodskemu stolu (107) nima v virih nobenega potrdila; pač pa viri (Otokar, Janez Vetrinjski, Ebendorfer, Piccolomini, Unrest; šele 1564 je v opisu obreda drugačno zaporedje; da je tudi Maksimilijan 1506 mislil vendarle na prisego ob knežjem kamnu, kaže okoliščina, da si je izgovoril vnaprej pri prisegi zastopstvo po namestniku; to pač ne bi bilo potrebno, če bi šlo za prisego plemstvu med fevdalnim obredom pri vojvodskem stolu) prej podpirajo obratno mnenje, da je bil prenos izvršen šele po letu 1414. — Sporočilu Janeza Vetrinjskega o sprejemu vojvode Bernarda 1202 ne odrekam »den Quellenwert«, marveč ga razlagam kot »navaden sprejem Bernarda po smrti njegovega brata kot edinega vojvodo« (Ustoličevanje 95); vrinek v Švabskem zrcalu, ki hrani obliko obreda, kakršna je propadla najkasneje 1135, seveda s tem stališčem nima nikake zveze, pač pa kažejo na to drugi viri, po katerih je Bernard vladal na Koroškem že poprej skupno s svojim bratom (Ustoličevanje 94 sl., 567).

Poglavitno vprašanje te razprave, ki jo je Moro povzel tudi v Carinthiji, pa so zgodovinski sklepi, ki jih izvaja iz kratko povzetih ugotovitev tehniških izvedencev; med njimi posebej poudarja samostojno izoblikovanje zahodnega sedeža, čigar »prava sedežna ploskev je omejena z delno močno preperelima stranskima obrobkoma in s hrbtnim obrobkom, kakor to nakazujejo oz. izpričujejo že shematične skice pri Hieronimu Megiserju ... in v slikah k poročilu stanovskega odbornika grofa Ludvika von Goes (Goeß) o obnovitvi vojvodskega stola 1834«.

Po vsem tem sklepa,

1. da je »zahodni sedež prvotno stal sam ... in da je obenem starejši kot vzhodni sedež, ki je potemtakem njemu šele dodan; pač šele ob tej priložnosti je bil konglomeratni blok dvignjen na neobdelani blok, ki je po svojem kame-ninskem značaju in izvoru blizu kamnitnim blokom, ki sestavljajo vzhodni se-

dež, in na nasuti material, s čimer sta prišla oba sedeža v harmonično in pri tem vendar tudi različnemu rangu ustrezno razmerje.

2. Vzhodni sedež ustvarja s svojo monumentalnostjo »vtis prestola«, torej je moral biti zgrajen »za nekega kneza, ki mu je bila Karantanija-Koroška s svojim političnim središčem na Gosposvetskem polju, Krnskim gradom temelj njegove moči«; vpoštev prihajata Karlman in še bolj njegov sin Arnulf (zaradi njegovih dolgotrajnih zvez s Karantanijo). Ni mogoče reči, »ali je bila izvršena zasedba prestolnega sedeža v zvezi z že izvršenim prevzemom oblasti na knežjem kamnu na Krnskem gradu« ali pa jo je razložiti kot »postavitev na prestol«, kakor je izpričana za Arnulfa ob začetku njegove vladave 887 (Arnulfum... in regio solio ponunt), vendar je spadalo »sedenje« na vojvodskem stolu po podatku iz 1307 k nujnim dolžnostim novega vojvode za njegovo priznanje po plemstvu. (Vendar se — kljub nespornosti samega dejstva obveznosti »concedere feoda« na vojvodskem stolu — nanašajo besede »in sede debita nondum resedisset« v sporočilu Janeza Vetrinjskega leta 1307 le na knežji kamen, ker jih je treba intepretirati v zvezi s podobno formulacijo v zvezi z ustoličenjem Otona 1335 pri istem avtorju, kjer pomeni sedes gotovo knežji kamen, kakor je ugotovil že Vladimir Levec; prim. Ustoličevanje 103, 105, 243, 313).

3. Zahodni sedež naj bi nastal v zvezi z zamenjavo domačih knezov po frankovskih grofih (okr. 820), ni pa izključena že njegova uporaba po domačih knezih že v 8. stol.; pozneje naj bi bil to sedež »waltpotov« (omenjanih med 945 in 1027), prednikov palatinskih grofov, omenjenih prvič ob ustoličenju Majnharda 1286. Z obema stoloma povezujejo viri sodstvo (za vojvodski stol Janez Vetrinjski — sedes tribunalis; za zahodni sedež listina iz leta 1391).

4. Vojvodski stol je kot »fevdalna protiutež« kmečkemu obredu ob knežjem kamnu v zvezi z družbenim upadanjem kosezov ter s »pač že v 14., najkasneje pa v 15. stol.« razvitimi fevdalnimi obredi (vojvodova prisega, poklonitev vazalov in podelitev fevdov po vojvodi med sedenjem na stolu po prisegi) postal »simbol posebnih pravic in samostojnosti Koroške« v nemški državi.

5. Z vojvodskim stolom povezuje Moro poročili o »intronizaciji« Hermana 1161 in Bernarda 1202, kar je oboje mogoče, vendar le kot hipoteza. Odprto pušča vprašanje, zaradi česa je postavljen vojvodski stol prav na tem mestu, čeprav je že Klebel opozoril — opiraje se na njegovo funkcijo v sodstvu — da so sodna mesta tega časa na prostem in na javnih tleh (ob cesti), na kar opozarja tudi Braumüller v svoji oceni prve Morove razprave (468).

Vendar tehniška podlaga za te sklepe ni tako zagotovljena, kakor se zdi vsem trem piscem. Staro in sedanje stanje vojvodskega stola namreč loči njegova obnovev leta 1834. V Goeßovem poročilu o obnovitvi (Moro, Kranzmay, zbornik, 109 sl.) so štirje podatki, ki jemljejo veljavo nekaterim oporiščem navedenega sklepanja: »Teren okrog spomenika je naplavljen prod; nekaj col nad njim črna zemlja, v vodnatih letih preplavljena po izvirkih, ki prihajajo iz sosednega gorovja na vzhodu, in po Glini, ki teče na zahodu.« — »V teh zelo premočenih nekompaktnih tleh so se kamnitne mase spomenika že globoko pogreznele (sc. skupna teža okr. 60 centov = nad 3 tone na 33 in 1/4 kvadratnih čevljev = okr. 3,3 m²)...; kamnitne mase so se ločile druga od druge v različne smeri, pokvarile zunanji videz in pretile z razpadom (Auseinanderfallen) spomenika«. — »Pri preiskavi tal, na katerih je stal vojvodski stol, so bili najdeni do globine četrtega čevlja vrodu raztreseni le posamezni kosi lomljenega kamna, ponekod tudi raztresene kepe apnene malte... V navedeni globini so dosegli trden zid, sestavljen iz velikih v apneno malto položenih lomljenih kamnov« (raztresene kamne in kose ometa med prodom razlaga poročilo kot sledove podiranja te stavbe). — Za to preiskavo so seveda morali ves prestol razgraditi (po poprejšnjem natančnem registriranju mesta in položaja sestavnih delov), nato so zgradili sedanji zidani temelj (od omenjenega zidu v globini štirih čevljev navzgor) iz lomljenega kamna, na tem temelju vnovič sestavili plošče stola ter jih obenem sezidali skupaj (wurden... auf und in fester Verbindung aneinandergestellt); vojvodski stol je z dodatnim podzidkom dvignjen za dober čevlj (ponekod je po sporočilu podzidek tudi višji) nad ravnino, v isti debelini pa je bil okrog stola nasut prod.

Poročilo jasno kaže, da spada vse, kar je pri spomeniku **zidanega**, šele k stanju po 1834 — ne le povezovanje posameznih blokov, marveč tudi zidani temelj zadnjega dela zahodnega stola in prav tako enako izdelana napolnitev vrzeli med hrbtoma obeh sedežev. Na enak način je — v ostalem — podgrajen tudi podstavek vzhodnega sedeža, le da je ta del dvignjenega temelja od vseh strani zakrit s ploščami. Nobenega oporišča torej ni za mnenje, da v prvotnem stanju ne bi bila **vrzel med njima prazna** — vprašujemo se le po njeni funkcionalnosti.

Prav na to vprašanje pa odgovorja **Ginhartova** razprava o času postanka »kapitela«, postavljenega za vojvodov sedež. Sedež brez dvoma ustreza obliki kapitela, ki »ima sorodne odnosnice šele iz poznejšega 8. in iz 9. stoletja«, vendar je bil za stol **izdelan posebej**, ker so njegove dimenzije prevelike za uporabo v tedanji arhitekturi in za takšno uporabo je v podrobnostih tudi premalo natanko obdelan. Zato datira Ginhart po stilnih značilnostih »postanek vojvodskega stola v poznejše 8. ali, verjetneje, v 9. stoletje«, pri tem pa se opira tudi na miniaturi, ki kažeta na prestolu cesarja Lotarja (rokopis iz 849—851) in Karla Debelega (rokopis iz 881—887). Na obeh sprednjih oglih sedeža pa je poleg tega Ginhart ugotovil dve vdolbini — oporišči za sprednja drogova pri postavitvi baldahina ali loka nad stolom ob njegovi slavnostni uporabi (kar prav tako potrjujeta navedeni miniaturi). Seveda pa sama nista mogla držati baldahina, ki je moral biti podprt tudi od zadaj. »Zadnja drogova za baldahin sta našla vtičišče in oporo domnevno za visokim naslonjalom v sedaj z ometom napolnjenem vmesnem prostoru med sedežem palatinskega grofa in naslonjalom. Čemu naj bi sicer služili sprednji vdolbini v obliki niš?« (463).

Tako sta se pokazala **vrzel med obema stoloma kot namerna** in zahodni sedež prav v takšnem položaju, v kakršnem je postavljen, kot smiselni sestavni del celotne gradnje; s tem je izpodmaknjena vsaka **nujnost** za njegov **posebni postanek**; vse razlike namreč lahko izvirajo iz poudarjanja **družbene** razlike med človekoma, ki sta spočetka sedela na obeh sedežih. To podpirata še dva gradbena elementa. Najprej dejstvo, da je hrbtni obrobek zahodnega sedeža toliko nižji in šibkejši od stranskih — kar izvira pač iz premajhne globine sedeža (44 cm), saj vreme ni krušilo tega obrobka bolj kakor stranske, tako da podajata obe shematični skici stola v tem pogledu neresnično idealizirano podobo — in si tega tako nizkega (53 cm) in z le nakazanim hrbtnim obrobkom opremljenega neuglednega sedeža ni mogoče misliti nikjer postavljenega samega zase, še manj pa kot sedež grofa, že zaradi mnogo večjega vtisa preproste vnanjosti knežjega kamna kot prostora koseškega-»kmečkega« obredja. Pa tudi enotnost celotne zgradbe govori za vključenost **obeh** sedežev od vsega začetka v načrt. Obe opori naslonjala (vkopani v zemljo za dober čevelj) in plošča naslonjala (postavljena neposredno na zemljo) so gradbena os vsega spomenika in obeh sedežev; dve tretjini podstavka vojvodovega sedeža (= druga stopnica) sta prav tako sloneli na nasuti in zbiti zemlji (Goeßovo poročilo ne daje podlage niti za domnevo, da bi kot podstavek nasuli kame-nje!) kakor zadnja polovica zahodnega sedeža. Tehniki bi morali povedati, ali teža zahodnega sedeža pri taki gradnji ni bila celo nujna protiteža za pritisk, ki ga je na ploščo izvajal vojvodov sedež skupaj s svojim podstavkom. Obenem pa se zdi, da je razlika med obema sedežema (še celo po Ginhartovih ugotovitvah!) vendarle prevelika, da bi bil tudi zahodni sedež zgrajen za visokega predstavnika **fevdalne** oblasti. Laže je misliti — kakor domnevava s Hauptmannom — da gre sprva za sedež koseškega »sodnika dežele«. Nobenega utemeljenega vzroka ni za trditev, da ni ves prestol nastal **kot celota** v 9. stoletju, obratno pa vse navedeno govori v prid tej hipotezi. Po mojem mnenju gre za zgradbo iz časa po 820, ali prav v zvezi s Karlmannom ali Arnulfom, kar bi bilo mogoče, puščam odprto, ker gre pač le za bolj ali manj verjetno domnevo, ne pa za dokazljivo zgodovinsko ugotovitev.

Rudolf Egger pa je pojasnil antični izvor obeh napisov na severnem opor-niku naslonjala (ki so ju nekda napak razlagali slovensko) ter tudi njihov **postanek** (VERI kot posvetilni napis na plošči, ki je bila v ograji keltskega

svetišča, nastal okr. 100; MASUETI-VERI na robu iste plošče, postavljene kot podstavek antične arae, nastal v 3. stoletju).

Zadnja razprava v isti Carinithiji o ustoličevanju pa ni posvečena problematiki vojvodskega stola. Narodopisec **Ulrich Steinmann** (iz Berlina) skuša obnoviti nekdanje vrednotenje virov s trditvijo, da sta tako Janez Vetrinjski kakor tudi vrinek v Švabskem zrcalu odvisna od Otokarjevega opisa obreda. Svoj poskus podpira s tezo, ki jo je doslej (brez uspeha) branil le Jaksch, da naj bi se sprva (zadnjič še 1286) opravljalo ustoličevanje na vojvodskem stolu, ki pa naj bi ga — in to je **nujna** opora te teze — tedaj predstavljal le samostojno postavljeni današnji **zahodni** sedež. Ob ustoličenju 1335 naj bi bil obred prvič razdeljen na dva dela — med knežji kamen na Krnskem gradu in vojvodski stol, šele Rudolf IV. pa naj bi zgradil vojvodski stol v sedanji obliki. Ginhartovo datiranje sedežnega kapitela »v 9. ali 10. stoletju« (Ginhart, kakor smo videli, sedaj 10. stoletje izključuje iz datiranja) skuša obiti z domnevo, da je kapitel prišel na sedanje mesto iz ruševin kakega stavbnega objekta (472), ki so ga imeli graditelji stola za antično zgradbo (494). Zaporedja: tekstov nikjer ne raziskuje z metodo tekstne kritike, se pravi z vzporejanjem samih virov in ugotavljanjem njihove medsebojne odvisnosti, marveč ga rešuje z vnaprejšnjo vero v Otokarjeve podatke in s trditvijo, da izvirajo vse poznejše razlike le iz resničnega spreminjanja obreda, pri čemer je v analizi delno tudi površen. V zvezi s tekstno kritiko obsega razprava le štiri stavke, ki dokazujejo samo ali polno nerazumevanje njenega načina dela ali pa neodpušljivo površnost pri uporabi literature (488): »Rauch je zaradi soglasja v koncepciji in na podlagi jezikovnih posebnosti domneval Otokarjevo rimano kroniko kot predlogo za vrinek (sc. v Švabskem zrcalu). Bogo Grafenauer (1952) je temu ugovarjal in obratno trdil (!), da je Otokar odvisen od vrinke v Švabskem zrcalu. Opira se prav tako kakor Rauch na razporeditev in formalna soglasja. Iz teh značilnosti se torej ne da doseči noben enoumen dokaz za odvisnost enega od drugega« (!). To se pravi, kjerkoli se dosežejo s tekstno kritiko — čista tekstna kritika se namreč opira samo na kompozicijo in značilnosti besedil! — različni rezultati, naj bi bili zaradi svojega nasprotovanja brezpomembni, ne glede na način različnih dokazovanj! In tekstna kritika nepotrebna.

Vse to je seveda metodično popolnoma nemogoče, saj so pretekla že tri stoletja, odkar se je pri obravnavanju preteklosti pokazalo, da je uspešno le tako raziskovanje, ki najprej pretrese posebej vire, ne pa takšno, ki virom določa vrednost po svoji volji in vnaprej (četudi po slučajni kronologiji **ohranjenih** rokopisov), in že pred pol stoletja je po pravici očital Tangl prav zanemarjanje tega vprašanja **vsemu** raziskovanju ustoličevalnega obreda (tudi od Puntscharta naprej). Naloga, ki je bila s tem postavljena, je bila v resnici prvič opravljena v celoti v moji knjigi (in seveda ne bežim od stvarnega razpravljanja o teh rezultatih, niti ne stojim na stališču nezmotljivosti: to kaže delna modifikacija rezultatov po diskusiji z Graberjem in Hauptmannom, ZC 16, 1962, 177—182, gl. Carinthia I, 1965, 646—648, prav tako pa diskusija v Münstru 25. 5. 1965, o kateri je sestavil prof. Manfred Hellmann po meni avtoriziran zapisnik, razmnožen v ciklostilu, in do katere je prišlo na mojo izrecno željo, da prediskutiramo vprašanja, ki so bila sporna na razpravi v Freilassingu pri Salzburgu marca 1960, h kateri nisem bil povabljen; prof. Hellmann pa je ob zaključku izvajanj o razmerju virov »ugotovil, daß zwar die Genealogie der Überlieferung (Schwabenspiegel-Einschub /um 1300/ — Ottokar /1306—08/ — Johann von Victring) überzeugend sei, daß indes Vorlage aus dem XI. Jahrhundert über die Einsetzungszereemonie, von der wir sonst keine Kenntnis haben, zwar einige Wahrscheinlichkeit für sich hat, aber eben doch eine Hypothese darstellt. Prof. Grafenauer gab das ohne weiteres zu, bemerkte aber, daß er sich die erhaltenen Quellen ohne eine solche Hypothese nicht zu erklären weiß«; gl. zapisnik str. 13—14). Steinmann mi pa nasprotno očita celo — milo rečeno — znanstveno **nečednost**, da naj bi bilo namreč moje raziskovanje virov vnaprej določeno glede rezultata (**sollte dem Zweck dienen, den Einschub als älteste der drei Quellen zu erweisen!**). V resnici sem seveda študiral razmerje virov skoraj leto dni v internaciji 1943, kjer nisem imel nobenih del o tej problematiki, marveč le prepis temeljnih

treh virov, tako da sem bil hočeš nočeš prisiljen k najčistejši tekstni kritiki, k podrobnemu primerjanju besede za besedo, odstavka za odstavkom v virih. Popolnoma nepričakovan je bil prav tisti rezultat preiskave, ki je zame najtehtnejši dokaz v prid Otokarjeve odvisnosti od vrinka: da je namreč Otokar zvezan z obliko, ohranjeno v Gießenskem rokopisu, **ki pa je v razmerju do starejše skupne predloge obeh ohranjenih variant vrinka že pokvarjena**. Tudi za knjigo je ta del teksta (9—12, 69—206) nastal posebej (1948) in šele na njegovi podlagi sem v naslednjih dveh letih pisal zgodovino samega obreda. Ali se je sploh mogoče bolj varovati tez, ki bi bile vnaprej odmerjene na rezultat? Dokler Steinmann ne pokaže, kaj je v mojih analizah in vzporedanjih besedil bodisi **namerno** opuščeno bodisi v neskladnosti z genealogijo virov, je njegov očitek, da je moj rezultat »zweckgebunden«, le lahkomiiselno in premalo odgovorno pisanje.

Trditve, do katerih je pomagala Steinmannu ne-metodičnost njegovega dela, pa so zahtevale za svojo postavitev še vrsto konkretnih napak, deloma zaradi nesporazumov, deloma zaradi površnosti pri upoštevanju dosedanjega raziskovanja obreda v delih od Puntscharta naprej in tudi pri analizi virov.

1. Že zgoraj navedene ugotovitve o zgradbi in postanku vojvodskega stola (posebej tudi Ginhartovi rezultati o vojvodoevm sedežu) dokončno izpodbijajo prelahkotno postavljeno trditev o njegovem postanku v 14. stoletju oz. po-prejšnji samostojnosti zahodnega sedeža kot prostora za fevdalno obredje poklonitve plemstva vojvodu. Zapis Rudolfovega imena na naslonjalu vojvodovega sedeža priča o popravilu stola in o velikem pomenu, ki ga je imela prav Koroška v Rudolfovih političnih načrtih. To potrjuje tudi **normalni pomen** Otokarjevega izraza **gesidel** kot množinska oblika izraza **sēdel** (M. Lexer, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, 23. izd., 1943, 65; od štirih primerov, ki jih navaja G. Graber, *Der Eintritt des Herzogs von Kärnten*, 1919, 70, op. 84, v prid izjemnega pomena »sedež«, je ustrezen samo zadnji, kar še posebej opozarja na izjemnost take uporabe; gl. tudi Ustoličevanje 287 sl., in G. Moro, *Kranzmayer*, zbornik 97, op. 24), kajti redki izjemni pomen se more uporabljati v argumentaciji pač le tedaj, če to **zahtevajo** drugačne okoliščine, ni ga pa mogoče uporabljati v dokazovanju **zoper** soglasje vseh drugih podatkov, kakor je to pri Steinmannu.

2. Odkar je raziskana zgodovina Krnskega gradu, je domneva o prenosu »kmečkega« dela ustoličevanja na Krnski grad v 14. stoletju nemogoča že zaradi popolnega propada pomena te vasi po letu 1000 (E. Klebel, *Carinthia I* 130, 1940, 97; M. Wutte, *Karnburg und Tanzenberg*, *Aus römischen und germanischen Kärnten*, Eggerjev zbornik, 1942, 268—287; *Erläuterungen zum Hist. Atlas d. österr. Alpenländer*, II. Abt. 8/2, Ost- und Mittelkärnten nördlich der Drau, 1958, 305 sl.). Grad (regalis sedes) se zadnjič imenuje v listini I. VII. 983 (Gradio II, št. 475; MDC III, 66) v zvezi z darovanjem zemlje v njegovi okolici; odtlej nastopata le vas in cerkev; vsa nekdanja gradu pripadajoča posest je bila razdrobljena med različna gospostva in celo prostor nekdanje pfalce je bil razdeljen med Gospo Sveto (prostor nekdanjega gradu) in Mordaxe oz. njihove prednike (travnik s knežjim kamnom). Kako zelo se je izgubila stara veljava kraja in spomin nanjo, dokazuje tudi dejstvo, da na Arnulfa navezujoča vsebina časti palatinskega grofa (pri Janezu v konceptu in čistopisu izpričana že za leto 1286; tu je Steinmann spregledal popravek Hauptmanna, *Südostforschungen* 15, 1956, 114) ne vsebuje spomina na to poglobitno Arnulfovo pfalco v deželi. V teh okoliščinah je Steinmannova domneva, podprta izključno z očitno **napako** Otokarjevega sporočila, ugotovljeno že po Puntschartu (ob soglasju vsega poznejšega raziskovanja), povsem nesprejemljiva. Toliko bolj, ker tudi po vseh zgodovinskih vzporednicah spada prav stari del obreda (prevzem oblasti!) v meje vojvodskega gradu in ne na sredo polja, ne glede na to, da postane knežji kamen (s svojim položajem prav v nekdanjem Krnskem gradu) za Steinmannovo domnevo popolna uganka.

3. Za površnost analize je posebej značilna trditev, da vsebuje vrinek v primerjavi z Otokarjem le štiri »novosti«, ki da so bile vse uveljavljene na novo med ustoličenji med 1335 in 1360 in da so zvezane s habsburškimi težnjami:

»1. vojvodova obleka z lovskimi dodatki, kot jo je uporabljal Rudolf IV. 1360; 2. objezdenje, ki je bilo izbrano kot zasilna rešitev pri ustoličenju vojvode Albrehta 1342; 3. knežji kamen, ki ga je 1335 na novo določil kot prostor dela obreda vojvoda Oton; 4. prenos celotnega obreda pri knežjem kamnu na svobodne kmete, kot se je zgodilo to najprej pri ustoličenju vojvode Otona 1335 in bilo izvedeno še v večji meri pri ustoličenju vojvode Albrehta 1342« (493).

Že te trditve je delno nemogoče braniti: gl. zgoraj o neutemeljenosti t. 3; težave hromega Albrehta (t. 2) je bilo pač laže premagati pri hoji kot pri jezdenju na komaj vjahanem konju ali kobili, poleg tega pa Janez Vetrinjski, ki je bil pri obredu navzoč, prav za to ustoličenje (drugače kakor za Otonovo 1335) izrecno **trdi**, da je bilo izvršeno *iuxta consuetudinem ante* (tj. ob Majnhardovem ustoličenju 1286!) **dictam**, tako je Steinmannova domneva v direktnem nasprotju z edinim zgodovinskim sporočilom o dogodku; vloge »freisaBovkosezov« v vrinku ni mogoče niti vzporejati, kaj šele izenačevati in razlagati s prenosom odgovorov na ustoličevalčeva vprašanja v usta njegovih »prisednikov« oz. »vseh«.

Poleg tega pa je vrsta razlik, ki jih Steinmann sploh ne upošteva, so pa v povsem nezdružljivem razmerju do Rudolfove politike, ki naj bi stala za nastankom vrinka: kot **pogoj** za sprožitev postopka za prenos oblasti je postavljen **cesarjev predlog** (in to celo za vsakega vojvodo, kar pomeni odpravo dedne oblasti v rokah dinastije nad deželo); za **razsodnika** o tem predlogu je postavljen zbor kosezov (»svobodnih kmetov« kot posebnega sloja v 14. stol. na Koroškem sploh ni in tudi izraz »freisas« v domačih virih ne nastopa!); medtem ko se je Rudolf potegoval za med fevdalci izjemno dostojanstven sprejem fevda avstrijske vojvodine, naj bi sprejel Koroško v kmečki obleki; vojvodi naj bi sodil koseški »sodnik dežele«, ki ga v tem času ni moglo več biti, kajti kosezi so tedaj že kot zaščitenci vključeni v deželska sodišča; za (pokvarjeno!) določbo gießenskega rokopisa, ki je praktično onemogočala vsako tožbo nemškega plemstva zoper vojvodo, je že Hauptmann izrazil mnenje, da je zgodovinsko nemogoča brez še drugačnega sodnika nad vojvodo — vsekakor je ta določba nekaj bistveno drugega kot Rudolfova zahteva po ius de non evocando v falzificiranem »večjem privilegiju«. Vsega tega, kar zahteva za vrinek bistveno drugačne razmere, kot pa so bile v 14. stoletju, Steinmann ali ni hotel videti ali pa je namenoma pustil ob strani, čeprav je prav o teh posebnostih že obsežna literatura.

4. Začuda Steinmann tudi ni videl bistvene razlike med Rauchovo in mojo analizo razmerja med vrinkom in Otokarjem: Rauch je pristopil k vprašanju že s **prepričanjem**, da je vrinek falzifikat iz srede 14. stol.; v tem položaju mu je zadoščala sorodnost obeh virov za trditev, da je vrinek odvisen od Otokarja. Jaz sem začel delo z golo ugotovitvijo sorodstva in ga nadaljeval — kot prvi — z iskanjem morebitnih napak **pri enem ali drugem** viru, kakršne praviloma nastajajo ob prevzemanju. Pri Otokarju ugotovljene značilne **napake** v prenosu vsebine prav v smislu njegove dobe, **neskladnost** pravnega vložka (ki ne govori o **Majnhardovem ustoličenju**, marveč o »**pravicah koroškega vojvode**« ob njem) s kroniko ter ugotovitev, da Otokarjev opis teh »**pravic**« ni povezan s prvotno obliko vrinka, marveč z **eno izmed njegovih variant**, iz katere se ni mogla razviti druga ohranjena oblika — ne pa le že poprej ugotovljeno **soglasje** med obema viroma, kot trdi Steinmann — so mi bili podlaga za ugotovitev **smeri** odvisnosti. Odtlej pa zahteva vsako nasprotovanje tej rešitvi seveda konkreten dokaz, da sem se v tej analizi zmotil in ne skirvanje pred njo. Prav to velja tudi za Morovo sklicevanje na Puntchartovo oceno Rauchove razprave (Kranzmay, zbornik 96, op. 7), češ da se z mojo analizo »v bistvu ni nič spremenilo«. Puntchartovo izhodišče sploh ni bil kritičen pretres virov — niti v njegovi pomembni knjigi, niti pozneje — marveč z vero v **stalnost** obreda v vsem času njegovega obstoja pogojeno pravno formalno primerjanje vseh virov glede njihove skladnosti; seveda je bila ta miselna ovira na poti do **zgodovine** obreda zvezana tudi z njegovim izhodiščem pri razlagi obreda (Peiskerjeva teorija o revoluciji poljedelcev zoper pastirske župane, v katero danes ne verjame nihče več; naj v zvezi s tem navedem k priimku **Gregor Schatter**, ki ga še uporablja Köhlautz v korist dokazovanja obsrke nomadske

oblasti nad Karantanci — Carinthia I 155, 1965, 644 sl. — še misel, da gre za nemško paralelo in verjetno kar za prevod slovenskega priimka *Sienčnik* /še danes znanega na Koroškem/, do katere je prišel Sergij Vilfan ob dokazljivem podobnem preverjanju priimkov ljubljanskih meščanov v domačem mestu, medtem ko jih v Trstu in italijanskih mestih imenujejo s slovenskimi priimki).

Kritike virov od mojega Ustoličevanja naprej pač ni mogoče odpravljati s sklicevanjem na stara dela, ki se je niso lotevala, marveč le z dokazom njenih lastnih morebitnih slabih strani. V zvezi z edinim takšnim Steinmannovim mnenjem, da pri Otokarju navedene funkcije koroškega vojvode pri cesarjevem lovu niso zvezane s funkcijo »lovskega mojstra«, naj opozorim le na dikcijo Otokarja, ki to mnenje nedvoumno zavrača: »des fursten reht ūz Kerndenland« je, »daz im der keiser sol sagen, swenn er... wil jagen hie zu tiutschen landen« (torej ne le na Koroškem! — vv. 1905-08); v to pravico spada vojvodova skrb za pse za ta lov; dalje: »der von Kernden sol von sinem lande dem keiser geraete zuo gejeides sachen machen« in prav od tod so posebnosti, »waz er dāvon rehtes hat« (vv. 19925-30, le s preurejenim besednim zaporedjem) in kar je navedeno nato v pravnem vložku o ustoličevalnem obredu. Opisane naloge so očitno razvezava naslova jegermaister, oprta na vir, ki ga Otokar sam navaja, namreč na Tristana Gottfrieda von Straßburg, kjer so v 5. in 6. delu obsežno opisane naloge lovskega mojstra z uporabo vrste tehniških izrazov, ponovljenih na tem mestu pri Otokarju. Če trdi Steinmann, »ebensowenig konnte der Herzog von Kärnten nur wegen diesen Leistungen für den Reichsjägermeister gehalten werden« (489), mu dokazuje zmoto že vir 14. stol., kajti imenovanje vojvode kot »venator imerii« pri Janezu Vetrinjskem se stvarno opira samo na navedene Otokarjeve navedbe o vojvodovih nalogah in njihovo zvezo z njegovimi pravicami.

S tem je izgubilo Steinmannovo razpravljanje vsako notranjo trdnost in vrednost za spoznavanje zgodovine obreda. To, kar je skušal ugotoviti glede spreminjanja obreda v prvi polovici 14. stol. — med ustoličenjema Majnharda Goriško-Tirolskega in Rudolfa IV. — je ugotovil mnogo bolj zanesljivo in urejeno že Ljudmil Hauptmann v svoji knjigi »Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu« (1954, 127—154; prim. mojo oceno v Naša Sodobnost 3, 1955, 1140-1146).

Bogo Grafenauer

Georgije Ostrogorski, *Serska oblast posle Dušanove smrti*. Posebna izdanja Vizantološkega instituta, knj. 9, Beograd 1965, str. XII + 171.

Prof. G. Ostrogorski se je lotil preučevanja dokaj temnega obdobja srbske preteklosti, katerega pomen daleč prekorači meje srednjeveške Srbije. Po razpadu Dušanovega cesarstva zavzema Serska oblast v vzhodni Makedoniji posebno mesto. Ona je prva občutila pritisk turškega napredovanja. Njen propad v boju s Turki je bil usoden za balkanske dežele, za južnoslovenske države in za sam Bizanc. Knjiga G. Ostrogorskega predstavlja pravo odkritje. Doslej o tej državni tvorbi v naši historiografiji skoraj ni bilo besede.

Vzrok, zakaj so zgodovinarji posvetili temu področju tako malo pozornosti, je pomanjkanje virov. Ti so zelo skopi, pomanjkljivi in na prvi pogled ne obetajo mnogo. Pripovedni viri, sicer tako dragoceni pri raziskavah bizantinske zgodovine, niso prihajali v poštev pri obdelavi zgornje teme. Zato se je moral avtor nasloniti skoraj izključno na podatke v sodobnih dokumentih. Na prvem mestu so predvsem grške listine, po poreklu pretežno iz svetogorskih samostanov. To je sicer dragoceno gradivo, vendar zelo komplicirano in precej enostransko. G. Ostrogorski se je lotil mučnega in nevaležnega posla, kajti na podlagi takšnega gradiva je ne samo težko osvetliti dogodke, temveč tudi dokazati važnost in pomen raziskovane problematike. Ostrogorskemu je z njemu znano metodo to delo v celoti uspelo. Povezal je v različnih dokumentih raztresene podatke in na osnovi teh slučajnih podatkov izdelal, čeprav nepopolno, vendar avtentično predstavo o Serski državi, njenem gospodarstvu in družbenih odnosih, etnični strukturi prebivalstva, notranji ureditvi, položaju cerkve, vlogi Srbov in Grkov v državni in cerkveni upravi, karakterju njenih odnosov do srbske kot tudi bizantinske države.

Knjiga je razdeljena na več poglavij. V uvodu daje avtor pregled virov in dosedanje historografije o Serski oblasti. Prvo poglavje je Ostrogorski posvetil osvetlitvi odnosov in vloge carja Uroša in kralja Vukašina, carice Jelene in despota Uglješe. Zgodovina Serske oblasti je kratka. Začenja se z Dušanovo smrtjo leta 1355 in konča z Uglješino smrtjo 1371. leta. Ostrogorski ugotavlja, da se Serska oblast ni odcepila od srbske države takoj po Dušanovi smrti. Nekaj časa so tudi na tem področju priznane pravice carja Uroša, čeprav ni imel dejanske oblasti. Prvi gospodar Serske oblasti je Dušanova vdova carica Jelena. Njena uprava je trajala do avgusta ali septembra 1365. leta, ko je oblast prevzel despot Uglješa.

Dvig Uglješe na ta položaj in njegova despotska titula so usmerili Ostrogorskega k podrobnim raziskavam motnih in komaj poznanih razmer v obdobju Dušanovega naslednika. Povezal je vzpon Uglješe z dvigom njegovega brata Vukašina, zelo ugledne osebe na carskem dvoru. Rezultat njegove analize razpoložljivega arhivskega gradiva je pokazal, da je dobil Vukašin kraljevsko titulo avgusta ali septembra 1365 od carja Uroša kot njegov sovladar in da je istočasno dobil Uglješa despotsko titulo po zakoniti poti od istega carja. Tako je G. Ostrogorski dokončno odstranil tradicionalno mnenje, da sta oba brata Mrnjavčevića uzorpirala oblast.

Številne in pomembne so novosti, ki jih ugotavlja G. Ostrogorski v zvezi z obsegom in mejami Serske države. Razlike med tradicionalnim opisom in situacijo, ki jo podaja G. Ostrogorski, lahko opazimo že pri pogledu na geografsko karto, ki je priložena knjigi. Na severu obsega Serska oblast področje Melnika. Zahodna meja ni bila na Strumi, ampak zajema velika področja na desnem bregu reke Strume. Ta meja sega prek Vardarja in v neposredno bližino Soluna. To pomeni, da sta bila teritorij kralja Vukašina in teritorij despota Uglješe v direktnem stiku ter da ju do Maričke bitke ni ločilo ozemlje bratov Dejanovićev. Na podlagi tega ugotavlja Ostrogorski tesno povezanost med bratoma.

Zelo zapleteno je bilo vprašanje vzhodne meje Serske države. Ostrogorski je moral preučiti tudi srbsko bizantinsko mejo v Dušanovi dobi, ker so prejšnji raziskovalci enostavno prenesli mejo Dušanovega cesarstva v Uglješino dobo. Uglješina posest ni segala kot v času carja Dušana do reke Meste, ampak so bile meje pomaknjene daleč proti vzhodu vse do jezera Poru (Boru). Serska oblast je v času despota Uglješe doživela še eno razširitev. Ta razširitev je povezana s turškim vdorom leta 1364/65. Turki so takrat zavzeli Kumucino in zavladali nad večjim delom bizantinskega Volerona. Uglješa je tedaj zavzel zapadni del Volerona, ki je bil zaradi turškega osvajanja odrezan. Tako ima Uglješina posest skupno mejo s Turki. Ta ugotovitev G. Ostrogorskega je zelo pomembna za razumevanje tiste Uglješine politike, ki ga je na koncu pripeljala v smrt v bitki na Marici.

G. Ostrogorski se je dotaknil še vprašanja politične pripadnosti Svete Gore in cele Halkidike v tem času. Njegove podrobne analize so potrdile teze tujih zgodovinarjev, ki so domnevali, da Dušan ni osvojil samo Svete Gore, ampak ves polotok Halkidiko vse do Soluna. Naša historiografija je sprejela Jirečkovovo stališče, da je Dušan zavzel samo vzhodni del Halkidike s poltokoma Atos in Longos. Isti teritorij naj bi prevzel tudi despot Uglješa.

To veliko ozemlje, na katerem je vladal despot Uglješa, nima nekega posebnega imena, kot nima Uglješa v svoji tituli najmanjših iluzij nad zemljo, ki jo vlada. Za Bizantince je »presrečni despot Srbije«. V srbskih virih se Serska oblast uvršča med tuje dežele, kot je že opazil Novaković. Kontinuiteto med Dušanovo in Uglješino oblastjo poudarjajo grški dokumenti.

Naslednje poglavje je posvečeno prebivalstvu in gospodarstvu Serske države. V zvezi z etničnimi problemi objavlja avtor — ki ni strokovnjak za lingvistične raziskave — izredno dragocena metodološka in vsebinska zapažanja. Iz virov toponomastičnih podatkov je razvidno, da je ta teritorij bil naseljen s Slovani. Slovanski element je bil na vasi zelo močan, posebno na področju tem Ser in Strimon, medtem ko je bil manj številan na Halkidiki in tistem teritoriju, ki je pripadal solunski temi. Mnogo težje je bilo oceniti etnično sliko v mestih. Tu je prevladal grški element, slovanski se je hitro asimilirал.

Oris gospodarskega razvoja Serske države zajema poljedelstvo, ribištvo in rudarstvo. Medtem ko je agrarna zgodovina tega področja dobro obdelana v drugih razpravah G. Ostrogorskega, predstavljajo raziskave o ribištvi in rudarstvu nova poglavja v bizantinski gospodarski zgodovini. Ribištvo igra kot gospodarska panoga zelo pomembno vlogo v ekonomiki svetogorskih samostanov.

Podatki o rudarstvu zaslužijo največjo pozornost. Izredno pomemben je bil rudnik srebra Siderokavsija. Rudarstvo, ki je po oceni G. Ostrogorskega zavzemalo važno mesto v gospodarstvu Uglješine države, je prinašalo tej državi znatne dohodke.

Poglavje, ki je posvečeno ureditvi Serske države, je razbito na več manjših zaokroženih enot. V njih avtor razpravlja o položaju vladarja, o sodiščih, o vaseljskih sodnikih, o senatu, serskih kefalijah, o srbskih in grških velikaših, dvorjanih in o vlogi grškega elementa v Uglješini državi. G. Ostrogorski je ugotovil na podlagi maloštevilnih sodnih dokumentov, da je bila ureditev Serske države zasnovana na bizantinskem sistemu. Vsi elementi javnega življenja ostanejo bizantinski, uradno je še naprej v veljavi grški jezik. Srbska oblast je brez dvoma odstranjevala z važnih položajev svoje nasprotnike Grke, toda vsi Grki niso bili sovražniki srbskega carja. Mnogi so stopili v službo nove oblasti. Večinoma so bili to pripadniki lokalne aristokracije, ki so na ta način uspeli obdržati svoje nazive in posest. Vodilna mesta so bila poverjena srbskemu plemstvu. Grki so bili neobhodno potrebni v državnem aparatu, ker je v Serski državi prevladoval grški jezik.

Raziskave so privedle G. Ostrogorskega do zelo subtilne in daljnosežne ocene, da so v grških predelih, ki jih je osvojil Dušan in kjer je kasneje vladal Uglješa, vladale določene oblike dvovladja. Ta teritorij je bil pod neposredno oblastjo srbskega vladarja in ta oblast je bila priznana in spoštovana. Ostaja pa živa predstava o vrhovnih pravicah bizantinskega cesarja. Antagonizmi med Srbi in Grki prihajajo do izraza predvsem na cerkvenem področju.

Zelo obsežno poglavje je posvečeno cerkvenim razmeram v Serski državi. Avtorja zanima položaj Serske mitropolije in Svete Gore pod srbsko oblastjo. Ostrogorski se zavzema za revizijo ukoreninjenega mišljenja, da so bili v času uvajanja srbske oblasti iz grških mest pregnani dotedanji mitropoliti in episkopi. Vseeno je prišlo do določenih personalnih sprememb. Krepitev srbskega vpliva opaza v vlogi Hilandarja. Kljub temu pa Sveta Gora ni prenehala vzdrževati iskrenih zvez s Carigradom.

Zadnje poglavje je posvečeno pomembnim političnim dogodkom, ki so povzročili propad Uglješine države. O bitki na Marici govori Ostrogorski zelo malo, ker je o njej že veliko napisano. Avtor je več pozornosti posvetil obdobju pred Maričko bitko in pripravam za ta spopad. Svoje raziskave je Ostrogorski najprej usmeril na kronologijo in značaj prokletstva, ki ga je izrekel carigrajski patriarh Kalist nad srbskim carjem in cerkvijo po proglasitvi srbske patriarhije. To naj bi se zgodilo že leta 1350. Uglješa si je prizadeval, da bi prišlo do pomiritve, kar bi omogočilo politične razgovore, ki naj bi pripeljali do skupne akcije, proti Turkom. Uglješa se je zavedal, da ni dovolj samo zaustaviti turško prodiranje, ampak da je treba Turke vreči z Balkana. Edini, ki se mu je v tej akciji pridružil, je bil brat Vukašin. G. Ostrogorski je zelo točno ugotovil, da Vukašinova udeležba pomeni — on je bil namreč sovladar Uroša — da je bila v spopad na Marici vključena vojaška sila celotne Srbije in ne samo Vukašinove oblasti. Zato bitka na Marici ni bila, kot so razlagali doslej, samo bitka bratov Mrnjavčevićev, temveč da ima dogodek mnogo širši značaj. G. Ostrogorski odločno poudarja, da je bila Marička bitka največja in najdaljnosežnejša zmaga Turkov pred letom 1453 ter ji daje večji pomen kot Kosovski bitki. Njen prvi rezultat je bil zlom Serske države, njene nadaljnje posledice pa propad vseh balkanskih držav.

G. Ostrogorski je zaključil knjigo z dvema manjšima ekskurzoma. V prvem je dokazal, da sta bila dva pomembnejša Bizantinca, ki sta se po Dušanovi smrti uspešno borila proti Srbom, veliki stratopedarh Aleksij in njegov brat protosevast Jovan, sinova velikega domestika Dimitrija Paleologa in Ane Kan-

takuzene. V njunih rokah je bil Hrisopolj in Anaktorpolj, bizantinski enklavi v Serski oblasti. V drugem ekskurzu premakne avtor datum turškega osvajanja Komucine iz leta 1361/2 v leto 1364/5.

Knjiga G. Ostrogorskega je izredno dragocen prispevek k boljšemu poznavanju nekaterih nejasnih obdobji v srbski srednjeveški in bizantinski zgodovini. Docela je ovrgeto dosedanje mnenje, da je na teritoriju srbskega cesarstva po Dušanovi smrti povsod zavladalo razsulo.

Ignacij Voje

Eduard März, Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I. Am Beispiel der k. k. priv. Österreichischen Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Wien—Frankfurt—Zürich 1968.

Gospodarski zgodovinarji vseh razvitih držav še nadalje posvečajo veliko pozornost problemu financiranja industrije v 19. stoletju, kajti prav to financiranje je eno izmed ključnih vzvodov, ki so omogočili nastanek gospodarsko manj ali pa bolj ekspanzivnih držav. V poslednjih 20 letih so tudi sodobni avstrijski zgodovinarji napisali nekaj zelo dobrih monografij o tej temi. Kot pisec najnovejšega tovrstnega dela se je izkazal Eduard März, ki je tokrat obdelal predvsem bančnopolitične metode pri financiranju industrije. Ni pa pri tem zanemaril še dveh drugih problemov, namreč obdelave različnih etap industrializacije in ocene ter kritike najvažnejših gospodarskopolitičnih konceptov.

V tej knjigi se pokaže März kot velik strokovnjak za zgodovino habsburškega bančništva in njegove poslovne politike. Pri delu izhaja iz predpostavke, da je bila Avstrija narodnogospodarska enota; razumljivo je, da zato izloči vse nacionalne, geografske in druge probleme. V predgovoru pravi, da moramo njegovo študijo tretirati le kot preddelo za še vedno neapisano veliko gospodarsko zgodovino donavske monarhije. Upa, da bodo nadaljnje raziskave te velike zgodovine kmalu sledile. Seveda bodo vsi zgodovinarji deželi, ki so nekdaj bile sestavni del dvojne monarhije, pa so sedaj samostojne, zelo pozdravili sleherno študijo s tega področja.

Pri branju takšnih del, kot je Märzeva knjiga, moramo imeti vedno pred očmi, da so pisana s stališča programa konkretnih dunajskih bank, torej denarnih zavodov, ki so imeli vsedržavni, vodilni ali prvorazredni pomen. Aktivnost drugorazrednih bank, postavim praške Živnostenske banke, zagrebške Praštedionie, Ljubljanske kreditne banke itd., ki so tudi zastopale neko programsko politiko, imele pa via facti manjši akcijski radij in pri vsem tem še nacionalni predznak, ni bila do sedaj — čeprav tudi spada v zgodovino habsburškega bančništva — še nikjer obdelana v sklopu skupne ali sintetične bančne zgodovine dvojne monarhije. Obdelava parcialnih bančnih zgodovin je in bo prepuščena marljivosti nacionalnih zgodovinarjev, na primer Čehov, Hrvatov, Slovencev itd. Za njihove študije bo Märzeva knjiga prav dobro okvirno delo. Nacionalno obarvane banke, ki jih niti ni bilo tako malo, namreč niso nastajale samo pod vplivom nacionalnega vprašanja in drugih decentralističnih tendenc, ampak tudi — ali pa morda predvsem — zato, da so deželam prikrbele bančna sredstva, ki jih dunajske centralne ali vodilne banke le-tim niso mogle ali niso hotele priskrbeti.

Treba je reči, da je Märzeva knjiga pisana s širokimi prijemi in z velikim poudarkom o mednarodni povezavi finančnih transakcij. Podčrtamo naj, da je poleg obsežne literature pritegnil avtor k delu zelo veliko tiskanih in pisanih virov. Tudi ne bo odveč, če zapišemo, da je avtor doktoriral iz narodnega gospodarstva, da je torej po stroki ekonomist in ne zgodovinar. Študiral je tudi v ZDA, pozneje pa bil predavatelj, svetovalec neke ameriške mašinske korporacije in na ameriških šolah spet predavatelj za teoretično nacionalno ekonomijo, teorijo o denarju in gospodarsko zgodovino. Ko se je v začetku 50. let vrnil v Avstrijo, je bil najprej konsulent avstrijskega inštituta za raziskovanje gospodarstva, se potem zaposlil v delavski zbornici in postal vodja njenega oddelka za ekonomsko znanost. Sodeluje v mnogih poslovnih, socialističnih in drugih časopisih; napisal je več del o Marxovem gospodarskem nauku in o avstrijskem gospodarstvu med vzhodom in zahodom.

Jože Sorn

Miroslav Pahor, **Sto let slovenskega ladjarstva 1841—1941**. Piran, 1969 (Priloga I. »Informatorka« 3/69 — glasila delovne skupnosti Splošne plovbe, Piran).

V počastitev petnajste obletnice delovanja naše Splošne plovbe je avtor objavil posebno razpravo sintetičnega značaja o našem domačem ladjarstvu v omenjenem stoletju. Razpravo sprejemamo z velikim zadovoljstvom, ker nam je Pahor v njej povedal veliko novega.

Težišče teksta je v poglavjih II, III, IV in V. V drugem z naslovom »Lesene jadrnice in njihovi lastniki« je orisana dejavnost naših ladjarjev. Kot tabela v tem poglavju so tudi druge tabele koristen tolmač besedila. Tretje poglavje obravnava lastnike velikih železnih jadrnic, ki so se uveljavile v avstrijskih pristaniščih v sedemdesetih letih 19. stoletja in so bile v prometu manj kot 40 let. Četrto poglavje obdela lastnike in solastnike parnikov od 1868 dalje. Peto poglavje pa se loti Slovencev v pomorskih družbah od sredine 19. stoletja dalje. Nič manj ni zanimiv Zaključek (VI), ki seže s podatki v leta tik pred začetkom druge svetovne vojne.

Vidimo, da so poglavja (in s tem periodizacija) deljena po tehničnem razvoju: lesene jadrnice, železne jadrnice, parniki; peto poglavje bazira na ekonomskem aspektu ladjarstva in ne več na tehničnem. Toda bolj kot ta tehnična delitev teksta nas zanima vsebina razprave. — Bilo bi res nepojmljivo, če bi se poslovni svet iz slovenskega zaledja ne udeleževal pomorskih poslov bodisi kot patroni bodisi kot kapitani in mornarji. Morska pot je najcenejša pot in je zaledne trgovce kjerkoli na svetu in v kateremkoli času že vedno močno pritegovala. Toda za te trditve potrebujemo tudi mi dokaze. In Pahorju je v zelo veliki meri uspelo, da je zbral, objavil in komentiral veliko gradiva, ki nedvoumno priča, da se Slovenci niso ustavili le na obalah morja, dalje pa da niso šli.

Seveda ima pisec popolnoma prav, ko trdi, da delo pri preučevanju našega pomorstva še zdaleč ni zaključeno. Popolnoma prav, ker še vedno odkrivamo in bomo še precej časa odkrivali arhivsko gradivo z dokazili o našem »pomorskem delovanju« v preteklih desetletjih in stoletjih. Naj mi bo prav na tem mestu dovoljeno, da objavim nekaj takega gradiva.

Dokument iz Arhiva dvorne komore na Dunaju, fond Litorale Kommerz, fascikel s signaturo R Nr 621, trdi, da je leta 1737 imelo v Trstu 49 patronov 49 ladij in da so le-te imele 221 mornarjev. Potemtakem je imela vsaka jadrnica zelo majhno posadko, saj je prišlo na eno ladjo le 4,5 mornarja. Dovolj velik dokaz, kako šibka je še bila avstrijska trgovska mornarica. Med patroni sta navedena tudi Jakob Komar in Boštjan Bandel. S tem pa trčimo ob problem, ki ga omenja tudi Pahor: v kolikšni meri nam zgolj priimki jamčijo, da so omenjeni možje res Slovenci, če ni pri priimkih — seveda ob kakšni drugi priliki — naveden rojstni kraj, domicilna fara ali kaj podobnega. Za Komarja skoraj ne moremo dvomiti, da je naš človek, medtem ko je Bandel še problematičen. Morda je bil sorodnik tistega Bandela ali Bandeua, ki se ga omenja v Gorici ob priliki kmečkega upora leta 1713?

V istem arhivu (Altes Kommerz, R Nr 33) obstaja spisek, ki pravi, da je februarja 1750 odpeljal Jožef Gruden 130 sodčkov živega srebra, da je Nikolaj Loj (Loy) naložil jeklo in drugo blago, da je Ivan Meden izplul pod avstrijsko zastavo, enako tudi Jurij Blažič, Jožef Rešetar (Ressetar), Peter Bertok (Bertoch), Anton Keršič, da pa je Jurij Lazarović odplul iz Trsta pod benečansko zastavo, prav tako tudi še Antoni de Zara in drugi možje s srbohrvatskimi priimki. Priloga k temu spisku zatrjuje, da so to bili kapitani, čeprav imajo le nekateri ljudje pripisano kratiko Cap-^o (npr.: Cap-^o Duro Arap — namreč Djuro — je s turško ladjo pripeljal v Trst pšenico in laneno seme; Cap-^o Marko, sin Luke Ivanovića, je odpeljal pšenico itd.). Domnevam, da so vsi ti res bili kapitani, ne pa patroni ali trgovci na velike razdalje, dasiravno so brez »Cap-^o«.

V predmarčni dobi zasledimo nekega drugega Loja. Ko je proti koncu marca 1828 umrl pristaniški kapitan Anton Djačić, se je na razpis prijavilo za to mesto 14 kandidatov, med drugimi Andrej Fran Kovačić, pristaniški

kapitan v Bakru, dalje Jožef Bregant, senzal v Trstu, končno Jožef Loj, bivši mornariški kapitan. — Za Breganta pravi poročilo, da je iz Lučemika na Goriškem, da zna italijansko in ilirsko, da je bil dve leti lajtnant avstrijske flotilje na Donavi v turški vojni 1788 ter da je že dolgo senzal v Trstu. Ker pa je bil star 68 let, ga pri kandidaturi niso upoštevali. Podatki o Loju trdijo, da je bil rojen v Trstu in da je sedaj (sc. 1828) star 54 let ter da obvlada italijanščino, nemščino, ilirščino, grščino, francoščino (Arhiv fin. ministrstva, Dunaj, Commerz-Acten, No 16, 1831—1833).

Zdi se, da je Trst dobil večje jadrnice šele po polovici 18. stoletja. Že omenjeni fascikel 621 vsebuje vest iz leta 1762, da imata Bellusco in Rossetti iz Trsta navo, ki ima nosilnost 300 tonelat (1 tonellata = 2000 funtov ali 1120 kg; torej 336 ton nosilnosti); posadka je že štela 27 mornarjev, njih, ladjo in blago pa je ščitilo 26 topov. Pripis pravi, da je to največja ladja v Trstu. — Dalje so bili takrat lastniki ladij Ivan Vojnovič, Lokman, Luka Prasel, Tomaž Kokaravec (Cocaravez), Ivan Gruden itd. Gruden je imel zelo majhno barko tipa bracara (brazzera), saj je imela nosilnosti le eno samo tonelato, posadka pa je štela 3 ljudi.

Največja ladja, ki so jo v 18. stoletju zgradili na Reki, je tudi imela 300 tonelat nosilnosti. V šestletju 1785—1790 so tu zgradili 10 ladij (največja je imela 230 tonelat), v štiriletju 1791—1794 pa že 14 ladij, med njimi že omenjeno velikanko. To pomeni, da je ne samo naraščala potreba po velikih jadrnicah, ampak da se je tudi povečala tehnična zmogljivost reške ladjedelnice.

Končno naj tu reproduciram še nadvse zanimivo razpredelnico iz leta 1766 (fasc. 621). Našteva ladje po domicilnih pristaniščih, vendar ima za petimi pristanišči navedeno Furlanijo in Kranjsko. To pomeni, da lastniki določenega števila ladij niso prebivali v pristaniščih, pač pa v zaledju. To niso bile velike jadrnice, le njihovo število je znatno. Iz razpredelnice sem izpustil dve rubriki, vse ostalo pa obdržal po originalu:

	Klasa	Število ladij	Tonellate	Število kapitanov	Število mornarjev
Trst	1	9	941	9	114
	2	27	570	26	98
	3	29	125	27	98
Reka	1	9	1162	9	117
	2	12	810	12	101
	3	8	27	—	18
Senj	1	17	3137	17	238
	2	13	384	13	107
	3	5	20	—	15
Karlomag	1	—	—	—	—
	2	4	198	4	31
	3	22	48	8	29
Bakar	1	3	500	3	52
	2	—	—	—	—
	3	173	27	—	18
Furlanija	1	—	—	—	—
	2	9	150	9	33
	3	—	—	—	—
Kranjska	1	—	—	—	—
	2	25	873	—	106
	3	63	327	—	187
Skupaj		439	9297	142	1387

Reške ladje I. in II. klase so imele večjo zmogljivost od tovrstnih tržaških ladij, vsekakor pa preseneča majhni Senj s svojimi prvoklasnimi jadrnicami, pa tudi drugoklasnih ne gre prezreti. Ker je bilo pristanišče majhno, so našle delo na Reki, v Trstu in drugod; prevažale so torej za tuj račun. Karlobag in Furlanija sta šibko zastopana, medtem ko je Kranjska s svojimi majhnimi ladjami tako zanimiva, da bo treba za ta problem zbrati več podatkov in jo kdaj v bodočnosti posebej obdelati. Ker so imele njene jadrnice II. klase povprečno po 39 tonelat nosilnosti in po 4 može posadke, jadrnice III. klase pa po 6 tonelat in 3 može, je jasno, da so se te barke močno držale obrežnih predelov Jadrana, kolikor niso bile tretjeklasne jadrnice zgolj ribiške ladje. Trenutno nam niso znani niti lastniki teh ladij niti ne domicilna pristanišča. Marljivo iskanje novih podatkov nam bo gotovo pojasnilo kaj več v zvezi s Furlanijo in Kranjsko, zlasti s slednjo.

Jože Sorn

Wolfgang Abendroth, Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a/M, 1965. 200 strani.

Profesor političnih znanosti na univerzi v Marburgu a/L Abendroth spada med redke znanstvenike na zahodu, ki na marksizem gledajo dialektično in ga uporabljajo kot metodo pri svojem znanstvenem delu. Pripada znani marburški kritični historični šoli, ki je zelo cenjena v svetu. Poleg več razprav je Abendroth napisal tudi nekaj knjig, največ odmeva pa je najbrž vzbudila prav njegova »Socialna zgodovina evropskega delavskega gibanja«. Poudarim naj, da je za zgodovino delavskih gibanj posameznih evropskih držav, kljub temu, da je bilo to področje človeške zgodovine v večini držav dokaj zanemareno in je deloma še, že precej obsežnih prikazov, ki pa seveda obravnavajo delavsko gibanje v določeni državi ali narodu. Na prste bi lahko prešteli v svetovni historični literaturi dela, ki skušajo zajeti zgodovino delavskega gibanja v Evropi. Zdi se, da je ravno težavnost, kompleksnost in problematičnost te zgodovine vzrok, zakaj o njej ni več zgodovinskih obravnav, čeprav je ravno mednarodna povezanost od njenih začetkov eden izmed njenih bistvenih fenomenov.

Abendroth nam je v jasni in koncizni obliki podal zapleteno zgodovino evropskega delavskega gibanja od njenih začetkov, to je, od konca 18. stoletja do današnjih dni, točneje do konca leta 1964, ko je bilo delo napisano. Mislim, da je glavna odlika dela v tem, da je na podlagi velikega empiričnega znanja, v katerem bi se lahko izgubil, avtor vendarle uspel, da je na dovolj poljuden in širšem krogu bralcev dostopen način, obenem pa znanstveno točno prikazal zgodovino delavskega gibanja z vsemi glavnimi problemi. Borba delavstva za svoje pravice se kot rdeča nit vleče skozi vso knjigo in na koncu se nam razgrne kompleksna slika določenega gibanja v zgodovini človeštva.

Avtor je knjigo razdelil na sedem poglavij, pri čemer je kronološko razdelil poglavja po ključnih problemih v razvoju znotraj delavskega gibanja, ne pa po običajni politični zgodovini, čeprav se oboje včasih ujema. Že iz tega se vidi, kako drugačen pomen pripisuje avtor razvoju delavskega gibanja v primeri z drugimi zgodovinarji različnih meščanskih socioloških smeri. Abendrothova zgodovina nam omogoči širši in bolj poglobljen vpogled ne samo v zgodovino delavskega gibanja, ampak tudi v gospodarski, socialni in politični razvoj Evrope v omenjenem času, v okviru katerega se je le-to razvijalo. Delavsko gibanje podaja stalno iz perspektive celotnega evropskega dogajanja, čeprav prikazuje — zaradi specifičnosti, ki je ravno komponenta splošnosti — razvoj v posameznih državah in posameznih delavskih strankah obširneje kakor drugje.

Avtor nas seznani z začetki delavskega gibanja v času francoske revolucije, ko le-to nastopa še spontano, ne zavedajoč se samega sebe; nadalje, kako so v pol stoletja po francoski revoluciji nastajale različne ideologije, ki so skušale pokazati izhod delavskemu razredu iz obupnega položaja zgodnje kapitalistične družbe. Pokaže nastanek marksizma, ki se je kot znanstvena družboslovna teorija prvi povzelo tudi z vsakdanjo delavsko borbo in tako prevagal

nad vsemi drugimi ideologijami. Prvo poglavje zaključí z izidom programa delavskega razreda, s »komunističnim manifestom« in s prvim samostojnim nastopom proletariata v revoluciji leta 1848.

V drugem poglavju govori o I. internacionali kot mednarodni organizaciji delavstva, v kateri je marksizem kot njegova ideologija dokončno zmagal nad vsemi drugimi in ki je postavila temelje za delavsko organizacijo. Zato je v tretjem poglavju govor o razširitvi nacionalnih delavskih strank in sindikatov na evropskem kontinentu do ustanovitve II. internacionale.

Četrto poglavje je posvečeno II. internacionali in vsem tistim problemom v delavskem gibanju, ki so se pojavili v njenem okviru. Analizira vzroke za razvoj oportunistizma in revizionizma v delavskem gibanju in pokaže rešitev v revolucionarnem marksizmu, ki ga je zastopala v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno mala internacionalna marksistična levica, ki se je najbolj uveljavila z boljševiško stranko. Poglavje se zaključí s krizo v od oportunistizma preplavljeni II. internacionali ob izbruhu prve svetovne vojne in med njo.

Naslednje poglavje zajema dobo od oktobrske socialistične revolucije do prihoda nacistov na oblast. Oktobrska revolucija je za Abendrotha eno največjih dejanj v zgodovini človeštva, ki naj bi odprla možnosti za vse hitrejši progres in humanizacijo. Avtor govori o obeh smereh delavskega gibanja v tem času, ki je bilo tudi organizacijsko in ne samo idejno razcepljeno. Čeprav stoji na stališču revolucionarnega delavskega gibanja, mu le-to ni vedno sinonim za boljševiško pot, niti ne za vse zadnje Leninove akcije. Pove, da je bila Roza Luxemburg, najgenialnejši marksistični ideolog (oznaka boljševika Karla Radeka v članku: Rosa Luxemburg, K. Liebknecht, Leo Jogiches; Hamburg 1921, str. 25), do svoje smrti proti ustanovitvi komunistične internacionale.

Govori o težavah in deformacijah pri graditvi socializma in socialistične misli v prvi deželi socializma. »Sovjetska zveza je bila zaradi izolacije prisiljena h gospodarsko planski nekapitalistični industrializaciji, ki je prinesla s sabo velike obremenitve za prebivalstvo. To in pri njej storjene grobe zablode so bile vzrok za slabljenje razcepljenega delavskega gibanja« (str. 190). Pokaže, kako se je komunistična internacionala izrodila in postala transmisija za boljševiško doktrino po Evropi; kako je bila tudi komunistična internacionala, poleg oportunističnega delavskega tabora, sokriva za zmago najbolj reakcionarne ideologije kapitalizma — za zmago fašizma v srednji Evropi.

V šestem poglavju je prikazano delavsko gibanje v času vlade fašizma do konca druge svetovne vojne, ko je le-ta poražen. Pokaže velik razvoj produkcijskih sil v Sovjetski zvezi v tem času, zahvaljujoč ravno socialistični družbeni organizaciji, na drugi strani pa gospodarsko in družbeno krizo kapitalističnega sveta. Pokaže tudi, kako začne sovjetska država svoj državni interes enačiti s stvarjo socializma. Tako sicer opusti kominterni priljubljeno parolo, da je največji sovražnik marksizma socialna demokracija, in začne propagirati ljudsko fronto. Ker pa si obenem Sovjetska zveza prizadeva za protifašistično koalicijo z meščansko demokratičnima Anglijo in Francijo, ne dovoljuje komunističnim partijam v zmagovitih ljudskih frontah v zahodni Evropi odločnejše posegati s socialnimi reformami v družbeno ureditev. To v veliki meri slabi ljudske fronte, ki se morajo nazadnje umakniti reakcionarnim režimom. Komunistične stranke zahodne Evrope so postale navadno orodje sovjetske zunanje politike, kar se najbolj pokaže ob nenapadalnem paktu Hitler—Stalin; to pa jih v očeh delavskega razreda popolnoma kompromitira.

Z napadom Hitlerja na Sovjetsko zvezo se položaj spremeni. Komunistične partije po okupirani Evropi začno z drugimi demokratičnimi silami organizirati antifašistični odpor. Te so v vseh evropskih deželah njegova gonilna sila in tako si spet pridobivajo simpatije med ljudstvom. V tem boju, ki ga morajo voditi z lastnimi močmi, se začena pri njih zopet prebujati kritični odnos do sovjetske prakse. Avtor posveti tu Jugoslaviji posebno mesto rekoč, da je v času osvobodilnega boja proces emancipacije jugoslovanske partije od Moskve šel tako daleč, da ga Moskva tudi po končani vojni ni mogla več obvladati, kakor je to storila v drugih evropskih partijah.

V zadnjem, sedmem poglavju obravnava avtor delavsko gibanje po drugi svetovni vojni in pravi, da delavski razred, predvsem pa komunistične partije

v zahodni Evropi, niso izkoristile tiste objektivne situacije in moralnega ugleda, ki so ga imele ob koncu vojne, da bi spremenile družbeno ureditev. Kot vzrok navaja med drugim željo Sovjetske zveze, da bi živila v sožitju z močnimi državami zahoda in od njih dobila materialno pomoč za obnovo svoje porušene dežele in da se je zadovoljevala z družbenimi spremembami le v deželah, katere je zasedla Rdeča armada. Govori posebej o Jugoslaviji, o njenem spopadu s Stalinom in pripisuje jugoslovanskim komunistom izreden pomen, ker so odprli možnost za razvoj demokratičnega socializma. Na kratko skicira razvoj delavskega gibanja po evropskih državah, ki je še naprej razcepljeno in analizira vzroke za to. Zaključuje z mislijo, da je po drugi svetovni vojni hladna vojna potisnila Sovjetsko zvezo in vzhodnoevropske države nazaj in v tej periodi so se pokazale barbarske konsekvence birokratske diktature. S tem se je poglobila ločnica med obema taboroma v evropskem delavskem gibanju. Le-to ni moglo preprečiti, da bi atomsko oboroževanje ZDA in Velike Britanije, potem tudi Sovjetske zveze in nazadnje še Francije in Kitajske ogrozilo svet z nepredstavljivo katastrofo za toliko časa, dokler se ne posreči odpraviti ekonomskih in družbenih vzrokov oboroževalnega gospodarstva in tlačjenja ali izkoriščanja drugih narodov. Bilo je in ostane smisel in naloga evropskega delavskega gibanja, delovati za premagovanje takšne nevarnosti in takšnih razrednih družbenih struktur, ki povzročajo to nevarnost.

»Hitri industrijski vzpon Sovjetske zveze nudi revolucionarjem v prejšnjih kolonijah primer, že v samem procesu industrializacije uresničiti socialistične ideje, kajti industrializacija z metodami planskega gospodarstva in družbeno lastnino nad proizvodnimi sredstvi se odvija mnogo hitreje, kot po privatno gospodarski kapitalistični poti. Na ta način vpliva evropsko delavsko gibanje s svojo idejno zakladnico na razvoj, ki je pripeljal do revolucij v Kitajski, v arabskih deželah in na Kubi.

Vzpon ZDA in Sovjetske zveze v velesili je resda zmanjšal pomen evropskega delavskega gibanja, nikakor pa ga ni ugasil. Če se posreči omiliti njegovo razcepljenost v boju za njegove stare cilje, bi bilo lahko nekega dne spet sposobno, da v industrijsko visoko razvitih deželah pripelje do razumnejše družbene ureditve. Lahko bi potem pomagalo pri industrializaciji gospodarsko nerazvitih dežel, da bi se te izognile napakam, ki so jih v Sovjetski zvezi po Stalinovi smrti počasi premagovali in popravljali. Predvsem pa bi lahko z njihovo zmago znatno zmanjšali možnost atomske vojne« (str. 190).

Janko Prunk

Jože Munda, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska — 11. april 1920 — 26. marec 1941. Knjige, brošure in časopisje. Bibliografija delavskega gibanja. II. del. 1. knjiga. V Ljubljani, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1969. 123 str. 8°. (Stroj. avtograf.)

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani se je odločil izdati čim popolnejšo bibliografijo delavskega gibanja, ki bo upoštevala samostojne tiske ter članke iz časopisov, časnikov in zbornikov, ki »razpravljajo ali poročajo o delavskem gibanju na Slovenskem: o neposredni politični aktivnosti pa tudi o sindikalni, socialni, zadružni, izobraževalni, kulturni, športni in drugi dejavnosti v organizacijah socialnodemokratske, krščansko-socialistične, narodno-socialistične in komunistične smeri. Upoštevala bo tudi drugojezični tisk, ki je izhajal na slovenskem narodnostnem ozemlju ter slovenski meščanski in izseljenski tisk, kolikor obravnava delavsko gibanje na Slovenskem oz. polemizira z njim«. To bibliografijo bodo sestavljali štirje deli: I. del bo zajel obdobje od prvega slovenskega delavskega tiska do ustanovitve Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) v Sloveniji, torej od 1868 do 10. aprila 1920, II. del obdobje stare Jugoslavije od ustanovitve SDSJ (k) za Slovenijo do pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu, III. del obdobje NOB in IV. del čas socialistične graditve.

Septembra 1969 je pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja izšla Bibliografija slovenskega marksističnega tiska za leta 1920—1941. Njen avtor je bibliograf Jože Munda, ki se je poleg številnih drugih bibliografij že prej

ukvarjal tudi z bibliografijo delavskega gibanja pri nas. V prilogi Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja 1962 je objavil Bibliografijo delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868 do 11. aprila 1920; to je bibliografija samostojnih tiskov. Pravkar izdana knjiga pa zajema marksistične brošure, knjige, zbornike, časnike in časopise v slovenščini. Prvotna naloga je bila prikazati slovenski tisk, ki ga je izdala partija ali bil pod njenim vplivom, vendar se je pokazala potreba vključiti tudi redka marksistična dela, ki so izšla pri nekomunističnih organizacijah in dela, izdana v tujini. Med zadnjimi je poleg del, ki so jih naši komunisti dali natisniti v inozemstvu in jih potem pošiljali v domovino, upoštevan tudi tisk slovenskih izseljencev in Založniške zadruge inozemskih delavcev v Sovjetski zvezi. Vsebinsko se avtor omejuje na publicistična in znanstvena dela, po obsegu pa na tisk, ki ima vsaj tri strani besedila. Izvzeto je leposlovje in drobni tiski (letaki ipd., ki obsegajo le 1—2 strani).

Gradivo je razdeljeno po letih, na začetku vsakega leta so naštet listi, ki se nadaljujejo iz prejšnjih let, številke ob njih pa opozarjajo na mesto, kjer so podrobneje opisani. Bibliografski opis knjige ali brošure je običajen kot v drugih bibliografijah. Pri časnikih so najprej splošni podatki (naslov, kraj, letniki, leto, začetni in končni datumi); sledijo podrobnejši podatki (podnaslov, spremembe kraja izdaje, izdajateljev, urednikov, tiskarn, podatki o zaplembah itd.). Tako pri knjigah kot pri časopisu in drugem materialu je navedeno hranilišče, pri tem je avtor dal prednost NUK kot najbolj dostopni instituciji, nato Zgodovinskemu arhivu CK ZKS idr. Ob koncu opisa posamezne enote je kronološko zabeležena važnejša zgodovinska, spominska in bibliografska literatura. V celoti prinaša delo 234 bibliografskih enot, očitno pa je, da je bil marksistični tisk najbogatejši v letih pred zadnjo vojno, najskromnejši pa ob pričetku diktature v letih 1929—1931.

Pri zbiranju podatkov o marksističnem tisku pri Slovencih se je avtor posluževal na eni strani že objavljenih podakov, na drugi strani pa je nemalokrat osnovne podatke moral izluščiti sam na podlagi raziskav po knjižnicah, arhivih in celo iz osebnih informacij. Tisk, ki ga obdeluje, je izhajal v zelo težkih razmerah, velikokrat ilegalno in brez običajnih oznak avtorja, prevajalca, urednika, leta, kraja, založnika in tiskarja. Nedvomno je avtor s svojim vztrajnim zbiranjem podatkov za to knjigo opravil pomembno delo, ki bo zlasti zgodovinarjem, ki se ukvarjajo z zgodovino slovenskega delavskega gibanja, dobro služilo, saj kaže najpopolnejšo sliko, ki jo moremo danes sestaviti po doslej znanih podatkih, obenem pa opozarja na vrzeli in nejasnosti, ki jih bo treba v bodoče dopolniti.

Da bi bila bibliografija vsestransko uporabna, je na koncu dodan še pregled knjižnih zbirk, kazalo naslovov, kazalo izdajateljev, lastnikov, založnikov in tiskarn ter krajev izida in tiska, kazalo avtorjev, prirediteljev, prevajalcev in urednikov.

Olga Janša

Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968. Ljubljana 1969. Str. 192.

Skoraj trdno sem bil že prepričan, da je nekritična izdaja Golouhovich spominov pomenila hudo, toda poslednjo šolo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Ko pa sem pregledal Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968, sem ugotovil, da sem se bridko zmotil.

Izdajatelj in založnik, republiški odbor Zveze sindikatov Slovenije, je to publikacijo namenil »v počastitev 50. obletnice ustanovitve KPJ — ZKJ, SKOJ in sindikatov«. Vendar pa je treba povedati, da 1969. leta nismo slavili 50. obletnice ustanovitve sindikatov, saj so ti bili v naših pokrajinah že pred letom 1919. Slavili smo 50. obletnico t. i. neodvisnih sindikatov.

Pregledu dogodkov v delavskem gibanju na Slovenskem 1867—1968 je nekdo dal neustrezno ime »Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968«, kakor da ne bi vedel tega, kaj je oris in kaj je kronologija. Po časovnem zaporedju sestavljenega pregleda dogodkov ali pomembnejših dogodkov vendar ne smemo imenovati kronologija ali oris kronologije. Saj je že

študentom zgodovine na univerzi znano, da je kronologija veda o času, pomožna zgodovinska veda, ki omogoča pravilno datiranje dogodkov v preteklosti. Namesto izraza »pregled pomembnejših dogodkov« je nekdo dal delu ime »kronologija« in da bi bil videti skromnejši, je dodal še »oris«. Pravzaprav pa naj bi to bil pregled pomembnejših dogodkov v delavskem gibanju na Slovenskem od leta 1867 do 1968.

Toda ali gre res za pregled pomembnejših dogodkov v delavskem gibanju na Slovenskem v poslednjih sto letih? Če naj bi to bilo res, bi moral pregled dogodkov zajeti dogodka širše in ne tako ozko kot jih je zajel. V mnogih primerih se namreč pregled omejuje le na dogodke v sindikalnem gibanju. Nikakor ne prikazuje »toka modernega delavskega gibanja na Slovenskem«, kakor piše v predgovoru (tisti, ki zelo pogosto uporabljajo pojem »moderno delavsko gibanje«, naj bi ga enkrat skušali pojasniti). Ne upošteva tudi celotnega slovenskega narodnega ozemlja, kot piše v predgovoru, saj za obdobje med vojnama nima dogodkov iz Koroške. Predgovor sicer omenja, da so dogodki v Sloveniji, ki je bila v Jugoslaviji, in dogodki v Slovenskem primorju in Istri, ki sta bili v Italiji, prikazani ločeno v posebnih razdelkih A in B, ne pove pa, zakaj je tako in zakaj niso pregleda uredili tako tudi za obdobje po drugi svetovni vojni za tiste predele, ki niso v Jugoslaviji. Vzrok za tako ureditev je v tem, da sta pregled dogodkov za čas med vojnama sestavili dve avtorici, prva za osrednji del Slovenije in druga za Slovensko primorje in Istro, za Koroško pa verjetno avtorja niso dobili.

Pregled pomembnejših dogodkov v delavskem gibanju na Slovenskem 1867—1968 je sestavilo več avtorjev, razen enega vsi sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, in sicer: za obdobje 1967—1918 Pavel Dobrila, 1918—1941 Alenka Nedog in Milica Kacin-Wohinz, 1941—1945 Štefka Zadnik, 1945—1968 Ivka Križnar in Miroslav Luštek. Na ščitnem ovitku, platnicah in v glavnem naslovu je kot zgornja mejna letnica navedeno leto 1968, v kazalu in naslovu IV., tj. poslednjega poglavja knjige, pa leto 1967. Ne vem, odkod ta razlika, vendar je poslednji datum v pregledu dogodkov 9. december 1968.

Pregled pomembnejših dogodkov ima številne vsebinske pomanjkljivosti, ki jih ne bi smel imeti. Avtorji so se namreč zlasti za časovna obdobja do 1945. leta lahko oslanjali na že objavljene preglede, česar pa v uvodu sploh niso povedali. Kaže, da je še najbolj pomanjkljiv pregled za obdobje narodno-osvobodilnega boja 1941—1945. Zato se bom ustavil zlasti ob pomanjkljivostih tega dela knjige.

Osnovna pomanjkljivost pregleda pomembnejših dogodkov v letih 1941—1945 je nepravilna zasnova dela. Če je bil delavski razred s svojo avantgardo KPS hegemon našega narodnoosvobodilnega boja, naše revolucije, pregled ne bi smel zajeti le nekaterih političnih dogodkov in predvsem le dogodkov okrog Delavske enotnosti. Ni mogoče, da pregled pomembnejših dogodkov v delavskem gibanju na Slovenskem ne bi zajemal takšnih dogodkov kot so bili npr. napad Nemčije in Italije na Jugoslavijo in njeno razkosanje, vstaja slovenskega naroda v poslednjih dneh julija 1941, ustanovitev slovenske partizanske oziroma narodnoosvobodilne vojske kot oborožene pesti delavskega razreda in vsega delovnega ljudstva za narodno in socialno osvoboditev, množičnih demonstracij v Ljubljani 1941. in 1943. leta, prvega zbora aktivistov OF aprila 1943, konference KPS v Dvoru pri Žužemberku oktobra 1943, graditve ljudske oblasti v letu 1944, osvoboditve maja 1945 itd. Vseh teh in drugih pomembnih dogodkov namreč v knjigi ni. Verjetno nihče ne bo trdil, da dogodki, ki jih pogrešam, niso bili pomembni za delavsko gibanje.

V pregledu pomembnejših dogodkov za leta 1941—1945 pogrešam tudi enoten kriterij pri izboru političnih dogodkov. Tako vsebuje nekatere politične dogodke, npr. konference, posvetovanja itd. OF in KPS le za nekatere pokrajine, npr. za Slovensko primorje, za druge, npr. za Gorenjsko, Štajersko, Koroško itd. pa sploh ne, čeprav so bili (na Gorenjskem maja in novembra 1944, na Štajerskem oktobra in novembra 1944) takšni dogodki tudi tam. Veliko je tudi nesorazmerje pri prikazu posameznih dogodkov. Tako je npr. drugemu zboru aktivistov OF v Črnomlju septembra 1944 posvečena le ena sama vrstica, za razna protikomunistična zborovanja v Ljubljani pa so poleg govornikov

navedeni celo gostje. Ponekod gre opis dogodkov v velike nianse (celo na navajanje ur in minut, ko se je kaj zgodilo, npr. za 31. 8. 1942, ali za podrobne številčne podatke, npr. za 27. 8. 1942), za mnoge pomembnejše dogodke pa v pregledu ni nobenega podatka. Torej tej pomanjkljivosti ni moglo botrovati pomanjkanje prostora. Mimogrede naj omenim, da je to tudi glavna pomanjkljivost četrtega dela knjige, ki zajema dogodke od 1945. do 1968. leta. Dva zelo pomembna dogodka, tj. 5. kongres KPJ in 2. kongres KPS, ki sta prva kongresa te organizacij po zmagoviti revoluciji, sta zabeležena le vsak s polovico vrstice.

Pri navajanju podatkov je prisotna tudi nenatančnost oziroma nepreciznost. Na posvetovanju o OF, ki ga je 1966. leta priredil inštitut skupaj z nekaterimi drugimi ustanovami, sem opozoril, da je zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju izvolil 42 delegatov v AVNOJ, a je v pregledu navedeno število 40. Takrat izvoljeni vrhovni organ se ni imenoval »vrhovni plenum OF«, temveč samo »plenum OF«. Ker je ta 120-članski plenum OF v vojnem času zasedal le enkrat, in sicer kot SNOO oziroma SNOS v Črnomlju. februarja 1944, torej ni mogla biti 26. julija in 8. avgusta 1944 »seja vrhovnega plenuma oziroma SNOS« kot piše v pregledu dogodkov, in 5. maja 1945 v osvobojeni Ajdovščini tudi ni bilo seje predsedstva SNOO, temveč je bila seja predsedstva SNOS. Pri 1943. letu sta poleg naslova za mesec junij kar dva naslova za »junij—julij« in pod drugim naslovom je datum: 2. in seveda ne vemo, ali gre za 2. junij ali 2. julij 1943 itd.

Pri prebiranju podatkov dobi bralec vtis, da je pri sestavljanju pregleda pomembnejših dogodkov v delavskem gibanju šlo predvsem za to, da bi ta za leta 1941—1945 vseboval predvsem podatke o dogodkih pri delavskem razredu in njegovi sindikalni organizaciji, tj. v Delavski enotnosti. Ne zanikam, da ne bi bil primeren takšen pregled dogodkov, ki bi se omejeval le na te dogodke, samo potem bi mu bilo treba dati drugačen, vsebini ustrezen naslov. Seveda pa bi tudi takšen, ožje zasnovan pregled dogodkov moral biti popolnejši. Vsebovati bi moral npr. tudi te dogodke: stavke slovenskega delavstva pod okupacijo poleti 1941, o katerih je takrat pisal Slovenski poročevalec, usodo sindikalnih organizacij pod okupacijo (npr. tudi usodo Delavske zbornice), okupatorjeva prizadevanja za organiziranje delavcev v njegovih organizacijah, vključevanje delavcev v prve partizanske enote (tudi o tem so že deloma objavljene in deloma zbrani podatki), udeležbo delavcev v množični vstaji na Gorenjskem decembra 1941 (samo iz jeseniške železarnice jih je sodelovalo v vstaji več kot sto), ustanovitev proletarskega bataljona in proletarske brigade »Tone Tomšič«, ustanovitev Železničarske brigade septembra 1943, obstoj obratnih in tovarniških narodnoosvobodilnih odborov na Gorenjskem 1943. leta, stavke in demonstracije delavcev v Trstu, Tržiču (Monfalcone) in Dutovljah ter delavk v Podgori pri Gorici po padcu fašizma v Italiji, množične demonstracije v Trstu in Gorici ob kapitulaciji Italije, stavko v Ljubljani avgusta 1943, poziv OF na generalno stavko v premogovnikih na Štajerskem 15. septembra 1944, ki je imel za posledico ustavitve obratovanja nekaterih premogovnikov (npr. v Senovem) ali občuten izostanek z dela v drugih premogovnikih, odhod nekaj tisoč delavcev iz štajerskih industrijskih središč v partizane v 1944. letu itd.

Za sestavo popolnejšega pregleda pomembnejših dogodkov v letih 1941—1945 bi se seveda bilo treba uspešneje poslužiti že sestavljenih pregledov dogodkov in tudi skrbno pregledati obilico literature in še več arhivskega in drugega gradiva. Vse to pa je mogoče opraviti le ob trajnejšem sistematičnem raziskovalnem delu. Kampanjsko zastavljenega in na kratek rok omejenega načina sestavljanja pregleda dogodkov v delavskem gibanju, kakršnega je imel Inštitut za zgodovino delavskega gibanja pri sestavljanju »Orisa kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968«, znanstvena ustanova ne bi smela poznati. Tak način ne more roditi dobrih sadov in tudi delo, ki je izšlo, ne more biti v čast niti sestavljalcem niti ustanovi in izdajatelju.

Tone Ferenc

Jugoslavija — spomeniki revoluciji. Beograd 1968. Urednik Miloš Bajić (s sodelovanjem članov uredniškega odbora in svetovalcev), založnika zvezni odbor Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije Beograd in založniško podjetje »Svjetlost« Sarajevo. Str. 248 + XXXI.

Kot je uredniški odbor zapisal v uvodu tega reprezentativnega in lepo urejenega zbornika fotografij in spomenikov, posvečenih naši revoluciji, osvobodilnemu boju, je ta knjiga »eden prvih poskusov, ki stremi, da bi javnosti prikazal dela sodobne monumentalne plastike in urbanistično-arhitektonskih stvaritev, ki jih je navdihnil narodnoosvobodilni boj narodov Jugoslavije«. Poudaril je tudi to, da je poskušal pokazati tiste stvaritve, ki v razvoju naše povojne monumentalne plastike pomenijo novo likovno kvaliteto. S tem je že v uvodni besedi na kratko pojasnil kriterij za izbor spomenikov.

V zelo razkošno in okusno opremljeni knjigi velikega formata je uredniški odbor, ki ga je vodil akademski slikar Miloš Bajić in v katerem je bila iz Slovenije umetnostna zgodovinarica Vera Visočnik, objavil 181 fotografij 104 spomenikov. Večina fotografij zajema celo stran knjige, nekatere pa tudi po dve strani skupaj.

O opremi tega zbornika in kakovosti fotografij bi lahko rekli samo naj-lepše. Ali je uredniški odbor izbral res najustrežnejše spomenike revoluciji, da jih prikaže v tej knjigi, je vprašanje, na katerega naj odgovorijo umetniki in umetnostni zgodovinarji. Iz Slovenije je uredniški odbor predstavil naslednje spomenike: spomenik Pohorskemu bataljonu na Osankarici (Slavko Tihec), spomenik pionirjem, padlim v NOB na Žalah (Zdenko Kalin), ilegalcev v Ljubljani (Francišek Smerdu), spomenik udeležencem revolucije v Kamniku (Drago Tršar), spomenik talcem in borcem na Žalah (Janez Boljka), spomenik talcu v Novem mestu (Jakob Savinšek), spomenik v Gramozni jami v Ljubljani (Boris Kalin), memorialni kompleks Begunje-Draga (Edvard Ravnikar), spomenik padlim borcem in talcem v Begunjah (Boris Kalin), spomenik in grobnica na Urhu (Zdenko Kalin in Boris Putrih), spomenik padlemu partizanu v Begunjah (Anton Bitenc), grobnica narodnih herojev v Ljubljani (Boris Kalin), spomenik borcem Gorice in Benečije v Goriških Brdih (Janez Boljka in Marko Šlajmer), spominska kostnica v Črnomlju (Jakob Savinšek), spomenik revoluciji v Kranju (Lojze Dolinar), Frankolovo, partizanska bolnišnica »Franja« pri Cerknem, Kvasica v Beli krajini (Jakob Savinšek), spomenik padlim borcem v Dolnjem Logatcu (Stojan Batič). Iz Slovenije je torej prikazanih 19 spomenikov revoluciji, med njimi je eden, tj. partizanska bolnišnica »Franja« svojevrsten spomenik, namreč ohranjeni objekt iz narodnoosvobodilne vojne. K navedenim spomenikom iz Slovenije bi lahko prišteli še spomenik žrtvam fašističnega terorja na graškem pokopališču, kjer je med pokopanimi žrtvami največ Slovencev (talci, borci Pohorskega bataljona itd.) in tudi spomenik sam je zasnoval slovenski arhitekt Boris Kobe.

Prikazu spomenikov sledijo na straneh I—XIV podatki o avtorjih spomenikov, razvrščenih po abecednem redu njihovih priimkov. Iz Slovenije je navedenih 16 avtorjev, od katerih so nekateri, zlasti arhitekti (Edo Mihevc, Marko Šlajmer, Marko Zupančič) soavtorji.

Na straneh XV—XXXI so zgodovinski podatki, ki jih je zbral Pero Morrača. V tem delu knjige je pri podatkih o spomenikih revoluciji v Sloveniji precej nepotrebnih napak, ki kazijo knjigo. Naj opozorim na nekatere.

Pri geslu »Osankarica« je napisano, da je bil Pohorski bataljon obkoljen in uničen pri vasi Osankarica. V resnici je Osankarica ledinsko ime. Preveč enostavno je povedano oziroma zveni kot fraza: »Bataljon je bil ustanovljen v septembru 1942. To je najmočnejši izraz pripravljenosti štajerskega ljudstva za nadaljnjo borbo kljub strašnemu terorju nemškega okupatorja.«

Samo enkrat je avtor pri nekem spomeniku omenil — le z besedico seveda — Osvobodilno fronto. Nikjer pa ni povedal kaj več o njej. Menim, da bi to lahko storil oziroma moral storiti vsaj pri geslu »Ljubljana-ilegalec«, saj niso bili ilegalci samo člani VOS, partizani, tiskarji, kurirji itd., temveč tudi politični delavci, tj. aktivisti Osvobodilne fronte. Med podatki za ta spomenik bi bilo treba vsaj omeniti člane Narodne zaščite, ki je imela v okupirani Ljubljani kar več bataljonov, seveda ilegalnih.

Pri geslu »Novo mesto« avtor pravi: »Novo mesto je bilo center narodno-osvobodilnega gibanja na Dolenjskem. Tu je bilo po aprilski vojni vodstvo KP Slovenije za to pokrajino, kmalu potem pa tudi vodstvo Osvobodilne fronte. Na poletje 1942 je zajel Dolenjsko plamen oborožene vstaje. Večji del pokrajine je bil osvobojen...« Ni osnovana trditev, da bi bilo Novo mesto center narodnoosvobodilnega gibanja na Dolenjskem, temveč je res, da je bilo eno od središč. V letu 1941 ni bilo nekega vodstva KPS in OF za vso Dolenjsko, temveč je imelo vsako okrožje svoje vodstvo, zvezano naravnost s CK KPS in z IO OF, dokler nista bili jeseni 1942. leta ustanovljeni poverjeništvu CK KPS in IO OF za Dolenjsko. V vojaškem pogledu je bilo pokrajinsko vodstvo že od pomladi 1942. leta dalje. Neutemeljena je tudi trditev, da bi šele na poletje 1942 zajel Dolenjsko plamen oborožene vstaje. Kajti enako kot v drugih slovenskih pokrajinah so tudi na Dolenjskem pokale partizanske puške že 1941. leta in tudi v tej pokrajini se je že poleti in jeseni 1941 začel oborožen upor proti okupatorju. Ta se je zelo razmahnil spomladi, ko so nastali partizanski odredi, grupe odredov in prvo razsežno osvobodeno ozemlje in ne šele poleti 1942. leta. Skoraj ne bi mogel verjeti, da tako priznanemu raziskovalcu NOB kot je Pero Morača, to ne bi bilo znano in domnevam, da je prevajalec srbsko besedo »proleće« enostavno prevedel v »poletje«.

Napake so tudi pri geslu »Ljubljana — Gramozna jama«. Potem, ko pove, da je bilo spomladi 1942. leta v Sloveniji in še zlasti ob Ljubljani in tudi v mestu samem izredno aktivno narodnoosvobodilno gibanje, nadaljuje: »V borbi proti vstaji je italijanska okupacijska vlada 24. aprila 1942. leta izdala ukaz o streljanju talcev. Talce so postrelili v Gramozni jami. Na istem prostoru so poleg talcev postrelili tudi politične zapornike — pripadnike Komunistične partije in Osvobodilne fronte. Na prostoru, kjer stoji spomenik, je pokopanih 425 ustreljenih talcev in borcev narodnoosvobodilnega gibanja.« V Ljubljani ne moremo govoriti o neki okupacijski vladi, temveč o upravi. Iz navedenega besedila bi razumeli, da je italijanski okupator vse talce, ki jih je streljal po odredbi z dne 24. aprila 1942, postrelil v Gramozni jami, kar pa ne drži. Streljal jih je tudi drugod, prve npr. pri Radohovi vasi, tudi v središču Ljubljane (Ulica stare pravde), na strelišču ob Dolenjski cesti (tri skupine) itd. V Gramozni jami pa je streljal tudi na smrt obsojene, npr. Toneta Tomšiča itd. Ustreljeni talci in borci niso pokopani na mestu, kjer stoji spomenik, temveč na Žalah in drugod, Tone Tomšič npr. v grobnici narodnih herojev. Mogoče je avtor mislil na Zale, toda pod geslom »Ljubljana — Zale« navaja, da so tam pokopani posmrtni ostanki 289 talcev in partizanskih borcev Ljubljane. Avtor bi moral svoje podatke preveriti in preurediti.

Ni mogoče trditi, da bi v Kranju »delovala množična organizacija Komunistične partije« in da bi v kranjskem okrožju vodil priprave na vstajo »Okrajni komite KP Slovenije in njegova vojna komisija« kot piše pri geslu »Kranj — spomenik revolucije«. Nikjer v Sloveniji ni bila KPS pred vojno množična organizacija in vstajo v omenjenem okrožju je vodil okrožni komite KPS oziroma okrožni vojno-revolucionarni komite.

Pri geslu »Kvasica v Beli krajini« ni naveden pravi datum dogodka, ki mu je posvečen spomenik. Napad IV. hrvaške udarne brigade (kordunaške) na italijansko avtomobilsko kolono, v kateri pa ni bilo sto vojakov kot pravi avtor, temveč 120, je bil 22. septembra 1942. leta in ne 22. oktobra 1942 kot trdi avtor.

Tu sem opozoril samo na napake pri geslih za spomenike v Sloveniji, puščam pa ob strani razpravljanje o tem, kateri podatki manjkajo, da bi bil dogodek, zaradi katerega stoji spomenik, popolnoma dokumentiran. Sodim, da napake in pomanjkljivosti v tem delu knjige, žal, zmanjšujejo njeno vrednost.

Poslednje strani knjige zavzema katalog spomenikov, urejen po vrstnem redu objavljenih fotografij.

Tone Ferenc

Poslovilna pisma žrtev za svobodo. Druga razširjena in dopolnjena izdaja Poslovilnih pismen za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Stajerski. Založba Obzorja, Maribor 1969, str. 498.

Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje ter Založba Obzorja Maribor so nas 1969. leta ponovno prijetno presenetili. Že na naslovni strani so povedali, da gre za drugo, razširjeno in dopolnjeno izdajo Poslovilnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski. O prvi izdaji sem poročal v *Zgodovinskem časopisu*, 1967, str. 312—320.

Zbornik poslovilnih pisem žrtev za svobodo (druga izdaja) je sestavljen v glavnem po enakih načelih kakor je bil zbornik poslovilnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski (prva izdaja). Uredniški odbor, ki je isti kakor pri prvi izdaji (glavna urednika Milan Ževart in Stane Terčak in člani Mirko Fajdiga, Cveto Pelko, Lojze Penič in Zdenka Rogl), je drugi izdaji dal drugačen naslov. Spremembo naslova je zahtevala zlasti spremenjena vsebina druge izdaje. Le-ta namreč ni samo dopolnjena z novimi pismi in podatki, temveč je tudi razširjena glede na območje, kjer so umirale žrtve za svobodo, in tudi glede na način usmrtitve. Prva izdaja je imela 194 poslovilnih pisem talcev, ki so jih nacisti **ustrelili na območju slovenske Štajerske**. Druga izdaja ima poleg teh pisem novih 49 pisem ustreljenih talcev z istega območja, 22 pisem 19 oseb, katerih usmrtitev okupator ni objavil z razglasi in so bili vsi, razen enega, usmrčeni zunaj obravnavanega ozemlja, tj. **zunaj slovenske Štajerske**. Skupaj je torej objavljenih 265 poslovilnih pisem ali 71 več kot v prvi izdaji.

Ce bi uredniški odbor imel 49 poslovilnih pisem talcev iz slovenske Štajerske že ob pripravi prve izdaje, bi jih prav gotovo vključil vanjo in mu ne bi bilo treba spreminjati naslova druge izdaje. Ker pa je v drugo izdajo vključil tudi 22 pisem 19 ljudi, ki jih ne moremo smatrati za talce, saj so večino pisem pisali mladeniči, ki so jih nacisti obsodili na smrt v nemški vojski, med njimi trije niso bili doma iz slovenske Štajerske, temveč iz Mežiške doline, enega pa so ubili ustaši, je moral uredniški odbor naslov zbornika ustrezno razširiti: izpasti je morala slovenska Štajerska in talce so zamenjale žrtve. Tu si postavljam vprašanje, ali je bilo smiselno razširiti edicijo za teh 22 poslovilnih pisem, katerih objava verjetno ni plod sistematičnega zbiranja. Tega se zaveda tudi uredniški odbor, saj v uvodni besedi piše, da doslej ni še nihče sistematično zbiral zgodovinskega gradiva in raziskoval upora slovenskih fantov, ki so bili prisilno mobilizirani v nemško vojsko in so se vključevali v odporniška gibanja drugih zasedenih dežel. Je pa takšna druga izdaja, kakršna je, to je nezaokrožena glede na kategorije žrtev in glede na območje, hkrati tudi neuspeh poskus izdati vseslovensko izdajo poslovilnih pisem žrtev za svobodo. Uredniški odbor priznava, da so moči dveh muzejev v severovzhodni Sloveniji za to nalogo prešibke, pri čemer se seveda postavlja vprašanje: ali ni dolžnost tudi drugih muzejev revolucije, da vsak na svojem območju zberejo to dragoceno gradivo. In še eno vprašanje se postavlja: kaj pa če je nekdo poslovilna pisma že zbiral in jih z avtoriteto neke vrhovne politične ustanove tudi precej zbral, a jih sedaj hrani v svojem zasebnem arhivu.

Kakor v prvi tako je tudi v drugi izdaji uvodna beseda prof. Milana Ževarta (str. 5—31), ki pa je vsekakor več kakor samo beseda. V resnici je to zelo tehtna razprava, saj nam avtor v njej na osnovi vsega do sedaj znanega gradiva na 28 straneh predoči nacistično ubijanje talcev v slovenski Štajerski. Ževart je svojo razpravo iz prve izdaje nekoliko dopolnil in razširil. Upošteval je pripombe, ki sem jih navedel v svojem poročilu o prvi izdaji, in uporabil je tudi novo gradivo, ki mu pri prvi izdaji še ni bilo znano ali dostopno. Tako pri navajanju podatkov o ubijanju talcev, ko pove, da so prvih deset talcev ustrelili v gozdu Dobrava pri Brežicah, v drugi izdaji doda, da so ustrelili tudi Ivanko Uranjek, ki je tej skupini prinesla propagandno gradivo. Ko govori o obešanju talcev na Stranicah pri Frankolovem, doda, da Hermana Zdolška niso obesili na Stranicah, temveč ubili pri Celju, da niso obesili Franca Zoherja iz Braslovč, kakor piše na lepaku, temveč Franca Zoharja iz Štor. V prvi izdaji je Ževart trdil, da socialna struktura talcev pove, da so v boju proti okupatorju največ prispevali delavci in kmetje. V drugi izdaji to trditev izpušča. Verjetno je sam prišel do spoznanja, da socialne strukture talcev, ki so jih ubili do 11. julija 1944 (do takrat so namreč na lepakih navajali tudi poklic talcev), ni mogoče posploševati na vse udeležence narodnoosvobodilnega

boja, saj nato sam ugotavlja, da celo »socialna struktura talcev za sedaj še ni povsem jasna«.

Podatkom o ljudeh, ki so jih ubili potem, ko jih je obsodilo kakšno sodišče, dodaja primer orožnika Petra Podleska, ki so ga ubili zato, ker je dajal partizanom pomembne podatke. Takih dopolnil je v razpravi še več in jih tu ne bom navajal.

Bistveno je Ževart razširil odstavke o načinu izrekanja kazni pod nemško okupacijo na slovenskem Štajerskem, kjer do aprila 1943 sploh ni bilo rednega sodstva in je bil za obravnavanje kazenskih zadev pristojen komandant varnostne policije in varnostne službe v Mariboru oziroma njegovi organi. Smrtne kazni za politične jetnike je izrekal komandant varnostne policije in varnostne službe sam. Vendar za prvi dve streljanji navaja šele pred kratkim odkrite podatke, da ju je neposredno odredil šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko. Dalje navaja na novo tudi nekaj okrožnic v zvezi z aretacijami zaradi maščevanja po uporniških sabotažnih akcijah.

Že v uvodni besedi prve izdaje je Ževart s skrbno analizo podatkov z razglasov o ubijanju talcev prikazal streljanje talcev kot maščevalni ukrep za partizanske akcije. Za svojo razpravo v drugi izdaji je našel o tem še več podatkov in sicer v arhivskem gradivu, tako npr. za streljanja 23. IX. 1941, 10. X. 1941 in 15. XI. 1941. Precej je dopolnil tudi odlomke o usodi svojcev ubitih talcev tj. o nacističnih deportacijah in uničevanju ožjih sorodnikov ubitih talcev; pri čemer se je precej opiral na moje razpravljanje v knjigi »Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945«.

Kljub temu, da je Ževart svojo uvodno besedo dopolnil in razširil, je glede na razširjen koncept druge izdaje nujno morala postati pomanjkljiva. Vključitev pisem drugih kategorij žrtev za svobodo bi seveda zahtevala tudi razširitev uvodne razprave na opis ubijanja teh skupin. Objavljanje poslovilnih pisem talcev, aretiranih v Mežiški dolini in ustreljenih na Gorenjskem (pismo Ervina Mlekuža), bi npr. zahtevalo, da Ževart v uvodni besedi predoči tudi sistem ubijanja talcev na Gorenjskem. Vprašanje pa je, ali bi bilo res smiselno zaradi enega samega pisma na Gorenjskem ubitega talca občutno razširiti uvodno besedo. Zato ponovno menim, da bi bilo bolj smiselno počakati z objavo tega pisma do tedaj, ko bodo sistematično zbrana ali dostopna ter objavljena tudi druga poslovilna pisma žrtev za svobodo iz Mežiške doline in Gorenjske.

Enako kot v prvi izdaji je uredniški odbor tudi v drugi izdaji pisma objavil po izvirnikih ali verodostojnih prepisih brez poseganja v tekst, torej taka kakor so jih napisale žrtve za svobodo pred smrtjo. Postavlja pa se mi vprašanje o »verodostojnosti prepisov.« Po čem namreč lahko uredniški odbor sodi, da je prepis nekega poslovilnega pisma verodostojen? Morda misli na overovljene prepise? Sam pravi, da ima nekaj prepisov poslovilnih pisem, za katera pa ni mogel ugotoviti, ali so verodostojna ali ne in jih zato ni objavil. Menim, da se je uredniški odbor lahko sam prepričal, kako kritičen mora biti do raznih tudi »verodostojnih prepisov«. V prvi izdaji je uredniški odbor objavil poslovilno pismo Draga Hvalca, ustreljenega 2. oktobra 1942 v Mariboru, po Sajetovi zbirki »Pisma na smrt obsojenih«, Ljubljana 1959; v drugi izdaji pa po izvirniku, ki ga hrani Hvalčeva mati. Da bi lahko bolje videli, kako je eno in isto pismo objavljeno zelo različno, navajam obe verziji vzporedno.

Poslovilna pisma žrtev za svobodo
(str. 332)

Dragi Domači.

Poprej ko Vam kaj pišem vaš vseh skupaj lepo pozdravim in vam pošiljam najlepše pozdrave nič ni treba biti žalostni ker je pač tako, da mora biti. Zaradi drugih sim zdaj v nesrečo padel pozdravite v poznane in moje prijatelje. Vse moje stvari

lepo spravite in jih varjite ker jaz nevem kdaj pridem domov. Najbrž pa nikoli več. Pozdravljam tudi brate in sestre in vse. Nepozabite na me spomnite se me vsaj za verne duše. Druga pa ni nič novega

Adijo mama ata sestre
in bratci
lepe pozdrave od
nepozabljenega Dragota

F. Saje: Pisma na smrt obsojenih (str. 59—60)

Ljuba mamica in ostali domači!
Najprej Vas vse skupaj pozdravljam; rad bi Vam pozdrave prinesel sam, pa to ni mogoče. Bodite močni in se ne žalostite, če se ne bomo več videli. Žrtve so potrebne in jaz bom med njimi. Vse moje stvari, lepo

spravite in jih imejte za spomin name. Pozdravite vse znance in prijatelje in spomnite se včasih name, ker se ne bomo videli nikdar več. Mamica, ostanite zdravi, oče, bratje in sestrice tudi.

Prejmite vsi skupaj najlepše in zadnje pozdrave od Vašega

Dragota

Sajetova objava Hvalčevega poslovilnega pisma se od izvirnika razlikuje tako zelo, da bi komajda še verjeli, da gre za eno pismo. Če ne bi Saje sam izjavil, da je poslovilna pisma prirejal za objavo in če mi ne bi že poznali, kako jih je prirejal, bi menili, da ga je tudi Saje dobil v roke že prirejenega, tj. da je dobil prirejen prepis. Primeri Sajetovega prirejanja poslovilnih pisem, ki sem jih prikazal v poročilu o prvi izdaji poslovilnih pisem, so pričali bolj o tem, kako je Saje iz pisem izpuščal vse, kar se mu ni zdelo primerno za objavo. Primerjava obeh objav Hvalčevega poslovilnega pisma pa kaže, da je v pismo svojevoljno vrinil tudi misli, za katere je sodil, da spadajo vanj. Stavka: »Bodite močni in se ne žalostite, če se ne bomo več videli. Žrtve so potrebne in jaz bom med njimi.« si je Saje enostavno izmislil in vrinil v pismo; medtem ko je stavek: »Zaradi drugih sim zdaj v nesrečo padel.« kar izpustil. Ponovno se sprašujem, kako je mogel Saje tako ravnati s poslednjimi pismi žrtev za svobodo?

Ker sem o vsebini poslovilnih pisem, objavljenih v prvi izdaji, že pisal v poročilu o prvi izdaji, tega sedaj ne bom ponavljal. Glede vsebine novih pisem naj poudarim, da imajo v glavnem podobne elemente kakor poslovilna pisma v prvi izdaji. Žrtve se predvsem poslavljajo od domačih, jih tolažijo in prosijo odpuščanja za vsa morebitna nesoglasja in nesporazume. Pred smrtjo so mirne, zavedajo se, da umirajo za pravično stvar in nekatere to v pisemih tudi jasno povedo. Tako npr. Janko Širca piše: »Radi česa sem obsojen Vama ne smem pisati ker zakon ne dovoljuje tega toda bodita mirna nisem bil kradel ali moril marveč zgolj moja slovenska vzgoja, ki sem jo prejel v šolah je bila predmet temu.« Franc Pen poudarja: »Toda naša prekrasna Slovenija in naša domovina je vredna te žrtve.« Franc Fele ugotavlja: »Danes sem obsojen na smrt, to zato ker sem Slovenec.« Peter Podlesek, ki so ga nacisti obsodili na smrt tudi zato, ker je, uslužben pri nemškem orožništvu, opozoril Pohorski odred na bližajočo se veliko nemško hajko, izjavlja: »Jaz umiram za 'Slovenski narod' ter gledam z mirnim očesom smrti v oči.« ter dalje: »Z mojo krvjo bo podpisan akt za rešitev 'Slovencev'.« Med nekaj desetinskimi avtorjev na novo objavljenih poslovilnih pisem so le trije ali štirje obžalovali svoja dejanja, zaradi katerih so jih nacisti ubili.

Zaradi svoje posebnosti pa v drugi izdaji izstopata dve pismi. Branko Zabavnik iz Jastrebec pri Kogu je 4. decembra 1941 ali 23 dni pred usmrtno vijo v Mariboru, v ptujskem »restu lačen in napol zmrznjen« napisal pravo oporoko in ji tudi sam dal naslov: »Testamen, ali moja poslednja volja (Oporoka)«. Pismo orožnika Franca Visočnika, ki so ga ustrelili 15. aprila 1943 v Salzburgu, je sicer pravo poslovilno pismo, a je nekaj posebnega, ker ga je pisal vso noč. Druge žrtve so namreč imele za slovo na razpolago le nekaj minut.

Manj razumljiva mesta v poslovilnih pismih je uredniški odbor pojasnil s kratkimi opombami. Podobno kot v poročilu o prvi izdaji moram tudi zdaj ugotoviti, da je takih pojasnil premalo.

Okolnost, da se je tudi tujina zelo zanimala za prvo izdajo poslovilnih pisem, je napotilo uredniški odbor, da je na koncu druge izdaje v angleškem, francoskem, nemškem in ruskem jeziku objavil zelo skrajšano Zevartovo uvodno besedo. Kdor bo skrbno prebral nemški prevod tega uvoda, bo ugotovil, da je pomanjkljiv glede izrazov. Tako npr. ni lepo ali prav uporabljati za območje slovenske Štajerske izraza »Besatzungseinheit«, saj so nacisti z izrazom »Besatzungseinheit« označevali okupacijsko enoto, posadni oddelek.

Bolje bi bilo uporabljati izraz »Besatzungsgebiet«. Prekmurje ni »das Land an der Mur«, temveč »das Übermurgebiet«. Prve skupine talcev na slovenskem Štajerskem nacisti niso ustrelili 31. julija 1941, temveč dan prej, kot je pravilno zapisano v uvodni besedi in tudi v tistem delu knjige, kjer so objavljena poslovilna pisma; gre verjetno le za strojepisno napako. Za 1942. leto pravi: »In diesem Jahr gab es einundzwanzig Erschiessungskommandos.« in ta izraz uporablja še naprej za slovenski »skupine ustreljenih« oziroma za »množična streljanja«. Menim, da pomeni izraz »das Erschiessungskommando« eksekucijski oddelek, tj. tisti vojaški, policijski ali drugi oddelek, ki je streljal talce. Izraz: »Im Jahre 1943 gab es vier solche Schiessereien.« nikakor ni dober. Dr. Uiberreitherju je bilo ime Sigfried. V nemščini se naslov komandanta varnostne policije in varnostne službe glasi »der Kommandeur der Sipo und des SD« in ne »Kommandant...«. Boljši od izraza »arretieren« je »festnehmen« in seveda tudi vse sestavljenske s tem izrazom. Bolje od »Wie verfahren die Nazis mit den Angehörigen der Geiseln?« bi bilo »Wie behandelten die Nazis die Angehörigen der Geiseln?« Nikakor ni v redu izraz »die Schreiber der Abschiedsbriefe«, temveč »die Verfasser der Abschiedsbriefe«. Mežiška dolina je Miesstal, la vallée de la Meža, the Meža Valley itd. Sodim torej, da bi moral uredniški odbor bolje paziti na prevod, da ta ne bi kazil drugače skrbno pripravljene izdaje poslovilnih pisem.

Z namenom, da bi tuje bralce seznanil z vsebino zbornika poslovilnih pisem žrtev za svobodo, je uredniški odbor poskrbel za prevod poslovilnih pisem talcev Albina in Marjana Milavca, Antona Bostiča, Jožeta Fluka in Ivana Acmana v angleščino, francoščino, nemščino in ruščino. Prevode teh pisem je objavil v posebni prilogi, ki ni vezana v knjigo.

Druga izdaja poslovilnih pisem ni tako razkošna kot prva, je pa kljub temu lepo in skrbno opremljena. Tudi njo je opremil Janez Vidic. Osnovna razlika v opremi obeh izdaj je v tem, da je druga bolj strnjena kot prva; manj je praznega vmesnega prostora med pismi in v drugi izdaji je papir manj kakovosten kot v prvi.

V svojem poročilu o prvi izdaji poslovilnih pisem sem predlagal, naj bi uredniški odbor vključil v zbornik med faksimile tudi gestapovski formular o »poostrenem zaslišanju« (beri: mučenju), ki ga prek nürnberškega procesa pozna tudi inozemska literatura, in fotografijo ubitih talcev, ki jo hrani Muzej ljudske revolucije Slovenije. Ta sicer ni natančneje dokumentirana, vendar po nacistih, ki si ogledujejo pobite talce, lahko trdno sklepamo, da izvira iz slovenske Štajerske. O usmrtenih talcih v slovenski Štajerski imamo namreč mnogo manj fotografij kot o talcih na Gorenjskem. Verjetno uredniškemu odboru ni uspelo natančneje dokumentirati omenjene fotografije, vendar pa bi že samo dejstvo, da gre za ubite talce iz slovenske Štajerske, bilo dovolj, da bi uredniški odbor fotografijo objavil. In morda bi se med bralci našel kdo, ki bi jo mogel natančneje dokumentirati.

Tudi za drugo izdajo poslovilnih pisem naj poudarim, da bodo skrbno zbrana in v glavnem neokrnjena objavljena pisma mnogim, tako zgodovinarjem kakor tudi pedagogom, psihologom, filozofom itd. služila kot vir za tehtna razglabljanja o tem, kaj je slovenski človek mislil in čutil v najtežjih trenutkih svojega in narodovega življenja. Vedno bolj pa sem prepričan, da bi ne smelo biti Slovenca, ki bi vsaj enkrat ne prebral poslovilnih pisem žrtev za svobodo.

Tone Ferenc

BIBLIOGRAFIJA

NOVE KNJIGE V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIŽNICI, KNJIŽNICI ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE IN KNJIŽNICI INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA V LJUBLJANI

Letošnji pregled tuje zgodovinske literature je sestavljen po istih principih kot lanski. Zaradi objektivnih vzrokov tokrat ni vključena knjižnica Slovenske akademije znanosti in umetnosti, zajeta pa so dela iz Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK), knjižnice oddelka za zgodovino filozofske fakultete (FF), novost je vključitev knjižnice Inštituta za narodnostna vprašanja (INV).

Bibliografski pregled zajema samostojne publikacije in je urejen tako, da začenja s pomožnimi zgodovinskimi vedami; sledijo bibliografije (v prejšnjem pregledu so bile pri splošnih delih) in splošna dela, to so razni zgodovinski pregledi, priročniki, enciklopedije, atlasi itd. ter dela, ki jih ni mogoče uvrstiti pod eno samo državo (dela, ki obravnavajo probleme dveh držav, so uvrščena k državi, na kateri je težišče obravnave). Nato naštevamo literaturo o Sloveniji in Slovencih ne glede na državne meje, sledijo dela po državah, začenjamo z Jugoslavijo in končujemo z izvenevropskimi kontinenti (nova je rubrika Stari vzhod). Za lažje iskanje navajamo abecedni seznam držav in kontinentov, ki so posebej zajeti, s številko odstavka:

Afrika 25 — Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto 6 — Azija 26 — Belgija 19 — Bizantinsko cesarstvo 10 — Češkoslovaška 7 — Francija 18 — Italija 9 — Jugoslavija 5 — Latinska Amerika 22 — Madžarska s staro Ogrsko kot celoto 8 — Nemčija 15 — Nizozemska 20 — Poljska 14 — Portugalska 22 — Sovjetska zveza 13 — Stari vzhod 11 — Španija 21 — Švica 16 — Turčija 12 — Velika Britanija 17 — ZDA 23.

Bibliografski pregled so sestavili Miloš Rybář za knjige iz NUK, Olga Janša za knjige oddelka za zgodovino FF, Mara Mervič za knjige INV.

1. Pomožne zgodovinske vede

Buchholz, Erich: Schriftgeschichte als Kulturgeschichte. Bellnhausen ü. Gladenbach, Institut für Geosozologie und Politik (1965). 352 str. 8°. Ilustr. NUK b 202882 — **Cook, Sherburne Friend & Ronald Charles Heizer:** Studies on the chemical analysis of archeological sites. Berkeley & Los Angeles 1965. (VII) + 102 str. 8°. (University of California publications in anthropology. 2.) NUK 179654 — **Franke, Peter R. & Max Hirmer:** Die griechische Münze. Aufnahmen von Max Hirmer (1964). 174 str. + pril. 4°. NUK II 199085 — **Heuss, Alfred:** Zur Theorie der Weltgeschichte. Berlin, Gruyter & co. 1968. VIII + 84 str. 8°. FF C 3043 — **Hirsch, Hans:** Aufsätze zur mittelalterlichen Urkundenforschung. Mit einem Vorwort herausgegeben von Theodor Mayer. Graz & Köln, Böhlau Verlag 1965. XV + 315 str. 8°. FF D 3828 — **Hobson, Burton:** Münzen bestimmen. (2. Aufl.) München, Ernst Battenberg (1969), 88 str. 8°. FF C 3182 — **Platbarzdis, Aleksanders:** Die königlich schwedische Münze in Livland. Das Münzwesen 1621—1710. Stockholm, Almqvist & Wiksell (1968). 533 str. 8°. (Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien, Antikvariska serien 20.) FF D 3765 — **Riese, Alexander:** Das Rheinische Germanien in den antiken Inschriften. Leipzig & Berlin, Teubner 1914. XV + 479 str. 8°. FF D 3795 — **Robert, Louis:** Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités

grecques. Vol. 10—13. Limoges 1955—1965. 8°. NUK 132092 — **Santifaller**, Leo: Urkundenforschung. Methoden, Ziele, Ergebnisse. Graz & Köln, Böhlau Verl. 1968. VIII + 77 str. 8°. FF C 3177 — **Studien** zur Geschichtsschreibung im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von Paul Philippi. Köln & Graz, Böhlau Verlag 1967. XIV + 230 str. 8°. (Siebenbürgisches Archiv, Bd 6/1967.) FF D 3781 — **Tihomirov**, Mihail Nikolaevič & Anatolij Vasil'evič Murav'ev: Russkaja paleografija. ... Moskva, »Vysšaja škola« 1966. 287 + (III) str. 4°. (cir.). NUK II 198009.

2. Bibliografije

Bibliographie d'études balkaniques 1966. Sofia, Academie Bulgare des sciences 1968. 348 str. 4°. FF E 551 — **The European Bibliography** compiled by the European Cultural Centre, Geneva. Ed. Hjalmar Pehrsson and Hanna Wulf. La bibliographie européenne... Leyden, A. W. Sijthoff 1965. VIII + 472 str. 8°. INV B 1700 — **Meyer**, Klaus: Bibliographie der Arbeiten zur osteuropäischen Geschichte. Aus den deutschsprachigen Fachzeitschriften 1858—1964. Hrsg. von Werner Philipp. Berlin, in Kom. bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1966. 314 str. 8°. (Bibliographische Mitteilungen des Osteuropa-Instituts an der freien Universität Berlin, H. 9.) FF C 3122 — **Scherer**, Anton: Südosteuropa-Dissertationen 1918—1960. Eine Bibliographie deutscher, österreichischer und schweizerischer Hochschulschriften. Graz (itd.) H. Böhlau Nachf. 1968. 221 str. 8°. FF C 3178, INV B 1666 — **Südosteuropa-Bibliographie**. Hrsg. vom Südost-Institut, München. München, R. Oldenbourg 1968. Bd. 3.: 1956—1960. Teil 2.: Albanien, Bulgarien, Jugoslawien, Südosteuropa und grössere Teilräume. 4°. INV C 35.

3. Splošna dela

Arnau, Frank: Jenseits der Gesetze. Kriminalität von den biblischen Anfängen bis zur Gegenwart. München, Rütten & Loening Verl. (1966). 351 str. + pril. 8°. Ilustr. NUK 209044 — **Baumont**, Maurice & Raymond Isay & Henry German-Martin: L'Europe de 1900 à 1914. Paris (1966). (V) + 476 str. 8°. (L'histoire du XXe siècle. /1./) NUK 203597 — **Becker**, Alfons: Papst Urban II. (:1088—1099:). T. 1. Stuttgart 1964. 8°. (Schriften der Monumenta Germaniae historica. 19.) NUK 132185 — **Bloom**, Solomon F.: Europe and America. The Western world in modern times. New York & Burlingame, Harcourt, Brace & World [1961]. XXII + 761 str. 8°. FF D 3772 — **Boba**, Imre: Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the ninth century. Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1967. 138 str. 8°. (Slavo-orientalia. Monographienreihe über die slawischen und orientalischen Welt. Bd II.) FF D 3830 — **Brinton**, Crane & John B. Christopher & Wolff Robert Lee: Civilization in the West. 3. print. (New Jersey, Englewood Cliffs 1965). XVI + 717 str. + pril. 8°. FF D 3796 — **Bruhn**, Wolfgang & Max Tilke: Kostümgeschichte in Bildern. Eine Übersicht d. Kostüme aller Zeiten u. Völker vom Altertum bis zur Neuzeit. ... (Neue Ausg. Unveränd. Neuaufsl.) Tübingen, Wasmuth (1963). 79 + 200 str. 4°. NUK 199032 — **Chélini**, Jean: Histoire religieuse de l'occident médiéval. Paris, Armand Colin 1968. 512 str. 8°. (Série »Histoire médiévale«, Collection U.) FF D 3835 — **Chevalier**, Jacques: Histoire de la pensée. T. 1—4. Paris, Flammarion (1966—1968). 8°. NUK F 2 CHE — **Delos J. T.**: Le problèmes de civilisation. La Nation. Montreal, Ed. de l'Arbre (1944). 8°. Vol. 1.: Sociologie de la Nation. Vol. 2.: Le nationalisme et l'ordre de droit. INV B 1728 — **Durant**, Will and Ariel: The age of Voltaire. A history of civilization in Western Europe from 1715 to 1756, with special emphasis on the conflict between religion and philosophy. By Will and Ariel Durant. New York, Simon & Schuster 1965. 900 str. + pril. 8°. (The story of civilization: part IX.) FF D 1805 — **Durant**, Will and Ariel: Rousseau and revolution. A history of civilization in France, England, and Germany from 1756, and in the remainder of Europe from 1715 to 1789. New York, Simon and Schuster 1967. X + 1091 + (II) str. + pril. 8°. (The story of civilization: part X.) FF D 1805 — **Erigena**, Joannes Scotus: De divisione naturae libri quinque, diu desiderati. Accedit appendix ex ambiguis

S. Maximi graece & latine. Oxonii, e Theatro Sheldoniano, Anno 1681. (Unveränd. Nachdruck.) Frankfurt am Main, Minerva 1964. XIV + 312. + (III) + 88 str. 8°. FF D 3834 — **Folz**, Robert: The concept of empire in Western Europe from the fifth to the fourteenth century. (L'idée d'Empire dans l'Occident du Ve au XIVe siècle) Translated by Sheila Ann Ogilvie. (London), E. Arnold (1969). 250 str. 8°. FF C 3179 — **Garin**, Eugenio: Moyen age et renaissance. (Medioevo e rinascimento). Traduit de l'italien par Claude Carme. (Paris), Gallimard (1969). 274 str. 8°. FF C 3176 — **Geck**, Elisabeth: Johannes Gutenberg. (1468—1968.) Vom Bleibuchstaben zum Computer. Bad Godesberg, Inter Nationes 1968. 127 + (VII) str. + pril. 8°. Ilustr. NUK b 208881 — **Geschichte der Ost- und Westkirche in ihren wechselseitigen Beziehungen. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati.** Wiesbaden, Harrassowitz 1967. (VII) + 203 str. + 12 tab. 8°. (Annales Instituti Slavici. 1/3.) NUK 209167 — **Hrbata**, František: Komunistická internacionála a protifašistické hnutí v letech 1933—1935. Praha 1963. 250 + (II) str. + 3 pril. 8°. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia. 3.) NUK 157837 — **Internationaler Faschismus. 1920—1945.** (Journal of contemporary history. Hrsg. von Walter Laqueur u. George L. Mosse.) (München), Nymphenburger (1966). 300 str. 8°. NUK 202875 — **Jundt**, Auguste: Histoire de pantheisme populaire au moyen âge et au seizième siècle (:suivie de pieces inédites concernant les Frères du libre esprit, maître Eckhart, les Libertins spirituels, etc.). Paris 1875. Unveränd. Nachdruck. Frankfurt am Main, Minerva 1964. (III) + 310 str. 8°. FF C 3180 — **Koeltz**, Luis Marie: La guerre de 1914—1918. T. 1. Les opérations militaires. Paris (1966). 8°. (L'histoire du XXe siècle. /2./) NUK 203597 — **Konkordate seit 1800.** Originaltext und deutsche Übers. der geltenden Konkordate. Zsgest. u. bearb. von Lothar Schöppe. Frankfurt am Main & Berlin 1964. XXXIX + 584 str. 8°. (Dokumente. 35.) NUK 209240 — **Kozłowski**, Janusz Krzysztof: Studia nad zróżnicowaniem kulturowym w paleolicie górnym Europy Środkowej. Kraków 1965. 147 + (II) str. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 109.) NUK 136662 — **Knowles**, M. D. & D. Obolensky: Le moyen âge. Paris, Éditions du Seuil 1968. 622 str. 8°. (Nouvelle histoire de l'église, 2.) FF C 3183 — **Krivoguz**, Igor' Mihajlovič: Vtoroj Internacional. 1889—1914. Moskva, »Mysl'« 1964. 493 + (II) str. 8°. (cir.) NUK 203927 — **Die Kulturen der eurasischen Völker.** Die Kulturen der früher Reitervölker. Von Joseph Wiesner. — Die Kultur der Ungarn. Von Julius von Farkas. Mit Beiträgen von Thomas von Bogyay. — Die Kultur Finnlands. Von Rolf Dencker. — Völker und Kulturen Nordeurasiens. Von Gustav Ränk. Mit 348 Abb. u. 4 Farbtaf. Frankfurt am Main (1968). loč. pag. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Abt. II. 10.) NUK C II 131843 — **Lachouque**, Henri: Dix siècles de costume militaire. (Paris 1963.) 96 str. + pril. 4°. (Tout par l'image. 42.) NUK F 7 II LAC — **Leckie**, Robert: The story of world war I. New York, Random house (1965). 189 str. 4°. FF E 550 — **Lietzmann**, Hans: Geschichte der Alten Kirche. Bd 1—4. Berlin, Walter de Gruyter & Co. 1961. 8°. NUK 204179 — **Masur**, Gerhard: Propheten von gestern. (Prophets of yesterday.) Zur europäischen Kultur 1890—1914. (Aus dem Amerikanischen von Alfred Dunkel.) (Frankfurt a. M.), S. Fischer Verl. (1965). 490 str. 8°. NUK 193303 — **Meuleau**, Maurice: Le monde antique. 1. De la préhistoire à l'histoire. Les peuples de l'Orient classique. Les Grecs et l'expansion de leur civilisation. 1965. (Paris), Bordas-Laffont 1965. 4°. (Le Monde et son histoire. 1.) Ilustr. NUK F 9 II MON/1 — **Miccoli**, Giovanni: Aspetti del rapporto tra ecclesiologia ed organizzazione ecclesiastica nel primo periodo della Riforma gregoriana. Todi 1966. 41 str. 8°. [poseb. odtis]. FF C 3096 — **Miquel**, André: L'islam et sa civilisation. VIIe—XXe siècle. Paris, Armand Colin 1968. 573 str. + pril. 8°. (Destin du monde). FF C 3184 — **Munro**, Thomas: Evolution in the arts and other theories of culture history. Cleveland, The Cleveland Museum of Art. (1963). XXI + 562 str. 4°. NUK II 182584 — **Oldenbourg**, Zoé: Les croisades. (Paris), Gallimard (1965). (V) + 652 + (I) p. + pl. 4°. NUK F 9 II OLD — **Oppermann**, Hans: Julius Caesar in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1968.) 183 str. 8°. (Rowohlt Monographien. 135.) NUK 161827 — **Pacaut**, Marcel: Les structures politiques de l'occident médiéval. Paris, Armand Colin 1969.

411 str. + zvd. 8°. (Série »Histoire médiévale«, Collection U). FF D 3835 — **Pamjatniki** kamennogo i bronzovogo vekov Evrazii. (Otv. red. O. N. Bader.) Moskva, »Nauka« 1964. 181 + (II) str. + corr. 4°. (cir) Ilustr. NUK II 131977 — **Ponteil**, Félix: Les classes bourgeoises et l'avènement de la démocratie. 1815—1914. Paris 1968. 574 + (I) str. 8°. (L'Evolution de l'humanité. 90.) NUK F 9 EVO/90 — **Posnov**, Mihail Emmanuilovič: Istorija hristianskoj Cerkvi. (:Do razdelenija Cerkvej — 1054 g.): Brjussel', »Žizn' s Bogom« 1964. 14 + (II) str. + 1 sl. 8°. (cir.) NUK 204454 — **Presser**, Helmut: Johannes Gutenberg in Zeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1967.) 173 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 134.) NUK 161827 — **Renouard**, Yves: Études d'histoire médiévale. Préface de Charles-Edmond Perrin. I—II. Paris, S.E.V.P.E.N. 1968. 1138 str. + 1 pril. 8°. (Bibliothèque générale de l'école pratique des hautes études VIe section). FF D 3839 — **Rötscher**, Hans-Jochen: Zur Rolle der Persönlichkeit in der Geschichte. Halle (Saale) 1966. 107 str. 8°. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle—Wittenberg. 1966. 14.) NUK 208796 — **Schubert**, Hans von: Geschichte der christlichen Kirche im Frühmittelalter. Ein Handbuch. 2., unveränd. Aufl. Hildesheim, Georg Olms 1962. XXVIII + 808 str. 8°. NUK 208328 — **Toscano**, Mario: The history of treaties and international politics. (Storia dei trattati e politica internazionale.) Vol. 1. Baltimore 1966. 8°. NUK 209114 — **Tuchman**, Barbara W.: The proud tower. A portrait of the world before the war. 1890—1914. New York, Macmillan co. (1966). XV + 528 str. + pril. 8°. FF D 3774 — **Verlinden**, Charles: Les origines de la civilisation atlantique. Dela renaissance à l'âge des lumières. Neuchâtel, La Baconnière 1966. 474 str. 8°. NUK F 9 VER — **Villages** désertés et histoire économique. XIe—XVIIIe siècle. Paris, S.E.V.P.E.N. 1965. 619 str. + (VIII) str. + pril. 8°. (Les hommes et la terre, XI). FF D 3837 — **World atlas**. Prepared by the cartographers of The American map company, with geographical and population data, and other reference material compiled by Gwen M. Schultz. Greenwich Conn. Fawcett crest books (1966). (:96:) + LXIV + 255 str. 8°. FF C 3109.

4. Slovenija in Slovenci brez ozira na državne meje

Blaznik, Pavle: Das Hochstift Freising und die Kolonisation der Herrschaft Lack im Mittelalter. München, Trofenik 1968. 24 str. + 1 zvd. 8°. (Litterae Slovenicae. 5). NUK 188414, FF C 3143 — **Botteri**, Guido: Trieste, 1868—1918. Storia e cronaca di mezzo secolo in cento pagine di quotidiani. Trieste, Ed. LINT (1968) 321 str. F°. Ilustr. INV V/3 — **Bozzi**, Carlo Luigi: Gorizia nel 1918. Testimonianze e documenti dell'epoca ed un »Diario giovanile« di C. L. Bozzi. A cura di Carlo Luigi Bozzi per il cinquantenario della liberazione. Gorizia (Biblioteca Governativa) 1968. 114 str. 8°. Ilustr. (Suppl. agli »Studi goriziani«). 9.) NUK II 41768, INV B 1544 — **Gagern**, Falk von: Mokric. Die Heimat von Friedrich von Gagern. Mit 44 Abb. auf Taf. u. 2 Zeichn. Hamburg u. Berlin, P. Parey (1962). 216 str. + sl. 8°. INV B 1708, NUK 172389 — **Gorizia** e l'Isontino nel 1915. Testimonianze inedite. Di Carlo Luigi Bozzi [itd.]. Gorizia, »Studi goriziani« 1965. 131 + (II) str. 8°. FF D 3820 — **Grafenauer**, Bogo: Der Brief Hadrians II. an die slavischen Fürsten: echt, verfälscht oder Fälschung? (Übersicht zum Stand der Forschung). 15 str. 8°. Iz: Annales Instituti Slavici, Bd. I, 1. Prolegomena ad memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati. 1964. FF D 3790 — **Duroselle**, Jean-Baptiste: Le conflit de Trieste. 1943—1954. Bruxelles (1966). 684 str. + pril. 8°. (Études de cas de conflits internationaux. 3.) NUK 209253 — **Kandler**, Pietro: Documenti per servire alla conoscenza delle condizioni legali del Municipio ed Emporio di Trieste. ... Trieste, t. Tipografia del Lloyd Austriaco 1848. 4°. NUK II 199136 — **Kobel**, Ludwig & Hans Pirchegger: Steirische Ortswappen einschliesslich jener der ehemaligen Untersteiermark. Graz, Alfred Wall 1954. (II) + 318 str. + pril. 4°. FF E 563, NUK 198176 — **Kuhel**, Mirko G.: Slovenija v borbi za svobodo. Chicago, Ill., Slovenski ameriški narodni svet 1945. 65 str. 8°. NUK 153456 — **Naši** rajni duhovniki. Kratki orisi njihovega trudapolnega dela in življenja. Izd. Krščanska kulturna zveza v Celovcu. (V Celovcu, Družba sv. Mohorja.) 1968. 495 str. 8°. Ilustr. INV B 1658, NUK 216550 —

Pittoni, Anita: L'anima di Trieste. Lettere al professore con documenti rari e inediti. Firenze, Vallecchi (1968). 176 + (III) str. 8°. (La Cultura e il tempo. 21.) INV B 1669 — **Slovenska** čitalnica pri sv. Ivanu 1868—1968. (Ur. Lojze Abram.) (Izd. in zal. Slovensko prosvetno društvo »Slavko Skamperle« Sv. Ivan — Trst.) (Trst 1968.) 80 str. + 1 pril. 8°. Ilustr. INV B 1677 — **Studia Slovenica** Monacensia. In honorem Antonii Slodnjak septuagenarii. München, Trofenik 1969. (VII) + 183 str. + pril. 8°. (Geschichte Kultur und Geisteswelt der Slowenen. Bd V.) FF D 3829, NUK 209691 — **Trieste** Ottobre-Novembre 1918. Raccolta di documenti del tempo a cura di Salvatore Francesco Romano. Milano, All'insegna del pesce d'oro 1968. Parte: I. Gli ultimi giorni della dominazione austriaca. II. L'amministrazione provvisoria del Comitato di Salute Pubblica. 31 Ottobre — 3 Novembre 1918. III. Gli inizi del Governo Militare Italiano. Dal 3 al 30 Novembre 1918. FF C 3116 — **Udina, Manlio:** Scritti sulla questione di Trieste sorta in seguito al secondo conflitto mondiale ed i principali atti ad essa relativi. Milano, A. Giuffrè 1969. XXIII + (II) + 466 str. 4°. (Università di Trieste. Pubblicazioni della Facoltà di giurisprudenza. 4.) INV C 373 — **Vilfan, Sergij:** Rechtsgeschichte der Slowenen. [Pravna zgodovina Slovencev.] Graz, Leykam 1968. 242 str. 8°. (Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien. 21.) NUK 158418.

5. Jugoslavija

Ceci, Emerico (:quondam. Mirko Cecich.): I monumenti pagani di Salona. Vol. 1. (Milano), Pleion (1962). 4°. NUK 199114 — **Lendvai, Paul:** Der rote Balkan. Zwischen Nationalismus und Kommunismus. (Frankfurt a. M.) F. Fischer (1969). 427 str. 8°. INV B 1717 — **Loverdo, Costa de:** Les Maquis rouges des Balkans: 1941—1945. (:Grèce — Yougoslavie — Albanie.) (Paris), Stock (1967). 388 + (III) str. + pril. 8°. (Témoins de notre temps.) NUK 205597 — **Marjanović, Jovan:** Guerra popolare e rivoluzione in Jugoslavia (:1941—1945.). (Trad. dalla EDIT Rijeka.) Milano 1962. 166 + (I) str. + pril. 8°. (Il gallo. 71.) NUK 193498 — **Mihajlov, Ivan:** Spomeni. 1—3, (Selci Umbro & Louvain, I. Michailoff) 1958—(1967). 8°. [cir.] Ilustr. NUK 194488 — **Predonzani, Elio:** Piccola storia d'un piccolo paese. Verteneglio. (A cura della Famiglia di Verteneglio aderente all'Unione degli Istriani Libera Provincia dell'Istria in esilio.) (Trieste, t. G. Coana 1968.) 143 str. 8°. Ilustr. INV B 1760 — **A Short History of Yugoslavia** from early time to 1966. By Darby [itd.]. Cambridge, University press 1968. X + 282 str. 8°. NUK 217227; FF C 3097 — **Wuescht, Johann:** Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945. Stuttgart, Seewald Verl. (1969). 359 str. 8°. INV B 1662.

6. Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto

Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Steiermark und Kärntens. Ferdinand Tremel zur Vollendung des 65. Lebensjahres dargebracht von seinen Freunden. Graz 1967. 167 str. + 1 pril. 8°. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderbd. 14.) Ilustr. NUK 60522 — **Brook-Shepherd, Gordon:** Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers. Mit 55 Dokumentarbildern. (2. Aufl.) Wien [itd.] F. Molden (1968). 400 str. 8°. INV B 1661 — **Die Entwicklung der Verfassung Österreichs vom Mittelalter bis zur Gegenwart.** Mit d. Originalwortlaut d. Bundes-Verfassungsgesetzes in d. Fassung von 1929. Stand vom 1. Oktober 1963. (Beiträge von Wiesflecker [itd.]. Hrsg. vom Institut für Österreichkunde, Wien.) Graz & Wien, Stiasny (1963). 208 str. 8°. NUK 126966 — **Ertl, Franz:** Topographia Norici. Die römischen Siedlungen, Strassen und Kastelle im Ostalpenraum. Kremsmünster, (Topographia Norici) 1965. 180 str. + 2 pril. 8°. NUK 208282 — **Fischer, Heinz:** Zum Wort gemeldet: Otto Bauer. Wien [itd.], Europa Verl. (1968). 397 str. 8°. INV B 1657 — **Geschichtliche Wanderungen durch die steirischen Fremdenverkehrsgebiete.** Hrsg. von Fritz Posch. Graz 1967. (I) + 112 str. + 2 pril. 8°. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderbd. 13.) Ilustr. NUK 60522 — **Jed-**

licka, Ludwig: Der 20. Juli 1944 in Österreich. 2. erw. Aufl. Wien & München. Herold (1966). 180 str. 8°. (Das einsame Gewissen. 2.) INV B 1349 — **Jedlicka**, Ludwig: Ende und Anfang Österreich 1918—1919. Wien und die Bundesländer. (Salzburg, Salzburger Nachrichten Verl. 1969.) 130 str. — sl. 8°. (Politik konkret.) INV B 1722 — **Johann**, Elisabeth: Geschichte der Waldnutzung in Kärnten unter dem Einfluss der Berg-Hütten- und Hammerwerke. Klagenfurt, Geschichtsverein f. Kärnten 1968. 248 str. + pril. 8°. (Archiv f. vaterländische Geschichte u. Topographie. 63.) INV B 25 — **Klusacek**, Christine: Die Österreichische Freiheitsbewegung. Gruppe Roman Karl Scholz. Wien [itd.], Europa Verl. (1968). 76 str. 8°. (Monographien zur Zeitgeschichte [9.]) INV B 1348 — **Kretzenbacher**, Leopold: Heimat im Volksbarock. Kulturhistorische Wanderungen in den Südostalpenländern. Mit 24 Abb. und einem Nachwort von Gotbert Moro. Klagenfurt 1961. (IV) + 180 + (III) str. + pril. 4°. (Buchreihe des Landesmuseums für Kärnten. 8.) NUK II 131772 — **Leser**, Norbert: Zwischen Reformismus und Bolschewismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis. Wien [itd.], Europa Verl. (1968). 600 str. 8°. INV B 1660 — **Lhotsky**, Alphons: Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (:1281—1358:). Wien, kom. Hermann Böhlau Nachf. 1967. (II) + 403 str. 8°. FF D 3832 — **Mádl**, Antal: Politische Dichtung in Österreich (:1830—1848:). Budapest, Akadémiai Kiadó 1969. 360 str. 8°. FF C 3144 — **Mellach**, Kurt: 1848. Protokolle einer Revolution. Eine Dokumentation von Kurt Mellach. Eingel. von Gerhard Fritsch. Wien-München, Jugend u. Volk [1968]. 189 + (III) str. 4°. Ilustr. INV C 351 — **Neck**, Rudolf: Österreich im Jahre 1918. Berichte und Dokumente. Wien, Geschichte u. Politik 1968. 205 str. 8°. INV B 1696, FF C 3171 — **The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: a Critical Appraisal**. [International conference at Indiana University on April 2—6, 1966.] Houston, Rice University 1967. 8°. Parts 1—3. (Austrian History Yearbook. 3.) INV B 1101 — **Die Nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918**. (Redigiert von Péter Hanák unter Mitwirkung von Zoltán Százs.) Budapest, Akadémiai Kiadó 1966. 358 + (I) str. 8°. NUK 208502 — **Nussbaumer**, Erich: Vinzenz Rizzi. Sein Leben und Wirken. Klagenfurt, Geschichtsverein f. Kärnten 1967. 64 str. 8°. Ilustr. (Kärntner Museumsschriften. 46.) INV B 56 — **Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. (:1914—1918:)**. Eingeleitet und zusammengestellt von Miklós Komjáthy. Budapest, Akadémiai Kiadó 1966. XI + 724 str. 8°. (Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II. Quellenpublikationen 10.) FF D 3809 — **Regele**, Oskar: Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang dem Armee-Oberkommando Kaiser Karls I. — Generaloberst Arz von Strassenburg. Wien & München, Herold (1968). 250 str. + sl. 8°. INV B 1664 — **Rosenkranz**, Herbert: »Reichskristallnacht«. 9. November 1938 in Österreich. Wien [itd.], Europa Verl. (1968). 72 str. 8°. (Monographien zur Zeitgeschichte. [8.]) INV B 1348 — **Seuffert**, Burkhard & Gottfriede Kogler: Die ältesten steirischen Landtagsakten. 1396—1519. Graz & Wien, Stiasny Verlag 1953—1958. II. Teil: 1452—1493. (1958). (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, Bd IV.) FF D 3084 — **Steiner**, Herbert: Gestorben für Österreich. Widerstand gegen Hitler. Wien [itd.], Europa Verl. (1968). 241 str. 8°. (Österreichprofile. [13.]) INV B 708 — **Stolz**, Otto: Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten von 1288—1350. Innsbruck, Universitätsverlag Wagner 1957. 84 str. 8°. (Schlern-Schriften, 175.) FF D 3836 — **Sutter**, Berthold: Die Badenischen Sprachenverordnungen von 1897. Ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer. Bd 1-2. Graz & Köln 1960—1965. 8°. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs. 46/47.) NUK 38091 VIII Fc — **Tremel**, Ferdinand: Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs. (Von den Anfängen bis 1955.) Wien, Franz Deuticke 1969. (VIII) + 487 str. + pril. 8°. FF D 3842 — **Trotter**, Kamillo: Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg. Mit einer Einbegleitung von O. v. Dungern. Innsbruck, Universitätsverlag Wagner 1954. 140 str. + 1 pril. 8°. (Schlern-Schriften, 105.) FF D 3803 — **Wachs**, Walter: Kampfgruppe Steiermark. Wien [itd.], Europa Verl. (1968). 64 str. 8°. (Monographien zur Zeitgeschichte. [10.]) INV B 1348 — **Wagner**, Dieter & Gerhard Tomkowicz: »Ein

Volk, ein Reich, ein Führer«. Der Anschluss Österreichs 1938. (Mit 33 Abb. auf Kunstdruck u. 3 Faks.) München, Piper & Co. (1968). 392 str. 8°. INV B 1659 — **Wahlen** und Parteien in Österreich. [Hrsg. vom] Institut für höhere Studien und wissenschaftliche Forschung, Wien. Wien, Österreichischer Bundesverl. & Verl. f. Jugend u. Volk 1966. Teil A: Wahlrecht, Teil B: Wahlwerber, Teil C: Wahlstatistik. 4°. (Österreichisches Wahlhandbuch. Bd. 1—3, Teil A—C.) INV C 361.

7. Českoslovaška

Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov. (Bratislava), Slovenska akadémia vied 1968. 440 + (IV) str. 8°. FF C 3155 — **Handbuch** der Geschichte der böhmischen Länder. Hrsg. von Karl Bosl. Stuttgart, A. Hiersemann 1967. Bd I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution. FF D 3840 — **Hlavaček**, Ivan: Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým. Praha 1966. 159 + (III) str. 8°. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia. 11.) NUK 157837 — **Kašpar**, Jaroslav: Nevolnické povstání v Čechách roku 1680. Praha 1965. 216 + (I) str. + 1 zvd. 8°. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia. 8. Příspěvky k dějinám třídnicíhoju v Čechách. 3.) NUK 157837 — **K** hospodářským a sociálním dějinám Čech v 16.—18. století. (Karel Novotný: Klášterní manufaktura v Oseku v 18. století. — Eduard Maur: Příměstí Chodové ve sporu se Svamberky. 50.—70. leta 16. století. Praha 1967. 111 + (III) str. + pril. 8°. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. 1967. 3.) NUK 157837 — **Petrán**, Josef: Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století. Praha 1963. 255 + (II) str. + 1 zvd. 8°. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia. 5.) Ilustr. NUK 157837 — **Svoboda**, Jiří: Protifeudální a sociální hnutí v Čechách na konci doby temna (:1750—1774:). Praha 1967. 126 + (I) str. + 1 zvd. 8°. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia. 18.) NUK 157837 — **Urban**, Wacław: Studia a dziejów antytrynitaryzmu na ziemiach czeskich i slowackich w XVI—XVII wieku. Kraków 1966. 149 + (III) str. + 1 pril. + corr. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 129.) NUK 136662 — **Zgorniak**, Marian: Wojskowe aspekty kryzysu czechosłowackiego 1938 roku. Kraków 1966. 164 + (II) str. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 123.) NUK 136662.

8. Madžarska s staro Ogrsko kot celoto

Csallány, Deszö: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (:454—568 u. Z.:). (Übers. von János Pusztai.) Mit 281 Taf., 1 Kt. und 28 Abb. im Text. Budapest 1961. 406 + (V) str. 4°. (Archaeologica Hungarica. N. S. 38.) II 117683 — **Horvath**, Zoltán: Die Jahrhundertwende in Ungarn. Geschichte der zweiten Reformation (1896—1914). (Budapest), Luchterhand (1966). 547 str. 8°. FF C 3145.

9. Italija

Baldassarre, Ida: Bari antica. Ricerche di storia e di topografia. Bari 1966. 89 + (III) str. + pril. 4°. (Studi di archeologia e d'arte in terra di Bari. 1.) NUK II 197748 — **Burger**, Norbert: Südtirol — wohin? Ein politisches Problem unserer Zeit und seine Lösung. Leoni am Starenbergersee, Druffel Verl. (1966). 212 str. 8°. INV B 1665 — **Candeloro**, Giorgio: Storia dell'Italia moderna. Vol. 5. Milano (1968). 8°. NUK 137707 — **Ciano**, Galeazzo: Diario 1939—1943. (Ed. economica.) Milano Rizzoli (1963). 8°. 2 vol. NUK 193401 — **I Documenti** diplomatici italiani. VII serie.: 1922—1935. Vol. 5-6. (:7 febbraio — 23 settembre 1928:). Roma, Ministero degli Affari Esteri 1967. 4°. INV C 7 — **Etienne**, Robert: La vie quotidienne à Pompei. [Paris], Hachette (1966). 493 str. 8°. Ilustr. NUK F 9 ETI — **De Gasperi**, Alcide: I Cattolici trentini sotto l'Austria. Antologia degli scritti dal 1902 al 1915 con i discorsi al Parlamento austriaco. Roma, Ed. di Storia e Letteratura 1964. Vol. 1-2. 4°. (Politica e storia. 9, 10.) INV C 349 — **Gatterer**,

Claus: Im Kampf gegen Rom. Bürger, Minderheiten und Autonomien in Italien. Wien [itd.], Europa Verl. (1968). 1478 str. 8°. INV B 1652 — **Gestrin**, Ferdo: L'amministrazione del Comune di Fano nel secolo XV. 4 str. 4°. Iz: Rivista di Fano. 1966. NUK II 197193 — **Ghini**, Celso: Le elezioni in Italia 1946—1968. (1. ed.) Milano, Ed. del Calendario 1968. 372 str. 8°. INV B 1670 — **Gramsci**, Antonio: Il Vaticano e l'Italia. A cura di Elsa Fubini. Pref. di Alberto Cecchi. (2. ed.) (Roma), Editori Riuniti (1967). 143 str. 8°. (Le idee. 11.) INV B 1754 — **Gramsci**, Antonio: Sul Risorgimento. A cura di Elsa Fubini. Introd. di Giorgio Candeloro. (4. ed. riv.) (Roma), Editori Riuniti (1967). 135 str. 8°. (Le idee. 12.) INV B 1754 — **Heurgon**, Jacques: La vie quotidienne chez les Etrusques. Dessins de Henri Paivre. Paris, Hachette 1961. 352 str. + pril. 8°. (La vie quotidienne.) NUK F 9 HEU — **Lengereau**, Marc: La Vallée d'Aoste. Minorité linguistique et Région autonome de la République Italienne. La Tronche-Montfleury, Société des Ecrivains Dauphinois [1969]. 216 str. s kt. 8°. (Collection »Histoire régionale«.) INV B 1727 — **Notitia** doctorum sive catalogus doctorum qui in collegiis philosophiae et medicinae Bononiae laureati fuerunt ab anno 1840 usque ad annum 1800. A cura di Giovanni Bronzino. Milano 1962. (II) + VIII + 366 str. 4°. (Universitatis Bononiensis Monumenta. 4.) NUK II 197751 — **Secchia**, Pietro & Filippo Frassati: Storia della Resistenza. La guerra di liberazione in Italia 1943—1945. Vol. I-II. Roma, Editori Riuniti 1965. 1056 str. 8°. FF F 219 — **Spataro**, Giuseppe: I democratici cristiani dalla dittatura alla Repubblica. [Milano], A. Mondadori (1968). 434 + (II) str. 8°. (Le scie.) INV B 1763 — **Tasca**, Angelo (A. Rossi): Nascita e avvento del Fascismo. L'Italia dal 1918 al 1922. Pref. di Ignazio Silone. (La ristampa.) Firenze (1963). (XCI) + 582 + (II) str. + pril. 8°. (Documenti della crisi contemporanea. 5.) NUK 202808. — **Trevisani**, Giulio & Stefano Canzio: Compendio di storia d'Italia. 2. ed. (Milano), Edizioni la Pietra (1965). Vol. I. Giulio Trevisani: Dal crollo della società schiavistica alle ripercussioni in Italia della Rivoluzione Francese. Vol. II. Canzio, Stefano: Il Risorgimento italiano. FF C 3105 — **Tolloy**, Giusto: Con l'armata italiana in Russia. (Con 4 cartine. 1. ed. in questa collana.) (Milano), U. Mursia & C. (1968). 245 + (I) str. 8°. INV B 1761 — **Vinciguerra**, Mario: I partiti italiani dallo statuto albertino alla partitocrazia. (4. ed.) (Bologna), Calderini (1968). 287 str. 8°. INV B 1757.

10. Bizantinsko cesarstvo

Ducellier, Alain: Les Byzantins. (Paris), Ed. du Seuil (1963). 182 + (I) str. 8°. (Le Temps qui court 30.) Ilustr. NUK F 9 TEM/30 — **Hrochova**, Věra: Byzantska města ve 13.—15. století. Příspěvek k sídelní topografii středověkého Řecka. Praha 1967. 118 + (II) str. + zvd. 8°. (Acta Universitatis Carolinae. Monographia. 20.) NUK 157837.

11. Stari vzhod

Beek, Martinus Adrianus: Bildatlas der assyrisch-babylonischen Kultur. (Atlas van het Tweestromenland.) Deutsche Ausg. von Wolfgang Röllig. Vorwort von Wolfram von Soden. (Gütersloh), Mohn (1961). 164 str. + zvd. 4°. Ilustr. NUK III 118450 — **Parrot**, André: Assur. (Paris), Gallimard (1969). XVI + 433 + (III) str. 4°. FF E 561 — **Parrot**, André: Sumer. (Préface d'André Malraux). Paris, Gallimard (1960). XLVIII + 396 + (III) str. 4°. FF E 562.

12. Turčija

Mantran, Robert: La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeur (XVIe et XVIIe siècles). (Paris), Hachette (1965). 320 str. 8°. (La vie quotidienne.) NUK F 9 MAN.

13. Sovjetska zveza

Borisov, Jurij Vasil'evič: Sovetsko-franzuskie otnošenija (1924—1945 gg.). Moskva, »Meždunarodnye otnošenija« 1964. 552 str. 8°. (cir.) NUK 203906 —

Istorija Sibiri s. drevnejših vremen do naših dneja, v pjati tomah. Leningrad, »Nauka« 1968. Tom III. Sibir' v epohu kapitalizma. 530 str. 8° [cir.] FF D 3708 — **Serczyk**, Władysław: Koliszczyna. Kraków 1968. 173 + (III) str. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 193.) NUK 136662 — **Vzpor. nasl.: De colonorum seditione in Ukraina a. 1768 coorta.**

14. Poljska

Gaweda, Stanisław: Moźnowładztwo małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV wieku. Studium z dziejów rozwoju wielkiej własności ziemskiej. Kraków 1966. 166 + (II) str. + corr. 8° (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 141.) NUK 136662 — **Łuczak**, Czesław: Wysziedlenia ludności polskiej na tzw. ziemiach wcielonych do Rzeszy 1939—1945. Wybór źródeł i opracowanie Czesław Łuczak. Poznań, Instytut Zachodni 1969. XIII + 134 str. 8°. (Documenta Occupationis. 8.) INV B 1731 — **Perzanowski**, Zbigniew: Dokument i kancelaria sadu ziemskiego krakowskiego do połowy XV wieku. Kraków 1968. 166 + (III) str. + corr. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 182.) — Ilustr. NUK 136662.

15. Nemčija

Athenaion-Bilderatlas zur Deutschen Geschichte. Hrsg. von Herbert Januhn (itd.). Frankfurt am Main, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion (1968). VIII + 807 str. 4°. FF E 553 — **Bruford**, Walter Horace: Deutsche Kultur der Goethezeit. Konstanz (cop. 1965.) 327 str. + pril. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Abt. I. 8.) Ilustr. NUK C II 131843 — **Butte**, Heinrich: Geschichte Dresdens bis zur Reformationszeit. Aus dem Nachlass herausgegeben von Herbert Wolf. Köln & Graz, Böhlau Verlag 1967. XII + 309 str. + pril. 8°. (Mitteldeutsche Forschungen, Bd 54.) FF D 3782 — **Deutsche Geschichte.** Hrsg. von Hans-Joachim Bartmuss (itd.). Berlin, Veb Deutscher Verlag der Wissenschaften 1967. Bde: 1. Von den Anfängen bis 1789. 2. Von 1789 bis 1917. 4°. FF E 545 — **Dokumente des geteilten Deutschland.** Quellentexte zur Rechtslage des Deutschen Reiches, der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik. Mit einer Einführung hrsg. von Ingo von Münch. Stuttgart, A. Kröner (1968). LI + 588 str. 8°. (Kröners Taschenausgabe Bd 391.) FF B 745 — **Folz**, Robert: La naissance du Saint-Empire. Textes de Otton Ier [etc.]. Paris, Albin Michel (1967). 372 + (IV) str. + 1 pril. 8°. (Le Memorial des siècles. Les Evenements. 10.) NUK F 9 MEM/10 — **Gedenkschrift für Harold Steinacker.** (:1875—1965:). Hrsg. von Theodor Mayer. München, Oldenbourg Verl. 1966. VII + 368 str. 8°. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd 16.) FF D 3831 — **Historisches Lesebuch in drei Bänden.** (1815—1933.) Hrsg. von Georg Kotowski (itd.). Frankfurt am Main, Fischer Bucherei 1966—1968. Bde: 1. 1815—1871 (1966). 2. 1871—1914 (1967). 3. 1914—1933 (1968). FF B 756 — **Hlawitschka**, Eduard: Lotharingen und das Reich an der Schwelle der deutschen Geschichte. (Mit 2 Taf.) (Stuttgart) 1968. XXVII + 258 str. + pril. 8°. (Schriften der Monumenta Germaniae historica. 21.) NUK 132185 — **Kahl**, Hans-Dietrich: Slawen und Deutsche in der brandenburgischen Geschichte des zwölften Jahrhunderts. Die letzten Jahrzehnte des Landes Stodor. Halbbde 1-2. Köln & Graz 1964. 8°. (Mitteldeutsche Forschungen. 30.) NUK 135905 — **Kovačič**, Pavla: Auschwitz. Spomini in doživetja v taborišču smrti. Cleveland (»Slovenska knjiga«) 1961. 64 + (II ov.) str. 8°. Ilustr. NUK 153861 — **Lipgens**, Walter: Europa-Föderationspläne der Widerstandsbewegung 1940—1945. Eine Dokumentation. München, R. Oldenbourg 1968. XX + 547 str. 8°. (Schriften d. Forschungsinstituts der deutschen Gesellschaft f. auswärtige Politik. 26.) INV B 1699 — **Mehring**, Franz: Aufsätze zur Geschichte der Arbeiterbewegung. Berlin 1963. 15 + 556 str. 8°. (Gesammelte Schriften. 4.) NUK 201666 — **Mehring**, Franz: Zur Kriegsgeschichte und Militärfrage. Berlin 1967. 502 str. 8°. (Gesammelte Schriften. 8.) NUK 201666 — **Mětsk**, Frido: Verordnungen und Denkschriften gegen die sorbische Sprache und Kultur während der Zeit des Spätféudalismus. Bautzen, Domowina 1969. 56 str. 8°. (Schriftenreihe f. Lehrer u.

Erzieher im zweisprachigen Gebiet. 1/1969.) INV B 1230 — **Mommsen**, Wilhelm: Otto von Bismarck in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Die Bibliographie besorgte Klaus Malettke.) (Reinbek bei Hamburg 1966.) 186 + (I) str. 8°. (Rowohlts Monographien. [122]) Ilustr. NUK 161827 — **Nowak**, Elisabeth: Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften. Hamburg, b. t. 1965. (II) + XI + 355 + (CXV) str. 4°. Strojep. avtogr. NUK II 197536 — **Preger**, Wilhelm: Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit. (Reprogr. Nachdr. d. Ausg. Erlangen, 1859—1861.) 2 Hälft. Hildesheim, G. Olms; Nieuwkoop, B. de Graaf 1964. 8°. NUK 202893 — **Potsdamer Abkommen**. Ausgewählte Dokumente zur Deutschlandfrage 1943 bis 1949. Mit e. Vorwort von Stefan Doernberg. (Zsgest. von Eberhard Heidmann. 2. Aufl.) Berlin, Staatsverl. d. Deutschen Demokratischen Republik 1967. 140 + (IV) str. 8°. NUK 204437 — **Schuschnigg**, Kurt: Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschluss-idee. (1. Aufl.) Wien [itd.], F. Molden (1969.) 472 str. 8°. INV B 1701 — **Švamberk**, Zdeněk: Programové koncepce SPD 1918—1960. Rozbor programatiky západoněmecké sociální demokracie a jejích historických předpokladů. Praha (1967). 129 + (I) str. 8°. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia. 21.) NUK 157837 — **Weisert**, Hermann: 1200 [Tausendzweihundert] Jahre Handschuhshaus und Neuenheim. Heidelberg, Braunsdruck 1965. 30 + (II) str. 8°. Ilustr. NUK 207367 — **Wolf**, Gustav: Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte. (Repogr. Nachdr. der Ausgabe Gotha 1915.) Bd 1—3. Vol. 1—2. Hildesheim, Georg Olms 1965. 8°. NUK 208339 — **Zeeden**, Ernst Walter: Deutsche Kultur in der frühen Neuzeit. Mit 292 Abb. u. 6 Farbtaf. Frankfurt a. Main (1968). XV + 510 str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Abt. I. 5.) NUK C II 131843 — **Zwentiboldi** et Ludovici Infantis diplomata. Die Urkunden Zwentibolds und Ludwigs des Kindes. Bearb. von Theodor Schrieffer. 2. Aufl. Bero-lini 1963. 4°. (Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolingorum. 4. Monu-menta Germaniae historica... [3.] NUK II 31702.

16. Švica

Schwarz, Dietrich W. H.: Die Kultur der Schweiz. Mit 254 Abb., 4 Farbtaf. u. 4 Kt. Frankfurt am Main (1967). VI + 408 str. 8°. (Handbuch der Kultur-geschichte. Abt. I. 11.) NUK C II 131843.

17. Velika Britanija

Macmillan, Harold: Winds of Change. 1914—1939. London [itd.], Macmillan 1966. VIII + 664 str. + sl. 8°. (Macmillan, Harold: Memoirs. 1914—1955. 1.) INV B 1630 — **Macmillan**, Harold: The Blast of War. 1939—1945. London [itd.], Mac-millan 1967. XVI + 765 str. + sl. 8°. (Macmillan Harold: Memoirs 1914—1955. 2.) INV B 1630 — **Macmillan**, Harold: Tides of Fortune. 1945—1955. London [itd.], Macmillan 1969. XX + 729 str. + sl. 8°. (Macmillan, Harold: Memoirs 1914—1955. 3.) INV B 1630 — **Nicolson**, Harold: The war years 1939—1945. Vol. II. Diaries and letters. Ed. by Nigel Nicolson. New York, Atheneum 1967. 511 str. 8°. FF D 3205.

18. Francija

Devin, Josette: Paris de toujours. (Paris), Waleffe (1968). 182 + (I) str. 8°. Ilustr. NUK F 9 DEV — **Latouche**, Robert: Gaulois et Francs de Vercingétorix à Charlemagne. (Paris & Grenoble), Arthaud 1965. 389 + (I) str. 8°. FF C 3185 — **Lelong**, Charles: La vie quotidienne en Gaule à l'époque mérovingienne. (Paris), Hachette (1963). 222 + (I) str. 8°. (La vie quotidienne.) NUK F 9 LEL — **Sneerson**, L. M.: V preddverii franko-russkoj vojny. Franko-germanskij kon-flikt iz-za Ljuksemburga v 1867 g. Minsk, Izdatel'stvo Lenina 1969. 124 str. 8°. [cir.] FF C 3149 — **Thouzellier**, Christine: Catharisme et valdéisme en Langue-doc. A la fin du XIIe et au début du XIIIe siècle. Politique pontificale. Contro-verses. Louvain & Paris, Nauwelaerts 1969. 525 str. 8°. FF D 3838 — **Wilhem**, Jacques: Paris au cours des siècles. (Paris 1961.) 190 + II str. + pril. 4°. (Tout par l'image 38.) NUK F 9 II WIL.

19. Belgija

Dunk, Hermann Walther von der: Der deutsche Vormärz und Belgien 1830—1848. Wiesbaden, Steiner 1966. X + 411 + (I) str. + 1 pril. 8°. NUK 208111.

20. Nizozemska

Roebroeck, Eugène Joseph Marie Gerardus: Het land van Montfort. Een agrarische samenleving in een grensgebied. 1674—1820. ... Mit deutscher Zsfassung. ... Avec un résumé en français. Assen, Van Gorcum — Prakke & Prakke (1967). XXVI + 409 str. + pril. 8°. Z zvd. NUK 208059.

21. Španija

Chastenet, Jacques: La vie quotidienne en Espagne au temps de Goya. (Paris), Hachette (1966). 215 + (I) str. + pril. 8°. (La vie quotidienne.) NUK F9
CHA — Vives, Jaime Vicens: An economic history of Spain. With the collaboration of Jorge Nadal Oller. Translated by Frances M. López-Morillas. Princeton & New Jersey, Princeton university press 1969. XIII + 825 str. 8°. FF D 3834.

22. Portugalska

Godinho-Vitorino, Magalhães: L'économie de l'empire Portugais aux XVe et XVIe siècles. Paris, S.E.V.P.E.N. 1969. 852 + (V) str. 8°. + pril. (Ports-Routes-Trafics, 26.) FF D 3684.

23. Združene države Amerike

America goes to the polls. Highlights of the presidential campaigns 1789—1964. Hartford, Travelers insurance Co. 1964 (b.p.) 8°. FF F 221 — **Baritz**, Loren: Sources of the america mind. A collection of documents and texts in american intellectual history. New York [itd.], John Wilwy & sons (1964—1966). Vol. I-II. FF D 3575 — **Barnes**, Eric Wollencott: Free men must stand. The war that made a nation. New York, Popular library (1964). 128 str. 8°. FF B 741 — **Berding**, Andrew H.: The making of foreign policy. Washigton, Potomac books 1966. V + 95 str. + pril. 8°. FF C 3119 — **Boorstin**, Daniel J.: An American primer. (A brilliantly comprehensive gathering of the most important documents of the American past.) New York [itd.], New American library (1968). 1056 str. 8°. FF B 742 — **Catton**, Bruce: Grant takes command. Boston & Toronto, Little, Brown and co. 1969. (XIII) + 556 str. 8°. FF D 3786 — **Colby**, Vineta: American culture in the sixties. New York, Wilson co. 1964. 199 str. 8°. (The Reference shelf. Vol. 36, no. 1.) FF C 3118 — **Coles**, Harry L.: The War of 1812. Chicago & London, The University of Chicago press 1965. XVI + 299 str. 8°. (The Chicago history of American civilization.) FF C 3111 — **Commons**, John R.: Myself. The autobiography of John R. Commons. Madison, The University of Wisconsin press 1963. (VIII) + 201 str. + pril. 8°. FF C 3166 — **Concise dictionary of american biography.** New York, Charles Scribner's sons (1964). XI + 1273 str. 8°. FF D 3799 — **Eisenhower**, Dwight D.: The White house years. Waging peace 1956—1961. Garden City, N. Y., Doubleday & co. 1965. XXIII + 741 str. + pril. 8°. FF D 3776 — **Farber**, Harold: The road to the White house. The story of the 1964 election by the staff of The New York Times. (Abridged edition). (New York), Berkley publishing corporation (1965). 313 str. 8°. FF B 740 — **Fehrenbacher**, Don E., ed.: Abraham Lincoln: A documentary portrait through his speeches and writings. (New York), New American library (1964). 288 str. 8°. FF B 738 — **Frank**, Elke: John F. Kennedy. Berlin (1968). 94 str. 8°. (Köpfe des XX. Jahrhunderts. 50.) NUK 146837 — **Freidel**, Frank: Les États-Unis d'Amérique au XXe siècle. Trad. de Jean R. Weiland. Préface de Henri Bonnet. Paris (1966). 454 + (I) str. 8°. (L'histoire du XXe siècle. [6.]) NUK 203597 — **Freidel**, Frank: Our country's presidents. Introduction by Lyndon B. Johnson. Washing-

ton, National geographic society (1966). 248 str. 8°. FF D 3798 — **Handlin**, Oscar, ed.: American principles and issues. The national purpose. New York, Holt, Rinehart and Winston (1961). XVI + 576 str. 8°. FF D 3821 — **Hoffman**, Edwin D.: Pathways to freedom. New York, Lancer books (1964). 158 str. 8°. FF B 736 — **Hofstadter**, Richard & William Miller & Daniel Aaron: The American republic, New Jersey, Prentice-Hall 1959—1965. Vol. I: To 1865 (1959). Vol. II: Since 1865 (1965). 8°. FF D 3787 — **Let** freedom ring. The story of independence hall and its role in the founding of the United States. With the text of the Luma-drama spectacle "The American bell" by Archibald MacLeish. New York, American heritage publishing co. (1962). 64 str. 4°. FF E 560 — **Lyons**, Eugene: Herbert Hoover. A biography. Garden City, Doubleday & Co. (1964). IX + 444 str. 8°. FF D 3819 — **Magruder**, Frank Abbot: American government. Rev. by William A. McClenaghan. Boston [itd.], Allyn & Bacon 1964. (XI) + (760) str. 8°. FF D 3841 — **Miller**, Helen Markley: Lens on the west. The story of William Henry Jackson. Garden City, N. Y., Doubleday co. 1968. 192 str. 8°. FF D 3777 — **Moscow**, Henry: Thomas Jefferson and his world. By the editors of American-heritage, the magazin of history. Narrative by Henry Moscow. In consultation with Dumas Malone. New York, Harper & Row (1965). 128 str. 8°. FF B 739 — **The National** experience. (By) John M. Blum (itd.). New York [itd.], Harcourt, Brace & World 1963. XX + 858 str. 8°. FF D 3775 — **Nye**, Russel B.: This almost chosen people. Essays in the history of american ideas. Michigan, State university press (1967). X + 374 str. 8°. FF C 3167 — **Phillips**, Cabell: The Truman presidency. The history of a triumphant succession. New York, The Macmillan Comp. London, Collier-Macmillan (1966). XV + 463 str. + pril. 8°. NUK 208653 — **Remini**, Robert V.: Andrew Jackson. New York, Twayne Publishers (1966). 212 str. 8°. FF C 3117 — **Russel**, Francis: The shadow of blooming grove. Warren G. Harding in his times. New York & Toronto, McGraw-Hill book co. (1968). XVII + 691 str. 8°. FF D 3794 — **Salinger**, Pierre: With Kennedy. Garden City & New York, Doubleday & Co. 1966. XVI + 391 str. 8°. FF D 3788 — **Schubert**, Gledon A.: Constitutional politics. The political behavior of Supreme Court Justices and the constitutional policies that they make. New York [itd.], Holt, Rinehart and Winston 1964. XVI + 735 str. 8°. FF D 3818 — **Scott**, William and Stephen B. Withey: The United states and United nations. The public view 1945—1955. New York, Manhattan publishing co. 1958. XIII + 314 str. 8°. FF C 3165 — **Sidey**, Hugh: John F. Kennedy, president. Greenwich Conn., Crest book (1964). 400 str. + pril. 8°. FF B 734 — **Truman**, Harry S.: Memoirs by Harry S. Truman. New York, New american library (1965). Vol. I. Year of decisions. II. Years of trial and hope. FF B 757 — **Wanamaker**, Temple: American foreign policy today. With a preface by Dean Rusk. New York (itd.), Bantam books 1964. (VI) + 250 str. 8°. FF C 3110 — **White**, Theodor H.: The making of the president 1964. (New York), New American library (1966). 510 + (II) str. 8°. FF B 737 — **Woll**, Peter: American government. Readings and cases. Boston & Toronto, Little, Brown and co. 1962. XIII + 433 str. 8°. FF C 3168.

24. Latinska Amerika

Documentos historicos. Archivo de Gonzalo de Quesada. Introduccion y notas por Gonzalo de Quesada y Miranda. Habana, Universidad de la Habana 1965. VII + 551 str. 8°. (Biblioteca de autores Cubanos, 33). FF C 3169 — **Foner**, Philip Sheldon: Istorija Kuby i ee otnosenij s SŠA 1845—1896 gody. (A history of Cuba and its relations with the United States 1845—1895.) (:Ot ery anneksionizma do načala vtoroj vojny za nezavisimost'.) Perv. s. angl. O. A. Zelenin i N. F. Paisova. Vstup. stat'ja A. M. Zorinoj. Moskva, »Progress« 1964. 472 str. + corr. 8°. (cir.) NUK 203926 — **Métraux**, Alfred: Les Incas. (Paris), Ed. du Seuil (1965). 192 str. 8°. (Le Temps qui court. 26.) Ilustr. NUK F 9 TEM/26.

25. Afrika

Altheim, Franz & Ruth Stiehl: Die Araber in der alten Welt. Mit Beiträgen von Aristide Calderini [itd.]. Bd 1, 2, 4, 5. Berlin 1964—1968. 8°. NUK 208551 —

Balandier, Georges: La vie quotidienne au royaume de Kongo du XVIe au XVIIIe siècle. [Paris], Hachette (1965). 286 + (I) str. 8°. (La vie quotidienne.) NUK F 9 BAL — **Ganiage, Jean & Hubert Deschamps & Odette Guitard:** L'Afrique au XXe siècle. Aves la collab. de André Martel. Paris 1966. 908 str. + zvd. 8°. (L'histoire du XXe siècle. [8.]) NUK 203597 — **Sík, Endre:** Histoire de l'Afrique Noire. 2. éd. (Trad. par Frida Lederer.) 1-2. Budapest, Akadémiai Kiadó 1962—1964. 8°. NUK 169908.

26. Azija

Gandhi, Mahatma: The collected works. Ahmedabad, The publications division, Ministry of information and broadcasting (1964—1968). Vol. XXVII—XXIX (May 1925—February 1926). FF D 3613 — **Lequiller, Jean:** L'Asie: L'Extrême-Orient. T. [1.] Le Japon. Paris (1966). 8°. (L'histoire du XXe siècle. [12.]) NUK 203597 — **Nahon, Gérard:** Les Hébreux. (Paris), Ed. du Seuil (1963). 190 + (I) str. 8°. (Le Temps qui court. 32.) Ilustr. NUK F 9 TEM/32 — **Percheron, Maurice:** Gengis Khan. (Paris), Ed. du Seuil (1962). 186 + (VI) str. 8°. (Le Temps qui court. 29.) Ilustr. NUK F 9 TEM/29 — **Prozessmaterialien in der Strafsache gegen ehemalige Angehörige der japanischen Armee wegen Vorbereitung und Anwendung der Bakterienwaffe.** Moskau, Verlag für Fremdsprachige Literatur 1950. 612 str. 8°. FF C 3102.

SINOPSIS

Jože Šorn, znanstveni sodelavec, Ljubljana: **Delovanje komerčnih konsesov.**

— Komerčni konsesi kot specialni organi za pospeševanje trgovine in manufaktur v Notranji Avstriji (1763—1774) so sestavljali tudi statistike o stanju in napredovanju določenih podjetij. Avtor je uporabil to statistiko za prikaz napredka trgovine na Slovenskem v cit. desetletju.

The Activity of the »Kommerzkonsess«. — The Commerce Concessions as special organs for the development of commerce and trade in Interior Austria (from 1763—1774) also included the statistical facts about the state and progress of certain undertakings. This statistics was used to show the commercial progress of Slovenia in the mentioned century.

Zusammenfassung: **Das Wirken von Kommerzkonsessen.**

UDK 380.15(497.12) "1763/1774"

Dušan Kermavner, znanstveni svetnik v pok., Ljubljana: **Prispevek k pojmovnemu razčiščenju oznake »Jungslovenen«.**

— Avtor je na osnovi pregleda »nemške žurnalistike« iz let 1859—1860 in 1864 ugotovil, kako in zakaj so pričeli uporabljati to oznako in kaj vse je le-ta prvotno pomenila.

The Contribution to the Meaning of the Term »Jungslovenen«. — Having had a look over the »German Journalistics« (from 1859—1860 and 1864) the author recognised the previous meaning of this term.

Zusammenfassung: **Die Anfangsbedeutungen der Bezeichnung »Jungslovenen« in den Jahren 1859—1860 und 1864.**

UDK 949.712 "1859/1864" :07(436)

Vasilij Melik, izred. univ. profesor, Ljubljana: **O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861—1918.**

— Avtor analizira razvoj te zavesti v cit. času pri Slovencih na podlagi rezultatov štetij in volitev ter ugotovi, da so bile velike razlike med posameznimi slovenskimi pokrajinami, da pa se je nacionalno-politična zavest kljub raznim negativnim vplivom krepila.

About the Development of the Slovene National Conscience from 1861—1918. — According to the census results and votes the author gives analysis of the development of the Slovene national conscience. He, concludes that there were enormous differences among the Slovenian countries but he says that the national-political conscience was growing stronger in spite of adverse influences.

Zusammenfassung: **Die Entwicklung des slovenischen National-politischen Bewusstseins von 1861 bis 1918.**

UDK 323.1(497.12) "1861/1918"

France Klopčič, višji znanstv. sodelavec v pok., Ljubljana: **Protivojno stališče slovenske socialnodemokratske stranke leta 1914 in 1915.**

— Avtor ugotovi, da slovenska socialno-demokratska stranka v času prve svetovne vojne ni odobravalna vojne in ni podlegla vojnemu šovinizmu.

The Antimilitary Position of the Slovene Social-democratic Party from 1914 till 1915. — The author states that the Slovene social-democratic party didn't agree with the war and refused to be overwhelmed with its chauvinism.

Резюме: **Антивоенная позиция словенской социал-демократической партии в 1914—1915 гг.**

UDK 329.14(497.12) "1914/1915"

KAZALO СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE СТАТЬИ — STUDIES

- Jože Sorn, Delovanje komerčnih konsesov 1—20
 Деятельность управителей концессиями
 The Activity of the »Kommerzkonseß«
 UDK 380.15(497.12) »1763/1774»
- Dušan Kerma vner, Prispevek k pojmovnemu razčiščenju oznake
 »Jungslopehen« 21—37
 По поводу определения понятия »ЮНГСЛОВЕНЕН«
 The Contribution to the Meaning of the Term »Jungslopehen«
 UDK 949.712 »1859/1864» :07(436)
- Vasilij Melik, O razvoju slovenske nacionalno-politične zave-
 sti 1861—1918 39—51
 О развитии словенского национально-политического сознания
 1861—1918
 About the Development of the Slovene National Conscience
 from 1861—1918
 UDK 321.1(497.12) »1861/1918»
- France Klopčič, Protivojno stališče slovenske socialnodemokrat-
 ske stranke leta 1914 in 1915 53—75
 Антивоенная позиция словенской социалдемократической
 партии в гг. 1914—1915
 The Antimilitary Position of the Slovene Social-democratic Party
 from 1914 till 1915
 UDK 329.14(497.12) »1914/1915»

ZAPISKI ЗАПИСИ — NOTES

- Paola Korošec, Elementi obdobja preseljevanja ljudstev na ne-
 kropolih na Ptujskem gradu 77—81
 Сасады из периода переселения народов на некрополе
 у Птуйского замка
 The Elements of the Migration of Peoples on Necropolis on the
 Castle of Ptuj
 UDK 930.26(497.12 Ptuj)
- France Rozman, Socialna struktura naročnikov »Novic« v le-
 tu 1845 81—89
 Социальная структура подписчиков »Новиц« в 1845 г.
 The Social Structure of the Subscribers of »Novice« in the
 Year 1845
 UDK 070.33(497.12) »1845»
- Viktor Smolej, O dijaških letih Davorina Hostnika 90—93
 Даворин Хостник в средней школе
 The Students' Years of Davorin Hostnik
 UDK 92 Hostnik Dav. »1865/1879»

- Dušan Kermavner, O številu slovenskih justificirancev v prvi svetovni vojni 93—97
 О количестве казненных словенцев во время первой мировой войны
 About the Number of the Slovene Justificians during the First World War
 UDK 940.405.6(497.12)
- Tone Zorn, Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnama 98—99
 Потуги германизации в Каринтии в годы между двух войн
 From the Endeavours for the Germanisation in Carinthia between the two Wars
 UDK 323.13(= 30)(436.6) "1918/1941"

IN MEMORIAM

- Ludvik Modest Golia (Maks Miklavčič) 101—102
 UDK 92 Golia Ludv. Mod.
- Jorjo Tadić (1899—1969) (Ignacij Voje) 103—107
 UDK 92 Tadić Jorjo

OCENE IN POROČILA РЕЦЕНЗИИ И ИЗВЕЩЕНИЯ — BOOK REVIEWS AND REPORTS UDK 930(058)

- Herman Müller-Karpe, Handbuch der Vorgeschichte I. Altsteinzeit (France Osole) 109—111
- J. Šašel, Emona (Peter Petru) 111—112
- Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodski prestol (Bogo Grafenauer) 112—122
- Georgije Ostrogorski, Serska oblast posle Dušanove smrti (Ignacij Voje) 122—125
- Eduard März, Oesterreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I (Jože Sorn) 125
- Miroslav Pahor, Sto let slovenskega ladjarstva 1841—1941 (Jože Sorn) 126—128
- Wolfgang Abendroth, Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung (Janko Prunk) 128—130
- Jože Munda, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska — 11. april 1920 — 26. marec 1941 (Olga Janša) 130—131
- Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1887—1988 (Tone Ferenc) 131—133
- Jugoslavija — spomeniki revoluciji (Tone Ferenc) 134—135
- Poslovilna pisma žrtev za svobodo (Tone Ferenc) 135—139

BIBLIOGRAFIJA БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY UDK 016:930

- Miloš Rybař — Olga Janša — Mara Merviř, Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete in knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani 141—153

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1970

941/949

119710022, 1/2

COBISS •

Zgodovinsko društvo povezuje zgodovinarje v njihovem, strokovnem in pedagoškem področju. Združuje ukvarjajo, jo učijo in predavajo in jo imajo radi. Pospešuje slovenskega naroda in slovenske zemlje, študij splošne zgodovine drugih narodov in narodnosti Jugoslavije, slovenskih pomožnih zgodovinskih ved in teorije zgodovine; spremlja zgodovinskega pouka in izobrazbe; daje pobude za zbiranje in ohranitev zgodovinskih, arheoloških, umetnostnih, narodopisnih in splošnih muzejskih in arhivskih predmetov.

Vsa zgodovinska društva v Sloveniji povezuje Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ki vzdržuje zveze s sorodnimi društvi v Sloveniji, v drugih republikah in v inozemstvu.

Zgodovinski časopis je njeno glasilo in na svojih straneh že 34 let izraža vsa ta svoja hotenja. Zato postaja Zgodovinski časopis vse bolj stalni spremljevalec in priročnik slovenskih zgodovinarjev tako pri znanstvenem in strokovnem delu, kot v šoli. Redno izhajanje revije omogoča sprotno seznanjanje bralcev z najnovejšimi izsledki in dognanji slovenske zgodovinske znanosti, s potekom znanstvenih sestankov, s knjižnimi novostmi in z društveno dejavnostjo zgodovinarjev. Zanimanje za Zgodovinski časopis raste tako doma kot v tujini, hkrati ko se povečuje število novih članov zgodovinskih društev, ki bi radi nabavili komplet naše revije. Po drugi strani pa so mnoge razprave iz preteklih letnikov Zgodovinskega časopisa trajne vrednosti, ker resno in temeljito znanstveno delo nikdar ne zastara, zato obstaja povpraševanje tudi po starejših letnikih, ki pa so nekateri že razprodani.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa je zato leta 1976 začelo zbirati prednaročila za ponatis posameznih letnikov revije. Leta 1977 je izšel ponatis prvega letnika Zgodovinskega časopisa z letnico 1947, ki je prvotno izšel v nakladi 1800 izvodov, nato so izšli še ponatise treh letnikov (17/1963, 18/1964 in 26/1972 št. 1-2). Sedaj ponatiskujemo Zgodovinski časopis 24/1970 št. 1-2. Tudi ta ponatis je v nakladi 500 izvodov pripravila razmnoževalnica Dopolnilne delavske univerze Univerzum v Ljubljani. Ob nekaterih tehničnih izboljšavah (plastificiran ovitek, vezava) so spremembe v zvezku naslednje: kazalo je premaknjeno z zadnjih dveh strani ovitka na zadnji dve strani zvezka, dodan je napis na hrbtu revije in pričujoče spremne besede. Tudi ta ponatisnjeni zvezek Zgodovinskega časopisa se odlikuje po bogati in pestri vsebini razprav in drugih prispevkov.

V Ljubljani, decembra 1981

France Kresal

Predsednik

Zveze zgodovinskih društev Slovenije